

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2018. 07-08. szám

KORTÁRS 2018 07-08

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER és ifj. DURKÓ ZSOLT munkáival

MÁRKUS BÉLA tanulmánya Cs. Szabó Lászlóról

VASADI PÉTER, TÓTH ERZSÉBET, FENYVESI OTTÓ versei

TANDORI DEZSŐ: A Búcsú utcai bejárat

CSEKE ÁKOS esszéje Füst Milánról

GÁBOR SÁMUEL, LAIK ESZTER, UDVARDY ZOLTÁN kritikái

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

NKA

Nemzeti Kulturális Alap

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Rózsafüzér, 1997 (részletek)

ifj. DURKÓ ZSOLT, Régi-új motívumok, 2017

TARTALOM

- 3 VASADI PÉTER: Hair – újra (vers)
- 5 BECSY ANDRÁS: Kapcsok és kampók (próza)
- 8 BÖNDÖR PÁL: Virtuális vircsaft; Kiválók legjobbika (versek)
- 9 TÓTH ERZSÉBET: Emberi számítás (vers)
- 11 GULYÁS GYULA–KELECSÉNYI LÁSZLÓ: Emléked leszek (filmterv)
- 20 TANDORI DEZSŐ: A Búcsú utcai bejárat (esszé)
- 25 HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Erdélyi levél (próza)
- 30 FENYVESI OTTÓ: Halott vajdaságiakat olvasva (vers)
- 38 SAJÓ LÁSZLÓ: Levél Petőfi Sándorhoz (vers)
- 39 CSUDAY CSABA: Nyárutó (vers)
- 40 MARAFKÓ LÁSZLÓ: Szálka (próza)
- 51 KOVÁCS ISTVÁN: A nagy háború után száz évvel; Dzsudó (versek)
- 53 ABAFÁY-DEÁK CSILLAG: Családalapítás; Möbius-szalag (prózák)
- 56 TAMÁS MENYHÉRT: Észleletek; Nézz körbe; Ahol már ahol sincs; Nincs (versek)
- 58 SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle X. – Magyarok, 1946. december
- 63 TÓTH LÁSZLÓ: Az ihletett intellektus költője – Futam Berzsenyihez
- 66 DOBOZI ESZTER: Véghek, Bognárok, Doboziak... (szülőföldem)
- 74 PÉNTEK IMRE: Az „újklasszicitás” demonstrációja – Párkányi Raab Péter *HanyaTtló – Szárnyaló* című fehérvári kiállításáról (képzőművészet)
- 81 MÁRKUS BÉLA: A harmadik Bach-korszak irodalma – Cs. Szabó László értekező prózája és publicisztikája 1956 és 1965 között (1. rész)
- 91 THIMÁR ATTILA: Az új sorozat elé – tépőzárak
- 93 PÉCSI GYÖRGYI: Honvágy egy hazáért – Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló erdélyi és vajdasági írók műveiben (tépőzárak)
- 102 CSEKE ÁKOS: Birtokolni és létezni – Még egyszer A feleségem történetéről
- 114 MÁRTON LÁSZLÓ ATTILA: Zaj vagy összművészet?
- 125 SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN: Humor és szocializmus – A múlt megőrzése és feldolgozása az online térben
- 135 KIS PETRONELLA: Robotoló társadalmunk – Avagy átvehetik-e az emberek szerepét a gépek?
- 144 SEMSÁG TIBOR: „A részecskestruktúra adja az élénkpiros színt” – A természettudományra jellemző nyelvhasználat és szemléletmód nyomai kortárs verseskötetekben
- 149 SZALAGYI CSILLA: Teremtéstörténet és színpadi jelenet imperatívuszai (Takács Zsuzsa: A búcsúzás részletei)
- 161 SZAKOLCZAY LAJOS: Fényfestés, ecsettel és ecset nélkül – Ifj. Durkó Zsolt kiállítása a Magyar Írószövetség Klubjában (képzőművészet)
- 163 GÁBOR SÁMUEL: Egy túlélő számvetése (Márványi Judit: Kapaszkodók)
- 166 SÜMEGI GYÖRGY: Adalékok az erdélyi 1943-as magyar képzőművészethez
- 175 HENDE FRUZZSINA: „Beszélhetnek a kortársak” – Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról
- 176 LAIK ESZTER: Száva Ilona / Az egyke
- 178 NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF: Elek Tibor / Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal
- 180 BERETI GÁBOR: Fecske Csaba / Kiűzetés
- 182 BALÁZS GÉZA: Hartay Csaba / Nem boci!; Holtág
- 186 UDVARDY ZOLTÁN: Jakab-Köves Gyopárka / Bal nyolcas
- 187 FARKAS GÁBOR: Oláh András / április bolondjai
- 188 KOLOZSI ORSOLYA: Szeifert Natália / Az altató szerekről
- 190 VARGA MÁRIA: Jókai Anna / Átvilágítás

E számunkat PÁRKÁNYI RAAB PÉTER és ifj. DURKÓ ZSOLT munkáival illusztráltuk.

A borítón: PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Torkosság, 2017 (részlet); Irigység, 2017 (részlet)

Kortárs-előfizetés: klikkeljen rá!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,**
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

A kortarsonline.hu Önnek szól!

Szeretnénk olyan aktualitásokat is eljuttatni olvasóinkhoz, melyekre egy havilapban nem mindig van lehetőség. Milyenek a legfrissebb bemutatók a moziban és a színházakban? Melyik koncertet vagy kiállítást ajánljuk?

Olvasson online felületeinken is interjúkat, elemzéseket, kritikákat!

Tartalmainkból:

Interjú Batta Andrással a *Virtuózok* versenyről;
kritika a Katona József Színház *Ithaka* című előadásáról;
kritika a *Kszi, Simon* című filmről.

Látogasson el a www.kortarsonline.hu-ra, mentse el a kedvencek közé, és kövessen minket a Facebookon is, hogy mindig naprakész legyen!

www.kortarsonline.hu

VASADI PÉTER

Hair – újra

VASADI PÉTER (1926–2017)

Nem tudta megunni...

Begyalogolt a sötétbe,
a Gigant légierőd
gyomrába az ezred,
s kikászálódott a rep.
téren a világosságra.
A tengerészgyalogos
nem sokat mosolyog.
Megtanulta a szakmát:
harc, háború, (el)hullás.
Távolról: kitűzött földadat.
Közelről: örökös készüllet.
Fegyelem, pakolás, éberség.
Guggolva aludni. Karra
fűzni a fegyverszíjat,
füttyre föllátni... Miért?
Kérdés nincs. Igenis!, az van.
Bent nagyon sajog.
Semmi kívülre. Látszatra kőarc.
Megvetett mozdulatok.
Nem a fontolgatás, a sebesség.
Gyerünk, lépés, sorakozz.
Betagolódni. Imbolyog előre
az ezred. Bent pereg a film.
Egyedül az, amit otthon hagysz.
Az tabu. Fény. Álomkór.

...Ott van a zenéd. Táncoltál
a dúsan terített lakodalmi
asztal tetején, beletaccsoltál
tele talppal, bele a habos-
tortába, a salátás kristály-
tálba, hogy' ugráltak az arany-
füstös, ezüst kések, villák, kanalak
a riadt ünnepi vendégek ölébe,
méltatlankodó, dühös kiabálás,
hatalmi szigor, civilek
gyűlöletétől rángatózott
a részeg baka mind, és másnap
bevonult a támaszpontra.

Itt még ömlik az ananász-
lekvár szét a damasztterítón,
már az előkelő hölgyek és
urak is egymásra dobálják
a keskeny arany karikába
bújtatott szalvétákat, nincs
itt semmi különbség fehérek
s feketék közt, lázadók voltak,

kik vagy elesnek a csatatéren,
 vagy kiügyeskedik a túlélést,
 harsog az ének, dobolás, taps
 csattan a padlón, asztalon,
 kanapékon, mint egy éjféli
 lokálban; de a háttérben
 valahol már menetel s hangszerein
 próbálgat az ezredzenekar; jönnek
 becementezni az őrzőngést.

Imbolyog előre az ezred.
 Erre-arra dülöngének a vállak.
 Akinek megcsúszik szerelése,
 lök egyet derekán, elől karral
 húzza a helyére. Nem látni arcot.
 Nem látni hátulról a tarkókat.
 Emberbőrt, a haját sem, homok-
 sárga a zubbony, homoksárga a
 fiúk háta, főlőkarja, zöldsárga
 a batyun a sisak félgömbje
 a szíjak alatt, csak az ég, az ég,
 a mind forróbb trópusokon mind-
 jobban éget az ég... Imbolyog a
 tátott szájú sötétbe az ezred.

Az őserdőben szakaszos surranást
 hall. Megleng az óriáspáfrány
 levele, fölbukkan egy alacsony
 katona, kezében a tömzsi gép-
 pisztoly, kis láng csap ki a csövén.
 Fegyverét ő is emelné, de
 elkésik, már nem bír a
 billentyűvel, gyors pattogás
 éri fülét, ütések érez a
 mellén, dől hátra a test,
 tehetetlen, ráhunyja szemét
 a tehetetlenségre, el kell
 engedni magad, embernyi
 fűbe csapódik, dona nobis
 pacem, ezt még hallja, dona
 ...nobis, föléje hajol az
 alacsony katona, higgadt
 figyelem fürkészi az arcát,
 két ferdén metszett szemrész
 nézi őt, nem a szem, hol...
 dona nobis... egy kéz matat
 a szíve körül, szívdobogása
 után kutat, sikertelenül;
 a másik ide-oda hajlongó
 pálmák vonulását látja.

Eljött az idő. Minden
 pálma, minden fa elhagyja
 a földet. Itt csak a sok
 kusza drótkerítés,
 mint ókori hajviselet.

BECSY ANDRÁS

Kapcsok és kampók

BECSY ANDRÁS (1973) Szeged

A takarófólia négyszázötven forintba került. Nem volt nálam annyi, illetve semmennyi sem volt nálam, de a feleségem azt mondta, hogy vegyek ilyen izéket, és takarjam le a bútorokat. Feltúrtam minden fiókot, amelyek alján sok régi kacat hevert, „te jó isten, hát ez itt volt?“, motyogtam bosszankodva vagy nevetve egy-egy régi lomot mustrálva. Négyszázötven forint azonban nem volt.

– Adok kölcsön egy ezrest, aztán majd megadja – mondta Simon úr, a kőművesek főnöke, aki a falnak dőlt, és mosolyogva nézett. – Tudja, tanár úr, én mindig hordok magamnál kétszázezret. Bármilyen történhet – ütögette meg kerétszadrágja mellzsebét.

– Ja! Mindig történhet valami – bólogattam, aztán elneveltük magunkat. Ő rajtam röhögött, én meg magamon. A boltban megvettem a legnagyobbat, mert a csomagolásra azt írták, hogy az a legolcsóbb.

Ez mind kilencvenkilencben történt, amikor egy háború előtti, köszvényes bérház második emeletére költöztünk. Valójában régen az egész szint egy lakás volt, de az ötvenes években öt apróbb részre osztották. Volt, ahol nem volt vizesblokk, a másíknak nem jutott kémény, sütni-főzni a szomszédba kellett átjárni. Mi két egymás melletti lakást vettünk, és kilencvenkilencre össze tudtunk szedni annyi lelkierőt a szülők anyagi támogatása mellé, hogy összenyissuk azokat. A döntéshez az utolsó lökést nagyanyám halála adta, mert örökölttem százezer forintot. Simon úr és csapata. Ők lettek a kivitelezők.

– Segítene, mester? – kérdeztem Simon urat, miközben a takarófóliát hajtottam szét. A lepel egyre nagyobb és nagyobb lett.

– Adja ide az egyik végét! – nyúlt a csomag felé. – Szép, antik bútorok!

– Örökség. Egy mai garnitúra rohadt drága, nem futotta volna. Ezeket nagyanyáméktól hoztuk. Legalább van valami. Meghaltak. Mázlink van!

Hopp, de hülye vagyok, nem úgy gondoltam, néztem rá. Reméltem, hogy nem értette vagy félrehallotta.

– Lehet, hogy már ők is örökölték. Néhány darabot biztos. A világ megy, a díszlet marad! – nevetett.

Hűha! Betört a filozófia! De valahogy a hajtogatás közben tetszett ez a közhely. Kizökkentett. Gondolkodtam, hogy majd egyszer beépítem valamelyik írásomba. Talán ez marad majd utánam. Kevéske, de legalább marad. Mondjuk, ha valaki beüti a Guglba, hogy *idézetek*, mert valakinek okos dolgot akar írni, akkor ezt is kidobja majd a gép. Csak az én nevem alatt fusson!

„A világ megy, a díszlet marad! (Simon Úr)”

Na, ez így nem lenne jó. De aztán arra is gondoltam, hogy sokan írtak már ilyet, még az is lehet, hogy épp ezt. Ezért hagytam az egészet. De azért Simon úr művelt lehetett, vagy legalábbis biztos keresgélt okos dolgokat a neten. A számítógéphez tuti, hogy értett.

Amikor mindent elfedett már a fólia, méregetni kezdte a falat.

– Tanár úr! Hogy képzelte az összenyitást?

– Középre tennénk az ajtót. Vettünk egy kétszárnyast bontásból – magyaráztam.

– Az jó! Olyan lesz, mint volt! Olyan polgári – nevetett.

– Olyan.

– Itt pont repedések vannak. Látja? Ezek mentén fogunk haladni. Jó lesz így?
– Jó – bólintottam.

Azt mondta, hogy hoz majd egy falvágót, mert azzal egykettőre kész lesz, de csak egy csákányt és egy kalapácsot támasztott a falhoz. Szólt az egyik legényének, mi meg kimentünk a konyhába, hogy az anyagiakat pontosítsuk. Kiderült, hogy kicsit többbe kerül majd az átalakítás, körülbelül a duplája lesz. Amíg számoltunk, azon töprengtem, hogy ezt hogy fogom Katinak beadni. Mindegy volt már, csinálni kellett, ráhagytam. Csak az járt a fejemben, hogy végre az antik bútorainkból néhányat átvihetünk majd az új szobába, és nem lesz olyan zsúfolt a mostani. Mert azt jól megpakoltuk.

Az egész maga a Monarchia volt. Biedermeier, biedermeier, biedermeier. Egy biedermeier kanapé állt közepén. A karfájának kárpitja már kikopott a könyökléstől. Az ülőkéjének jobb oldalán földig ért a kiszakadt rugó, ha odaült az ember, majdnem belezuhan a bútor keretébe. Előtte állt egy ovális biedermeier asztal, amelynek széle néhol lepattogzott már. Mellette két biedermeier fotel, az egyik huzata szétfeszlett, hogy melyik generációnál, azt nem tudtuk, már így kaptuk. Lepedővel takartuk le, mert még mindig tűrhetőbben nézett ki úgy. Távolabb ónémet íróasztal várakozott a semmire. Két biedermeier sublót árválkodott a fal mellett, fiókjaiknak rézből vert zárdíszre néhol elgömbült. Az egyik sublót lapja lábasok nyomát őrizte. Olyan volt az egész, mintha bútoroknak használták volna mindegyiket, és nem kiállítási tárgyaknak, mint mi. Mert mi már másra nem tudtuk használni. Kényelmetlenek voltak, vigyázni kellett minden mozdulatunkra, ha közöttük járkáltunk. És ennek hamarosan vége is lett.

– Matyi bácsi! Jöjjön csak! – kiáltott bentről Simon úr segédje. Mikor beértünk, a fal fele még állt.

– Nézze! – mutatta a fiú. – Még benne van a régi ajtófélfá.

Az öreg megállt a fal előtt.

– Akkor azért voltak itt azok a repedések – vizsgálgatta a kibontott részt. Végül rám nézett.

– Az áthidalót benne hagyjuk. Befalazzuk majd. A többit kivesszük.

Az ajtófélfá felső részéből két csigába csavart kampó lógott le.

– Hinta. Ahhoz kell ilyen kampó – mondta a fiú.

Szóval élt itt egyszer egy gyerek. Na, még csak ez kellett! A bútorok is egymás hegyén-hátán, most meg még a nyakunkra ült ez is. Miénk volt a lakás, de attól kezdve másé is lett. Egyszer másé volt, és most megint beköltözött. Megérezte. Más története is lett a dolgainknak, nem csak a miénk. Befurakodott, és jeleket hagyott. Például ezeket a csigába csavart kampókat.

– Te jó isten! Hát itt tényleg gyorsan falaztak! – bámult Simon úr.

– Ezek legalább dolgoztak – sandított felém a legény. – Ilyenek a kőművesek.

– Vagy a kőművesnek állt kirúgott tanárok – feleltem.

– Kicsavarjuk. Jó lesz az új ajtófélfába.

– Hagyja, mester úr, nem kellenek! – legyintettem.

– Nem?

– Majd a mi hintánkhoz valót veszünk. Azzal is szokták adni.

Simon úr kicsavarta a kampókat, majd a legénye fogta a kalapácsot, és folytatta a munkát. Nem akarta szétverni a régi ajtófélfát, nem mintha még használható lett volna, de így volt valami mérték, hogy meddig kell körülbelül bontani. Mi meg visszamentünk a konyhába.

– Elvihetem a kampókat?

– Persze – mondtam.

- Nem prédálunk! – nevetett. – Meg nem is illik az ilyen szép bútorokhoz.
- Nem nagyon.
- Mit csinálnak velük?
- A felét átpakoljuk az új szobába – feleltem.
- Azt hittem, újat vesznek. Azokat meg eladják – mondta.
- Nem. Tartogatjuk még egy darabig.
- Meddig?
- Amíg meg nem halunk.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Erény, 2017

BÖNDÖR PÁL (1947) Temerin (Szerbia)

BÖNDÖR PÁL

Virtuális vircsaft

Történelmi örökség, hogy egy papírocskáért
különféle dolgokat lehet kapni.
Egy köteg papírért pedig
akár egy komolyabb ingatlant is.
De a köteget helyettesítheti
egy puszta aláírás is.
Ennek a virtuális vircsaftnak
a múlt század kilencvenes éveinek
az elején, itt nálunk, egy azóta már
nem is létező országban,
vége szakadt: Nyomtathattak a papírra
akármilyen hatalmas összeget,
nem ért semmit, nem is kaphattál érte
semmit az égvilágon.
De nem is volt a boltokban semmi.
Ekkor tértünk vissza a cseregazdaságra,
a túlélés reményében.
Nem volt ez rossz tapasztalat,
ha például az ókorról olvasunk,
sokkal jobban értjük a szöveget,
ha az éhezésről, azt is jobban át tudjuk érezni.
Nem látni rajtunk, de mintha
bölcsebbek lennénk azóta.

Kiválók legjobbika

Dédnagy mama
palacsintasütőjét
– öntöttvas, de könnyű,
hosszú-hosszú nyél –
unokánk öröklí majd.
Hat nemzedék
több tagja érezhette úgy,
hogy kiválók közt a legjobb,
mikor palacsintasütésre
kerül sor.
Ellentétben például
az elektronika
vagy az autóipar
rohamos fejlődésével,
a palacsintasütők
és a művészetek
változásai
nem okvetlenül
jelentettek fejlődést is.

TÓTH ERZSÉBET

Emberi számítás

TÓTH ERZSÉBET (1951) Budapest

Meghalok, kislányom.
 Mondja Anyám köszönés helyett a telefonba.
 Mi lesz velem, ha te meghalsz?
 Kellene mondanom, de nem mondom.
 A legfontosabb,
 amit megtaníthatsz a gyerekednek:
 tudjon élni nélküled, ha már nem leszel.
 Még nem tudom, megtanított-e, hiszen még él.
 Meghalni? Hogy jut eszedbe ilyesmi?
 Viccelek, egy bohócrepülőn szállok veled,
 huss, ki ebből a világból,
 ahol csak komolytalan ideig lehet élni.
 Tudom, hogy van még vagy tíz éve
 emberi számítás szerint.
 Nem tudok emberi számítás szerint élni.
 Hiszen amíg ezeket a sorokat írom,
 lehet, hogy már nem is él.
 De él, mert már két éve
 nem merem megmutatni neki
 az új verseimet, semmit.
 Hazudok neki. Félek, megbántanám.
 Félek, nem ért belőle semmit.
 Félek, a legutolsó képét,
 a levendulását nekem kell befejezni.
 Kell még pár pötty pipacspiros
 a levendulák közé.
 Félek, nem merek hozzányúlni a képéhez.
 Még akkor sem, ha az én kezem
 az ő keze lesz már akkor.
 Soha nem lehet az én kezem az övé.
 Hiába érzem kezemen kezének melegét
 ahogy szelíden rátette hároméves kezemre,
 és vezette a papíron és írni tanított.
 Megtanított, mondhatom büszkén.
 Nemrég odaadtam neki egy régi könyvemet,
 pár nap múlva ugyanúgy
 feküdt az ágyon mellette,
 mint mikor odatettem.
 Ott haldokolnak együtt.
 A verseim együtt halnak vele.
 Csak a régi életéből emlékszik valamire.
 Az idő elszállt egy pillangóval.
 Mikor jössz?
 Holnap, holnapután.
 Az mikor van?
 Szombat, vasárnap.
 Mikor?
 Mikor, mikor, nincs neked naptárad?
 Nincs. Hozzá nekem egyet.

Jó, viszek. Csak ne halj meg. Megígéred?
Meg. Mikor jössz?
Holnap.
Nem biztos, hogy azt én már megélem.
Egy éjszaka és egy reggel. Aztán már holnap.
Ülj be egy taxiba, és gyere most.
Taxiba?
Taxiba nem ülünk a taxisblokádtól,
emlékszel?
Mi az a taxisblokádtól?
Aludj jól, Édesanyám.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Szeretet, 2017

GULYÁS GYULA–KELECSÉNYI LÁSZLÓ

Emléked leszek

(filmterv)

GULYÁS GYULA (1944) Budapest

2006-ban vagyunk. Keleti Péter húszas évei elején járó informatikus édesapja balesetet szenvedett, és magatehetetlenül fekszik a kórházban. Mivel Péter szülei rég elváltak, hirtelen érdekelni kezdi őt apja múltja. Kutatásba fog: felkeresi a helyeket, az embereket, akikkel apja valamilyen kapcsolatban állt. Barátnője, Edina eleinte a segítségére van ebben, de aztán ráun a nyomozósdira.

Péter, a műszaki érdeklődésű főszereplő tanácstalan a környező világgal szemben. Barátnője, Edina alkalmazkodó természetű lány. Péter anyja kissé meg van sértődve a világra, amely nem ajándékozta meg semmivel. Péter apjáról annyit tudunk, hogy a hatvanas–hetvenes évek fordulóján szocializálódott, és társadalomkutató volt.

Az elképzelt film dokumentarista játékfilm lenne, sok archív bejátszással, természetesen profi színészekkel, esetleg egy-két félamatőrrel a kisebb szerepekben. Az emlékképek (álmok, fantáziák) különleges képi nyelven jelennének meg, hasonlítva a realitásra, ám néha szürreális, már-már abszurd módon idézve a múltat.

1.

Péter egy kórházban lépked a hosszú folyosón. Az esti fények csillogásában be-bepillant a szobákba.

KÖZBEN: FŐCÍM

Az ügyeletes orvos útba igazítja, de egy rádióhang elnyomja a szavukat. A hangszóróból az őszödi beszéd szól. Péter belép az intenzívra, ahol az apja fekszik ájult állapotban.

2.

Odakinn, az utcán Péter anyja villog a fiára a kocsijából. A fiú kényszeredetten beül az anyja mellé.

- Láttad?
- Túléli?
- Imádkozhatsz érte. Már ha tudsz.
- Azt azért nem.
- Sejtettem.

3.

Péter egy kulcscsomóval bajlódik, amíg nehezen bejut apja lakásába. Hatalmas rendetlenség fogadja. Leül egy kanapéra, ahonnét könyvek, gépiratok hullanak a földre. Némán ül, majd benyomja a keze ügyébe kerülő távkapcsolót. Nem tévéműsor jelenik meg a képernyőn, hanem a videolejátszóban felejtett szalag.

KELECSÉNYI LÁSZLÓ (1947) Budapest

I.

Tarkovszkij: *Andrej Rubljov*

A repülés képkockái.

Közben megszólal valahol a vezetékes telefon. Péter nehezen találja meg.

– Tessék... Nincsen... Nem tudom... Kicsoda?... Steiner Kari... Jó, köszönöm...

A filmcímeket pásztázza tekintetével. *Hamu és gyémánt, Emlékek éjszakája, Tűz van, babám!, Egy faun megkéssett délutánja, Kifulladásig, Oldás és kötés.* Kapcsolgatni kezdi a tévét, keres egy állomást, lehorgonyoz egy sorozatnál. A *Jóbarátok* képei peregnek. Egy rajzos borítójú kötetre esik a pillantása. Kézbe veszi, fellapozza, cédulák esnek ki belőle. A kékes színű borítólapon elegáns dáma virít.

4.

Péter és Edina szeretkezés utáni ruhátlanságban hevernek. A lány egy régi noteszt lapozgat.

- Tulajdonképpen mivel foglalkozott az atyád?
- Valami társadalom-izé, azt hiszem.
- Hiszed?
- Nem éltünk együtt. Anyám hamar elvált. Éhenkórásznak tartotta.
- És fölírta a filmcímeket?
- Van itt más is. Ez a könyv tele van firkálva mindenféle megjegyzésekkel. Egy francia regény címlapját mutatja a lánynak.

5.

A belvárosi piarista kápolnában ősz hajú nő takarít. Péter lép be az egykori Egyetemi Színpad Dunára néző világos termébe. Az asszony méregeti. Péter megszámolja a sorokat, és leül a hetedikbe, középre. Nézi az oltárt.

II.

Wajda: *Hamu és gyémánt*

Egy kis kápolnába gyereklány virágot tenne.

Egy romos templomban fejjel lefelé lógó Krisztus-kereszt nyikorog.

A kamera, mintegy Péter szemeként, kitekint a kápolnából. Duna, rakpart, hidak, hajók, a hullámzó vízen tükörképek villannak fel, fordított világ.

6.

Emlékkép

Az Erzsébet híd alatti rakparti lépcsőkön hosszú hajú, farmeres fiú lépked lefelé, egyenesen bele a Dunába. Mikor bokáig ér a víz, megáll, majd elkezd sétálni. Szinte azonnal ott terem egy civil, aki igazoltatja a srácot.

– Zárunk. Ma nem lesz mise.

Az ősz hajú templomi nő igyekszik megszabadulni Pétertől.

7.

Edina egy látszerészüzletben kereteket ajánlgat egy vevőnek. Ekkor pillantja meg a belépő Pétert.

- Hová húzunk ma? – kérdezi a barátját.
- Házimozi lesz.
- Ne már!
- De-de. Garantált retró, traubiszóda, ilyesmik.

- Gyere, mutatok valamit.
- Bemennek a raktárba.
- Nézd, ma vettük.
- Egy rejtélyes, régi optikai szerkezetet mutat Péternek.

III.

Fekete-fehér mozgókép egy amatőr filmből.
Fehér inges fiatalok táncolnak egy régi házibulin.

8.

- Na, megtalálta, akit keresett?
- Talán. Ha visszamehetnénk arra az elrohanós részre.
- Ez nem videó, nem lehet csak úgy összevissza tekergetni.
- Talán ő volt az a srác.
- Az őse? Keleti Dávid?
- Igen.
- Nem tudom, a fene se emlékszik rá. Sokan voltak.

9.

Telefonbeszélgetés anya és fia között.

- Szia, anya! Mi van apával? Magához tért?
- Látogasd meg. Él. A maga módján. Ahogy szokott.
- Én most... keresem azokat, akik ismerték.
- Minek?
- Hátha tudnak róla valamit mondani.
- Igazán? És mire jutottál? Valami újdonság? Titok?
- Azt nem tudok. Arra vagyok kíváncsi, mi történt vele, velünk, veletek.
- Na, önála is így kezdődött. Aztán ez lett a vége.
- Apa sose mesélt semmit?
- Már nem is fog.
- Ilyen súlyos?
- Mindenesetre, ha megtudsz valamit, oszd meg velem.

10.

Őszes, gyűrött arcú férfi, akinek habitusa ellentétben áll a posztmodern divat szerint átalakított vendéglátóhellyel, üldögél üres söröskorsók fölött. Alig ismerünk rá, hogy ő lehet a rakpart lépcsőiről a Dunába gyalogló személy. Péter és Edina lép az asztalához. Kezet fognak, a nevüket mormolják.

- Az ismerősöknek csak Kari, de semmiképp se Karesz.
- A fiatalok leülnek.
- Mi járatban, skacok?
- Keleti Dávid az apám.
- Na és?
- Beteg.
- Nem tud beszélni?
- Most éppen nem. Kómába esett.
- Pedig nem is piált, nem cigizett. Talán a nők...
- Annyit csajozott?
- Hát forgott egy-két csaj körülötte.
- Az érdekelné, hogy mi volt ez az aláírási cím?
- De, ugye, nem a belügytől vagytok?...
- Ugyan már!
- Na, nem kell felszívni a vizet. Vicceltem.

- Szóval?
- Szóval, nem tudok én semmit sem.
- Ne mondja! Maga volt az egyik szervező.
- Honnét veszi?
- Nézze! Itt ez a notesz. Olvassa el, mi áll itt.
- Gyerekek! Ez nem fair.
- Miért?
- Ne gyertek ilyen dumával. Inkább rendeljete! A vendégeim vagytok. Tekint a rokkantnyugdíjamból...
- Mondok egy dátumot. 1973. március 15. Mi jut róla az eszébe? Csak azt ne mondja, hogy semmi.
- Micsoda csajok voltak! Apám!

11.

Emlékkép

Fotóműteremben. A falakon korabeli pesti sztárok, Korda György, Németh Lehel, Sárosi Katalin képei. Félhomály. Hatvanas évekbeli nyugati táncszámok, a beatkorszak nótái. Hirtelen sötét lesz, majd gyertyafény. A zene elhallgat, aztán a *Hétfátyoltánc* szólal meg a *Salomé*ből. Egy leplekbe burkolt vékony lány perdül középre, és táncolni kezd, miközben időnként ledob egy-egy textilt magáról.

- Ötszázért a tied lehet – mondja Kari Dávidnak.
- Biztos vagy benne?

IV.

Bejátszás

Amatőr körülmények között forgatott dokumentum a belügy archívumából. Gyenge minőségű, feltehetőleg rejtett kamerás felvétel, amely az Erzsébet híd pesti feljárójáról rögzítette a Petőfi-szobor környékén zajló eseményeket.

12.

Edina egy nagy bevásárlókocsit tologat az élelmiszerekkel megrakott gondolák között.

Péter egy akciós DVD-ket tartalmazó állványt forgat. Levesz egy-egy filmet, aztán visszateszi. Már nem is válogat, csak bámul kifelé a tágas, nagyméretű üvegfelületen.

Edina odaér hozzá a kocsihoz. Péter mutogat kifelé, a parkba, ahol fiatalok ülnek, gördeszkások szórakoznak. Nem halljuk, mit mond, csak Edina értetlen arcáról hihetjük azt, hogy a lánynak kissé már elege van ebből a nyomozósdiából.

13.

Emlékkép

BEAC-pálya, hetvenes évek (ahol most az Allee terpeszkedik). Borongós, őszi idő.

Középkorú melegítő, tornacipős férfi magyaráz két lihegő, atlétatrikós ifjúnak.

– Ha még ötször körbefutják, aláírom az indexüket, és mehetnek államvizsgázni.

- Gyere, Dzsoni, nyomjuk meg.
- Dávid, én ebbe belehalok.
- Nem halsz bele, csak gyere. Majd a túloldalon lazálunk.

Kocognak, lassítanak, lényegében sétálva dolgozzák le a métereket. A kövérkés srác szólal meg.

- Dávid, olvastam a kis pamfletedet.

- Ne már! Csak Ildikónak mutattam meg, ő gépelte le.
- Ne szégyelld! Fasz. – Fejből idéz: – Alva is tud előadást tartani. Tudat-hasadásban szenved. Lenint emlegeti, de Sztálinra gondol. Szabad idejében modellt ül saját szobrának... Nehogy már restelni kezdjed.
- Csak csodálkoztam a terjedési sebességén.
- Mindketten leállnak, lihegnek.
- Ez egy ilyen ország, öreg. Ha nincs kedved hozzá, kérhetsz egy útlevelet. Dávid kocogna tovább. Dzsoni dumál inkább.
- Minden legyen jó? Itt csak órákig van demokrácia, a diktatúrák közti pi-henőidőben...

14.

Vonatsínek, vasúti kocsik kattogó zaja.

A kalauz valami idegen nyelven kéri Péter jegyét. A fiú a kupében fekete-fehér fotókat lapozgat. Kiesnek az öléből a képek, a földről szedegeti, valaki segít neki.

Lengyelországi tájak, fausztatás egy hegyi folyón, a varsói gettó, ilyesmik. Az idegen rokonszenvvel figyeli Pétert.

Krakkói pályaudvar. Taxival a Rynekre. Egy cím keresése. Péter csönget egy lakásajtón. Egy fotót mutat valakinek, aki értetlenül bámul rá.

15.

Péter anyja lakására megy. Az asszony nincs otthon, egy ismeretlen férfi enged be. A fura helyzetben kölcsönösen udvariaskodnak egymással, míg Kati, az anya meg nem érkezik. Pár szót váltanak Dávid állapotáról. Aztán Péter a táskájában kutatva kiteszi az asztalra a *Veszedelmes viszonyokat*.

- Úristen, ezt hol találtad?
- Mit tudsz róla?
- Amikor megismerkedtünk, ezt olvasta, folyton idézett belőle.
- Ez egy jó regény – szól bele a harmadik a társalgásba.
- Te is kezded, Frigyes?
- Mit, Katikám?
- Tele van firkálva – mutatja Péter az anyjának.
- Mint Hegel Lenin által – szól közbe Frigyes.
- De nem ez az érdekes.
- Péter elővesz egy noteszt, amit már láttunk.
- Igaz, hogy te ott voltál vele valami fejtágítón egy klubban?
- Tényleg... az efemkában.
- Ef-micsodában?
- Akkor odajárt mindenki, Frigyes.
- Aztán sokra mentünk vele – így az anya.
- A segédszínészből lett kultúrpápa tartott nagymisét – gúnyoskodik Frigyes.

V.

Bejátszások

A hetvenes évek eleji ún. ideológiai konferencia utóhatásáról. Aczél György vagy valaki más beszél egy felvételen.

Hamu és gyémánt. A jelenet, amikor Cybulski a nyílt utcán követi a párttitkárt, majd megelőzi, és lelövi.

16.

A Dob utcai Concerto lemezbolt szűk terében Péter válogat a tasakokban megbúvó fekete korongok között. Belelapoz apja noteszébe, majd tovább ke-

res. Megállapodik egy Beethoven-lemeznél. *Grosse Fuge* – hirdeti a felirat. Az eladónő, amikor Péter fizetni akar, rámered a kezében szorongatott noteszre.

– Bocsánat, ezt a füzetet én ismerem. A H betűnél van a beszerzendő lemezek listája.

- Maga ismerte az apámat?
- Dávidot? Hogyne. Maga a fia? Vele mi van?
- Nincsen jól. Kórházban van.
- Gyógyulást kívánok neki.
- Átadom.
- Várjon csak, ha maga a fia, mutatok egy helyet, ahol megismerkedtünk.
- Nincs sok időm, és meg akarom hallgatni a lemezt.
- Itt is föltehetjük. De azt a helyet feltétlenül látnia kell. Nincs messze innen.

17.

Lift nélküli belvárosi házban másznak fel a harmadik emeletre. (Közben Beethoven *Nagy fúgáját* halljuk.) A palotaszerű ház egyik udvari lakásába csöngetnek be. Nagy nehezen és bizalmatlanul engedi be őket egy huszonéves külföldi bérlő. Az eladónő angolul társalog vele, aztán Péterhez fordul.

– Na, ez az a hely. Jól nézzen körül! Nem akárhová hoztam.

A lakás mai képe semmit nem mutat abból, amire a nő hivatkozik.

VI.

Bejátszás

Gulyás Gyula 8 mm-es egykori amatőr filmjének részlete. Utcai képsorok: május elsejei gyülekezés, zászlókkal, táblákkal. A kisfilmbeli szerelmespár éppen egy légyottról siet a felvonulásra.

18.

Lukács uszoda. Péter rója a hosszokat a hidegebb vizű medencében. Edina a partról figyel némileg bosszús tekintettel. Péter nem veszi észre, hogy Edinához odalép egy férfi, és valamit mondani kezd neki.

Később a fürdő kertjében, a platánok alatt beszélgetnek.

- Minek jöttünk ide? Tudod, hogy nem szeretek úszni.
- Apa sokat járt ide.
- Apa, apa, folyton csak apa. Nem gondolod, hogy ezzel nem oldasz meg semmit sem?
- Muszáj végigjárni ezt az utat. Kaptam egy telefonszámot. Apa legjobb barátjátét.
- Itt a vízben?
- Ne hülyéskedj.
- Szóval, én hülye vagyok. Menj a fenébe!
- Megyek is.

Péter elrohan Edina mellől, és felugrik a villamosmegállóban várakozó szerelvényre.

A villamoson magába roskadva ül, nem veszi észre a közelítő ellenőröket. Péternek se bérlete, se jegye. Egy rendőri igazoltatáson végzi.

19.

Emlékkép

A Belvárosi kávéház a hetvenes években. Keleti Dávid és Steiner Kari együtt ülnek egy asztalnál, valami felmérés adatlapjait böngésszik, amikor rendőrök érkeznek. Egyenesen a szomszéd asztalnál békésen üldögélő hosszú hajú,

hippiszerű fiúkhoz lépnek, és igazoltatni kezdik őket. Erre Keleti Dávid kivágja a személyi igazolványát az asztalra. Az egyik rendőr hozzájuk lép. Nem Dávidot, hanem Steiner Karit állítják elő. Dávid a rendőrök után megy, erre őt is hozzácsapják a többiekhez. A stráfkocsiban Dávid egy csinos lány mellé keveredik, aki pityereg. Dávid rászól.

– Ne sírj, ezeknek!

A lány, aki nem más, mint Kati, hálásan pillant rá, majd egy zsebkendőt kap a fiútól. Egyre szorosabban állnak, egymáshoz préselődve.

20.

Péter egy mai kávéházi teraszon üldögél, és a mobilja kijelzőjét nézi. Az utcán tüntetésre igyekvő vagy onnan visszatérő emberek vonulnak szórványosan. Egy ötvenes nő lép az asztalához.

– Keleti Péter? Igen, maga az, le se tagadhatná.

– A férjével szerettem volna beszélni.

– Vele nem lehet.

– Azt mondta a telefonban...

– Személyesen akartam erről beszélni.

– Hogyhogy?

– Ő ugyanis nincsen. Elment.

– Külföldre?

– Tényleg oda ment előbb.

– Mi előtt?

– A temető előtt.

– Zénó meghalt?

A nő némán bólint. Nem tudják folytatni a beszélgetést, mert az utcán vonulók közül egy véres arcú férfi borul a kávéházi asztalukra. Péterék felugranak, kimennének, de egy rendőrsorfallal fogadja őket.

VII.

Jancsó Miklós: *Szegénylegények*

Néhány másodperc a vesszőfutás képsorából.

21.

Péter anyja érkezik fia albérletébe. Az ablakhoz megy, elhúzza a sötétítőt, kitarja a táblákat, fény árad a szobába. Péter bekötött fejgel, felöltözve hever a kanapén.

– Úristen! Mi történt veled?

– Semmi. Látod, egyben vagyok.

– Egy hülye tévériporter szerint forradalom van. Mibe keveredtél?

– Mondtam, hogy semmibe.

– Hoztam egy kis kaját...

– Jól van, anya.

– Mintha apádat hallanám.

– Mi van vele?

– Mi lenne? Egy szobor. Vízszintes szobor.

– A barátja meg tényleg halott.

– Kicsoda? Zénó? Az az anyámasszony katonája?

– Miért az?

– Mindig a felesége irányította. Tönkre is tette rendesen.

– Te nem tudtad irányítani apámat. Azért váltatok el.

– Honnét veszed ezt?

– Nekem is lehet önálló gondolatom.

– Ideje, hogy legyen. Folyton ezen az ügyön lógsz. Hanyagolod Edinát... Nekem panaszkodik.

VIII.

Bejátszás

Töredékes felvételek a 2006-os utcai zavargásokról.

22.

Péter egy netkávézóban ül a képernyő előtt. Skype-on hív valakit. A beszélgetés alatt felváltva látjuk az arcukat.

- Halló! Ildikó asszonyt keresem.
- Honnét tudja a nevemet? Ki maga? Ez egy titkos szám.
- Bocsásson meg. Budapestről hívom, fontos lenne...
- Magának, de nem nekem.
- Ne haragudjon, tudok egyet-mást magáról, magukról.
- Kiről? És mi ez az egész?
- Maga volt az apám... szóval, az apám nagy szerelme egyetemista korában.
- Dávid?
- Péter. Én Péter vagyok, a fia.
- És mi van Dáviddal? Megcsinálta a kis karrierjét, amire annyira vágyott?
- Nem tudom. Jelenleg beteg.
- Sajnálom. Akkor be is fejezhetjük.
- Szeretnék kérdezni valamit.
- Tudja, hogy itt hány óra van?
- Tudom. Szóval hogy volt ez az egész, a tiltakozó aláírásgyűjtés?
- Micsoda? Ide figyeljen, Péter. Tudja, mikor volt az? Majdnem negyven éve. Mit akar tőlem? Mire emlékeznek? Hagyjuk abba...
- Ahogy gondolja, Merteuil márkiné.
- Hogy mondta?
- Itt Valmont vicomte beszél.
- Kicsoda?
- Jól hallotta.
- Péter, honnét ismeri ezt?
- Megtaláltam a könyvet, telis-tele apám céduláival, mindent felírt, magukról is.
- Ez jellemző. Folyton firkált. Csodálom, hogy nem lett író belőle.
- Szociológus lett, amíg hagyták.
- Én idejében leléptem.
- Elég messzire.
- Ide tartozom. Itt van a munkám, a hivatásom, amiről nem beszélhetek.
- Haifában?
- Igen, itt.
- És a szerelem?
- Szerelem? Az mi? Édes fiam, maga rémesen naiv. A szerelem nem létezik.
- A szerelem szép.
- A szerelem fáj.
- Ildikó, azt tudja, hogy maga volt apám legnagyobb szerelme? Nem az anyám.
- Na és? Mi következik ebből? Semmi.

- Semmi?
- Ahogy mondod, drága fiam.
- Üzen neki valamit?
- Üzeni, nem semmi... de... talán azt, hogy Rózsabimbó.
- Rózsabimbó?
- Rosebud. Ő érteni fogja, egész biztosan.
- Rózsabimbó. Megjegyeztem.

23.

Péter egy virágcsokorral ácsorog az optikai szaküzlet kirakata előtt, de nem látja odabenn Edinát. Beviszi a csokrot, és egy meglepett kolléganő kezébe nyomja.

24.

Péter a lépcsőházban kiflit majszolva felfelé tart. Hazaérve azonnal benyomja a VHS-lejátszót, tesz-vesz a lakásban, aztán figyelmét a fekete-fehér képsorok kötik le.

IX.

Bejátás

Tarkovszkij *Andrej Rubljov*.

A leányrablás jelenete, amikor a tatárok elviszik az ikonfestő szerelmét, a néma leányt.

Csöngetnek, hosszan. Péter nem megy ajtót nyitni, csak amikor már dörömböl a jövevény. Edina érkezik feldúltan.

- Normális vagy? Itt dekkolsz, amikor az utcán megy a történelem.
- Itt is megy.
- Mi ez a film?
- Esti mese, orosz gyerekeknek.
- Micsoda?
- Mesélj fiadnak új mesét, fasiszta kommunizmusét...
- Megint kezdod?
- Mit?
- Lemerültél, és elfelejtettél feljönni. Legalább mozduljunk ki egy kicsit, gyere...

X.

Bejátás

Ezekben a képsorokban dokumentumjelenetek, akár '56-os utcai felvételek keverednek 2006-os felvételekkel.

25.

Kórházi folyosó. Egy mankóval lépkedő férfit követ a kamera. Amikor közelebb érünk hozzá, látjuk, hogy Keleti Dávid az, Péter apja. A kórház csöndjéből lassan kikeveredik az utcára, a zűrzavarba.

Később egy taxiból száll ki, a kocsit nem tud tovább haladni. Dávid mankózik, mignem szembe találja magát egy lassan gördülő tankkal.

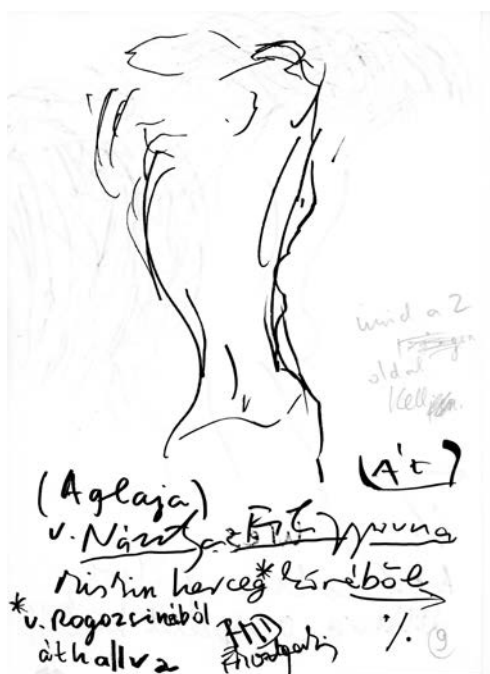
A széles út túloldalán meglátja a fiát és Edinát. Integet nekik, de azok nem vesznek észre.

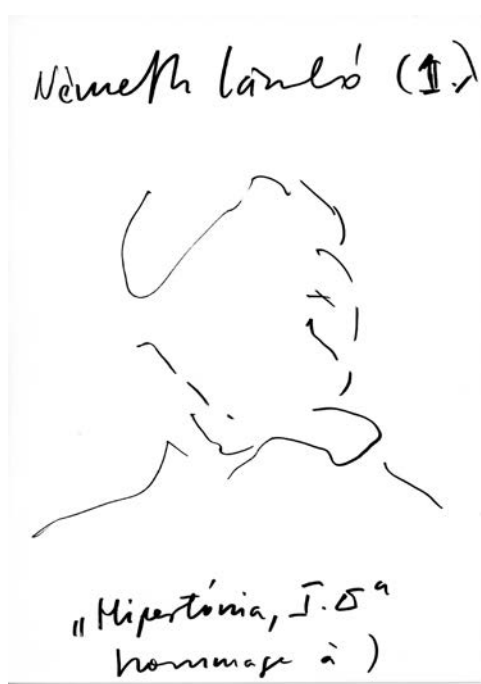

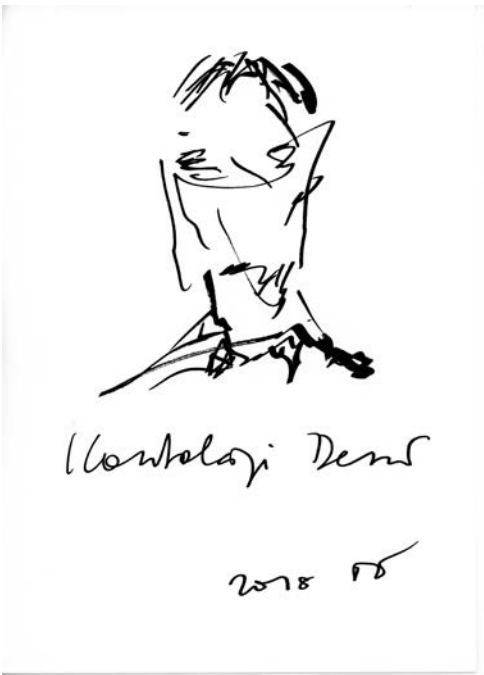
TANDORI DEZSŐ (1938) Budapest

TANDORI DEZSŐ
A Búcsú utcai bejárat

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Erdélyi levél

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

Kedves Barátom!

Sok éve levelezünk, ezzel rövidítjük képzeletben a nagy földrajzi távolságot, ami közöttünk van, felidézünk a diákéveket, emlékek után kutatunk, de most meredek kéréssel álltál elő: Írjak neked a vegyes házasságról. Beszámolót, jelentést, mit tudom én, mit!

Nem gondolod, hogy komizás így falnak állítani a te jó, öreg barátnődet? Hát ki vagyok én? Ceaușescu? Vagy a felesége? Őket állították fal mellé – állítólag – a saját emberei.

S egyáltalán: Én írjam meg azt, amit neked kell megírni?

De semmit sem érek azzal, ha szidlak, mint a bokrot, a borsót sem hányom a falra, abból is csak annyi termett a nagy szárazság miatt a kertcskémbe az idén, hogy vetőmagnak ha elég lesz jövőre, kár lenne rád pazarolni, s aztán, ahogy ismerlek, úgysem érne semmit, az emigráns olyan, mint a bundasapka, ha kifordítják, akkor is sapka, ha nem fordítják ki, akkor is, vagy talán így se sapka, úgy se sapka már.

Hát, Isten neki, hozzákezek. De nehogy te tőlem esszét várj, vagy memoárt, a tanulmánytól, még ha más írja, akkor is kiráz a hideg, megszokhattad, hogy én csak úgy, aiurea¹ – remélem, tudsz még románul! – szélnek eresztem a szavakat, ami a szívemen, az a számon, kimondom ápertén az igazat, már ha egyáltalán van még igazság ebben a mocskos világban.

Mivel kezdjem?

Mondjuk, a Monarchiával, amit te annyit dicsérsz, ami – szerinted – az EU csírája lehetett volna, mert akkor elmarad a második világháború, akkor nem szakad ilyen rondán ketté Európa, a Monarchia szétrombolása miatt – téged idézlek, te mondtad – még James Joyce is elmorzsoltsz egy könnyet Triesztben. Bizonyára olvastad valahol, mert nem voltál ott.

No, az én anyai ágam olyan, mint amilyen a Monarchia lehetett, egyébből sem áll, mint vegyes házasságból. Olyan vegyes – bocsánattal legyen mondva –, mint az a se nem szürke, se nem fehér valami, amit a tyúkok elpotyogtatnak a hátsó udvaron.

Szóval, az én jó anyai nagyapám, Barabás Péter úgy vágott neki a nagyvilágnak a régi, szép békeidőben – akkor a határ nyugaton Svájcnál húzódott és keleten a Kárpátok ormain kacskaringózott –, hogy meg sem állt Bécsig. Azt már nem tudom, élt-e még a vén salabakter (ez meg a nagyapám szava volt), vagy már meghalt, így nevezte Ferenc Jóskát, de annyi biztos, hogy háború volt. Ott, Bécsben betért egy fogadóba, mint ahogy minden vándorlegény betér valahová, s mit ad az Isten, a fogadósnak annyi fiúgyermeke sem volt, amennyit a szemébe beletehetett volna, de volt három vagy négy (pontosan nem tudom, hány) leánygyermeke, öröm volt azokra ránézni, úgy csicseregtek a búval bélelt, fiú után sóhajtozó apjuk körül, mint a stiglicék. Hazug lenne ez az igazi mese, ha a nagyapám ne szeretett volna belé az egyik Fräuleinba, s ne vette volna el feleségül. De beleszeretett, elvette, én vagyok rá a bizonyíték. Az unoka.

¹ kutyaftában

A nagy dínomdánom, lakodalom, hejehuja után csordogált szépen az életük a császárvárosban, forgatta, ha akadozva is, nagyapám a székely bükkfanyelvével a der-die-das-t, olyan eredményesen forgatta, hogy hamarosan két gyermekük született.

No, ha vegyes házasságról kérdeztél, ez aztán valóban az volt. Székely-osztrák vegyestál. De ettől a vegyestáltól még nem múlt el Barabás nagyapám honvágya – tudod, hogy ez székely betegség –, addig tojószkodott, duruzsolt, nyüzsgölődött, hogy a fiatalasszonyt meggyőzte, jöjjenek haza Erdélyországba. No, nem éppen ide, Székelykeresztúrra, ennyi góbé hegyén-hátán túl nagy kásahegy lett volna a bécsi menyecskének, hanem a szomszédba, Segesvárra, a szászok mégiscsak fajtestvérek, áncigfáncikolhat velük az aszszony kedvére, s nagyapámnak onnan csak egy futamodás a bölcsőhely.

Áncigfáncikoltak egy frászt! Ebből lett a legnagyobb harababurá.² Gondolom, ezt a román szót is ismered, a harababurát, vegyes vidéken született. Úgy összezavarta őket a szász dialektus, hogy a végén már csak románul beszéltek, mert román akadt ott is szép számmal, a Monarchiából időközben Románia lett.

S most figyelj, Barátom!

Nekem két gyermekkorom volt. Nehogy egyből rám húzd, hogy skizofrén vagyok, ti, írók olyan szívesen játszadoztok ezzel a szóval.

Úgy volt két gyermekkorom, hogy édesanyám, aki már itt, a segesvári harababurában, s nem Bécsben született, addig mesélt magáról, hogy még most sem tudom, egy-két dolog velem történt, vagy vele.

Állandó volt a jövés-menés Keresztúr és Segesvár között, azt mondja édesanyám, hogy beszéd helyett inkább énekeltek, az helyettesítette a nyelvet, énekeltek magyarul, szászul, románul, az alsóboldogfalvi vasútállomás közelebb volt a szülői házhoz, mint a keresztúri, mert a Barabás família a város szélén lakott, s már messziről hallották az itthoniak, hogy: „Juhászlegény, szegény juhászlegény”, ez volt nagyapám kedvenc nótája, s ahányszor csak hazajöttek, mindig átszelte a vonatuk a fehéregyházi mezőt, elhaladtak az Isván-kút mellett, megszállta az ihlet.

Anyám egy ilyen nagy jövés-menésben ismerkedett meg az apámmal, belélszeretett, ami nem is csoda, szép szál ember volt életében Dáné Károly, Iszten nyugosztalja.

No, most már: Ki a vegyes, és ki a „vegytelen”?

Székely fiatalember, mármint az apám, elveszi feleségül egy volt bécsi Fräulein és egy vándorlegény leánygyermekét, ebből lettem én.

Kicsi leányka koromban engem is magukkal vittek a felnőttek Segesvárra, máskor a segesváriak jöttek Keresztúrra, búcsújáráshoz hasonlított minden hétvége, az is megtörtént, hogy hetekre otthagytak engem a nagyszülőknél, nagyapám a várral szemben lévő domboldalban, a Galberekben lakott, onnan néztem kerekre tágult szemmel a csodát, amit a szorgalmas szászok építettek, minden mesének, amit nekem elmondtak, az volt a színtere, a Vár, a kacsalábon forgó palota, a Födeles Lépcső, ami a Fellegvárba vezet, sőt, még most is, nagymama koromban is, ha mesélek az unokáimnak, látom azt, amit akkor Segesváron láttam.

Többször felvittek a híres Óratorony tornácára, szédítően szép volt onnan az ódon város, a Nagy-Küküllő völgye, néztem ámulattal Erdély egyik legszebb táját, így vegyültek össze az anyám emlékei az én emlékeimmel, így lett nekem két gyermekkorom, így lett kettős látásom.

S ha lúd, akkor legyen kövér. A bécsi nagymamám jobban érezte magát a bükkfejű, bükkfanyelvű székelyek között, mint a rideg szászok kőfalai mögött,

² összevisszaság

s ha hiszed, ha nem, a császárváros kényes, büszke leánygyermeké lassan-lassan megszerette a mi kis városunkat.

S most fogózkodj meg, Barátom!

Az én bécsi nagyanyám ö-zött. Ilyen ritkán történik a nagyvilágban. Tudod, hogy Keresztúr fiúszéken szép gömbölyű ö-vel cserélik föl itt-ott az e-t, hogy ne legyen mekegő a nyelvünk (Te is ö-ztél gyermekkorodban Hidegkúton!), a nagyapám csak ezt tudta, ezt tanulta meg tőle a felesége, s mérget veszek rá, hogy szebben forgatta a nyelvén az ö-ket, mint nagyapám a der-die-das-t Bécsben. Azt mondta: „gyermök”, azt mondta: „Köröszös”, azt mondta: „Szöntörzséböt”, az urát úgy szólította: „Pétör”.

S miért mesélem el mindezt részletesen?

Azért, mert valamikor a vegyes házasságban a társak megtanulták egymás nyelvét. Ez volt a családdemokrácia, az igazi egyenjogúság.

Emiatt térek vissza édesanyám segesvári gyermekéveire.

Szerinte csuda jól megfértek a népek egymás mellett Bábel tornyában, mindenki tudott magyarul is, románul is, szászul is.

Összesen hat gyerek született itt, Segesváron, köztük az anyám, azzal a kettővel, akik Bécsben látták meg a napvilágot, nyolc porontynak kellett megkenni naponta a zsíros kenyeret. Mondanom sem kell, volt gond bőven. Beházasodással, férjhez menéssel román, magyar, szász, orosz s talán egy ukrán is családtag lett.

S jól megvoltak!

A híres Toronyóra a várban figyelmeztette őket, hogy a történelem nem Trianonnal kezdődött Európában, hanem sokkal korábban.

Tehát az első summázásom a vegyes házasságról az, kedves Barátom, hogy nem az emberekkel, hanem a politikával van baj. Tudod, mit mondott Ferenc Jóska, a vén salabakter az amerikai újságíróknak, akik meglátogatták őt, s megkérdezték, mit keres a 20. században egy császár? Leirom németül, te is ott éltél vagy húsz évig Bécsben, meg fogod érteni:

„Ich möchte meine Völker von der Politik schützen.”

Hát ez bizony azt jelenti, hogy a vén salabakter meg akarta védeni a népeit a politikától.

Persze, hogy nem sikerült neki, a nagy háború közepén letette a kanalat, s a Monarchia népeire, országaira rászabadították a politikát.

A politika nem az én vizem, nem is hajózom rajta tovább, gondold végig te, Barátom, mit jelent ez, én csak annyit jegyzek meg, hogy soha jót nem fiadzik az, ha a nagyhatalmak mondják meg a kicsi népeknek, hogy kell élni.

S ha megmondták, úgy is éltek. Trianon brutalitása nem abban állt, hogy Erdélyt odaadták a románoknak, akkor már valóban több román élt ott, mint magyar, hanem az, hogy egy népet kiszolgáltattak legalább hét másnak. Sorolom: román, szerb, horvát, szlovén, osztrák, cseh, szlovák hágott egyszerre a magyar nyakára.

S ha ez így van, a vegyes házasság manapság már nem békét jelent, hanem háborút. A háború folytatását. Ma már nem tanulják meg a házaspárok egymás nyelvét (a ritka kivétel fehér holló!), Trianon csápjai benyúlnak a házasságokba, akit ezelőtt száz évvel győztesnek kiáltottak ki, annak a nyelve, kultúrája, történelme rátelepszik a legyőzöttekére.

Ezt nevezem én nyelvi gyarmatosításnak. A Kisantant nyelvei gyarmatosítják a magyar nyelvet.

Itt, Erdélyben, de úgy tudom, a Felvidéken is, a Délvidéken is leggyakoribb eset az, hogy magyar nő megy feleségül román, szlovák férfihoz. Menjen is, mondom én, ha igazán megszerették egymást. De még emlékszem, bizonyára te is emlékszel, hogy a Ceaușescu-diktatúrában bevitték a szekura azt az illetőt, aki a vegyes házasságok ellen pofázott, s megverték.

A vegyes házasság a beolvasztás egyik veszedelmes eszköze lett. Olyan, mint a radioaktív sugárzás.

S ezek után írok a saját vegyes házasságomról?

Mert emiatt kértél meg éppen engem ennek a keserves beszámolónak a megírására.

Előrebocsátom, Barátom, hogy velünk, velem s a román férjemmel semmi baj nem volt. Illetve nem lett volna, ha...

Mindent nem teregethettek ki a nagyvilágnak, nincs olyan család, ahol ne koccannának össze az edények, de az én képzőművész férjem nem volt sovíniszta, nem volt magyargyűlölő, nagy humanistának tartotta magát. Igaz, ha bevonult a műtermébe, tőle a feje tetejére állhatott a világ.

Mit szoktak mondani a nagy szakállú bölcsek, ha nem találják meg azonnal az igazságot?

Az ördög a részletekben rejlik.

Elmesélek egy apró részletet, de talán jobban tenném, ha elhallgatnám.

Azt mondtam, ugye, hogy az én román férjem nem volt sovíniszta. Ez így igaz, éppen ezért nem tudom néven nevezni azt, ami egy lényegtelen, semmitmondó élethelyzetben történt. Atavizmus? A zsigerek összerándulása?

Édesanyám, az osztrák–székely származék kötött a leánykáimnak egy pulóvert. Sok szegénységet értünk mi Romániában, ő is toldozta, bogozgatta a fonalakat, hogy elég legyen, s emiatt a mintázat úgy alakult, hogy egymás mellé került a piros, a fehér és az azúr szín. Ha akartad, kéknek láttad, ha akartad, zöldnek.

Uramisten! Piros, fehér, zöld!

S ezt már nem tudta elviselni az én valóban jóságos, valóban humanista férjem. Magyarkodásnak vette anyám részéről, muszáj volt lehúzzam a gyermekemről a pulóvert, s odaadjam a lépcsőházunkban egy ötgyermekes családnak. A román leánykát mindennap láttuk magyar trikolorral a pulóverén, az nem szúrt szemet senkinek, a férjem észre sem vette, de a saját lányán, csak azért, mert a magyar nagymama kötötte, igen.

A román járhat magyar trikolorban, a magyar nem!

Ez Trianon, Barátom! A bárány sorsa, aki egy patakból iszik a farkassal, lennebb van, mint az ordas, de az mégis azzal vádolja, hogy felzavarta a vizet. Régi, szakállas ez a példabeszéd, ez a fabula, talán Ezópustól származik, de ne haragudj, nem tudtam megállni, hogy bele ne szőjem a mondókámba, régi-módi öregasszony vagyok. Aztán ti, modernnek, csak dobálózzatok Kierkegaard és Heidegger téziseivel, keressétek ott az abszolút szabadságot, ahol nincs, szakadjatok ki a természetből és a világból, emelkedjétek metafizikai magasságokba, nézzétek le a köznapiságot, az élet egyszerű örömeit, bálványozzatok helyettük a szorongást, a rettegést, de nekem hagyjátok meg az álmos Küküllőt, a Hargita üzenetét, amit lehoznak a hullámok, hagyjátok meg nekem a vizébe hulló vérvörös napot, a késő délutánok hangulatát, engedjétek visszafele is pillantani, hogy lássam a kacsalábon forgó palotát, a segesvári Várat, ez a nosztalgia olyan, mint az urándúsítás, ezáltal leszek hűséges lokálpatrióta.

No, ez nagy futam volt, lehet, el fogom szégyellni magam emiatt, gyorsan zökkenjek vissza az én szerény életem kerékvágásába.

Tudod, hogy én román szakot végeztem az egyetemen, azt is tudod, hogy egy román fiúhoz mentem feleségül. Kihelyeztek Moldvába, s nekünk az volt a legnagyobb álmunk, hogy bekerüljünk Jászvásárra. Iaşi az ő nyelvükön.

A román kultúra ősi fészke ez a város, az emberek kulturáltak, szelídek, nem fertőzte meg őket annyira a toportyán szellem, mint más országrészeket, a keleti peremvidéken kimaradtak a marakodásból.

De...

De el kellett felejteni a gyermekkort, a soknyelvű Segesvárt, az ö-ző bécsi nagymamát, az áldott lelkű nagyapát, és...

Erről nem akarok írni, vedd úgy, hogy meg sem említettem: apám a házasságom miatt kitagadott. Két évig nem szólt hozzám. Ezt is le kellett nyelni.

Akkor nem adtam igazat neki, dacoltam vele, lázadtam, követeltem, érvényesüljön a legősibb törvény, a szerelem, de a hétköznapi élet lassan kijózanított. Nem tudtunk megtartani egy közös születésnapot, közös névnapot, nem tudtuk meghívni mindkét részről a rokonságot, mert vagy nem értették egymás nyelvét, vagy rá kellett hangolódni a románra. Számtalanszor megtörtént, hogy csak egyetlenegy román rokon, barát, keresztszülő volt a társaságunkban, s miatta senki, még a nagymamák, a dédnagymamák sem szólalhattak meg magyarul.

Más időpontra estek az ünnepek, úgy mondtuk, román húsvét, magyar húsvét, a román húsvétot megtartottuk, a magyart nem, házszentelni az ortodox pap jött füstölővel, ősi rítussal, amit mi nem értettünk, de éreztük azt, hogy a bizantinizmus acélszürkére festi fejünk felett égboltot. Tiszteltem, becsültem a férjem kultúráját, nyelvét, vallását, de – ahogy teltek az évek – mindjobban és jobban éreztem a másságot, azt, hogy a Balkán kimaradt a reneszánszból, a barokkból, nem érintette a felvilágosodás, a szecesszió, s ezt szupremáciával, despotizmussal pótolja.

Aki tud és szeret élni, az tanuljon meg temetni is. Eltemettem magamban egy világot, s most nem írnám neked Arany János nyelvén ezt a levelet, ha nem jön a halál. Ilyen abszurd az élet.

De a halál jött, elragadta a férjemet, s én két gyermekemmel visszaköltöztem ebbe a csendes, szelíd, néha álmos, néha nyújtózkodó kisvárosba, Székelykeresztúrra.

Csak itt és így lehet megmaradni magyarnak. Szórványban nem. Bizonyára láttad te is természetrajzfilmekben, hogy az óceánok apró halai gömb alakban, összesűrűsödve forognak veszettül. Ez a sűrűség, ez a tömörség menti meg őket a ragadozóktól.

Ez a gömb a mostani világom. Jól vagyok, jól érzem magam, otthon vagyok, akárcsak a gyermekeim is. Román nyelvtudásunk hasznos eszköz a megélhetésben, de engem az vigasztal, hogy vissza tudtam fordulni a damaszkuszi úton.

Emiatt látom annak a sok száz, sok ezer, sok százezer magyar nőnek a sorsát, akik föladták az anyanyelvüket, elfelejtették, ki volt Csokonai, Kölcsey, Petőfi, Arany János, nem tudnak Zrínyi Ilonáról, Lórántffy Zsuzsannáról, s gyermekeik már fájdalom nélkül merülnek el az idegen tengerben.

Hát ennyit, Barátom, a vegyes házasságról.

Amikor belekezdtem ebbe a levélbe, arra gondoltam, beszámolok életem néhány epizódjáról, de megfutott a tollam, magával ragadtak a felidézett események, életre keltek az ősök, az elődök, s néhány oldal után csak akkor éreztem szavaim igazát s őszinteségét, ha szólok a boldog békeidőkről, az akkori tisztességes vegyes házasságról, a Monarchiáról, a Nagy Romlásról, az ordas időkről, amik végleg megrontották a népek békéjét.

A vegyes házasság ennek a Nagy Romlásnak a röntgenképe.

Baráti szeretettel,

Dáné Ildikó

Székelykeresztúr, 2018. III. 30.

FENYVESI OTTÓ (1954) Lovas

FENYVESI OTTÓ

Halott vajdaságiakat olvasva

Majtényi Mihály

Jött a végtelenből,
ment a végtelen felé,
két zsákmány között
egy pici porcelántigris.
Hátán sárga-fekete sávok.
Szobor az íróasztalon.
Egy kristály hamutartó,
töltőtollak, ceruzák,
radírgumik, dossziék,
könyvek szomszédságában.
Az asztalon, amely
folyton változtatta a helyét.
Hol itt állt, hol ott.
Jobbra, balra, középen.
A szoba is változott, olykor
egy másik városba költözött.
A tigris türelemmel figyelte
az úgynevezett kontextust.
Sohasem mozdult, pedig
körülötte minden változott.
Ilyen a porcelánélet.

•

Hetente egy hírkopf és egy tárca.
Délelőtti feketék, kvaterka
a szerkesztőségben.
Magyar Szó, békebeli Újvidék.
Néhány illatos szivar,
olykor egy-egy doboz Caporal.

•

„Mesélni szeretnék a zseblámpámról.”
„Elmondom nektek a villanycsengőm történetét.”
Csodálatosan tudott írni a tárgyról,
a belsőzseb rabszolgájáról,
a pénztárcáról, a zsebóráról.
Ahogy senki sem. Az élet,
a létezés apró ügyeiről.

•

Bácskai nagy vizek,
a Duna és a Tisza között.
Népdal nem született,
csak egy-két mondás – az is német –
a császár csatornájának partjain.

Csak Molter Károly úszkált benne
a zsilipek vasoszlopai között.
A csatorna melletti ember reális, gazdag.
A víz jó szolga.

•

Az erkély két lépés jobbra, kettő balra, előre legfeljebb ha másfél. Ennyiből áll. Ruhaszárításra alkalmas. Acéldrótok feszülnek rajta, a sarokban meg ott a krumpliszszák és néhány gyerekjáték. Letört fülű hintaló.

Sötét éjszakákon vizet lötytyenthet az ember a mélységbe.

A Duna-parti ház erkélyén éppen nyár van. Vasárnap, s mindenki otthon tartózkodik. Kivéve az anyját, akit be kellett szállítani a kórházba. A férfi kimászott az ágyból, kinyitotta a Dunára néző ablakot. Kiment a konyhába, főzött egy kávé. Miközben szűrte, átlapozta az újságokat, és füstöt fújt maga elé. Bement a fürdőszobába, fogat mosott, kiöblítette a kádat, kefével kisúrolta a vécékagylót. Próbált rendet csinálni, nem volt sok esélye. Kis idő múlva visszament a hálószobába. Leült a könyvespolcokkal leválasztott kuckóba. Írt egy keveset, majd olvasott.

A rádióban meghallgatta a híreket. Megetette a macskát.

Vasárnap volt, és különben is minden mindegy volt a harmadik emelet magasságából.

•

Jött a végtelenből,
és ment a végtelenbe.
Ült az őrhelyén,
vigyázta helyünket,
őrizte a dzsungelt,
hadd gyönyörködjenek
mások is a régi dolgokban.

Majtényi Mihály (1901–1974) családi neve: Markovics. Nagybecskereken született, ahol a piarista gimnáziumban tanult. A királyhalmi (Bácsszőlős) pezsgőgyárban könyvelőként dolgozott, majd különböző vajdasági lapok újságírója, illetve szerkesztőségi munkatársa volt. Alapító szerkesztője a Magyar Szó napilapnak, 1950-től 1955-ig pedig a Híd folyóirat főszerkesztőjeként tevékenykedett.

Herczeg Ferenc

Versectől Badacsonyig.
Asszociált erre-arra.
Védte a dzsentrí világot.
Akár egy szél által űzött vitorla.
Szétszabdalt csodákkal.

•

Nézte a szélben sétáló fákat.
A házak kopott vakolatát,
Hunyorgott a Badacsony orgonasípjaira.
Testébe fúródott sok idegen emlék,
lűktető titok.
Éjfél után öt perc.
Szépen világított a Hold

és az ötödik parancsolat.
Megadta magát a szeretetnek,
a lassú, halk lebomlásnak.

•

Az Isten háta mögé bújt.
Ült az ablaknál.
Lábdíhegyről Keszthely felé tekintett.
Néha szemügyre vette magát a tükörben,
szemében az élet poklait.

•

Fiatalon, az élet kapujában
az ember kevésbé fél a szavaktól.
Könnyebben leírja, ami eszébe jut.
Nem mereng a halálon.
Csak megy.
Közben mintha legyintene.
Nem beszél, tekintete fényes, akár az elmeél.
Némán elbeszél.
Narrál, akár a szél.
Nevetve él, mosolyog
az élet kapujában.

•

Néha lement a tóhoz.
A síneken túlra, a vízhez.
Dicsértessék az ezredvég!
A sín párok felett néha ott lebegett a halál.
A Tapolca felé robogó gőzösön.
Azok ott már a szigligeti angyalok.

•

Nem érdemes a sötétetlajlódni.
Esténként azt játszotta, hogy a szobában
megpróbálta bőröndbe pakolni a sötétet,
és kivinni a fényre.
Soha nem jött össze.
Viszont a fényt mindig be tudta vinni a sötét szobába.
Nem érdemes a sötétetlajlódni!
Úgyis a fény fog győzedelmeskedni.

•

Csontjaink szerteszéjjel.
Olykor eszébe jutottak
a Zimmer ügyvéd feleségének szeretői:
a verseci doktor, a patikus meg az ezredes.

•

Szerette az ébredő Balaton fényeit.
 A kenyérszeleteket megkente vajjal.
 Helyére tette a csészét,
 a kicsiny kanalat.
 Eloltotta a petróleumlámpát.
 Kinyitotta a tóra néző ablakot,
 beengedte a friss levegőt,
 aminek ma is nekitámaszkodunk.

•

Szilencium.
 A távolba mered,
 nagy hajókat lát.
 Noé bárkáit és másokat.
 Olyan dolgokat,
 amiket nem kellene.

Herczeg Ferenc (Franz Herzog, 1863–1954) író, színműíró és újságíró. Versecen született egy jómódú sváb polgárcsaládban. A magyar nyelvet csak tízéves kora után sajátította el. Jogi végzettséget szerzett a budapesti egyetemen, majd ügyvédként dolgozott szülőhelyén és Budapesten is. Az Új Idők című irodalmi folyóirat főszerkesztője volt negyvennégy évig. Tagjai közé választotta a Petőfi Társaság, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia. Az élet kapuja című regényéért 1924-ben Nobel-díjra is jelölték. A II. világháború után teljesen visszavonult, művei, írásai nem jelenhettek meg.

B. Szabó György

Csak egy pillanat az élet;
 a csillagokból lett,
 a csillagokba tér vissza.
 Egy ember, négy fotó.
 Fényképről tekint a világra.
 Első: egy vakmerő fiatalember
 öltönyben, harcos pózban.
 Szájában pipával, zilált hajjal.
 Porcelán-óvatosság.
 Második: szomorkás mosoly.
 Új hiányokkal gazdagodva.
 Lefokozott örömök.
 A pipa már nem fegyver, hanem társ.
 Harmadik: mosoly nélküli. Tűnődő.
 Megrogyant benne a széplélek.
 Negyedik: vágyak keserű füstje.
 Tornyot tart vállán, és sejti a bajt.
 A csillagokból jött,
 s oda is távozott.

•

Itt minden nagyon rózsaszín.
 Béke volt, jólét és augusztus.
 Labdát szedett a tenispályán.

Nyarálni mentek a vadkacsák,
 a Bega-parti szüzek.
 Hiába nyomozok utánuk
 szótárban, lexikonban.
 Bezárult tér és idő.
 Nyoma sincs Torontálnak,
 Nagybecskereknek.
 Mindenhol cirill feliratok:
 brutalitás és udvariatlanság.
 Puttonyos szamarak mind
 elhordták a halakat a Bega
 almazöld vizéből.

•

Poros csendéletek.
 Ételszagú igyekezet.
 Poros utcák, poros házak, szobák.
 Por. Nemcsak gazdasági és egészségügyi kérdés,
 hanem írói és képzőművészeti probléma is.
 Annyira megszoktuk, hogy megfeledkeztünk róla.
 Pedig itt van, jelen van,
 zománcával bevonja az ég kékjét,
 és fürgén patinázza a tárgyakat.
 A por.
 Kísérőnk és útítársunk,
 egyik legfőbb eleme a tájnak.
 Szemünk, szánk tele.

•

Régi magyar irodalom.
 No, akkor indulás:
 egy szebb jövő felé.
 Szótárkészítés. Műfordítás.
 Rádióiskola.
 Bioáramlatok indukciója.
 Halál a festékvölgyben.
 Rajzok molekuláris szinten.
 Posztmodern drapériák,
 golniki önarckép.
 Tüdőikra.

•

Vér köszörülte a torkod.
 A tüdön kaverna.
 Néhány dolog sebtében összekapkodva.
 Az elidegenedés távoli ciklusai.
 Kaotikus ritmusokkal, titkos hiánnyal,
 a pokol skorpióival küzdünk
 sorsunk multidimenzionális
 zsoltárkészletében.

•

Muraszombati
 éjszakák, hajnalok.
 Szám, kóreset, kartonlap,
 röntgenfelvételek.
 Magából már kivetette
 poklait, kétségeit, kapzsiságát,
 ravaszkodását, kicsinyes ostobaságát,
 kétszínűségét, önteltségét.
 Slovenija je moja dežela.
 Minden fordítás hiábavaló.

B. Szabó György (1920–1963) kritikus, grafikus, pedagógus. Nagybecskerekén született. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte meg. 1944-től a Népfront agitációs osztályának munkatársa. Az újvidéki Tanárképző Főiskola tanára 1946-tól, majd az 1959-ben megnyílt Magyar Tanszéken tanított és tanult. Tüdőbetegségben hunyt el Szlovéniában.

Kristály István

Adva volt: kezdet és vég.
 Adva volt: föld, levegő.
 Adva volt tűz, filozófia.
 Adva voltak kristályok, növények,
 állatok, csillanó vizek.
 Adva volt a Perint,
 az évszakok járása és
 a Zanat felől érkező pajkos szellő.
 Adva voltak: a tiszai pikkelyes halak,
 a folyóból születő kérészek.
 Adva voltak lovak.
 Szépek. Pejek, kancák, tüzes paripák.
 Adva volt a padéi idill, az iskola,
 a Schulhoff-kastélyban eltöltött estélyek.
 Felsorolni is nehéz őket.
 Adva voltak a bávatag
 körmenetben vonuló libák.
 A trágyadombon ágáló kakas,
 a malacok, a lábatlankodó cicák.
 Okos kutyák. Adva volt májusfa.
 A diófa árnyékában egy haldokló nénike,
 egy kötetnyi próza.

•

Alig virradt még, amikor felkelt.
 Kiment az udvarra, a kútból húzott egy vödör vizet.
 Derékig vetkőzött, majd jól lemosakodott.
 Csípős hideg volt, de nem fázott.
 Javában törölközött, amikor jajszóra lett figyelmes:
 megjöttek az oroszok,
 sapkájukon ötágú vörös csillag.
 Ágyúk, harckocsik, teherautók tele katonával.

A lányok, asszonyok fejvesztve menekültek.
 Aztán jött a tizenkettedik brigád,
 Julka irányításával,
 a vérengző partizánbrigád.
 A derékszíjukon törkés.
 Abból a disznóölő fajtából.

•

Moholon mozgósították a falu mind a hat borbélyát.
 A helyi hatóság elrendelte, hogy egyenként borotválják meg a fogva tartott magyar férfiakat.
 A hat borbély azon a szombaton a kora reggeli óráktól késő délutánig megállás nélkül borotvált. Pamacsoltak, borotváltak, mosdattak. Szünet nélkül.
 Mögöttük fegyveres őr strázsált.
 A régi borbélyok óránként nyolc emberrel tudtak végezni.
 A hat borbély tíz-tizenegy óra alatt körülbelül ötszáz embert borotvált meg.
 Az erősen szakállas és bajszos foglyok közül sokan össze voltak verve, meg voltak kínozva. A borotválás a hármaskör iskolában zajlott, a Tisza felé vezető úton, a templom mellett. A foglyok között volt egy lábatlan honvéd is, akinek mindkét lába lefagyott a Don-kanyarban. Varga Lajos plébános bűne az volt, hogy virágcsokorral várta az érkező magyar katonákat. Addig taposták, rugdosták, amíg kiszakadt a hasfala.
 A Szécsényi család férfi tagjai is mind a hármaskör iskolába kerültek, a borbélyokhoz.
 Nem tudni, Varga István téglagyárosnak mi lehetett a bűne.
 Némelyeket igen kegyetlenül megkínoztak.
 A borotválkozás után mind eltűntek.

•

Folyt a vér, spriccelt,
 susogva ömlött a sebekből.
 A lövedék átszakította a tüdő bolyhait.
 Volt, akit fejbe lőttek, volt akit mellbe.
 Volt, akit felkoncoltak.
 Kibuggyantak a belek,
 látható volt vese, máj, szív.
 Hasnyálmirigy. Agyvelő.
 Nyirokcsomó, pajzsmirigy.
 Láttak olyat is, aki szét volt hasítva,
 a nyakától egészen lentig.
 A szívét kitepték.
 Vér spriccelt, susogva ömlött.

•

A legnagyobb vérengzés
 Csurogon, Zsablyán, Mozsoron volt.
 Sorolni őket mind. Ezreket.
 Sorolni fáradhatatlanul.
 Nem szabad megállni:
 ...Varga, Szántó, Jankovits, Sípos,
 Láng, Győrfi, Miovács,
 Amrein, Oberreiter, Virág,
 Horváth, Kiss Sanyi, Mazák,
 Stein Miklós, Fleisz Miksa.

Bosnyák Jani, Hermec Antal...
Libis Pista, kinek legénykorában
kiverték a szemét.
Braun Jóska, a marxista tanító,
aki zsidó lányt vett feleségül.
Nem halt meg mindjárt.
Elmászott a kerítésig,
onnan kiabált segítségért.
Máshol karóba húzták a papot.
Gőzölögtek, füstöltek a földek.
Halomban feküdtek a hullák.
A trágyadombokba lettek elásva,
dögkútba dobálták be őket.
Bezdánnál a Dunába,
Adorjánál a Tiszába.
Zomborban nyakig földbe ásták,
majd tankkal eltaposták az embereket.
A bácskai svábokat a gákovói lágerbe vitték,
ahol éhen haltak mind.

•

A tanár úr mondani próbált valamit.
De elcsuklott a hangja.
Fellökték, a porba tiporták,
a szemüvegét eltörték, megrugdosták.
Kézét dróttal hátrakötötték.
A szerb iskola pincéjében tartották fogva.
Heib Jánossal együtt Kikindára vitték,
hogy meddig értek, nem tudja senki sem.
De tény: a keresztúri vasúti átjáró mellett
van egy tömegsír.

Kristály István (Vető György, 1890–1944) író, tanár. Szombathelyen született. Tanítóképzőt végzett Csáktornyan, az I. világháborúban orosz fogságba esett, négy év után szabadult. Pécsre került, majd a Vajdaságba emigrált. Padén tanító és iskolaigazgató volt. A második világháború végén a szerb partizánok elhurcolták és valószínűleg kivégezték.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Herma, 1988

SAJÓ LÁSZLÓ (1956) Budapest

SAJÓ LÁSZLÓ

Levél Petőfi Sándorhoz

*Bomlott a lelkem, mint a tépett cimbalom,
Az Isten se játszik rajt', ördögös cigány.
Tamburás öreg úr, papíron nincs dalom,
Csak a pipa, pohár bor, s nótámhoz gitár.*

Ehallgattam, Sándor, s hallgatok, mint a sír.
Mint a tömegsír, mely azt sem tudom, hol van.
Suttogták: „él! látták!” Hetente jött a hír,
Hol vagy – tudom: mennyben! S én itt a pokolban.

Boldog (s ha meghalok, a szent) Arany János,
„Legnagyobb költője a magyar nemzetnek”,
„Főtitkár Úr”, ki hű asszonyhoz, hazához –
Rám sózták az Arany- (sic!) Érdemkeresztet,

Nem elég! „Adjunk Szent István-rendet neki!”
Szóla Edward király... S a hős walesi bárd hol?
Ezt a szégyent már nem fogom *letörteni*,
Mint te *könyűidet*. A *síri világból*,

Sándor, fel ne gyere! Odavan a haza,
S hitvesed... Tar lombon leng *özvegyi fátyol*...
S ha élsz, s ha *hí haza*, te ne gyere haza!
Jaj, *szomorú Kutyakaparó*, hazádból

Ennyi maradt. Te is maradj Barguzinban!
Maradok a síron túl is örök hived –
Ott jobb, mint itt. Írj! *Hát Sándorkám, hogymint vagy?*
Címem Budapest, Nagy Szálló, Margit-sziget.

A dőlt betűs szövegek Arany Jánostól.

CSUDAY CSABA

Nyárutó

CSUDAY CSABA (1944) Budapest

Unokaöcsém, Cs. V. emlékére

A selyem, messzi tóban
a messzi vitorlák mintha éket vernének a levegőbe,
meglékelik, sebesre lyuggatják
a kéklő semmit,
mintha az örök vízszintbe hanyatlott,
simogató közönybe zárt lény- és tényvilág
szabadulni törne, mintha a sűrű iszap és hal
és kagyló, láp, alga és nyákos ujjú hínár
sokadalma oda akarna szökni,
ki akarna szállni tükrébe, a kormos égbe,
hogyan repüljön, lebegjen, ellebegjen végre.

De milyen csonkok, milyen
léttelen lények zsúfolódnak még
abban a bonthatatlan régben,
milyen álmok, sikertelen kezdetek
fulladoznak, tátognak mint karcsú halak,
hangot rezgő, szíromló alkonyt keresve,
milyen elcsukló mozdulat, milyen
zokogás hívja társát, fenséges,
csonka sorsát az örök némaságban?

Ó, vízi szörnyek, szárnyas, pikkelyes,
elvetélt pillanatok, tétova vallomások,
elvetélt, félresiklott gyermekkorok,
hogyan kapkodnak a buborékos, szívárványos
reménygömböcskék után a sűrű homályban,
hogyan sikítanak a vég nélküli hallgatásba bukva!
Micsoda napfogyatkozás, éjszaka és – virradattalan!
Csupa árnyalak, vég és kezdet határán fennakadva.
Hát íme, itt van, itt nyüzsög mind, a bőrösödő felszín alatt,
vitorla-csáklókat döfködve föl,
bele az üres, tündöklő messzeségbe.

Lovas, 2017. augusztus 29-én

MARAFKÓ LÁSZLÓ (1944) Budapest

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Szálka

Sebész. Betonvasba zuhant munkás hordágyon, postás kutyaharapás miatt, kenyérszeletelő sebezte háziasszony, motorbalesetes fiatal fickó.

Pár órája barkácsolás közben hirtelen ujjbegyébe lövellő fájdalom. A vérbuggyanásból körömmel ki a szálka, a hegye viszont beleszakadt. A seb környékét mintha egy kis pumpa duzzasztaná, lüktet, s a szúrás helyén sárgás váladék.

Apjának egyszer a fűrészár szétrobbant a túl kemény acélban, a munkadarab megpördült, s mire leállította a gépet, egy szilánk beleállt a kézfejébe. Kiszedték, ám a kötőscserék után, pár nap múlva észrevett egy kis sötét foltot a bőre alatt, pár centire a sérüléstől. Kitapintotta, a parányi fémdarabka elugrott, mint egy játékos porc. Nem akart betegállományba menni, csak figyelte: nem fájt, nem vándorolt, betokosodott. Megszokta. A fűrőgép „bélyege”. Évek, évtizedek múlva, meg-megtapogatva már odatartozónak érezte. Gyerekkorában ő is végigsimíthatta a dudort. Utoljára lopva, a kórházi ágyánál, a behunyt szemmel fekvő test paplanon nyugvó kézfejen. Negyvenévesen sem volt könnyű visszanyelnie a könnyeit.

Zotyó sebe viszont elmérgedt. Kipróbálták, milyen mezítláb. Az aszfalt jó meleg volt, néha égetett. Zotyó belelépett egy ócska deszkába, orvos szedte ki a szálkát, de utána még hetekig bicegett. Miért utánozta őket, a csóróbbakat? A folyópartról jövet, ha behívta a többieket, anyja zsíros kenyeret kent – utoljára mindig neki. A saját fiának. Egy perc alatt befalták a vastag szeleteket. Este anyu közömbösen: „A Zotyó gyerek a Kőhalmi-Kunert?” „Ja.” „Andris, hányszor mondjam, hogy nincs ja, válaszolj normálisan. Hát az egy arisztokrata!” Az „öreg Kun”, ahogy maguk közt hívták Zoli apját, szikár alak, nyáron fura, vászon rövidnadrágban. A társbérletükbe bezsúfolt régi, súlyos bútoraik is mások, mint náluk az egyetlen szoba szedett-vedett, innen-onnan ajándékozott berendezése. „Irodakukac” – bökte ki a letolásra, mert egyszer azt halotta, hogy az „öreg Kun” könyvelőként dolgozik. „Bezzeg negyvenöt előtt...” – s anyu elharapta a mondatot. Az ötvenes évek elején a fene tudta, milyen volt az „öreg Kun” mint arisztokrata. Hajjaj, az csak pár év múlva, a középiskolában derült ki.

Keserű íz a torkában... Mindig a váratlan izgalomtól. Gyerekként a teájába beleesett egy tableta, pedig csak felet szabadott volna bevenni. A forró ital már oldani kezdte, ezért kikapta a kanállal az összezsugorodott, lágy olvadékot, lenyelte, a feloldódott másik felét meg zutty a lefolyóba. A nagy kapkodásban a garatban megakadt a puha golyócska, keserű íze még órákig érződött. Évtizedek után ugyanez a kaparás, amikor Hefti levelét megkapta. Hefferre a vezetéknevéből meg a nagy orráról ragadt rá a csúfneve. A szülővárosukból írt, hogy kint volt az „öreg Kun” temetésén. Találkozott Zotyóval is, aki még a hetvenes években megpattant Svájcba. „A sírnál mondták, hogy az »öreg Kun« negyvenöt előtt a kémelhárítás vezetője volt.” Ők csak azt tudták, hogy Zotyó apja katonatiszt volt, aztán negyvennégyben a megszálló németek letartóztatták, de a koncentrációs táborból a háború után szerencsésen hazajutott.

„Ne higgy, magyar, a németnek” – ezt mondogatta, ha néha elsétált a pusmogó csoportjuk mellett. Hol vannak itt németek? Itt a felszabadító szovjet

csapatok vannak – bár az iskolában sulykolt szövegre Zotyó tüntetően szívni kezdte az orrát. Azt is ő kottyantotta el, hogy az öreg dumája Petőfi verssora. Mai eszével Kun papa könyvelősködése maga volt a megbocsátás. A németek kész listákkal jöttek, s ha elvitték, akkor veszélyesnek tartották, de a népi demokrácia még egy régi tiszttel is lehet elnéző... Igaz, Zotyóék hatszobásába (Zoli mentegető hangján: „jó, jó, de az egyik csak cselédszoba”) ötvenben még beköltöztettek társbérlónek két népes családot.

Heftiékkel egy házban laktak, apa meg a „nagy Hefti” ugyanabban a gyárban dolgoztak. A háború alatt mindketten mentesültek a behívástól, mert a hadiüzemnek akkor is termelni kellett. „Hefti mama” az ötvenes években, amikor mindent csak jegyre lehetett kapni, hó végén mindig átszaladt hozzájuk egy kanál zsírért, pár krumpliért, már ha még akadt. A következő hónapban aztán megadta. Lehalkított hangon, odahajolva anyuhoz: „Tudja, Ilonka, el kellett volna mennünk még a front előtt...” Körülnézett, pedig senki sem volt ott rajtuk kívül. Sváb rokonsága már mind Nyugat-Németországban élt. Hefti néha így kapott használt, de nagyon klassz, nagymintás pulóvereket csomagban, amiért mindenki irigyelte.

Az „öreg Kun” vajon miért dödörészett? Hogy Hefti anyja sváb? Hát akkor miért nem tiltotta el a fiát Heftitől? Vagy tőlük, a csóróktól. Agyára mehetett a fogság...

Apjával mindezt nem lehetett megbeszélni. Mást sem. Hajnalban biciklivel elment dolgozni, délután, percre pontosan megjött. A „kereket”, ahogy mondta, mindig felhozta az emeleti körfolyosóra. Munkaeszköz, nem szabad kockáztatni lent, a kapualjban. „Apu, madárlátta nincs?” „Mindjárt megnézzük...” A szót régebben elmagyarázta. Zalából származott, kiejtésén kicsit érződött is. A mezőről hazatérve, az ott aratók dúsabb ebédjéből neki is így hozott az apja – „tudod, a nagyapád” – jó falatokat. Apa ilyenkor, mintha keresgélne, felpattintotta a csomagtartóra szíjazott, kis bőröndhöz hasonló dobozt, és diadalmasan felmutatta a papírba göngyölt elemózsiát. Minden hajnalban maga készítette el a benti ételét: amíg megitta a cikóriakávéját, megfőzte az ebédre szánt köménymagos leveskét, a kislábos fedőjét befőttesgumival leköttözte, nehogy kilöttyenjen, mellé zsíros kenyér vagy apróra vágott szalonnákkal kibélelt két kenyérszelet – éveken át ugyanaz. És neki is mindig külön kis csomagot készített. A zsíros kenyeret madár persze sosem látta, legfeljebb a szerelőcsarnok vastraverzei meg a táskákba belekukkantó portás. Eljátszották a meglepetést, de jó játék volt. Finom is, mert a zsír órákon át pácolta a megszikkadt karéjakat. De kérdezni nem lehetett tőle. Délután behúzódtott az egyetlen szobájuk sarkába, s elolvasta a megyei lapot. Az utolsó betűig. Talán azt is, hogy melyik nyomdában készült. Pedig tudhatta. S ez így ment mindennap, éveken át.

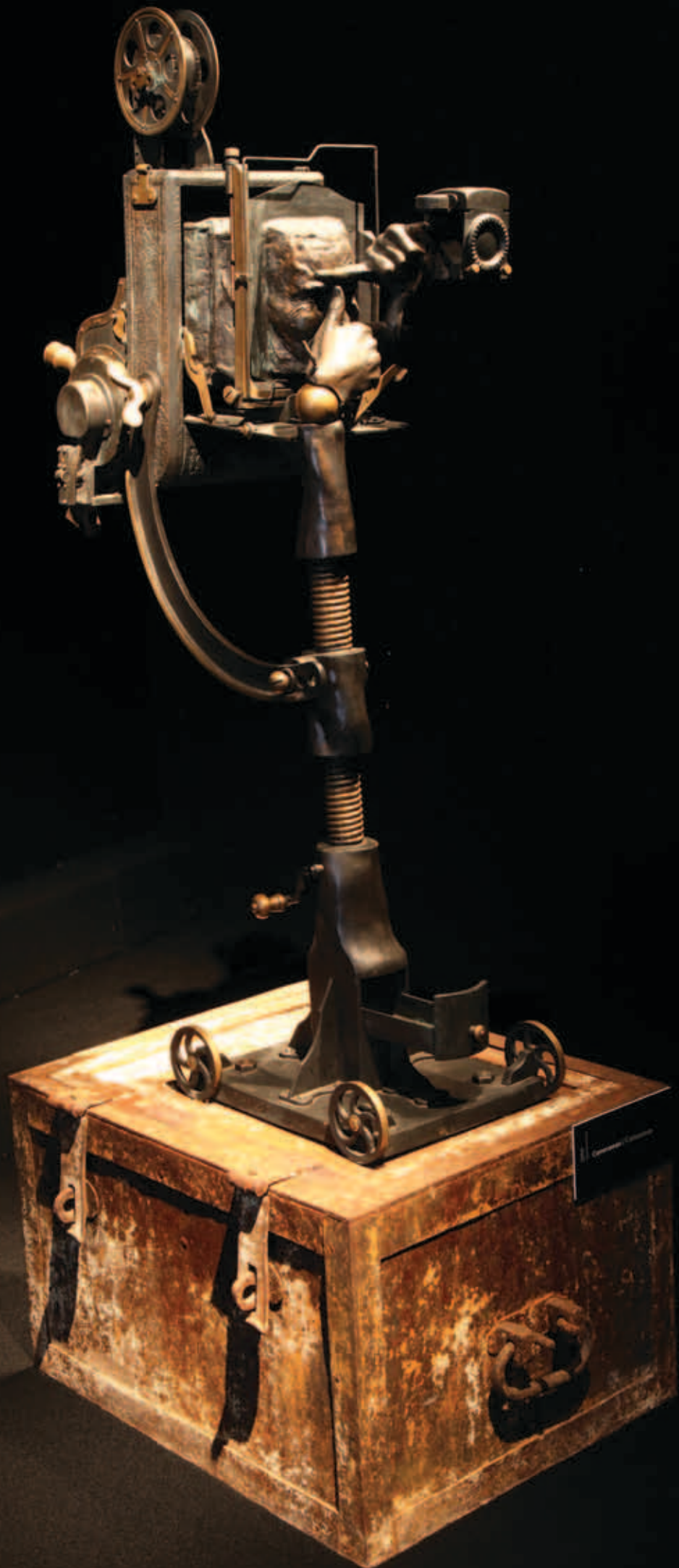
Apa bringáját egyik délután titokban lecsempészte az emeletről, mert a közeli téren a többiek már napok óta a családi járgányokkal nagy ugratási meg kifarolási versenyeket rendeztek. Hirtelen bevágni a kanyart, a hátsó kerek jókora nyomot hagy az aszfalton. Kopik a gumi rendesen. Néha a lánc is leugrik. A harmadik farolásánál a térre vezető kis köz sarkánál egy komor, szürke arc. Bénultan tolta oda a családi gépet. Apja átvette, mintha mi sem történt volna, csak néhány méter után szólalt meg: „Mivel mennék a gyárba, Andris, ha...” A szégyen majdnem átégette a bőrét. Így még nem szólította, rendszerint csak úgy: „te gyerek”...

Maradt a foci a lebombázott házak helyén, ócska gumilabdával. A maguk kötözte rongylabda csak Tibiék bérházának sárga keramikokockákkal kirakott udvarán került elő. A furán csalinkázó gömböc ugyanis nem törte be a földszinti ablakokat. A házmester így is nemegyszer felpofozta őket. Liszcai Tibi apja történelemtanár volt, szigorú, szikár férfi, a házmester szemből nagyokat

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Malenkij robot, 2017, Budapest

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Cameraman, 2009

köszönt neki, ám ha nem látták, sokáig vöröslő pofonokat húzott le a tanár úr fiának. Tibi volt a legjobb, inas, szívós típus, sokszor maga döntött el egy meccset a gyors kiugrásaival. Igaz, mindig úgy kellett kicsalni a mamájától, aki szigorúan fogta. Hármában becsöngettek hozzájuk, hogy az iskolában a kórus próbál. Meg úttörő-foglalkozás van az ártérben. Röhej. Az ártérben...

Egyszer hazaérkezéskor két jólöltözött férfi beszélgetett az apjával. Az alacsony, kerekfejű kezet nyújtott: „Szóval, te vagy az András?” Mit lehet erre mondani? Apja a tekintetével: „nincs baj”. „Gyere, elmegyünk egy cukrászdába” – intett a kisebbik. Csakhogy az nem volt a környékükön. Csak egy kis-kocsmá. Ha a srácokkal nyitna be, a csapos rögtön kizavarná őket, pedig hátul, a kuglipályán, némi zsebpénzért, hányszor állítottak bábukát a többiekkel. Most viszont a kerekfejűre pillantva rögtön hozza a korsót, neki meg a pikolót. Ő, a pikoló, ami aztán megszűnt. Soha nem ivott még sört, az elsőnek nyomuló hab különösen nagy csalódás. Amikor bejön valaki kintről, meglátva őket, rögtön a helyiség túlsó végébe telepedik. Az idegen meg-megszakadó mondatokban beszél: Budapestről nem először keresték fel az apját. „Mi, tudod, még a mozgalomból”... Szóval akkor titokban...? Valami régi akciót is említ, amikor apa nagyon karakánul... A csendőrnnyomozók „jól meg is dolgozták”, de nem tudtak kiszedni belőle semmit. Aztán mégis visszaengedték a gyárba, mert mindenki tisztelte az akkurátus munkájáért.

Megdolgozták? Akkor ez nem az, amit anyu mesélt: „Tudod, hogy téged másodszor ki keresztelt meg? Hát az Iván.” A harcok végén még a város szélén, egy sorházban laktak. Egy este részeg szovjet katonák nyomták be az ajtót, s vizet kértek a dzsip hűtőjébe. Az egyik legény észrevette, hogy a házilag fabrikált kis-ágyban egy csöppség alszik. A víz maradékát fölcapta a plafonra, s a visszacsurgó cseppek pont az alvó fejére hullottak. Sírás, részeg hahotázás. Majd a „keresztapa” ráfogta a dobtáras „gitárját” a családfőre, „Nu, papa, davaj!” Kimentek a dzsipjükhöz, beültették hátra. Anyja könyörgött, biztos volt benne, hogy utoljára látja a férjét. Aki egy óra múlva mégis hazakeveredett. Az arca véres volt, sántított, de élt: az utolsó városszéli kanyarban, amikor már a mezők következtek, röhögve kilökték a kocsiból, és a levegőbe lőttek.

„Ne haragudj apádra” – mondta a kerekfejű. „Sok minden kijutott neki az illegalitásból.” Nem merte megkérdezni, az micsoda. „Próbáljuk meggyőzni, hogy pártiskola, utána meg tovább...” Az idegen meghúzta a sörét. „Nem adja meg magát. Akárcsak régen. Azt mondja: amíg a kalapács ki nem esik a kezéből, jó helyen van.” Szívesen elmondaná a mozgékony tekintetű férfinak, hogy mégiscsak jól jött volna egy kis segítség... Tatarozták a házukat, s ki kellett költözniük, de előtte mindenki elmondhatta, mit szeretne. Hát jó lenne még egy szoba, esetleg máshol a lakás, hiszen Judit, a nővére már nagylány, kínos egymás előtt mosdani, öltözködni. Meg a közös budi a folyosó sarkában is borzalmasan hideg bír lenni télen, az ember inkább visszatartaná... Aztán renoválták a házat, visszaköltöztek, és újra csak a régi egy szoba... „Megszoktuk” – mondta az apja, mire az anyja csak nézett, s pár hétig nem beszéltek, aztán ment minden a régiben. Talán azért olvasta el az utolsó betűig az újságot, hogy az a boldog jövőd, valahol, akár apró betűvel is...? Mert nagy betűkkel minden nagyszerű volt. A gondolattól még most is kicsit elszégyellte magát. Apja kitüntetését soha, de harminc év múlva, a temetésén dalárdát azért kapott. A harsány indulók alatt, ahogy a kórus szedett-vedett öltözékű, többnyire koros tagjait nézte, akik fejben talán már a másnapi teendőkön rágódtak, bosszúsággal vegyes szájalom járta át a fájdalmit.

Még az egyetem alatt, a hatvanas években a képes ifjúsági lapban véletlenül kezébe került egy interjú. A régi fotó láttán mint az áramütés: a mozgékony tekintetű, söröztető emberke, még fiatalon. Meg hogy ők robbantották fel negyvennégyben a németbarát politikus szobrát Budapesten. Kitépte az

egészoldalas írást, eltette, s hetek múltán rákeresett a névre a telefonkönyvben. Elvékonyult hang jelentkezett be. „Ja, te vagy az András. Betegeskedem, ezért késő délután jöhetnél, addigra kicsit magamhoz térek.” Egy rózsadombi, többemeletes ház földszinti, tágas lakásában fogadta fotelben ülve. A tartózkodóan viselkedő, középkorú asszony talán házvezetőnő lehetett. „Közgázra jársz? Derék dolog. Apád biztosan büszke.” „Nyugdíjas, ő is betegeskedik.” „Nem tudtam. Derék ember. Sajnálom, hogy nem vitte többre.” „Neki az volt a természetes.” „Nekem érszűkület és sok más... Most jönnek ki a régi feszültségek. Pedig visszamentem a szakmámba, tudod, én elektromérnök voltam már negyvenöt előtt.”

Apja, már a nyugdíj közelében, a szereldéből átkerült a lakatosokhoz, hogy ne kelljen akkorákat emelnie. Amikor otthon, a derekát fogva lopva megkapaszkodott az ajtófélfában, ő mindig elfordult, nehogy az öreg telepleződjön.

„És mi lett a társával?” A fotelben ülő rámeredt. „Hát nem is tudad? Az ő aláírása is szerepelt negyvenhatban az új papírforintoson. A Nemzeti Bankban dolgozott... És a nagymamád? Laktam nála pár napig. El kellett tűnnöm Pestről. Apád tudtával ott húztam meg magam. Azt füllentettem, hogy vidéki rokon vagyok. Bár a beszédem meg a ruhám talán gyanús lehetett neki, de nemigen kérdezősködött.” Erről tényleg soha senki, még anyu sem mesélt. Az aprócska, gyors mozgású, maga körül mindig legyeket csapdosó anyai nagyanyja cseresznyéje nagyon finom volt. Iskolaév vége felé Tibivel többször is kijártak a városszéli kertjébe leszedni a termést, segítetni a ház körül.

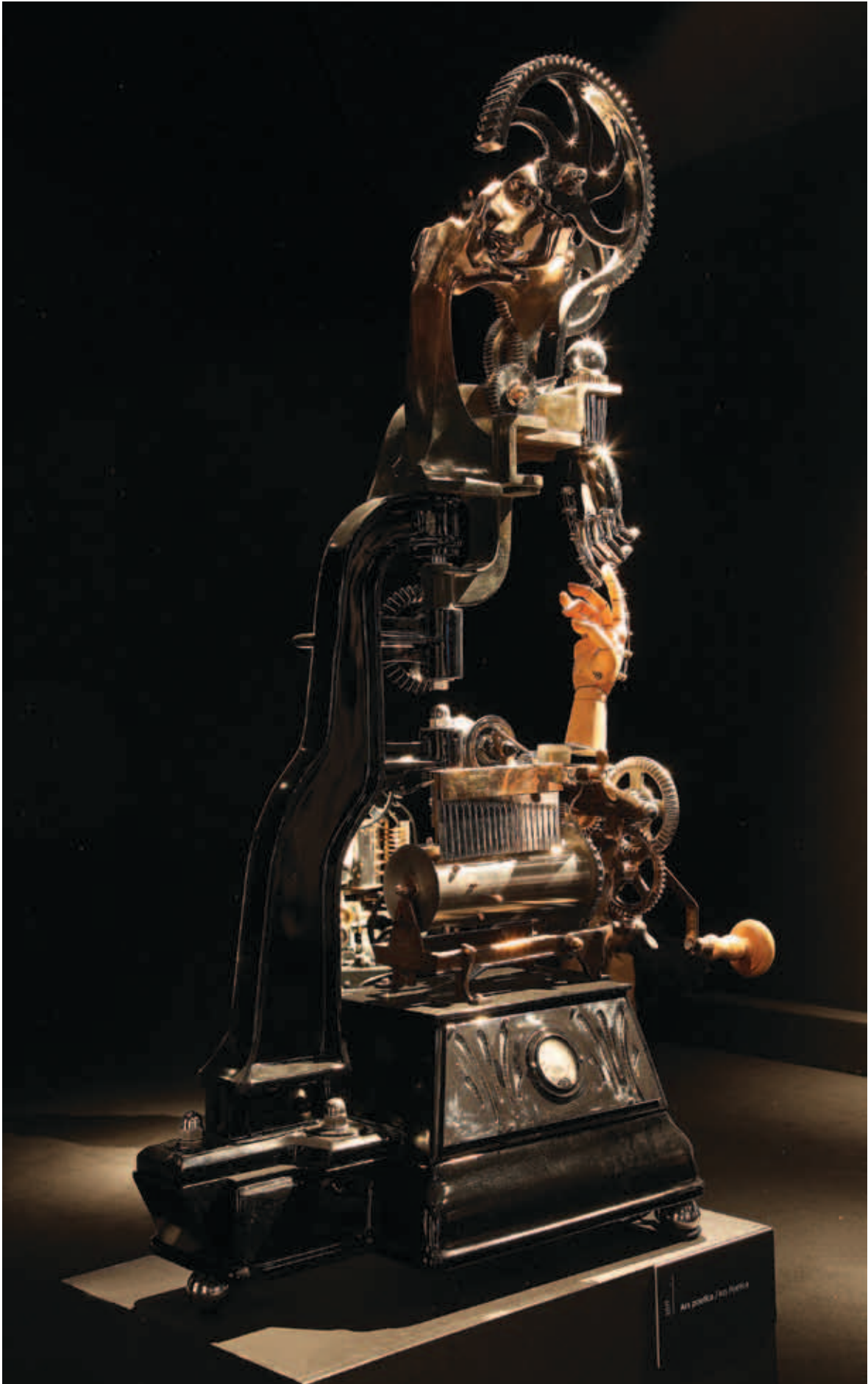
Hefti mindig nagy szervező volt, az ötvenéves általános iskolai találkozójukat is ő hozta össze. Zotyó egy elegáns, fehér Mercedesszel jött. Zürichben jól menő képzőművészeti galériája van, de nem hivalkodott, amikor sokan dicsékvő önéletrajzot adtak elő. Hefti mindenkit valamilyen régi sztorival vezetett fel. Zotyót egy közös almalopással, Tibit a köténcseleivel, amelyeket a jó reflexű Hefti mindig bevett. Ezt nagy elismerésnek szánta, mert a hátvédkedésére egyébként nagyon büszke volt. Másra talán már nemigen lehetett az. Tibi hallgatagon ült, s amikor felálltak, az egyik oldalát húzta. Valaki odasúgta: „stroke-ja volt”.

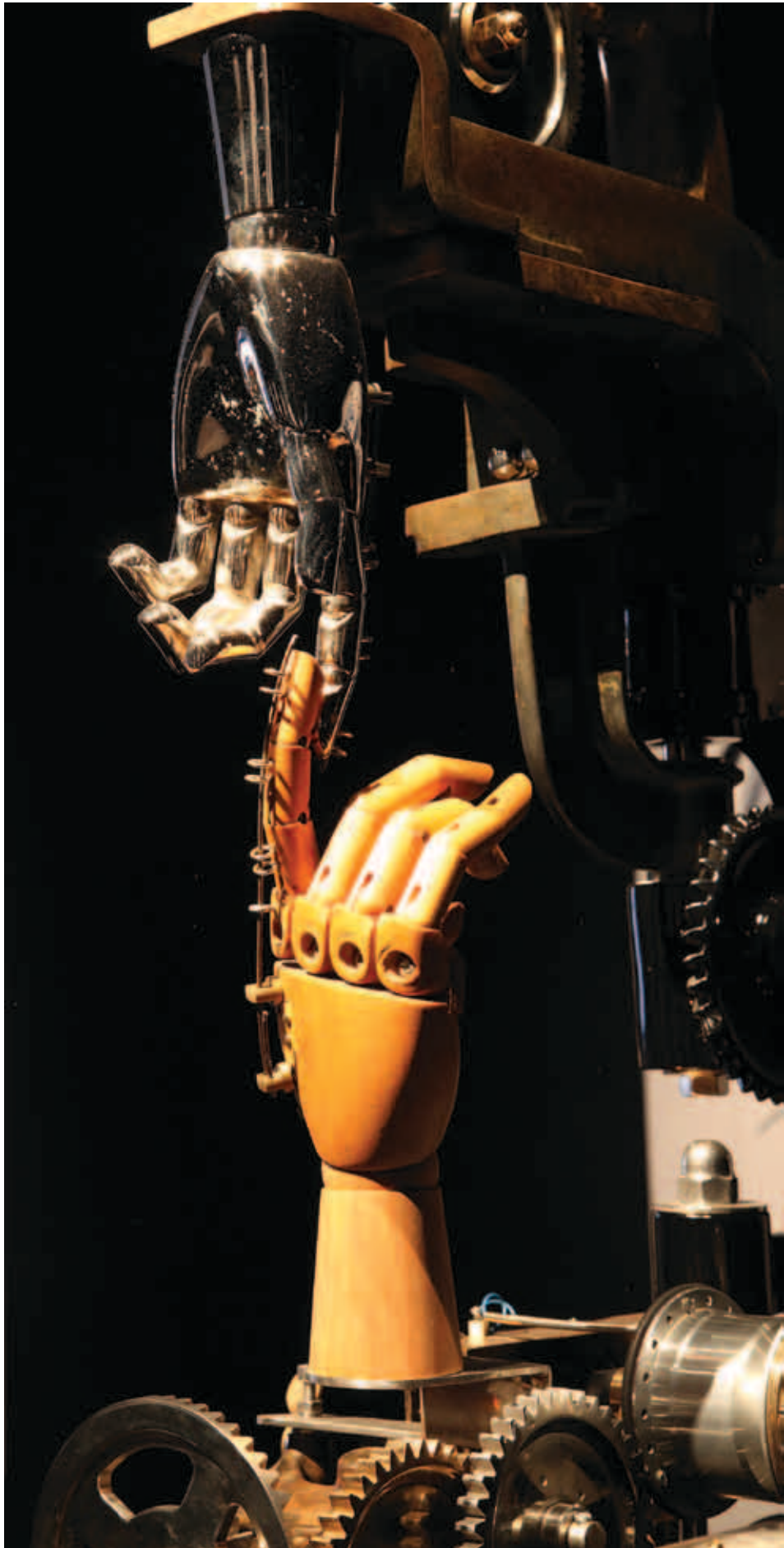
A mosdó előterében – ajaj, hány bizalmas közlést hallott életében ilyen szagban – Tibi megszólalt: „Hefti bohóckodik, de ötvenkilencben ifjúgárdistaként jött szembe az utcán. Emlékszel a kalauzokéra hasonlító hülye sapkájukra? Makogott, hogy ez csak edzéskiegészítés. Akkoriban lejárt birkózni, s állítólag az edzőjük kajakos legényeket kért szombatra, a vasutasházba. Nehogy kidobózzanak »a gimnazista ficsúrok«, mert tiltották a rokizást. Faképnél hagytam.” Azzal a lábát kissé húzva visszament a többiekhez.

Lisztkai tanár urat a forradalom után letartóztatták, mert tagja volt a városi forradalmi bizottságnak. Gyorsított eljárásban kötél általi halálra ítélték. Nemcsak tanítványait, az egész várost megbénította a hamis, eltúlzott vádak alapján hozott ítélet, merthogy Tibi apja mindenütt békítőleg lépett fel. Édesanyjával együtt egy évig jártak gyászban, az utcán az ismerősök szemlesütve köszöntek, ha elmentek mellettük. Eljárt hozzájuk tartani a lelket Tibiben, akit nem vettek fel gimnáziumba. Más városban, rokonoknál lakva, munka mellett érettségizett. Amikor hazalátogatott, néha elmentek ide-oda.

Talán harmadikos volt a közgazdasági technikumban, amikor Tibiék lépcsőházában összefutott az iskolaigazgatójával, aki nemrég költözött oda. Politikai gazdaságtant tanított. Faarcú ember, száraz mondatokkal, aki pontosan követelte az anyagot. A lépcső alján szigorúan keresztbe állt előtte. „Nem kelene barátkoznod a Lisztkai fiúval, nem való hozzád. Jóindulatból mondom. Tudnod kell, ki volt az apád.” Aztán a kulcsomóját csörgetve továbbment. Milyen joggal szól bele? Azzal barátkozik, akivel akar, és Tibivel több mint tíz éve ismerik egymást... Az érettségi után tartott is tőle, hogy a diri az egyetemi

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Ars poetica, 2017 és részlete

felvételi előtt valahogy keresztbe tesz majd. Érettségi után nem jelentkezett rögtön a kögazdaságira, jól jött az egyévnyi könyvelési munka, némileg összeszedte magát anyagilag. A katonaság viszont már nem hiányzott.

S főleg az, ami ott megesett. A gazdaságis főhadnagy gyakran megkérte, hogy segítsen az ellátmányi kimutatások elkészítésében. Ha befejezte, az üres helyiségben előhúzza a friss Nagyvilágot, amelyet mindig a kimenőjén vett meg. Egyik este váratlanul benyitott az ügyeletes tiszt, egy „szívatós” százados. Az volt a szava járása: „Megszívatom magukat, mint paraszt a Berváját.” A Berva egy aprócska motorkerékpár volt, néha tekerni kellett, mint a biciklit. Felpattant, hogy jelentsen, ám a százados szó nélkül kivette kezéből a folyóiratot. „Ahá” – forgatta a lapokat. „A katona ilyesmit olvas?” Az első perctől zavarta, hogy a legkisebb tiszttestől a századparancsnokig harmadik személyben, de mégis személytelenül szólnak hozzájuk. Mintha indiánok vagy élettelen bábok lennének. „Kérdeztem, katona.” „Százados elvtárs, jelentem, középiskolás korom óta megveszem.” „Aha. És tetszik a sok nyugati író?” „Jelentem, nem csak nyugatiak vannak. Szovjet is.” „Ügyes, ügyes. Kikupálódott a sok olvasásban.” Visszadobta az asztalra. „Mindezt szolgálatban...” A százados dudorászott. „És másnak is odaadja?” „Jelentem, még senki sem kérte. Meg nem is nagyon van időnk...” Ingatag terepre érkezett. „És most tudott szakítani rá időt? Szolgálatban... És ha mégis odaadná, szívességből?” Hunyorított. „Aztán megkérdezné a többieket, hogy tetszett?” „Jelentem, nem hiszem, hogy érdekelné őket. Lefáraszt minket a kiképzés.” „Lefáraszt? De hiszen a katona itt szép csendben, nyugalomban olvasott.” Felvette a példányt. „Stein-bec-k” – a c-t és k-t külön betűzte. „Szóval, a véleményt aztán elmesélné nekem. Ha a fiúknak volt véleményük. Már miért ne legyen, ha van, nem igaz?” Hallgatott. „Nem értettem” – billentette meg a fejét a százados. „Jelentem, szolgálatban olvastam, de mesélni nem tudnék.” „Úgy? Mesélni nem... Hát jól van, akkor majd lesz egy kis vizsgálat, zárkaszanatórium, még futkosó is jöhet...” A tiszt láthatóan élvezte a fokozást. „Holnap az alaki kiképzés után egyes harcos jelentkezik nálam!” „Értettem.” „Dehogy értette, egyáltalán nem érti.”

A megadott időben mégsem jelentkezett, mert a politikai tiszt, Réthelyi őrnagy magához rendelte. Az íróasztala mögül hosszasan vizsgálta az arcát. „A százados elvtárs éberség hiánya miatt vizsgálatot javasolt. De én úgy látom, hogy ez nem aktuális.” Fürkésző tekintete nyilván érzékelte a megkönnyebbülését. „De máskor jobban gondolja meg, mikor olvasgat. Értve vagyok?” Az asztalon levő papírok egyikét felemelte, belenézett. „Él még az apja?” „Jelentem, nyugdíjas.” „Reméljük, még sokáig. Leléphet.” Hátraarcot csinált. Mi volt ez? Bár a katonaságnál ilyesmit soha nem kértek tőle, az a papír talán az életrajza lehetett? A történetet egyébként soha nem árulta el az öregének.

„Aztán becsüld meg magad, apád megérdemli!” Az „öreg Hefti” felette állt a korlátnál. Milyen alapon dumál? Hiszen máskor még a köszönésére is csak átnézett a feje fölött. Most, a ballagása napján az egyetlen rendes öltönyében feszít. Az „öreg Hefti” a gyárban egy ideje művezető, bár attól még néha beszélgethetett volna otthon is az öregével, de nem tette. Húszévnnyi szomszédság után. Mert hogy az apja nem beszélgetett, az más. Már tudja az anyjától: azután változott meg, hogy a csendőrnnyomozók először vitték el. „Véraláfutások voltak a szeme alatt, az egyik karja hetekig furcsán lógott.” Egyszer a nővére, Judit születésnapjára rácsos linzerének készítése közben azt is elmesélte, hogy negyvennégyben már hadiüzem volt a gyár, s a szétbombázott német városokból a Messerschmidtek gyártásának egy részét ide telepítették. Viszont a „Messerek” – anyu így mondta – sorra kezdtek lezuhanni, és vad ellenőrzések kezdődtek. „Pedig a motorokat Németországból hozták. A német mérnökök majd megőrültek, mert megjelent a Gestapo is. Apádat megint begyűjtötték, ám semmi sem derült ki...”

A sebészeti váróban a motorbalesetes váratlanul felpattant. A sisakját lóbálta, s üvöltözött, hogy órák óta még senki sem kérdezte meg, beleizzadt a motorosruhájába, a sérülésén ideiglenes kötés, mi ez az egész?

Talán a hirtelen kiabálástól lehetett, hogy az „öreg Hefti” lapos mosolya kitágult, fölébe kerekedett, mint egy hatalmas száj. Sumákol, aztán beszél. Milyen jogon? Szomszédként nagyképű, a felesége meg rendre kölcsönkér. Vagy talán mindig is figyelt? Kitartóan, csendben. Az ilyennek a zűrös helyzet olyan, mint a félhomály. A jószomszédi vállonveregetés megkésett lelkifurdalás? Ugyan miért?

És az „öreg Kun” gyagya mondata? „Ne higgy, magyar, a németnek!” A „Messer-ügy” idején persze már büntetőtáborban, de hát előtte... És aput a csendőrnnyomozók akkor is begyűjtötték egy időre...

A gyanú, mint egy begerjedt, megveszekedetten kapálódzó vakarcs, minduntalan kibújna a zsákból, ahova sintéreként visszagyömöszkölné.

Amikor a pestiek elmentek, kamaszos hetykeséggel odaállt anyja elé: „Miért mástól tudom meg, hogy apu a... – torkát köszörülve ejtette ki a nemrég hallott szót – az illegalitásban...” Az apróka asszony ránézett. „Azért kisfi-am, mert nem akartam, hogy gyűlölködj. A bosszú mérgez.”

Már az egyetem után Pesten maradt, megnősült. Fájdalmasan élte meg, hogy a fia csak ritkán találkozhatott a nagyanyjával. A gyerek most külföldön próbálkozik. Néha mesél neki az elment öregekről. Udvariasan hallgat: mint amikor ő az anyai intelmek során legszívesebben már a focizók között lett volt.

Megzavarosodott a kedve. A kétség mint a rozsda. Ha egyszer bemarta magát, smirglizhetik, alattomosan újra kiütözik.

Az ajtón kikukkantott egy asszisztensnő, békítőre véve odaszólt a motorosnak: „A versenyző jöhet!” A fiú grimaszolt egyet, és bebicegett.

Csend.

S a csendben suttogás. Mély álomból felfelé emelkedve halk, de áthatóan formált szavak a lélegzésekkel teli éjszakában. A gyerekkor sötétjéből. Talán épp a lefojtott beszéd ébresztette fel. Olyan tisztán, mintha az előző éjszaka történt volna vele.

Apja hangja anyunak, az összetolt ágyukban: „Egy pesti elvtársat vártam, csak a mozgalmi nevét ismertem. Segítenem kellett neki. Egy napra rá megint bevittek a nyomozók. Hogy ki volt az? Azt hazudtam: az anyádat vártam, az idegen meg egy utcát keresett. Na, ne adjam a hülyét – és nekiveselkedtek a talpalásnak. De arra vigyáztak, hogy a verés után a magam lábán tudjak hazamenni. Felpuffedt, te csináltál borogatást. Nem mondtam neked sem: az álmomason csak a Colos láthatott... Épp akkor ette oda ki a fene. Vagy ki tudja?”

Vérsúgás a fülében. Hefti mama, ha nagyon berágott, a hórihorgas férjét szólította Colosnak.

Hívja fel Zotyót Zürichben? Ugyan mit érdekelhette az „öreg Kunt” az ő apja? Vagy a nagy Hefti...

Ráadásul a közös bandázásaik Heftivel, meg a zsíros kenyerek a többiekkel... A sugaras nyarak alatt bebábozódott emlékekből mintha valami szárnyatlan, nyálkás torzszülemény igyekezne a fényre.

Apu némán újságot böngész a sarokban...

Vagy hatvan évvel később neki külön könyvtárszobája is van, közepén berakásos íróasztallal. A monitoron zsong a világháló, mintha milliárdnyi boldog ember élvezkedne, pedig meglehet, semmit sem sejtene a köröttük levőről.

Az asztal bal sarkán egy díszes levélnehezék. Amikor nyugdíjba ment, a cég főnökétől kapta. A változások éveiben együtt hagyták ott a reménytelen jövőjű nagy gyárat. Neki ötletei, a rámenős kezdő jogásznak kapcsolatai voltak, s indulótőkét is szerzett egy kis cég rajtjához. Húsz évvel később, a távo-zása előtt marasztalták volna, bár talán meg is könnyebbültek a visszavonu-

lását hallva. Mert mindig minden az előrejelzései szerint alakult, szárnyaltak. Jó pénzért hívták volna vissza tanácsadónak, de megelégtelte. Főleg régről ismert emberek vergődését látni a bizonytalanban.

Az asztal jobb sarkán fénykép: öltönyben feszengő, mosolyognivalóan elszánt legény meg a szikrás tekintetű ifjú feleség. Vidéki fényképésmester tisztességes rutinfelvétele. A gép lencséjébe tekintenek, amerre – mint az lenni szokott – elrepül a madárka. S marad az élet nagy darálójából kipergő morzsalék.

A papír kissé már sárgul. Tíz éve ezüstkeretbe helyeztette. Matt a felülete, ki kellene fényesíteni. Ha már az életüket nem sikerült.

Szólították. A sebész majd kimetszi a szálkát, s ami meg az emlékek húsaiba hatolt, azt élete végéig hordozza. Mint apa a fémszemcsét.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Zeneszerkezet, 2017 (részlet)

KOVÁCS ISTVÁN

A nagy háború után száz évvel

KOVÁCS ISTVÁN (1945) Salföld

A sudárzsálya – nyersezüst-robbanás,
érces fényözön villószik szememben,
és megfűrtösödnek kék szilánkjai
emléklapján a szaggatott jelennek.
És megfűrtösödött kék szilánkjai
eltalálják a verklizett filmekben
halálba vonuló vén bakákat is.

Úgy estek össze a valóságban ott,
hol araszolt a jövő-látó monstrum,
rémrejtelmekkel a lánctalpas titok...
S rohamoznak a sisakok, a bornyúk,
és halál-hagyományt éltet a szurony...
Avarrá rongyolt tölgyszalomb a sorsuk,
s bombatölcsérekben adagolt iszony.

Marad-e élő a front össztüzében?
halála helyén ássák meg a sírját;
így épül egyre a harctéri skanzen
a lövészárkok torzult sokszögében.

A tüskés spanyolbak mint rozsdahalom
a „ne ölj!” tilalom parancsolatát
foszforeszkálja az égi torlaszon
a nagy háború után
száz évvel is...

Száz éve is,
hogyan helyt állt a honvéd!
mit sem tudva azt,
mi vár rá otthon?
A széthullott haza...

Nagyapáinké a porladó visszhang:
földmélyi marsban éneklük a nótát
a csillagokról...
S korhadttá mankóiknak
támaszkodnak a vénséges diófák.

Dzsudó

Az ébredező borókafenyőn
aranyöves darázs
próbálgatja a hajnalka
lila virágát;
szirmait cibálja,
tölcsérét gyötri...
Dan-dan,
dan-dan...
Aztán odébb száll,
egyre feljebb,
mint aki meg akar szökni.
De új menetbe fog,
majd még újabba...
Dan-dan,
dan-dan...
Mintha nem tudna mást,
csak győzni.

PÁRKÁNYI / MAESTRO FOTOGRAFO UNGERESE IN FIRENZE

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG

Családalapítás

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG (1949) Budapest

Még nem esett. Szedte a lábát, nem akart elázni. Ha ilyen felhőkből zuhog, nem áll meg egyhamar. Szarrá ázok, gondolta. Már szaladt. Még csak az út felénél járt, a falu szélén lakott. Megállhatott volna Mariéknál, de nem volt kedve beszélgetni anyósával, és senkivel, mióta Mari, a felesége meghalt.

Miattad ment a sírba, hallja anyósa éles hangját. Kiabál, egész életében kiabált, a lányával is. Szegény Mari azért ment olyan korán férjhez, hogy szabaduljon anyjától, aki megözvegyülve a nyakukra költözött, nem bírja az egyedüllétet panaszkodott. Mari nem mert nemet mondani. Azt se bánta, hogy férje neheztel emiatt. Vagyis bánta, de nem tudott mit tenni.

Árpád áldott egy lélek, beszéltek a faluban. Nyugodt és megbízható ember, igaz, néha eljár a keze, nem szereti, ha ellentmondanak neki. Mari sem mert, bár anyja állandóan biztatta, álljon a sarkára, ne hagyja, hogy minden a nyakába szakadjon, nem fogja bírni. Nem hallgatott rám szegény, panasolja az anyós a piacon, és nem vásárolni akar, csak beszélgetni, kibeszélni a fájdalmát, hogy lánya nincs többé. Belerokkant a sok munkába – három disznó, egy tehén, két ló. Bizony mindegyik kéri a magáét. Csak egy segítője volt, az öreg, sánta Albert, aki hátul lakott a cselédszobában. Marinak nem volt megállása, négykor kelt, de még este tízkor sem került ágyba. Dagasztotta a kenyeret, mert Árpád meg nem ette volna a boltit. Egérnek való az, nem embernek, volt a szava járása.

Mari nem félt senkitől, csak az anyjától. Ha Árpád kijött a béketúrésból, és felemelte a kezét, úgy tudott ránézni azzal a kemény, acélszürke szemével, hogy a férfinak lehanyatlott a karja, kiment az erő belőle. Az anyja minden mozdulatukat, szavukat figyelte. Az ajtókat mindig nyitva hagyta, bezárni a fürdőszobát sem lehetett. Mi lenne veletek, ha én nem lennék itt, éhkoppra jutnátok. Árpád kezdetben visszaszólt az öregasszonynak, aki nem is volt olyan öreg, csak az utolsó szó vagy inkább az utolsó kiáltás mindig az övé volt.

Időnként az anyja főzött Mari helyett. Parasztosan, nem sajnálva a zsírt és az erős paprikát. A húsleves tetején vastagon úszott a zsír, a tészta sem tudta felszívni. Reggelire több tojásból sült rántottát, szalonnával és sok kolbásszal. Legyen ereje Árpádnak, mert mégis ő a férfi. A veje azonban jobban szerette Mari főztjét, a töklevest, a gyenge jércehúst, időnként a halat, amit anyósa annyira utált. Idővel Árpád meg is mondta, hogy csak Mari főzhet a házban, más senki. Mari főztje viszont ízetlen volt az anyjának. Undorodva félrelökte a tányért, és hozzátette, ő aztán nem főz magára, az nem gazdaságos, inkább éhen hal, tudja ő, hogy csak megtűrt személy; ki törődik ma az öregekkel, csak az örökségre hajtanak. Árpád ilyenkor megjegyezte, csupasz seggel jött ide, akárcsak a lánya. Mind éhen halnának, ha ő nem húzná az igát reggeltől estig. És minek. Gyerek sincs. És már nem is lesz. Az öregasszony ilyenkor gúnyosan felnevetett, hát ahhoz férfi kell, de az úgy látszik, nincs ebben a házban. A lánya tíz gyereket is kihordana, ahogy kinéz, minden legénynek csorgott a nyála, ha végigment a falu utcáján. Mégis egy ilyen fatökökhöz kellett hozzámennie.

Árpád csak nyelt egyet, kedve lett volna jól szájon verni az anyósát, ahogy apjától látta régen, alig ötévesen, de valami undort érzett, és nem bírta fel-

emelni a kezét. Titokban elment az orvoshoz. Hibátlan a spermája, nemzőképes, adták tudtára a kivizsgálás eredményét. Csak lassúak, tette még hozzá az orvos, nagyon lassúak, lusták. Nincs valami szer, hogy fürgébbek legyenek, kérdezte, de az urológus nem adott egyenes választ. Beutalta Hévízre, két hétre. Sohasem volt szabadságon, hogyan fogja elviselni a távollétet, maga volt a tulaj és a melós is, saját magának nem engedélyezett egyetlen nap pihenőt sem. Szombaton, vasárnapon is kint volt a földeken. Otthon nem szólt egy szót sem, miért lesz két hétig távol.

Hévízen két nővel is megismerkedett, unták magukat, és csak a gyerekcsináláson járt az eszük. Jó pasi vagy, mit keresel itt, méregették. Este kopogtattak az ajtaján. Reggelig el se ment a nő, még a reggelihez se mentek le. Árpád csak most érezte, milyen az, ha nem figyel senki a másik szobából, nem nyitnak rá, nem zajonganak. Remélte, hogy megismétlődik a kopogtatás. Nem ismétlődött. Másnap sem. Árpád negyedik nap hazament. Ettől neki nem lesznek gyorsabbak a spermái, gondolta. Marhaság az egész.

Mari sokat veszekedhetett az anyjával, illetve az anyja Marival, most alig szóltak egymáshoz. Vacsoránál Árpád felvetette, menjen el Mari a nőgyógyászhoz, ma már sok új módszer van, ami segít abban, hogy gyerekük legyen. Ő megvizsgáltatta magát, azért volt most néhány napig távol, meg lehetne oldani, van remény. Anyósa mint egy fúria ordított: üvegcsészében készüljön az unokám egy ilyen rongypöcsű miatt? Mari csak lesütötte a fejét. Mit tegyen, csak ez járt a fejében. Egy kislányt akart, de nem mindenáron. Félt a tortúrától, sokat hallott róla, mennyi kitartás kell hozzá. És ha ő távol van, ki fogja ellátni a jószágokat, ki főz Árpádra, és anyós és vej vitája ki tudja, hova vezetne, míg ő nincs otthon. Nem tehetem, mondta csendesen férjének. Megleszünk mi gyerek nélkül. Vagy fogadjunk örökbe egyet, hány filmszínész van, aki így cselekedett, és nem bánta meg. Honnan tudod, vágott közbe anyja, aki zavarában leverte a tányért az asztalról. Aludjunk rá egyet, nem kell most eldönteni semmit, adta meg magát Árpád. Szokatlan volt tőle ez a belátás.

Másnap nem tértek vissza az előző esti beszélgetésre. Hallgattak. Mindenkit lefoglalt a munkája. És az volt bőven, árvíz közelgett, menteni kellett, amit lehetett.

Eltelt néhány hónap, amikor levelet hozott a postás. Árpád anyósa vette át és habozás nélkül óvatosan felbontotta, majd sikerült nagyjából visszargasztania a borítékot, amúgy is gyűrt, viharvert volt. Amikor Árpád hazaérkezett, anyósa hallgatott arról, hogy vejének levele jött. A férfi az éjjeliszekrényén talált rá. A levelet Inge, a hévízi nő írta – gyereket vár. Árpád gyerekét. Nem lehet kétsége, kiszámolta, és minden stimmel. Fiú lesz, már nevet is talált neki. Incének fogja hívni. De nem találkozhatnak, a férje nem tudhatja meg a dolgot. Árpád elrejtette a levelet az éjjeliszekrény fiókjának aljára, még elolvassa másnap is. Mintha fejbe verték volna, nem csillagokat, betűket látott, ha becsukta a szemét, akkor is, és ezek szavakká álltak össze, újból, és újból. Anyósa hallgatott és várt.

Pár nap múlva Árpád már messziről látta a villogó mentőautót a házuk előtt.

Marit a folyóból halászták ki, még élt és sikerült újraéleszteni. Három napig volt a kórházban, magához tért, de nem szólt egy szót sem. Negyedik nap elvitte a tüdőgyulladás. Árpád a temetés után kereste a levelet az éjjeli szekrényében. Nem volt ott. Összecsomagolt, egy szót sem szólt az anyósához, a falu szélén levő kis préházban húzta meg magát.

Möbius-szalag

Ha így folytatom, kiteszi a szűrőmet az anyám. Elege van abból, hogy minden héten más csajt hozok haza, ő kedvesen elbeszélget velük, de mire a nevüket megjegyzi, újabb lány tűnik fel. De mióta Zsófi, három év után, váratlanul lelépett, hiába keresek barátnőt.

Annát egy divatbemutatón ismertem meg, ahol fürdőruhákat mutatott be. A matematika-szakedzőjét írja, számolt be első találkozásunkkor. Halk szavú, de izgalmas jelenség volt, csak ne lett volna az a fintora. Amikor megnevettettem, tökéletesen a Zsófi arckifejezését idézte fel bennem. Anna nem ismerte Zsófit, de ezek után én se Annát. Nem hívtam fel többé.

Ági nevetése senkiére se hasonlított, megkönnyebbültem. Nem magas, de arányos, talajtornán edzett alakja megtetszett. Nem csak a talajon volt akrobata. Csak ne lett volna az a szokása, hogy mielőtt ágyba bújunk, rágja, tépi a körmét, úgy, mint Zsófi. Hiába volt szép hosszú ujjja, nem bírtam nézni. Nem is néztem többé.

Sári vörös hajú lány. Babaarcán rengeteg szeplő, de még ez is jól állt neki, akárcsak Zsófinak. Amikor Sári rám nézett, én a szeplők mögött nem őt láttam. Azt hazudtam neki, impotens vagyok egy baleset következtében. Nem volt könnyű ezt kimondani, hát még elképzelni. Ő azonban elhitte, és azonnal lelépett.

Én meg azonnal rákapcsoltam Zitára. Együtt búvárkodtunk. Se szeplő, se körömrágás, se fintoros nevetés. Anyám ujjongott, ez a lány majd ráncba szed. Maradtam a ráncokkal, amik a homlokomon akkor jelentek meg, amikor felfedeztem, Zita ugyanolyan hamisan énekel, mint Zsófi. Zita állandóan a fürdőszobában gyakorolt. Hol a magas cél? – cukkoltam. Megsértődött. Így legalább nem nekem kellett őt kirúgnom.

Hogy Petra nem egy éneklős típus, az hamar kiderült, botfülem van, mondta nevetve, amikor koncertre hívtam. A második randinál közel hajoltam hozzá, és megéreztem Zsófi parfümét, aminek a nevét se tudtam megjegyezni, annyira ritka márka, de az illatát igen. Petra nem értette, miért nem ölelem meg gyakrabban, és sokszor miért tolom el magamtól. Az csak jóval később jutott eszembe, vehettem volna neki egy másik parfümöt, és ha neki is tetszik, talán most is együtt lennénk.

Zsuzsit már első pillanatban jó közelről szagolgattam. Nyers, majdhogynem férfiparfüm illata csapta meg az orromat. Az se érdekelt, ha kiderülne, egy másik férfi ragasztja rá azt az illatot, csak semmi, de semmi se emlékeztessen Zsófira. Már a harmadik randin is túl voltunk, amikor hazavittem, anyám megértően mosolygott, és elment otthonról. Zsuzsi otthonosan, kezében a teli borospohárral felkucorodott az ágyra, nem is kocintott velem, egyből felhajtotta az italt, majd elkezdett beszélni: Hónapok óta keresem azt a férfit, aki hasonlít az én Zoltánomhoz. Három évig voltunk együtt. Eddig senki sem ért a nyomába. Eddig. Kár, hogy a neved nem Zoltán, de amikor csak ketten vagyunk, így szólítanálak.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, *Andante (Lassan)*, 2014–17

TAMÁS MENYHÉRT (1940) Budapest

TAMÁS MENYHÉRT

Észleletek

1.

Amit a szem, a szív, az ujj észlel,
leküzdve az álomi súlyt, szépét keresi,
elég a kulcsolt csönd oldódása,
eljut a szóig, a szó szólható pillanatáig –
nappallá teremtem magam.

2.

Ritka reggel, se árny, se csalóka fény,
a holnapit áhítani se merem, hagyom,
hogy erősítsen, ő tudja, mikor szorulok
kíméletére, mint ahogy azt is tudja:
ha hallgatok, sebből hallgatok.

3.

Szokványos ablakkép: akárha kegyébe
fogadna, napkeltét üzen a szembe magasló,
eszmét örökítő tömbház, kegyes kegy,
néhány minuta, vakságára marad –
alkonyul nagylelkűsége.

4.

Szomjúság gyötör? *Lengd be* az Időt,
a szőlősített erdőszegélyt, Jókai szüret-
énekű kertjét, ahol, idehallhatón,
sejlmély örök forrás neszel –
hazaér a szív, hazaér a lélek.

5.

Maradó arc, őrzöm magam,
a múltást, miért, miért nem, hátrébb
dacolom, pedig, ki nem érezné, tudná:
nyomunkra, ide jelölt árnyunkra
forr a kimért felejtés!

Nézz körbe

Nézz körbe, ez az újvilág világ,
jól nézd meg minden szögletét,
mitől foszlik a fény, miképp
finomultak át a kízó kezek,
meddig merészkedik a birtokló
gondolat, az alapító szándék,
cserél álmot fölötted,
felejtetik anyaföld-földed.

Nézz körbe,
ez a Krisztusarcig köpködő;
kifogyhatatlan-nyálú világ,
nézz, vedd észre,
totemet cserélt a föld:
 rejtekes rovás –
 Világnagy kézjegy.

Ahol már ahol sincs

Lendülne, megáll,
féli barbár idejét a toll,
a hiszékeny betűsor,
a rászédült gondolat,
emelem, emelném a fejem,
se út, se irány,
csak a billenő kontinens,
vesző- és veszkődő hazatáj,
ahol már ahol sincs,
csoda, hogy zsendülni készül a kert,
halkan mondom, csak a füvek hallják,
bőszült tébolyára készül a
 Világ!

Nincs

Nincs, pedig van rá magyarázat,
honnan e káprázaton túli kép:
tengerbe ejti kék tükrét az ég,
fölvert hulláma mennyet áztat,

szédül a part, a parti szikla,
a vesztett üdvét sirató sirály,
mélye merő láz, sebzetten zihál –
ősigét vacogja vissza.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle X.

Magyarok, 1946. december

Régmúlt: 1946. december 1-jén a miniszterelnök 23550/1946. számú rendelete alapján hazánkban átlamosítják, korabeli dialektusban: „állami kezelésbe veszik” a legnagyobb nehézipari üzemeket. Akkor talán még senki nem sejti, hogy gyarmatosított hazánk nemsokára „a vas és acél országa” lesz – papíron.

Kortársak számára gyakorta átláthatatlan, „se kijárat, se bejárat” labirintus a jelenidő.

A Debreceni Ady Társaság folyóirata, a Magyarok szerkesztője, Juhász Géza, amikor 1946 őszén nyomdába adta a decemberi szám kézíratait, közöttük Márai Sándor *Sértődöttek* című regényének néhány oldalas részletét, nem sejtette, hogy Márai az írás megjelenésekor már Svájcban utazgat, s úgy érzi: „Most, hogy befejeztem a »Sértődöttek«-et, különösen hazátlan vagyok.” Azt csak egyetlen ember, az ismert és népszerű színésznő, Mezei Mária tudhatta, hogy Márai Sándor távol a hazától, levélírás közben mire gondolt Luganóban 1946. december 16-án: „Mikor a Gotthard-alagúton ájtott a vonat, rögtön megkékült az ég. Itt most végre lehet aludni. Olaszul gajdolnak körülöttem, s ez már a béke. Erről volt szó, ez hiányzott hét éven át, ezért voltam beteg. Most minden rendben van. Kérem, tanuljon olaszul.”

Azt pedig akkor idehaza végképp nem tudta senki, hogy karácsony éjjel Róma felé vonatozva a naplóról Márai Sándor örökre búcsúzik a megszenvedett, túlélő *háborús* évektől: „Karácsony délután Cooknál kapok egy hálókocsijegyet az esti római gyorsra. Éjjel, Bologna és Firenze között, a hálókocsiban – udvariasan, de határozottan – megróttam az ellenőrt, mert az ásványvíz, amelyet hozott, nem volt elég hideg... Büntudatosan bocsánatot kért. Ebben a pillanatban először éreztem, hogy a második világháború – számomra – véget ért.”

Utazása előtt egy év szünet után az író újra színházban töltött Budapesten egy estét – Nemzeti Színház, O'Neill: *Vágy a szilfák alatt*. Márai Sándor nem színikritikus, nem a nyilvánosságnak szánja kendőzetlen véleményét, naplójába rótt feljegyzéseit. Az őszinte naplórót nem korlátozza, béklyózza a világ figyelő tekintete, pontosan, tárgyilagosan fogalmaz, szerinte O'Neill darabja: „kiagyalt, mértani-
lag épített, olcsó freudista és naturalista alaptéte-

lekre felépített mű”. Úgy érzi: „Az előadás fülhasogató.” Az egész estét belengi „a lábszagú naturalizmus” és a tökéletes stíluszavar: „Mindenki énekel vagy szaval, mintha pártgyűlésen vagy tömbünne-
pélyen lépne föl. Másfél felvonást bírok, aztán a sötétben elmenekülök a színházból.”

Az idő tájt az agyamosott osztályharcosok már ütemesen tapsoltak a pártgyűléseken.

A folyóirat színikritikusa tapintatosabban fogalmaz, mint az író – hivatásos tollforgató, fizetést kap mindennapi munkájáért. A *Vágy a szilfák alatt* az amerikai író *szerényebb alkotása*, s „a Nemzeti Színház nagyvonalú realizmusra törekvő előadása becsületesen kerek szcenikai munka”.

Lábszagú naturalizmus vagy nagyvonalú realizmus?

Hetven év múltán az írónak hiszek.

Magyarok, 1946. december.

Mezei Mária talán olvasta, talán nem Illés Endre *A mostoha* című színdarabjának a folyóiratban közölt részletét; talán már tudott arról is, hogy fél év múlva, 1947. május 30-án, a Belvárosi Színház bemutatóján ő játssza majd a „mostohát”. Azt nem sejtette, milyen felsőfokon elismerő kritika méltatja majd alakítását: „A mostoha címszerepében Mezey Mária szenved, sóhajt és sorvad. Tökéletesen játssza önmagát. Soha nem volt még ilyen testhezálló szerepe. Amit a többi szereplők a darabban róla mondanak, az is rá, Mezey Máriára illik. Ezért még hibái is erényekké nemesednek, mert nem az ő, hanem a szerep szerinti figura hibái azok. A szavakat nem mondja, hanem eregeti, mint elegáns füstkarikákat. Valami mákonyos köd gomolyog körülötte, s ebben a ködben égre néző tekintettel, áldástosztó mozdulatokkal, átszellemült arccal lebeg, lobog, libben és lankad. Pontosan ez kell ehhez a szerephez, valamint a hittérítő hanghordozás is, mely más szerepekben eddig esetleg nem volt ennyire helyénvaló. Régi erényei is teljes pompájukban érvényesülnek; szép, érdekes, intelligens, okos és olyan remekül öltözködik, mint kevés hittérítő” (Színház, 1947. május 30.).

Mezei Mária azt sem tudhatta 1946 decemberében, hogy négy év múlva, 1951. március 26-án Il-

lés Endre meghatottan s ábrándozva fog emlékezni a színházi próbafolyamatra és színpadon született „mostohájára”. A színésznő lelkét melengető emlékként őrizte az író levelét: „Milyen szép lett volna, ha megint együtt dolgozhatunk, ha még egyszer összeveszhetnék veled, mint a »Mostoha« valamelyik próbáján – persze, a dráma, a színház, az érdekes mondanivaló más lett azóta. De nem lett más a rád gondolás, a bennem élő igazi szeretet és gyöngédség, ahogyan feléd fordulok.”

Azt pedig Mezei Mária 1946 decemberében ál-mában sem tudta elképzelni, hogy barátságuk az évek során semmivé porlad, 1975-ben Illés Endre visszafelé *újrágondolja* hajdani véleményét, s tényekről elfelejtkezve, tényeket megmásítva, szavakból szerkesztett mérgezett nyíllal szúrja szíven a színésznőt. „A *mostohát* felolvastatta magának, majd ő olvasta fel nekem. »Nagyon szeretem!« – mondta hittel. De előbb sürgősen engedett két-három olcsó színpadi csábításnak, zenés komédiáknak, francia vígjátékoknak, zenés lokálban szonókéklésnek, míg végre – szinte egyszerre – nekivágott Csehovnak és A *mostohá*-nak. »Meghalni Csehovért!« – sóhajtott, de nyomban engedelmeskedett a rossz idegeinek és egy rossz pillanatnak. Botrányt és fegyelmet felkavarva leszaggatta magáról Mása ruháit. Ma is csak köszönöm neki, hogy A *mostohához* hú maradt. De azt is el kell mondanom: mégis hűtlen volt. Mint egy orchidea-tó: egzotikus, bódító, színes, vonzó volt. Csak éppen az volt a baj: nem orchideának kellett volna lennie. Egy bátor, tiszta, naiv fiatalasszonyt kellett volna behoznia a színpadra, s azt a nőt élnie tovább, aki elveti magától a különböző megállapodásokat, öntudatlan támadó kedvvel szétrobbant egy megmerevedett és megmérgeződött polgári családot, melynek tegnapi-tegnapelőtti léte is anakronizmus volt már. És ehhez fiatal életkedv, hattyúszárny, bátor szó, egészséges ízületek kellett volna – és ő *orchidea* volt. Álmatag a térde, puha, sejtelmesen felkínálkozó a tekintete, a járása. Nagyon szép volt s nagyon vonzó, de ő lett anakronizmus az életerős, komisz környezetben. Az andersen-i hattyúnak megmaradt az egyik szárnya az emberi továbblépésre – de Mezey Máriának ez az egy sem kellett. Ő csupa test és ingerlő testiség volt, mint Renoir szép, telt, édes húsú női” (A *fele komédia*).

Hetven év múltán kinek higgyünk: a darab elfoglalt írójának vagy a rajongó színházi kritikusnak?

A *mostoha* – hasonlóan a szorgalmas drámaíró Illés Endre többi darabjához – egy, csak egy bemu-

tatót ért meg, s csupán a Vas István által költői ruhába öltöztetett verses dráma, a *Trisztán* előadására vállalkozott három különböző színház az író életében.

Talán erre utalt Mezei Mária Illés Endrének írott, nem ismert utolsó levelében. Mert Illés Endre 1977 júniusában egy mondatban így búcsúzott hajdani barátjától: „Kedves Máriám! A nyílmérget is köszönöm. Bandi”

Magyarok, 1946. december.

Amerigo Tot, azaz Tóth Imre raktárhangulatú és álomillatú műtermében, a római Via Marguttán 1976 májusában beszélgettem a kommunistákat nem kedvelő, sőt lenéző, akkor már évtizedek óta Itáliában otthonra talált magyar szobrásszal. Lélekben hazalátogató derűs borozgatás közben – az itthoni ilyen-olyan köztéri szobrokról esett szó – Amerigo Tot összehúzott szemmel, de mosolyogva megemlítette, hogy ha már Lenin, akkor legalább lendület legyen a szoborban. De Pátzay Pál Lenin-szobra a Felvonulási téren, a Múcsarnok tövében egy totyakos öregúr, aki gyűrőgeti kezében kopott sapkáját, és szorongva várja, hogy végre bejusson az utcai, nyilvános illemhelyre.

Erős kép, emlékeim raktárába zártam. Pátzay Pál *Babits arca* című írását olvasva jutott eszembe a Tóth Imre műtermében átélt pillanat, és idéződték fel bennem az ott elhangzott szavak.

1946 decemberében a kommunisták részéről már sorozatos támadások érték a halott Babits Mihályt, szellemiségét, életművét és követőinek, tanítványainak költészetét, világlátását.

A szobrász Pátzay Pál 1919-ben a tanácsköztársasággal szimpatizált (másfél év börtön volt érte jutalm!), aztán remek ösztöndíjakat, rangos megbízásokat, jutalmakat kiérdemelt szobrásza lett a két világháború közötti hivatalos Magyarországnak. 1946-ban Babits Mihály arcának különleges vonásairól mereng: „Bizonyára szokatlan, hogy egy költőnek nem szellemét és művét idézem. De akik ismertük és szerettük Babits Mihályt, az eleven embert, nem kevésbé kedves nekünk szellemének hűvelye sem.”

...ismertük és szerettük Babits Mihályt...

Mikor kezdte elfelejteni a halott költőt Pátzay Pál, s mikor kezdte, miért kezdte úgy érezni, szoborrá kell álmodnia Lenin-élményét? Belesimult a simulóknak, szófogadóknak, látszat-egyetértőknek hálapénzt fizető, népi demokráciának nevezett proletárdiktatúrába? Vagy azt remélte, hogy egy *totyakos* Lenin-szoborral megváltja jegyét a halhatatlanságba? Gyenge szobrász volt, de elhitte,

hogy „Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog”? Vagy már megöregedett, tehetsége megkopott, és arra gondolt: egy ilyen-olyan Lenin-szoborral nyugodt öregkort biztosíthat magának a Kádár uralta Magyarországon?

Töprengek a lehetséges válaszokon.

Magyarok, 1946. december.

Valaha minden irodalmi folyóirat szerkesztője büszke volt arra, ha rangos költőt nyert meg lapja munkatársának. Petőfi akkor lett *ország hírű* poéta, amikor – élelmes szerkesztő volt Vahot Imre! – a Pesti Divatlap hétről hétre rendszeresen közölte költeményeit. Zelk Zoltán, Berda József, Rozgonyi Iván, Károlyi Amy, Toldalaghy Pál, Vas István – szívárvány-sokszínű költői névsor a Magyarok decemberi számában.

A Berda-rajongók sem biztos, hogy ismerik az *Ámulat* című pompás verset, amely kimaradt az 1974-ben megjelent *Száguldj, szabadság!* című gyűjteményes kötetből. Kár. Imádni muszáj nőről, pontosabban formás, érzékcsiklandozó térdéről zeng himnuszt a költő.

*Lásd, téged tekintget tekintetem;
mily tökéletesnek teremtett
a Teremtő, – meztelen műremek!
Csak a szerelmes szem érti
éked értelmét, érzéki szépséged
szédületes ragyogását!
Mert nem hitvány hús; tündéri
tűnemény vagy, mely tűzre gyújt.*

Ha a Teremtő nevét nem nagybetűvel írja a költő, lehet, hogy helyet biztosítottak volna e versnek a szerkesztők Berda József életművének minden olvasó ember számára hozzáférhető gyűjteményében?

Ez itt a kérdés: Isten vagy isten?

A múlt század hetvenes éveiben két alkalommal jelentek meg Zelk Zoltán összegyűjtött versei (*Sirály*, 1973; *Akit az Isten nem szeret*, 1976). Mindkét kötetben olvasható a valamikor 1936 és 1942 között született vers, az *Akit az Isten nem szeret*. Mindkét kötetben kisbetűvel írják Isten nevét. Ki tudja, ki az az *isten*, aki nem szereti a költőt? Zelk Zoltánnak a világháború poklában az fáj, hogy Isten nem szereti őt – Istenre gondol akkor is, amikor ezt ostoba, gyáva vagy istentelen szerkesztők nem tudják, nem értik vagy nem akarják érteni a múlt század hetvenes éveiben!

Vas István versének címe 1946-ban még *Boldog Isten*; szerkesztő, kézirat-előkészítő, szedő egyaránt tudta, kihez imádkozik a költő: *Legyetek hát, mint mennyei Atyátok...*

Másfél évtizeddel később (*Vas István összegyűjtött versei*, 1963) a vers címét végig nagybetűvel írják, és mint a latin mottóban – *Et vidit Deus quod esset bonum* (Látta Isten, hogy ez jó [Ter 1,10]) –, a szövegben is hasonlóképpen: *Vágy nélkül Isten sem teremt világot...* De az Atyának már nem kegyelmeznek, égbe költözött apukát faragnak belőle: *mennyei atyátok...*

A szedő *felsőbb* utasításra cselekedett: a *He-lyesírási Tanácsadó Szótár* (1975) nem ismeri ezt a fogalmat; változatok: „*atya, atyja, atyáink* ← *gyám- atya, nevelő atya, város atya; egyház atya; – ferences atya, szigorú atya*” – mennyei Atya *hivatalosan* nem létezik. Magyarországon 1963-ban Vas István hite felejtethető-felejtendő magánügy. Versolvasó és hívő emberként 2018-ban ragaszkodom az 1946-ban napvilágot látott, eredeti szövegváltozathoz – *mennyei Atyátok...*

Versek 1944-ből – ezt a költeményfüzért csak azok ismerik eredeti formájában, akiknek valamilyen titokzatos oknál fogva (fogalmam sincs, mikor s hogyan jutottam e régi folyóiratszámhoz) birtokukban van a Magyarok 1946. decemberi példánya.

Az utolsó háborús ősz, 1944: még járnak a vilamosok, nyitva vannak a boltok, a színházakban este felgördül a függöny. Az *első* – új magyar film, bemutató: 1944. október 1. Budapest lakói sejteni sem sejtik, elképzelni sem merik, hogy milyen megpróbáltatások várnak rájuk az utolsó háborús télen. Két évvel később, 1946 decemberében az életben maradtak emlékezetében még fájdalmasan eleven az átélt múlt. Vas István az apró, néhány soros versforgácsokat gyűjti a *múlt*, az elmúlt időt idéző cím alá. 1963-ban – már 1946 is múltidő – a versfüzér első tizenkét sora önállósul.

A DIADAL

*Nyugaton és keleten vereség vereségre.
Délen is pusztulnak a szép seregek.
Elbukik, de a lényegesebb
harctereken diadalmas a németek szörnyű vezére.
A győztesek agyában és szívében
termékeny sírját maga ássa:
már az egész világ hisz a vérben.
Őrületére felelt a hívő, hűlye horda –
mélyebb igen rá ellenségeinek tagadása,
s az új korszakba a bosszú elszabadult zuhatagja*
sodorja

*rettenetes és bús igazát:
a vér meg a hús igazát.*

A többi néhány soros versből 1963-ban két új versfüzér születik: a *Szeptemberi jegyzetek* és az *Október*. Az évek során halványul a világháború emléke, 1963-ban már túléljük Rákosi vérgőzös országglását, forradalmunk és szabadságharcunk vérbe fojtását: új korban új értelmet nyernek a régi szavak, régi versek.

*Kérditek, mért tör – szégyenemre –
egyre több próza énekembe?
Az értelmetlen zűrzavar
rákényszerít az értelemre.*

Aki e néhány sort olvassa, másra gondol 1946-ban, másra 1963-ban – és másra 2018-ban.

Magyarok, 1946. december.

„A magyar nyelv segítségért kiált” – jajdult fel indulatosan Déry Tibor, okkal: magyar író, a magyar nyelv a mindennapi kenyere, a *munkaeszköze*, tehát félti. Egyetértően kezdem olvasni írását. Igen: *a nemzet nyelvében él*; igen: *fegyelmezzük ne csak gazdaságunkat, hanem eszmélkedésünket is*; igen: *aki hibásan beszél, az hibásan gondolkodik...*

Már-már elhiszem: nyelvünket, nemzetünket, a magyar irodalmat, kultúrát félti az író, de beleütközöm a következő, szellemi gátfutásra kényszerítő mondatokba: „Amióta az eszemet tudom, »nemzetközi« vagyok, azaz többre tartom az emberszeretetet a hazafiasságnál. Amióta az eszemet kormányozni tudom, erkölcsileg s bölcselmileg csak egyféle társadalmi küzdelmet ismerek el jogosultnak, az osztályharcot, a nincstelenek önvédelmi harcát a birtokos osztályok ellen.”

Mi köze van az osztályharcnak, nemzetköziségnek a nyelvműveléshez? Riasztóan szűk és torz életismeretre, életfelfogásra vall, ha valaki – *erkölcsileg s bölcselmileg* – csak egyfajta társadalmi küzdelmet ismer: a nincstelenek önvédelmi harcát a birtokos osztályok ellen! Különösen akkor, ha valaki soha nem harcolt a birtokos osztályok ellen és soha nem volt nincstelen – mint például Déry Tibor, aki 1946-ban többre tartotta az emberszeretetet a hazafiasságnál. És eközben „minden porcikája” tiltakozik a magyar nyelv *megrontása, csúffátévése, elárulása és kisemmizése* ellen. Az *emberszeretetet* többre – tehát tartalmasabbnak, értékesebbnek – tartja a *hazafiasságnál*, de a magyar nyelv romlása, megcsúfolása, kisemmizése miatt aggódó íróként azt nem érzékeli, hogy nyelvünkben az emberszeretnek nem ellentéte a hazafiasság. S nem érzékeli az árnyalatnyi, ám fontos különbséget hazafiasság és hazafiság között sem! Osztályharcos „nemzetközi” gondolkodása számára értelmezhe-

tetlen a *hazafiúság* (s nem hazafiasság!), ha már Kölcsey Ferencet idézi. Déry Tibor nem érti vagy nem akarja érteni, amit olvas; szerinte: „A latin nyelv akkor [a reformkorban] az uralkodó osztályok privilégiuma volt, ugyanúgy, mint ahogy ma a művelt magyar nyelv, az, amely a legnagyobb megjelöltő- s rábeszélőerővel s a lehető legpontosabban fejezi ki a gondolatot, az értelmiségnek, hogy ne mondjam, a polgárságnak a kiváltsága. (Hogy mint bánik vele, az más kérdés!) Ezt a pallérozott nyelvet – amely eddigi uralkodó osztályok jóvoltából ugyanúgy ebek harmincadjára jutott, mint egyéb szellemi s legutóbb anyagi javaink is –, a nemzetnek azt a kényes és romlandó kincsét át kell adnunk a népnek, pontosabban: a népnek birtokába kell vennie, mint ahogy önrendelkezési jogát, a politikai hatalmat is átveszi.”

Ha 1946 decemberében mai eszemmel, mai tudásommal olvastam volna Déry Tibor *Van-e szükség nyelvművelésre?* (magyarul, helyesen: Szükség van-e nyelvművelésre?) című írását, biztos, hogy könnyörtelenül ízekre szedem ezeket a Kölcsey Ferencet nem értő, félreértő, a reformkor tényeit, szellemét, szellemiségét kommunista torzító szemüvegen keresztül látó, megítélő mondatokat. Javasoltam volna az írónak, hogy olvassa el újra Kölcsey Ferenc 1833. március 4-én Pozsonyban elmondott, akkor sokak, ma sokunk szívét megdobogtató beszédét: *A magyar nyelv ügyében*. (Arra gondolni sem merek, hogy egy rangos magyar író Kölcsey Ferenc országgyűlési beszédére hivatkozik, s nem ismeri annak teljes szövegét, csupán valami osztályharcos brosúrából idézi az abban megcsonkítva, átértelmezve, meghamisítva közzétett mondatot.)

Déry Tibor okos, tehetséges, magyar író. Ha nem vakságba gárgyult „nemzetköziként”, hanem magyar emberként olvasta volna 1946-ban Kölcsey Ferenc írását, talán elgondolkodik azon, hogy az *osztályharc* csak politikai törmeléke az emberi történelemnek. „Most nemesség és nemesség közt, mégpedig egyrésztől 500, másrésztől 700 000 nemesség közt van kérdés” – írta Kölcsey Ferenc. Osztályának kisebbségével harcolt osztálya többségének igazáért – minden magyarért és Magyarorszáért. Eredményesen: megszületett az 1832/36-os országgyűlésen a *III. Törvény Cikkely. A Magyar Nyelvről*.

Talán a *Parainesist* sem ártott volna figyelmesen elolvasnia Déry Tibornak. Szembesült volna – *erkölcsileg s bölcselmileg* – azzal, hogy mit jelentett Kölcsey Ferenc számára: szeretni az emberiséget, szeretni a hazát, szeretni a családot, szeretni az Istent.

Nyelvemben hazafias vagyok – állítja az internacionalista Déry Tibor. Kevés. Lélekben is hazafiúnak kell lenni. A patrióta Kölcsy Ferenc a jövő-Magyarország polgáraihoz szól, mindannyiunkat figyelmeztetett: saját fészakalját és az emberiséget az szereti igazán, aki a családimádás és az emberiségért rajongás önző és öntelt szélsőségei helyett a hazáért mer élni, halni, cselekedni. Érzelmek túl szűk és túl tág körének látóhatárán kijelöli azt a még belátható, de egyéni érdekeinknél tágasabb területet, amelyért nemcsak szavakkal, de tettekkel lelkesedhetünk. Amelynek emberléptékű határai között parányi tehetségünk fénye másoknak is haszonnal világít: a haza különösség, amelyben egyén és emberiség érdeke találkozik – embernyi látóhatár a mindenségben.

Aki „nemzetközi”, aki többre tartja az ember szeretetét a hazafi(as)ságnál, semmit nem ért Kölcsy Ferenc nyelvünket, nemzetünket, hazánkat félteve-óvó üzenetéből. Kár. Nagy kár.

Magyarok, 1946. december.

A lap felelős szerkesztője és kiadója, Kéry László írásában – *Irodalmunk időszérű kérdései* – az igaztalan támadásokkal szemben védi a folyóiratot, hangsúlyozva: „A Magyarok elindítói hitet téve az irodalom egysége mellett, programjukba vették a népi és urbánus irodalom erőszakolt ellentétének feloldását, s baráti találkozóra hívták lapjukba az írók két »felekezését«.”

A lap tartalmas sokszínűsége minden korabeli s mai olvasója számára egyértelmű tény. Ebben az évzáró lapszámban olvashatunk még Rónay György-esszét (*Két nemzedék – A legújabb francia költészet*), Szentkuthy Miklós-prózát (*Haláltánc vagy dögvész?*), Balázs Béla-önéletírást (*Az árvíz*), Országh László-tanulmányt (*Irodalom a rókalukban*), Szabolcsi Bence-elmélkedést (*A zene átváltozása: dallam, táj, nemzedék*), Füst Milán tollából könyvbírálatot (*Commentaria in rem mathematicae profana – Laikus megjegyzések Péter Rózsa könyvéhez*), Kardos László-verselemzést (*Weöres Sándor új versei*)...

Egy hónap nem is elegendő végigolvasni a vasos folyóiratot.

Visszapillantva a múltba elgondolkodtató: a felelős szerkesztő miért gondolja sommásan úgy, hogy „a jobboldal az irodalomban is mindig a reakciót jelentette”.

Írását olvasva kézenfekvő a válasz: a jobb- és baloldal *politikai* kategória, már 1946-ban is elavult, felminősítésre vagy megbélyegzésre használható üres fogalom, tartalmatlan kifejezés. Ha irodalomról, tehát művekről és nem az írók politikai megnyilatkozásairól van szó, akkor minden tehetséges író – ha a korszellem úgy kívánja – tekinthetünk, sőt (védelem!) tekintsünk baloldalinak. Kéry László szerint – 1946 decemberében! – baloldali író Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Füst Milán, Cs. Szabó László, Vas István, Rónay György, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Mándy Iván...

Tündökletes névsor, ifjak és korosak, a korszak magyar irodalmának, szellemi életének legjelesebbjei. Kévébe kötve e sok név egyértelmű bizonyíték: már 1946-ban is tartalmatlan, üres, semmire sem jó politikai fogalom a baloldaliság.

Ez idő tájt írja naplójában Márai Sándor: „»Polgári irodalom.« Milyen lehet az? Én csak kéziratokat ismerek.”

Akik akkor éltek, sokan hitték: van magyar újjászületés. A folyóirat felelős szerkesztője állhatatosan állítja: „A Magyarok programja nem változott. Ma is a legkövetlenebb eszmemozgas helye akar lenni, ma is igényt támaszt urbánus, népi és minden másfajta részirodalomra, ma sem tűntet semmiféle félrevonulással, csak éppen érdeklődésének központjában olyasvalami van, ami nem esik mindig pontosan egybe napjaink futó érdeklődésével.”

Magyarok, 1946. december.

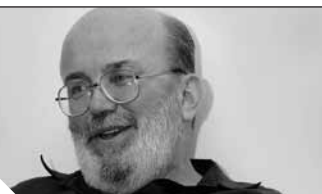
Magyarok, 1949. április – a lap utolsó száma. Az osztályharcos nemzetköziesek úgy döntöttek: nincs szükség az általuk semmire nem becsült, valójában a kor legtartalmasabb, legszínvonalasabb, értéktelentő-értékőrző folyóiratára. Az elvtársak, az *ideológiai mindentudás megszállottjai* (Bibó István) a csalással, törvényszegéssel, gátlástalan erkölcsatlenséggel megszerzett politikai hatalom birtokában kizárólagos joguknak tekintették eldönteni: ki baloldali, ki jobboldali, ki haladó, ki reakciós. Folyóiratokat, írókat, embereket gátlástalanul tüntettek el, semmisítették meg – sokakat örökre.

Magyarország, 1949. január 16. „Rákosi Mátyás *A népi demokrácia néhány problémája* című cikkében (Szabad Nép) kifejti: a népi demokrácia betölti a proletárdiktatúra funkcióját.”

TÓTH LÁSZLÓ

Az ihletett intellektus költője

Futam Berzsenyihez*

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

Nem oly rég kezembe akadt Peéry Rezsőnek, a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium magyar szakos igazgatójának 1950-es évekbeli óravázlata az iskola – a több száz éves múlttra visszatekintő egykori evangélikus líceum – államosítás utáni névadójáról, aki az 1780–1790-es évek fordulóján maga is e híres intézmény – zablát nehezen viselő – diákja volt. A Pozsonyból ide került, később, 1956-ban egész osztályával Nyugatra menekült író – aki diákkorában maga is licista volt szülővárosában, s aki történelmi múltja, kettős (német–magyar) kultúrája, nyelve, polgáriassága és evangélikus szellemisége révén második otthonát találta meg Sopronban – Berzsenyi életének, életformájának, pályájának, az iskolájukkal való kapcsolatának ismertetése után a klasszikus versműfajok (óda, epigramma, episztola) s a latinitás (főleg Horatius) elemzésével folytatta óráját, majd a poéta költői fejlődéséről beszélt, arról, hogy annak pályáján mint fonódik egybe a nemesi életérzés a felvilágosodás eszmevilágával, végül pedig néhány, költőnkre is jellemző klasszikus versforma felfejtésével – *A közelítő tél* aszklepiadészi, az *Osztályrészem* szapphói és *A magyarokhoz* alkaioisi verselésével – fejezte be mondanóját. Peéry másutt, egyik szép esszéjében arról beszél, hogy a régi vidéki nemesi kúriák mint voltak könyvtáraikkal hajdan egyúttal az európai műveltség és felvilágosult szellem hazai meghonosítói, őrzői, terjesztői, szemben a magyar nemesség vidékiességéről, tudatlanságáról, bárdolatlanságáról szóló s főleg a 20. század második felére jellemző ideologikus torzképek, gúnyrajzok táplálta, már-már kötelező vélekedésekkel.

Ilyen műveltségkedvelő és -őrző gazdálkodó családba született bele itt, Egyházashetyén költőnk is, akinek nagyapja is, apja is tanult, olvasni szerető – könyvtárat tartó – ember volt (még ha azt nagyapja házában mestergerendáján helyezte is el, s még ha apja nem is nézte jó szemmel, ha az „iskolai fegyelmet nehezen tűrő” fia, amikor tanulnia kellett volna), „Horáccal és Gesnerrel társalkodott”, azaz „nagy tárgyak ragadták el figyelmét”, s azt „többé kisebbekre függeszteni nem tudta”, és a vers köze-

léből sem lehetett őt elűzni már. És itt, ekkor értetem meg, Peéry Rezső tanár úrnak köszönhetően, mi tartott távol sokáig Berzsenyitől (világától, költészetétől és nyelvétől is), s miért idegenkedtem tőle mindenfajta fegyelmet kiteljesítendő személyiséggem gátjának tekintő, lázadó suhancként, és tekintettem rá úgy, mint valami idegen, titokzatos monsterrumra, bálványra. S akárhányszor ennek okain töprengtem, mindig az iskolához – iskolámhoz – jutottam el. Ahhoz, amit tanulnom kellett, amit tanulnom adatott róla s világáról az 1950–1960-as évek kisebbségi (csehszlovákiai magyar), *szocialista* iskoláiban, miután – a csehszlovákiai magyarok 1945–1948 közti jogfosztását és üldözését követően (amikor művelt és jól képzett tanítóságunk túlnyomó részét, a Peéry Rezsőket elhajtották az országból) – újból megnyílhattak mifelénk is a magyar iskolák, olyan, gyorstalpalókon „képzett” tanítókkal, akik maguk is csak néhány órával jártak a tanítandó anyag előtt, s azt is egy történelemfelejtésre alapozott tanterv szerint tették, vagyis ahhoz – *akik s ahogyan* tanították. Hogy például előbb kellett meg tudnom róla, milyen „képzetlen” költő – s versei, Kölcsey szavaival, milyen „gondolattalanok és üresek” –, mint hogy milyen *nagy*. Hogy a nemzeti *Hymnusunk* Kölcseyje az ifjú titán hevesességével és egy alakulóban levő, mondjam így: új kánon felőli, s egy korábbi, az övétől és nemzedékétől elütő ízlés nevében papírra vetett kemény, már a jövő magyar versfejlődésére figyelmező, s igazából ma sem elvetendő, ám, meg kell hagyni: kíméletlen kritikája még megírása után másfél évszázaddal is mily nagy hatással volt arra, amit tanulnom kellett róla. De osztályellenség volt számunkra a nemesség is, ráadásul bárdolatlan és elmaradott, a magyar nyelvfejlődésről, történelemről, nemzetegészségről és -egységről, főleg pedig a klasszikus műveltségről, versformákról és -mértékekről, görögökről és rómaiakról s egyebekről pedig kevesebbet tudhatunk, mint Lajka kuttyáról, melyet (akit?) első élőlényként lóttak ki Földünkről az űrbe a szovjet tudomány nagy dicsőségére, noha róla sem tudhatunk az időben sokat.

* Elhangzott 2018. május 5-én, a költő szülőfalujában, Egyházashetyén rendezett Berzsenyi-ünnepségen.

De miért is beszélek itt erről ilyen hosszan?

Mert iskolám *osztályozott*, s nem értelmezett, *távolított*, és nem *közelített*. Hisz innen, az *értelmezés* és a *közelítés* felől felismernem sem tartott volna sokáig, hogy Berzsenyi régiesnek, nehézkesnek, nehezen nyithatónak, nehezen olvashatónak gondolt nyelve is mennyi szépséget, varázst, sodrást, mennyi – korában – újat, újdonságnak számított tartalmaz. Régies? – ha a mából nézem. De ha a saját korában látom poétánkat, „virulmányai”, „ragyogványai”, „édes andalai” mellett észre kellennem, mennyi új s nyelvi újszerűség volt benne kora egyseges – és legmegfoghatóbb mondandóink árnyaltos kifejezésére is alkalmas – irodalmi nyelvnek kialakulása előtti nyelvállapotaihoz képest, azaz arra, hogy – Babits Mihálytól kölcsönvett jelzőkkel – „szegény, elhanyagolt, ázsiai nyelvünk” alkalmas legyen „mindazon kifejezésre és zengésre, amit a nagy európai nemzetek gazdag múltú nyelvei létrehoztak”. (Nem véletlen például, hogy költőnk nyelvi *újságairól*, „merészen modern, kísérletezően újszerű” versnyelvéről épp Nemes Nagy Ágnes írt az *Osztályrészem* kapcsán szép s lényegmondó esszét majd egy és háromnegyed évszázaddal később.) De Berzsenyi, az „ihletett költő” stílusműveivel és életérzésével is két világ határán volt – a felvilágosodás és a romantika között (mint ahogy igazából minden nemzedék két világ *között* van), s személyiségében két, egymással lényegében ellentétes erő: az ösztönök és az intellektus ereje feszült egymásnak. Ezzel összefüggésben Szerb Antal egyenesen a Babitscsal (is) fémjelezhető „intellektuális költészet” előzményét, csíráit látja benne. S épp Babits volt az, aki – nem akárhol, *Az európai irodalom történetében*, annak részeként! – arról értekezett, hogy bár Byron „lobogó köpenye” s a magyar költő „zsinóros dolmánya” „micsoda más szabás”, s noha ez utóbbi „ősdibb világban élt” Niklán (jóllehet lényegében kortársa volt az angol lírikusnak), mégis elevenebb hatással volt rá, mint az angol lord *Kalóza*, melyet ő a 20. század első felére már „halottnak” talált. Mert, folytatja Babits, Berzsenyi „sohasem híg, mint Byron, s nem színészes, mint Chateaubriand”. S mindez az isten háta mögött, a 18–19. század fordulóján, Magyarországon, s Magyarországon is az isten háta mögött, Vasban és Somogyban. *Tüzesen józan, méltóságteljesen szilaj* – ahogy ugyanő mondja róla, kinek mondatai, „ütemei” a „nemes paripa mozgását idézik”. Azaz, arra szerettem volna utalni mindezzel, hogy: Európa itt is volt, Hetyén és Niklán, nemcsak a vadóc, illetve vad, sőt egészen elvadult Byron közelében. Vagy, megfordítva: Európa volt itt is, e tájakon – tájainkon.

Magyarán: a történelem, a műveltség (s benne persze a nyelv is) – az integráns egész, a folytonosság, az össze- s megtartó erő, a vertikálitás, a gyökérzet tere, közege. Amit különösen napjainkban nem lehet elégszer hangsúlyoznunk, amikor oly sok bennünk s körülöttünk a széttartás, mindaz, ami a széthullás felé visz, ami ugyan széles horizontok felé csábít, de a felületen tart, márpedig a *felszín* egyre gyakrabban *felszínességre* is készlet. Sok vita folyik mostanság – s mifelénk – az oktatás helyzetéről, jövőjéről, feladatairól (igaz, mindenkor sok vita folyt). Hogy mit szolgáljon az iskola, hogy készítsen fel a jövőre, és milyen fogódzókat adjon hozzá. Amiről azt gondolom, hogy a legerősebb fogódzó, amit a jövőhöz adhat diákjainak az iskola, az *ütőkép*es műveltség, mert a biztos tárgyi/szakmai tudáshoz is hosszú távon az alapvető műveltség adja a *biztos* minőséget. Még akkor is, ha ebben a vitában, úgy látom, épp erről esik a legkevesebb szó: a műveltségről, a kiművelt emberfőről – annál több az érvényesülésről és ennek praktikáiról. Márpedig ha szétnézünk magunk körül, a kultúra, az *egészet-látás* egészen háttérbe szorult a *részletlátással*, a csőlátással szemben, s az időálló *érték* helyét a változó *érdek* vette át.

Mit mondjak hát?

Előre, Berzsenyihez!

Hisz ő is azok közé tartozik, kiket – kései földijével s hív tanítványával, Fodor Andrással mondva – „az ártó feledés csak / igazabbá tett”, s kinek példája tükrébe tekinthet „ma mind az / érdemes utód”. Hegedűs Géza írta egykor Berzsenyiről, hogy ő mindig *berűg*, megrészegedik, valahányszor a verseit kezdi olvasni, s Byron vagy Baudelaire mellett olyan állapotba kerül tőle, „mintha kemény alkoholt”, s – teszi hozzá – „nem szelíd orosz vodkát vagy francia konyakot, hanem skót whiskyt vagy szatmári szilvát” ivott volna. A már hivatkozott Peéry Rezső nemzedéktársa, Szalatnai Rezső pedig poétánk verseiből „orgona zúgását”, az orgona „roppant férfi-búgását” hallja ki. Hadd ne mondjam, magam is mily híve vagyok a szatmári szilvának, a templomi orgonaszó búgása pedig valahányszor teljes lényem képes betölteni, egész lelkem megzengetni. Hajoljak meg helyette a *nyers* erő és a *finom* műveltség, a *világra nyílt* és a *lokális* természetes szimbiózisa: Berzsenyink előtt, mint ahogy a magyar irodalom legnagyobbjai is már régóta hozzá járnak hódolni – idézve egyben poétánk kísértetiesen valóságos képeit nemzetéről: a magyarról, amint az „hazája feldúlt véd-falából / Rak palotát heverőhelyének”, s amint „forgó viszontagság járma alatt nyög”, „Tündér szerencsénk kénye hánynya, veti”, „Játszva emeli” s „mosolyogva veri le”, mert azt láthatjuk, ha végigtekintünk akár *A magyarokhoz* háttorrongató összegzése óta eltelt több mint két év-

századon is. De Berzsényi tudós elmélyültségét bizonyítja az is, ahányszor nekiveselkedett e versének, s néhány további opusának is, dolgozva, javítva azokon mindegyre: És kérdezzük meg magunktól: neki tudunk-e feszülni mi újra és újra ugyanannak, ha kell, sokadszorra is, illetve, megfordítva: vannak-e olyan közös értékeink, ügyeink, kérdéseink még, melyeknek készek vagyunk akár többször is nekilódulni, s tudjuk-e érezni ennek szükségét még? Miközben távolról sem nevezhetjük Berzsényit grafomániásnak, hiszen, tudjuk, alig másfél száz verset írt élete hat évtizede során, s azt is, a kemény bírálat – Kölcseyé –, Babits szavaival: nem gúnyra és szilaj vetélkedésre ingerelte, mint Byront az Edinburgh Review kritikusaé, hanem önmérsékletre szorítva elhallgattatta.

És végül – ha már fentebb többször is Babitsnál kötöttem ki, szintén tőle – még egy gondolat a hazáról, az „igazi hazáról”, a történelmi ország száz évvel ezelőtti szétverésének/széthullásának esztendejéből, 1919-ből: „Azt mondják: ki-ki annyi ember, ahány nyelven beszél; és hozzátehetjük: az emberiség annyiszor többet ér, ahány nemzete van – hogyha csak a nemzetet így értjük, nem politikának, hanem műveltségnek. Mert nem öli akkor, hanem gazdagítja egymást: egyik nyelv a másikat, egyik gondolkozásmód a másikat, egyik műveltség a másikat.” Amivel – Berzsényinkre is tekintve – mélységesen egyetérthetünk.

Mi, műveltség-haza, műveltség-hazánk magyar polgárai.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Szárnyaló, 2017

DOBOZI ESZTER

Véghek, Bognárok, Doboziai...

DOBOZI ESZTER (1956) KECSKEMÉT

A szülőföld megbecsülésére Petőfi Sándor tanított meg engem. A „szülőföld szeretetére” formulát óvakodnám leírni. Számomra ez túl erős kifejezés volna. Máig sem tudom ugyanis pontosan, hogyan is állok én a szülőföld szeretetével. Szeretem-e, szabad-e szeretnem? Tudja-e szeretni a száműzött a szülőföldjét? Vagy csupán valami egyvelegét hordozza magában az egymásnak ellentmondó érzéseknek? Száműzetés-e a harminc kilométernyi eltávolodás? Mindezek máig is megválaszolatlan kérdések számomra. Noha mostanában mintha egyre többször azon kapnám magam, hogy hazafelé menet, amint elhagyjuk Nyársapát térségét, s föltűnik a Hild József tervezte református nagytemplom kupolája, valami ellágyulásféle fog el. Hogyne fogna el, amikor már hallani nem hallhatom a nagyanyai végső rendelkezést, csak emlékeimben él tovább: „Ha meghalok, a nagytemplomi harangot húzassátok meg, mert tudjátok, én annak a harangnak a szavára nőttem föl.” Így is történt, amikor temettük, az egész várost beterítette a nagytemplomi harang zúgása, s nem az újárósi vékony hangú harangocská bimbamolt csupán.

Úgy tíz-tizenegy éves koromban szembesültem azzal, hogy Petőfinek *Az Alföld* című versében leírt táj egészen olyan, mint amelyen magam is gyakran átkerékpároztam a városból a nagyszüleimhez igyekezve. Tőle tanultam a fogalmat is: szülőföld, vagyis hogy nekem is van valami közöm, sőt nagyon is sok közöm például ahhoz a szikes-gyepes, lepelhomokkal fedett térséghez, amelyen áthaladok. Tőle tanultam meg a részleteket észrevenni. Az ő versének ismerete élesítette meg a látásomat olyannyira, hogy még az apró fehér korpavirágokon is megakadjon a szemem. Azt viszont, hogy a korpavirág korpavirág, anyától tanultam. (*A Mi virít itt?* című virágkalauzból azonban azt is tudhatjuk, hogy a mi korpavirágunkat tavaszi ködvirágnak is hívják másképp.) A madarak közül a búbos-gyapros föltűnésére emlékszem, főleg a Gerje nevű patakhöz érve figyelhettem, miként billegetik bóbitás fejüket. Ez a szó, a búbos azonban anyai nagymamámtól származott át személyes szótáramba. Volt ugyanis, amikor vele együtt haladtunk át ezen az otthon csak csordának nevezett réten – kifelé menet az ő tanyájukra. Ma is hallom a fülemben vijjogósíró hangjukat, amint kiáltják a nevükhöz hasonló madárhangon: *bi-bic*. Ugyancsak ilyen útjaimon lettem figyelmes a vasútpartról a gyalogakácokon túl látható villámsújtotta fára. Hogy milyen fa lehetett élő korában, nem tudom, hiszen amikor én találkoztam vele, már koronája, levelei sem voltak. Gyanítom mégis, hogy fűz volt. A fűz ugyanis ezen a tájon őshonos. Kiss Lajos – Csánki Dezső és Pais Dezső nyomán – a fűzfa jelentésű cikle, cegle szóból eredezteti a város nevét is. Csak a töredezett csonk meredt ki a földből. A megmaradt ágroncsok görcsének látványa sokat foglalkoztatott. Szerettem volna megfesteni ezt a témát – akkoriban még az ecsetet, rajzeszközöket részesítve előnyben az írással szemben. Azaz hogy az írás, a magam kedve szerinti írás gondolata még föl sem merült bennem.

S hogy Petőfi Alföldje, pusztája, Kiskunsága ugyanaz, mint a miénk, a felismerés nemcsak a „királydinnyés homokban” mezítlábaskodásainkból származik, de később is megerősítésben volt részem efelől. Például akkor is, amikor egy téli napon Buda Ferenc költőbátyámmal vágtunk át ezen a térségen

Kecskemétről Apostagra autózva az ő Trabantjával – író-olvasó találkozóra igyekezve. Miért mondom így: költőbátyámmal? Az általa gyakorta rám vonatkoztatott hűgomasszony megszólítás ezt a kifejezést hívja elő, még akkor is, ha a valóságban csaknem teljes húsz év van közöttünk.

Nem mellesleg a magam számára is magyarázatot igényel a szülőföld szó hallatán, városi származásom ellenére is, miért a szülőváros keleti és déli határának jellegzetességei tolnak először emlékezetembe. Miért a természet képei? Szikes, füves térségek, homoki rozstáblák, füzek, a nyárfák különböző fajtái. Olyanok, mint a fehér és spirál fűz, a fehér és szürke nyár, a balzsamos, a kanadai, valamint a rezgő nyár. Vélhetően lélektani háttere van ennek. A kellemessel, a jó élményekkel, pozitív érzelmekkel összekötődő ismeretek – ahogyan a tanulásban is tapasztalhatjuk – az emlékezésben, az érzelmi élet alakulásában is előnyt élveznek a kényszerűen bevésettekkel szemben. Míg ezek a gazdálkodás szempontjából kevésbé értékes tájékok a kora gyermekori időket idézik, tehát az önfeledt játékot, a szellemi-lelki épülést nyújtó szeretetteljes nagyszülői gondoskodás napjait, heteit, addig a megművelt, szőlővel, gyümölcsfákkal gazdag dűlők sora a munka (bár korántsem a rossz emlékü munka) és a kötelesség képzetéhez tapad hozzá. Szőlőt, gyümölcsöt birtokolni fizikai erő kifejtést és kötelességet jelent kora tavasztól késő ősziig – ezt már egészen kicsi korunkban megtanulhattuk a testvéremmel. S csak három-négy kilométernyit kellett továbbmenni, hogy a szőlőültetvényekkel, gyümölcsösökkel betelepített homokvidék (melynek megkötéséből, átalakításából az apai déd- és ükapák is kivették a részüket a szélhordta dombok és halmok elegyengetésével, a talaj szőlőnek való megfordításával) ma már ritkaságszámba menő szőlőfajták és gyümölcsök ízeinek, illatának elménkbe, érzékeinkbe rögzült mintázatával kapcsolódjék össze. A mi gyerekkorunkban ez a terület – az erőszakos szövetkezetesítés után is – megmaradt a zártkertek világának. A már-már elfelejtett szavak tárházában olyan régi almanevек elevenednek meg, mint a Batul, a Téli piros pogácsa, a Klára, a Húsvéti rozmarin, a Nyári fontos alma, a Vajalma, a Jonathan. A későbbiekben ritkán hallott szőlőfajtáké: Delavári, Fehér és Piros szlanka, Kecseksöcsű, Izabella, Othello, Kadar, Cegléd szépe, Ezerjó, Csabagyöngye... S óriásira nőtt őszibarackok illatát, zamatát érzem ma is. Olyan ízeket, amilyeneket a mai piacokon, üzletekben vásárolt gyümölcsökben nem lelhetni föl.

A szülőföld második lélegzetvételre azonban már nemcsak természeti képeket jelent számomra, hanem városiakat is. Városi élményeket. A közeliünkben levő újvárosi könyvtárat, épületében a népkör működött korábban, majd a belvárosit is, ahol gyakran megfordultam kölcsönözni – nem csupán könyveket, hanem diafilmet is. Az iskoláimat. Az első két évből az újvárosit, ahol negyvenketten voltunk egy osztályban – utolsó hullámként a Ratkógyerekeknek. (Szüleim is – tőlük hallottam – az én megszületésemig fizették a gyermektelenségi adót.) Első osztályban hármával ültünk egy padban. Másodikra azonban már megfogytunk – a bukások következtében. (Ahogyan emlékszem a lemaradókra, ma őket beilleszkedési, tanulási és magatartási nehézségekkel küzdőknek vagy sajátos nevelési igényű tanulóknak nyilvánítanak, valamint halmozottan hátrányos helyzetűeknek.) Az első siker-élmények itt értek. Beteges gyerek létemre is jól haladtam. Az első olvasásfeleletem máig elevenen él bennem, ahogyan áldott jó tanító nénink alakja is. (Leánya most az otthoni [még mindig így mondom, otthoni] zeneiskola intézményvezetője.) A tanterem olajos padlójából áradó szaga most is itt van az orromban. Ha leejtettünk valamit, örökre nyomot hagyott papíron, füzetben, könyvön, ruhaneműn. A terem végében, a deszkákkal borított felületen függött a fekete tábla, s nem zöld, mint a mai iskolákban. Hogy ez a faszerkezet szétnyitható, mint a spaletta, s mögötte számomra (a református, tehát puritán

ízlésű emberek csemetéje számára) addig elképzelhetetlen álomszerű világ rejtőzik, egy késői órán világosodott meg. Amikor, mint az ablakot vagy ajtót, megnyitották a tábla mögötti rejteket, egész pompájában állt előttünk az oltár, valamint Mária a kis Jézussal. Az államosítás előtt ezt a helyiséget ugyanis a katolikus iskola használta, tanítás után miséztek is benne. A reformátusok a Kőrösi út túloldalára jártak, amíg működhetek városunkban az egyházi iskolák. Katolikus padtársam a csodák föltárultával odasúgta nekem, hogy ő a nagymamájával, édesanyjával szokott ide járni misére. S hogy súgta, abból érezhettem, van ebben valami titkos, rejtegetnivaló, és nemcsak titokzatos.

Harmadik osztálytól aztán bejártunk a belvárosi anyaiskolába, amely akkor Földváry Károly, az 1848–1849-es szabadságharcban érdemeket szerzett honvédezdres nevét viselte. Jogelődje a református iskola volt. Ide jártak már nagyszüleim is mindkét részről, majd miutánunk testvérem két gyermeke. De ők tanulmányaikat ismét a református egyház fenntartásában levő intézményben végezték, hiszen addigra visszakerült annak tulajdonába. Anyai nagymamám jutalomkönyve, nagyapám konfirmációra kapott *Új testamentuma* a mai napig bizonyosága, hogy ennek az 1545-ben alapított, most 473 éves iskolának a tanulói voltak. Amikor nyolcadikos lettem, akkor ünnepeltük fennállásának 425. évfordulóját. Örööm én is az erről szóló emléklapokért. Lehet-e jobban otthon lenni egy városban, mint abban az iskolában diákoskodni, ahol felmenőink is tanulták a betűvetést? Kökény Sándor nagyapám gimnáziumba is járt, annak az épületnek a padjait koptatta, amelynek szomszédságában magam is érettségiztem, s ahol ráéreztem az irodalom értékeire lelkes magyartanárunk órái nyomán. Az íráshoz az első ösztönzéseket is tőle kaptam.

Anyai ágon üknagyapámat Végh Mihálynak hívták. Lehet-e jobban beágyazódni egy történelmi katasztrófákkal sújtott település társadalmába, mint tudni, hogy az ükapai családnév már a mohácsi vész előtti Cegléden is előfordul a kutatások szerint? Hogy sokszor érte végzetes támadás ezt a várost a tatár, török jelenléte idején, s majd később is, mutatja, hogy a történelmi feljegyzések szerint az itt élők többször is bujdosni, költözni kényszerültek. 1683 és 1688 között például a lakosság Nagykőrösre menekült a törökellenes hadjáratok pusztításai elől.

Élete végéhez közeledve nagymamám rám bízta azt az 1912 táján készült fotót, mely a kiterjedt Végh családot ábrázolja. Ő karonülő baba a képen. Aki tartja, Végh Judit, a dédnagyanyám, mellette áll Bognár Sándor dédnagyapám. A Bognárt is régi családnévként tartják számon Cegléden. Dédnagyapám is, dédnagyanyám is élnek még ekkor. Bognár dédapám az első világháború áldozata lesz majd, pár évre rá Végh Judit dédanyám önként megy utána a halálba. Hogyan és miért? Homályba vész. A téma tabu volt több nemzedéken át. A két árvát, Esztert és Sándort Bognár ükanyám, Kiszél Zsuzsánna, ahogyan mama szólította, Bognár szülém nevelte föl – pedig akkor már özvegyasszony volt. S összefogott értük az egész rokonság.

Rajta van a képen Végh Mihály üknagyapám ráncolt fehér gatyában, feltűnik a közelében üknagyanyám (mama szavával: Végh szülém) fekete kendős alakja is. Ott vannak dédnagyanyám testvérei, nagymamám bátyja, unokatestvérei a tizenhatból többen is. A képnek csaknem a középpontjában egy cséplőgép látható. Körülötte a nagycsalád, szinte a teljes rokonság. Az évi gabona betakarításának végső akkordja hozta össze őket bizonyosan. Olyan összejövétel lehetett ez, mint a szőlőszüret vagy a disznóvágás még az én gyerekkoromban is. Ennek a családnak a leszármazottjaiból többen is tanult, főiskolát, egyetemet végzett emberek lettünk. Festőművész rokonom kivételével mind tanítók, oktatók, tanárok. A fotó másolata egyik hajdani látogatásom alkalmával még ott függött a Kossuthról elnevezett múzeum falán – akkor, amikor nagymamám unokatestvére, Borsós János, a festőművész Bakányi

Gyula nagyapja mint teremőr vezetett végig a tárlók között egyetemi társaimmal együtt. Az a Borsós János, aki még iskolaszolga korában az iskola falába rejtette el Horthy Miklós szobrát, amikor a kormányzó portréját el kellett távolítani a helyéről. Vajon tudja-e ezt rajtam kívül valaki? Én is nagymamám történetmondásaiból tartom emlékezetemben. Mint ahogyan annyi mindent. Hogy az ő felmenőiről több és egészen életszerű ismeretem van, mint más elődökről, annak köszönhető, hogy ő fontosnak tartotta a régi idők felidézését. S ha kiskoromban megkérdezte, miről meséljen, mindig azt kértem, a régiekről. De felnőttkorunkban is szóval tartott bennünket szívesen. Színesen, szinte színészi előadásban, a megidézett személyeknek a hangját, beszédmódját is utánozva hallhattuk tőle az anekdotaszerű történeteket.

Ugyancsak anyai ágon őrződött meg az a családi legenda, amely szerint Bognár szülém apja, a valahonnan Trencsén mellől származó Kíszel Mihály, a mi szépapánk a ceglédi százakkal együtt utazott Turinba (Torinóba), hogy tiszteletét tegye az emigrációban élő Kossuth Lajosnál. Családunk több nemzedéken át mentette, amíg menteni tudta a jövőnek a Kossuth-kultusz relikviáit. Nagymamámnál láttam Kossuth-bankót, de anyától tudom azt is, hogy Kossuth neve elődeim valamelyikénél edényeken is szerepelt. Hová lettek? Összetörték? Nyomuk veszett.

Mint ahogyan Dobozi dédanyám tárgyai is nagyrészt. A szülői házban megvan még egy kristály cukortartó, egy aprócska porcelánváza, én kaptam megőrzésre egy teáskészlet egyetlen megmaradt darabját, egy csészét, egy saját szövésű kendervászon szakajtóruhát (melyet kenyérsütéskor használtak) – a hímzett monogrammal: M. Zs. És egy legyezőt – talán még Monori Zsuzsánna (mert így hívták) lánykorából. Találtam mindezekon kívül ezen a padláson egy köteggel az 1895 és 1949 között működő Új Időkből, valamint egy vesszőfonatból készült fakerekű babakocsit. Igazi, élő babáknak valót. Hogy hová tűnt a többi tárgy, hová lettek a lakás berendezései? Apám és nagyapám szerint széthordták a „lakók”, akiket a Dobozi dédszülők, Dániel és felesége kulákká nyilvánítása után telepítettek be belvárosi házukba. A tulajdonost az egyetlen oldalszobába szorítva – minden más helyiséget a jövevények használtak. Dédnagyanyánk halála után nagyszüleim oda a lábukat se teheték be egészen addig, amíg a romossá váló épületből el nem költöztek. Ők, a „lakók” voltak azok is, akik az özvegyen maradt dédmamát följelentették. A padláson tartott zsák gabonáért azonban – talán a korára való tekintettel – nem őt, hanem a fiát, a nagyapámat csukták börtönbe. Ám ezt is kibírta, mint ahogyan a fogságot. S hogy hazatérte után elsőszülött fiának már csak a halála tényével találkozhatott, megölték a tavonulú szovjet front mögött hátramaradt, portyázó orosz katonák. Tizenhét éves volt. S kibírta a Dobozi János nevet viselő nagyapám a tévesz-szervezés erőszakos akcióit. Azt is, hogy az események sodrása ellenében tudott csak magángazdálkodóként élni. De kifosztatása után is megmaradt annak. Így hát megőrzött volt egészen a rendszerváltásig, a kárpótlásig. Vasszervezetének köszönhetően azonban kilencvenhét éves koráig élt. Idős korában is tevékeny volt – majdhogynem a haláláig. Ahogyan Ferenc fia, az apánk is.

Ez is a szülőföld: a történelem mélységeibe vezető családi legendák, tragédiák sora. S nekem a pusztító háborút, osztályharcos éveket, költözéseket átvészelt tárgyak is a szülőföldem tartozékai. Mint ahogyan a magyar nyelvnek az a változata is a szülőföldhöz láncol engem, amelyet csak otthon beszélek. Bár megkopóban van az én ceglédi anyanyelvem, de még ma is észreveszem magamon, hogy amint átlépek a szülői ház küszöbét, az otthoniak beszédéhez igazítom a sajátomat. Mert itt píz a pénz, és nem kék az ég, hanem kék. Ugyanakkor nem szíp a szép, mint a Tiszántúlon, hanem ahogyan a pesti nép ejti, szép. A mesék pedig így kezdődnek: hun vót, hun nem vót... S ahol

a nagykőrösiek, kecskemétiak, szögediek ő-t ejtenek, minálunk a zárt *ë* járja. Cegléden tehát nem öszik a möggyet mög a lágy könnyeret, hanem észik a möggyet még a lágy kényeret. Viszont mi is *ö*-vel mondjuk a föl és a köll szót a fel és a kell helyett. Ám nemcsak az ejtésbeli sajátosságok különböztetik meg a mi otthoni nyelvünket más területekétől, hanem a szókincs is. Az epér odahaza nem az epreskertben terem, hanem a fán. A disznóknak adjuk, nem az ember fogyasztja. Hiszen nem azonos a tavaszi, kora nyári pirosuló, illatos gyümölcscsel, mert az nekünk szamóca. Mint más tájakon az erdei, vadon termő változat. Amit másutt szederfának mondanak, az nálunk epérfa. S nem az egrest szedjük és esszük, hanem a piszkét. Kökény nagyapám sosem akác-virágnak nevezte az akácfa fürtös ékességét, hanem gólyakörömkének. S agácafának ejtette az akácot. Főként a nagyszülői szóhasználatban, de még az anyaiakban is gyakoriak voltak a német eredetűek, valamelyest átmagyarosítva hangzásukban: így volt strimfli a harisnya, fuszekli a zokni, porhet a tűzhely, firhang a függöny, sublót a fiókos szekrény, vajling a mosogatótál... És érezni lehetett abban némi tréfás színezetet, ahogyan mondta mindkét nagyapánk: mënjük früstökölni. Előfordult még az ilyen rég elfelejtett szó is, mint a francia eredetű sifonér vagy a görög–latin eredetű téka. Az előbbi a kétajtós ruhásszekrényt jelentette, az utóbbi a falra akasztható szekrénykét.

Szűnőföld – olvasom a Székelyföldről az anyaországba átszármazott író-társunk, Csender Levente egyik novelláskötete címlapján. A címet roppant találónak vélem. Életbevágóan súlyosnak e szójátékot. S mostanában egyre inkább a saját szülőföldemre is vonatkoztatom, amely ugyan megvan, majdnem abban az állapotában, ahogyan odahagytam, ám számomra egyre inkább szűnőfélben. Szűnő, mert akikhez kötődésemet távozásom után is megtartottam, egyre fogyatkozóban vannak. Nagyszüleim, rokonaim, 2016 óta apám is a sírban. Korosztályom részben ugyancsak a temetőben. Hazamenni – apánk halála óta – már korántsem ugyanazt jelenti, mint amikor még élt. Súlyos beteg édesanyám vár még haza bennünket rendületlenül, s jó testvérem, sógornőm, Attila fiuk a párjával. Az elsőszülött, Éva is távolra szakadt már. A korunkban szokványos utaktól nagyon is eltérőt bejárva: hiszen ő nem Nyugatnak tartott, amikor sorsának engedett, hanem Keletnek. Ott él a székelyek között Erdélyben református lelkész férjével, három kislányával, most épp ötödik várandósságában. Ötödik, s nem a negyedik. Sajnos elsőszülött kisfiukat ötnapos korában – soha nem múló fájdalmunkra – elvesztették.

Aki valamely területet szülőföldjének vallja, annak kell lennie szülőházának is. Nekem azonban már a szülőházam is odavan. A testvéremmel mindketten abba a házba születünk bele, amely anyai nagyapám szüleinek volt az otthona. Kökény dédnagyanyám, születési nevén Ócsai Eszter özvegyasszonyként fogadta be velem várandós anyámat és apámat. Ott nőttünk föl a testvéremmel. Szüleim csak akkor kerültek el onnan saját házat vásárolva, majd később átépítve, amikor én már egyetemre jártam, s öt éven át Szegeden éltem. A helyükre pedig hazakerültek a tanyáról anyai nagyszüleim. Megöregedvén félelemben élték odakinti utolsó éveiket. Amikor nagyapám után, huszonöt évet özvegységben töltve, nagymamám is eltávozott az élők közül, a ház unokatestvéremre maradt. Az ő nevelt lánya került oda – férjével, hamarosan megszülető kisfiával. Nemrég azonban elárvereztek tőlük. Ha elhajtok az épület előtt, már mint idegen lakásra tudok csak rátekinteni. S nem állok meg érdeklődni, kifélek, mi félek élnek benne. Pedig ha szülőházra gondolok, csak ez a hajlék jut eszembe, s nem a sokkal nagyobb, korszerűbb, ahol a szüleim 1974 után éltek, s ahol anyánk még most is lakik. Itt voltunk gyerekek. Itt pancsoltunk az udvaron a nyári napsütéstől fölforrósodott vízben. Itt játszottunk a szomszéd gyerekekkel fogócskát, labdajátékokat. A vadszőlő árnyékában a gangon itt kártyáztunk, társasjátékoztunk a szomszéd Oroszék unokáival, a Dunántúlról hazalátogató

Rapp gyerekekkel. Vagy a Krenyóczi lányokkal, akiknek a szülei a miéinkkel összejártak. Sosem felejttem azt a fényes június eleji délelőttöt, amikor az eperfa alatt rajzolgattunk, festegettünk a testvéremmel. A rajzlapot egy konyhaszékre, vagy ahogyan mi hívtuk, hokedlire helyezve, kiszámolyokra, azaz sámlikra ülve. Idill volt ez a javából. Itt volt az én lányszobám, itt rejtegettem a párnám alatt a zseblámpát, hogy az éjszakai sötétben is olvashassak a dunna alá behúzódva, míg végképp el nem álmosodom.

1980 őszén, az egyetem befejezése utáni egy év otthoni „próbaidőt” le-töltve eljöttem a szülővárosomból. Úgy, mint aki menekül. S száműzetésbe készül a visszatérés, az egyetemi évek utáni visszaépülés teljes kudarcának megtapasztalásával. Kerestem azt a helyet, ahol nem kell feladni huszonhárom éves koromra kialakult valómat, nézeteimet – sem politikai, sem egyéb szempontból. Döntésem akkor vált véglegessé, amikor első munkahelyemen számon kérte tőlem az igazgatónő – értesülvén irodalmi publikációimról –: „Mondd, kinek dolgozol még rajtunk kívül?” Mintha a magyar-történelem szakos tanárnak fölróható volna, hogy a tárgyaival összefüggő írásokat tesz közzé Magyarország hivatalosan működő lapjaiban. Később egyik volt kollégámtól megtudtam (aki feleségével együtt meglátogatott új otthonomban, azaz szolgálati szobámban), fegyelmi eljárást is készültek indítani ellenem a szokványostól eltérő, nem éppen a szovjet hadsereget dicsőítő április 4-i, sokkal inkább a háborús veszteségekre rámutató műsorom miatt. S le is folytatták volna, ha el nem távozom onnan.

Noha csak harminc kilométerre távolodtam el szülővárosomtól, elköltözésemet úgy fogadták szüleim, mintha legalább a tengerentúlra vagy a déli féltekére indultam volna. Elöttem szűkebb családkból soha senki nem hagyta még el a várost és közvetlen környezetét véglegesen. A távolabbi rokonságból is csupán egy amerikai magyarról és egy Budapestre elszármazott tanítónőről, no meg egy Nagykőrösre nősült szakoktatóról tudok. Úgy élt szinte mindenki otthon, mint a röghözkötöttek. Vagy mintha a város határánál véget érne a világ. A gyermeki hűtlenség ki nem mondott, mégis érezhető vádja alól csak akkor oldoztak föl, amikor férjhez mentem, s ketten kezdtünk hazajárni látogatóba.

Az én lakóhelyváltásom jó sokáig látszólagos volt, bár ez a másik város, Kecskemét befogadónak tűnt föl. Értelmiségi körökben nagyon sokan vagyunk, akik nem itt születtünk, ám itt otthonra leltünk. A hétvégéket régebben rendszerint a szüleimnél töltöttem – enyhítendő azt a sokkot, amelyet eljövelelem kiváltott belőlük. S nem tagadhatom, szabad időmben jó ideig nekem sem volt lelkemnek hova lenni, magányomat egyedül a vasárnapi hazatérésekkel oldhatam föl. S hamarosan egy új jövevény is vonzott egyre haza: testvérem kislánya, ha beléptem az ajtón, ott pipiskedett kiságya sarkában állva – várva, hogy végre kiemelje onnan valaki. A délutáni alvás előtti mesélések jutnak eszembe róla. S hogy előkerült a mi régi diavetítőnk. Vetítettem neki a mesefilmjeinket, ahogyan egykor már olvasni tudó, nagyobbacska lányként a nálam majdnem négy évvel fiatalabb öcsémnek is. Előfordult, hogy – kívánságára – én fürösztöttem este a kislánykát. Volt, hogy mellettem aludt el. Ő adatott nekem gyerekélményként. Majd később az öccse is, amikor megszületett. Általuk, a keresztgyermek (vagy ahogyan odahaza ejtettük a szót: körösztgyermek) által tanultam meg valamit abból, hogyan kell bánni kisgyerekekkel. S mennyi öröm, mennyi megnyugvás rejlik a velük való törődésben.

A nyolcvanas évek valamelyikében, pontosabban első kötetem megjelenése után Surányi Dezső agrobiológus, művelődéstörténész hívott nyilvános beszélgetésre a városi könyvtárba. A kilencvenes években – szociografizálás korszakomban – is volt még némi próbálkozásom a várossal való kapcsolattartásra. Mácz István polgármestersége idején, s míg Lizik Zoltán református

lelkész ceglédi szolgálata tartott, nem is volt reménytelen a kísérlet. Mára azonban Cegléd kulturális és közéletéhez nem maradt semmi kötődésem.

S ezen csak az a gondolat enyhíthet, hogy a másik város, Kecskemét és környéke ugyanannak a tájnak a folytatása, amelyen magam is eszmélni kezdtem. Nemcsak a természeti környezetben, a város hangulatában vélem felfedezni a hasonlóságot, a három várost, Ceglédet, Kecskemétet s a közbeeső Nagykőröst összekötik a történelmi tradíciók is. Így hát eltávozásom nem is valódi eltávolodás, talán csupán a szülőföld kiterjesztése tágasabb térségekre.

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Szelídség, 2017; Szerénység, 2017

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, *HanyaTtló*, 1993

PÉNTEK IMRE (1942) Zalaegerszeg

PÉNTEK IMRE

Az „újklasszicitás” demonstrációja

Párkányi Raab Péter

HANYATtLÓ – SZÁRNYALÓ című

fehérvári kiállításáról

Fehérvár múzeumi élete az utóbbi hónapokban Párkányi Raab Péter kiállítása körül forgott. Emlékezetes tárlatvezetések tették még érdekesebbé ezt a sokszínű, változatos kiállítást, amely az elmúlt harminc év munkásságának egy jól áttekinthető keresztmetszete. Bár a szobrász köztéri művei többször kavartak vihart, de ezek a polémik elsősorban politikai jellegűek voltak, a művek kvalitását a szakemberek nem vonták kétségbe. S aki beletekint ebbe az első osztályú plasztikai anyagba, grafikai-fotográfiai elképzelésekbe, az meggyőződhet róla: kortárs szobrászatunk nem mindennapi tehetsége kapott itt bemutatkozási fórumot. Az ötvenéves művész érett teljesítménye csakis az élvonalban kaphat helyet.

A Csók Képtár sokat megélt termei – erre az alkalomra – megújultak, új belsőt kaptak, amelynek egyetlen célja volt: a műveket szolgálni, az elrendezéssel, a világítással, térképzéssel. S ez már a kurátor dolga: Tóth Norberté, a munkák jó ismerőjéé, aki festői, szinte színpadias látványt konstruált a megkapó műtárgyegyüttesből. Az alkalomra megjelent színvonalas katalógusban a következőképpen vallott: [Párkányi Raab Péter] „műveivel egy sajátos, egyéni világot teremtet, amelyet talán szakrális realizmusnak nevezhetünk. Önálló utat jár be, nem követi a divatos trendek, globális művészeti folyamatok éppen aktuális elvárásait. Nem foglalkoztatja az individuum ma oly divatos belső vívódása, életellenes devianciái, nem akar egyformán sokszínű lenni. Szabadságszeretete és a szépség szolgálata iránti vágya akaratlanul a biztos fundamentumhoz, a hagyomány szeretetéhez, tiszteletéhez, megértéséhez vezet, és annak innovatív művészi újrafogalmazására sarkallja. Párkányi Raab Péter az elmúlt évtizedekben számos kiemelkedő nemzetközi elismerést kapott munkásságáért, bizonyítva, hogy a modernista kánontól függetlenül, csak a saját erejére, szorgalmára, tehetségére támaszkodva is lehet sikeres a művész.”

Számomra két dolog, ami fontos. Tóth Norbert is felteszi a kérdést: hogyan lehet megnevezni a stílust, amelyben a művész alkot? Ő a „szakrális realizmus” fogalmat használja, ajánlja. Én egyetérték e megközelítéssel. De egyszerűbben újklasszicitást is mondhatnánk. A másik a siker. Mert valljuk be, Párkányi Raab Péter sikeres alkotó. Nemcsak ő keres – munkát, alkalmat, lehetőséget –, őt is keresik. És határidőre, maradandó érvénnyel teljesít. Ezen is el lehet gondolkodni. Benne megvan az „átváltoztatás” képessége. Hogyan lesz egy elvont fogalomból plasztikai-szobrászati megjelenítés. Látvány. Kifejező mozdulat. Amelyre csak az ókor és a reneszánsz kiválóságai voltak képesek.

A tehetséges pályakezdő szobrászt Melocco Miklós karolta fel 1997-ben, amikor egyenrangú társként fogadta be alkotógárdájába a szegedi 1956-os emlékmű elkészítésekor. Erre az időre már számos díjat és megbízást kapott (nyert el). Néhány közülük: 1992-ben Balassagyarmaton *Fráter Erzsébet* (bronz, gránit) szobrát mintázta meg. 1993-ban megalkotta a *Lassított lónézés* című szobrát, amelyet az Epreskertben mutatott be. 1994-ben Körmenden avatták fel *IV. Béla király* című szobrát. 1995-ben Szombathelyen az *Áldozati Emlékművet*. 1996-ban meghívták az Egyesült Államokba egy kiállításorozatra, amelynek keretében az Észak-arizonai Egyetem elé állította fel *Tudomány* című szobrát. (Kissé furcsa, hogy Munkácsy-díjra még nem érdemesítették.)

Melocco Miklós így ír 1998-as katalógusában róla: „Ha P. R. P. okuló, fejlődő ember, akkor isten-áldotta tehetségével és a mai korban szerintem érthetetlen magasrendű tudásával, állandóan kitéve annak, hogy ő művész, előbb-utóbb – szerintem hamar – megszületik benne a gondolkodó. Hála Istennek, Magyarországon.”

A „gondolkodó” fejre is szüksége volt az utóbbi években.

2014-ben készült el *A német megszállás áldozatainak emlékműve* című kompozíciója. A szobor nagy vihart kavart. A mű középpontjában a millenniumi emlékműről vett, Zala György arkangyala áll:

és ennek a kezéből esik ki az országalma, s feje felett ott magasodik a Harmadik Birodalmat jelképező ragadozó sas, a magyar függetlenség elrablója. A szobrász több írásában, nyilatkozatában szerintem meggyőzően érvelt, hogy a kihulló hatalmi jelkép a lényeg, és nem holocaust-emlékművet akart készíteni. A magyar zsidóság egy része nem bírt megnyugodni abban, hogy a német megszállás lebénytotta a magyar nemzeti autonómiát. Kiszolgáltatottak voltunk, áldozatok, a lelkes vagy kényszeredett közreműködők sohasem akartak volna együttműködni a megszállókkal, ha nincs német kényszer, nincs jelen a német hadsereg. A vita még ma sincs nyugvóponton, de a szobrász megoldásával vállalta ezt az értelmezési kockázatot.

De tekintsünk egy kissé a szobrászati megoldásokra is.

Egyik, 2001-es katalógusának a címe: *Realista álmok*. Első megközelítésnek el is fogadhatjuk ezt. Párkányi megoldásaiban a költői, látomásos realizmus érvényesül. Az „átírás” azonban nem mesterkél, nem erőszakolt: az anatómiai-formai megoldásokból adódik. Ugyanis – amire Melocco Miklós is célzott – a szobrásznak rendkívüli mintázó érzéke van, vissza tudja adni a testformák teljességét, hitelességét, és az arányok, elbillenések, tagolások, apró jelzések képesek ezt a látásmódot megemelni, lebegővé, szinte áttetszővé varázsolni. A római iskola kiválóságaira, Ferenczy Bénire, Pátzayra, Vilt Tiborra gondolhatunk, akiknek hatása Magyarországon oly széleskörűen beivódott a szobrászi gondolkodásba. Az újabb példákat Schaár Erzsébet, Melocco Miklós, Kő Pál vagy Vigh Tamás munkássága adhatta. De Párkányi nem áll meg itt: konstruál, szétbont és újra összerak, hogy minél kifejezőbb struktúrát teremtsen. Wehner Tibor írja az 1998-as katalógusban: „hófehér márványfaragványait szenvedélyes mozgás, bonyolult, rejtett test-tengelyrendszer kuszája egyensúlytalanná. Nagyvonalú tömegképzés, dús plasztikai formarend, a finom kidolgozás és az egységesen kezelt részletek váltakozása, a tér virtuóz birtokbavétele élteti monumentumait. A groteszk játékok szerves részei alkotásainak, soha nem engedi a művet az érzelgősség, az üres, bombasztikus látványosság irányába elmenni, a kontrasztok mélységeivel sikerül vonzó, kényes, de mégis stabilan megálló egyensúlyt teremteni.” Hiteles karaktereket tud felmutatni. Erről a Nemzeti Színház egészalakos szobrai tanúskodnak. Tímár József súlyos táskákat cipelő „ügyőke” – egyszerre egy emlékezetes művészi alakítás mementója és egy művészóriás átalakulóképességének virtuóz megjeleltetése. Párkányinak még egy „előnye” van: hihetetlenül jól tud rajzolni. (Ebben is hasonlít mentorára, Melocco Miklóshoz.) S újabban a fotóművészet felé kalandozott el. Ennek egyik első megnyilatkozása Somogyi Győző *A döntés* című fehérvári kiállításának belső boltozatán megjelenő szörnyalakzatainak látomásos montázsja, amely a mohácsi busóalakok álarcait felhasználva készült.

S a legújabb kompozíciói már válaszolnak a technicizált korszak kihívásaira: az ember (emberi test) és a gép viszonyát vizsgálja, azáltal is, hogy a két közeg miként jelenik meg egymás közelében, egymást áthatva, kölcsönösen átdimenzionálva. Mi több, ezek a konstrukciók működnek is mint különleges zeneszerkezetek.

S a szobrász folyamatosan dolgozik, hogy egy-egy gondolatnak, emlékezetes dátumnak, évfordulónak vizuális emblémát teremtsen. Számomra egyik legutóbbi munkája, a 2017-es monumentum, a *Malenkij robot* adott lenyűgöző élményt. A Ferencvárosi pályaudvaron kialakított emlékmű grandiózus építmény, amelynek centrumában a vagonokban elhurcolt áldozatok csoportozata jelenik meg. A magasan kialakított betonépítmény két oldalán két vagon, a középső zsúfolt tömegjelegete, majd a szellemi térbe kilóduló üres kapucnik, ruhadarabok, rongyok érzékeltetik a szörnyű megpróbáltatást, szenvedést és végül a kínos semmibe foszlást, amin ennek a több százezer elhurcoltnak át kellett esnie. (Érdekes módon ezúttal senki sem tiltakozott, sőt, mintha agyonhallgatásra ítélték volna bizonyos körök a döbbenetes mű felállítását.)

Az utóbbi években – talán köztéri munkáinak leterheltsége miatt – ritkábban rendezett önálló kiállítást. Utoljára a Forrás Galériában láthatták 2011-ben nagyobb kollekcióját. Nos, ilyen előzmények után rendezte meg Tóth Norbert *HANYATLÓ – SZÁRNYALÓ* címmel az életmű lényeges pontjait, szakaszait bemutató, átfogó tárlatot. A képtár előtt elhelyezett installáció a kiállítás címét, vezérgondolatát jeleníti meg. Erről a kurátor a következőket írta: „a kiinduló elem a *Hanyatló* négyméteres szobor, amely a homlokzaton látható nagyméretű fotógrafikán stilizált mozgással felemelkedik, szárnyalni kezd. A közösséget, a nemzetet szimbolizálja, amely tetszhalott állapotból büszkén felgyenesedik, és elindul az ég felé, Istentől rendelt sorsának beteljesítésére. Ez a felütés talán ars poeticája is lehet a művész elmúlt harminc évének.”

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER (1967) Budakeszi

Párkányi

匈牙利摄影师在北京
HUNGARIAN PHOTOGRAPHERS IN BEIJING

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, *Affettuoso* (Érzelmesen), 2014–17

Valóban, a felvezetés máris megragadja a képzeletet. A *HANYATLÓ – SZÁRNYALÓ* cím kifejezője annak a küzdelemnek is, amelyet a művész folytatott a felemelkedésért, tehetsége kibontakozásáért, amelynek érvényesítésével a művész képes volt kitörni a körülmények szorításából, pályája megkapta a felívelés lehetőségét. A *Szárnyaló* című rajznak van azonban történelmi jelzése, jelentése is: a holtra dermedésből megéledt paripa nem akárhova, az országalma éteri magasába akar elérni...

A Csók Képtár előtere az előzményekbe enged betekintést. Néhány korai rajz, *Ádám és Éva*, kéztanulmányok, majd a látványnak is megragadó *Kikötők* címmel készült szerkezet, amely huzalok, árbocok, hajótestek részleteibe csomagolja be a hófehér női alakot. A 2006-os *Emberhajó* és *Papírhajó* játék, ötletek felvillantása az emberi testtel. (Párkányi e játékaival, elmozdításai, tagolásai, az egész megbontásának variánsai – egyik kiemelkedő megmutatkozása képességeinek.)

Felérve a lépcsőn két egység fogad. A falon fotóinak sorozata látható, a bibliai bűnök és erények megjelenítése, bravúros formában. A fotók anyaga is két részletre bomlik: az egyik a neoszeccesszió jegyében fogant konstrukciók, a másik egy látomásosabb, a művészi átírás eszközeivel élő kifejezőmód. A gépi szerkezet és a női akt, nos, ezek variációi bővölnek el az első esetben. Megnyúlt női test tűnik elő, amely összeforr a trombita meggömbült hajlatával; az *Eufónia* a hangszer jellegzetes látványát gyúrja össze a női testformák erotikus víziójával, a *Nyitány* a kibontakozás meglepetését akarja közvetíteni. Az *Andante* egy lágy hangzás kompozíciója, míg a *Prima vistán* a női hát csellószerű hangszerré változik. Párkányi Raab fantáziája kifogyhatatlan: a képzeletet csigázó gépi konstrukciók hol alkalmazkodnak, hol feleselnek az aktok ígésző idomaival. 19. század végi (olykor érzelmes) hangulat lengi be e képeket, amelyek a fotó, a rajz, a vegyes technika termékei. Meghökkenítőek, de képi logikájuk meggyőző és eleven.

A fotógrafikák másik része a bibliai főbűnök és erények ábrázolását választotta témául. A velencei maszkot viselő figurák – női és férfi aktok – jelentőségteljes pózban állnak elénk, olykor különböző tárgyakat fogva, amelyek utalnak a lélek attribútumára. Az *Erény* piros szívvel tüntet, az *Adakozás* a földgömböt nyújtja át, a *Mértékletesség* leveszi a saját súlyát a mérlegről, a *Szelídség* nőalakja testének meztelenséget kínál fel végső érvül.

A főbűnök alakjait mintha a pokol izzása venné körül, vörös irizálás hatol a kép háttérébe, ez dominálja az elveszettség végzetes hangulatát. A *Hiúság* tetszelgő hölgye eltorzul, a *Kapzsíság* pénzt, ékszert ölelő gesztusa már beteges tünetnek látszik, az *Irigység* fölfalja a maga zsákmányát, a *Harag* monumentális, félelmetes ornamenssé növekszik, a *Torkosság* elfogyasztja, amit lehet, a *Restség* fenomenonja ájultan elhanyaglik. Ez az emberi pszichét érintő sorozat a művész etikai érzékenységéről is árulkodik.

Lent, a padló szintjén a *Rózsafüzér* című kompozíció készíti elő a lényegi alkotások felvonulását a fekete drapériával bevont, célzott fényekkel bevilágított teremben. A fekvő Krisztus és a rózsafüzér kötéllal összekötött golyói a kegyelet mai bemutatása: hogy válik az egykori áldozattétel szakrális jelenséggé, jelképes (képzőművészeti) alkotássá.

Tóth Norbert az elsötétített teremre koncentrált, amelyben a fő művek bemutatásával a szobrász kvalitásairól adott hiteles képet. Már idéztük a „realista álmok” kifejezést, itt megjelenik mint önálló műalkotás. A felsőtest kezében lévő fej-részlet kérdően tekint „önmagára”. (Beszélgettem erről a szobrásszal, ő mondta, már első munkáit a főiskolán ilyen módon készítette el. Ezek a felbontások, tagolások a tér meghódításának újabb lehetőségeit teremtik meg, s Párkányi Raab kitűnően és változatosan él ezzel a leleménnyel.) A bibliai vallásos téma megvalósítása az *Angyali* című szobor. A felépítés itt is részletek összerakása: egy márványposztamens és a figura arcrészlete, valamint egy félbetört szárny s a márványba vésett tükörképe. Az *Angyali üdvözlés* egy keretes szerkezetben állítja elénk a két ismert szereplőt: az égi hírnök a perem felső részéről szól az áhítatba burkolózó Máriához. A *Herma* egy szenvedélyes, túlfeszített pózban elrendezett „ereklyetartó”, a bronz felsőtest finom megmunkálása szinte textiles benyomást kelt. Az *Idol* egy bronzanyagából kibontakozó női akt, akinek a vállára súlyt helyezett a művész. Hasonló kísérleti alakzat a *Marionett*, ahol ennek a tagolt felépítésnek szinte mindegyik (márvány) eleme zsinórokról lóg le a posztamensre. Az *Önépítő* szintén a plasztikai játékból megy át egy kifejező női aktba, szembefordított arcrészlettel. S látjuk, Párkányi Raab Pétert is izgatják a gépek, szerkezetek, ezek már fotógrafikáin is fontos szerepet játszottak, itt viszont plasztikai elemmé válnak, a kompozíció fontos részletévé. A *Zene-szerkezet* – amely működök is – márvány női aktja a szíve felett nyílik meg, hogy a bonyolult konst-

rukció lírai üzenetét tegye közzé. (Eszembe jut Haraszty István a Csók Képtár előtt felállított mobilja, amely évekig nem működött.) A *teremtés* a monumentális művelet példázata, amint a kocka kocára kerül, hogy a semmi valamivé összeálljon. A *Cameramann* a felvevőből kikapaszzkodó ember szobra, egy bronzkonstrukció, amely a látványt akarja elrabolni a természetből.

Két súlyosabb mondandót hordozó plasztika: az *Ars poetica* és az *Universum*. Az *Ars poetica* a gépi és emberi kéz érintésének apoteózisa, némileg utalva Michelangelo művére, az *Universum* a minket körülvevő talányok szimbolikus összegzése. A szerves és szervetlen lét összefonódásának mítosza, rejtélye válik itt hatásos kompozíciós elemmé. Melocco Miklós a húsz évvel ezelőtti katalógusában így írt a fiatal szobrászról: „a Párkányi-szobrok domináns jellemvonása a figuraközpontúság: [...] eddigi kollekciójának darabjai a szobrászat több évezredes múltú motívumát, médiumát, az emberi alakot, az emberi alak által kifejezhető gondolati-érzelmi univerzumot faggatják [...] kisplasztika, nagy szobor, hagyományos anyagok, figuralitás – az azonosító jegyeken túl azonban a Párkányi-műegyüttes darabjai mérhetetlenül változatosnak, sokrétűnek, sokszínűnek ítéltetők: minden mű új és új problémafelvetés és problémamegoldás, minden alkotás önnön törvényei szerint alakuló-alakított, külön világ.”

E „külön világok” bontakoztak ki előttünk a kiállításon (és a hozzá kapcsolódó katalógusban). Egy rendkívüli szobrásztehetség képes volt képességei maximumát adni grafikában, fotóban és leginkább plasztikai elképzeléseiben és megvalósításában. Számára a tér nem üres halmaz, hanem a kibontakozó plaszticitás megvalósításának érzelemdús, hatásos (és logikus) közege. E művekből az erő és bizonyosság meggyőző kompetenciája árad. Egyelőre aligha mondhatunk többet, az a bizonyos „újklasszicitás” – amely fogalmat Zwinkl András is használja a *Magyar képzőművészet a 20. században* című, egyetemi tankönyvben – megjelent Párkányi Raab Péter műveiben, kortárs szobrászatunk egyik legfigyelemreméltóbb vonulatát alkotva.

**PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, A HanyaTtló–Szárnyaló c. kiállításának részlete,
Csók István Képtár, Székesfehérvár 2017–18**

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Papírhajó, 2006; Emberhajó, 2006

MÁRKUS BÉLA

A harmadik Bach-korszak irodalma

Cs. Szabó László értekező prózája és publicisztikája

1956 és 1965 között

1. rész

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Ahogy nekrológiában Czigány Lóránt emlékeztetett (Hungarológiai Értesítő, 1984/1–2, 289–291.), Cs. Szabó László szeretett meghökkentő hasonlaltatást indítani, mint ahogy kedvelt fogása volt a tanáros figyelemfelkeltés is. Az efféle, ideillő: értsünk szót, tegyük egyértelművé, miről fogunk beszélni. Illetve, jelen esetben, miről nem. A leglényegesebb, hogy bár az előadás címe erre engedne következtetni, mégsem a Mundus Magyar Egyetemi Kiadónál megjelent *Hódoltsági irodalom* kötet szemlézése következik. Egyrészt, mert ez majd tíz éve látott napvilágot, másrészt, mert közben ismertetések, elemzések születtek róla. Köztük, ugyanezzel a címmel, Nyíró József és Wass Albert emigrációs publicisztikáival együtt tárgyalva, az enyém is (*Szólamból szólamra*, Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány, 251–266.) – s nem akarnék olyan, egy költőféle karikírozta figurának mutatkozni, aki jó óráiban már csak önmagát idézi. Mindazonáltal a hódoltsági irodalom kerül terítékre, csak nem az a szakasza, amelyik az említett könyvben, ahogy az alcíme kiemeli, az irodalom államosításától az 1956-os forradalomig tart, hanem az, amelyik a forradalom után kezdődik – s itt már bizonytalan, hogy meddig tart, hiszen Cs. Szabó nem vert le korszakkarókat, hogy ettől eddig terjed a hódoltság, vagy ahogy újra és újra megnevezte, az „új Bach-korszak” ideje.

PINCEBOGARAK ÉS LÁNGELMÉK

A periódus, nem kétséges, a forradalom vérbe fojtásával kezdődik, és több érv szól amellett, hogy a végét, kissé bizonytalanul, persze, 1965-re teszi. Az Illyés-dráma, a *Kegyenc* párizsi ősbemutatójáról szóló elemzése szerint (Új Látóhatár, 1965/6, 535–544.) még aligha véli úgy, hogy véget ért, hiszen cikke azzal indít, hogy Magyarországon sem ez a mű, sem a testvérdarabja, a Teleki Lászlóról szóló *A külön* nem került, azaz nem kerülhetett színre. S amit jó érzékkel kiemel, a dráma mára aforizmává egyszerűsödött-nemesedett gondolatát – „Az ember megcsúfolásával istent sem lehet szolgálni” –, azt is úgy hozza összefüggésbe a zsarnoksággal és a „hamis eszmével”, hogy nehéz nem a más írásaiban sűrűn hivatkozott kommunizmusra s ennek rémuralmára gondolni.

Ha nagyon keresnénk, mégis, a karót, talán ugyanennek az esztendőnek a vége felé tűzheti ki, mégpedig *Az ötödik síp* című glosszájában (Új Látóhatár, 1965/5, 447–450.), ahol Hegedűs Gézának az Élet és Irodalom közölte (1965. szeptember 11.), az *Öt világrész magyar írói* című dolgozatához fűz megjegyzéseket. „Nyomatéka van a cikknek” – állapítja meg, s a nyomatékot azzal érzékelteti, hogy miután Illyés Gyula a mai magyar irodalmat ötágú sípnek keresztelte el, a „szabatos” költői hasonlaltatással segített elismertetni az önálló „külföldi magyar irodalom” létét, létjogosultságát. Némileg óvatos ugyan Hegedűs „egyeninek tetsző, de valójában politikai töltésű tűnődése” méltatásakor, hisz mértéktartónak tartott hangja és hasznosnak tudott célja után felveti: „ha kísérleti léggömbnek szánták, érdemes figyelni, hogy merre irányítja a szél”. Záró gondolata, bízva a jó széljárásban, szintén politikai töltésű: emlékeztet és figyelmeztet, hogy máskor, más vonatkozásban is „elmondtuk már”, „párbeszédnek, dialógusnak, vitának – ne lovagoljunk szavakon! – csak egyenrangú felek közt van hitele a körülállók fülében. Hitele és haszna.”

Ez az a pillanat és helyzet, amikor mint az emigráció képviselője egyenrangú félként, ám mégis köszönetet magába foglalo elismeréssel szólíthatja meg hazai író társát. Illene az alkalomhoz, ha egy Illyés-vers, a *Bartók* szállóigévé lett soraival fordulna felé: „Te bennünket növesztel, azzal, / hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk.” Indokoltta lehetné két szempont is.

Az egyik, ahogy az 1961-es *Új versek* elemzése közben (Új Látóhatár, 1962/1, 86–88.) a forradalom előtt kiadott *Kézfogások*at értelmezte. A kötetben, ahol a zeneszerző emlékéét idéző költemény is megjelent, szerinté már „mindenestől benne van” a költő „mondanivalója az új Bach-korszakról” – főleg, ha ennek a kötetnek „az anyagához” soroljuk az „Egy mondatot is”. Márpedig Cs. Szabó nemcsak hogy oda sorolja, hanem olyan kitüntetett szerepűnek is minősíti, ami *A walesi bárdok*éhoz mérhető. Baj lett volna, ha Aranytól a ballada megírása után „új és új vértanú énekeseket, iker bárdokat, ismétlődő ellenállási balladákat kívántak volna” a honfitársai – indítja az *Új versek* méltatását. Rögtön áttérve arra, hogy „*A walesi bárdokat* Illyés Gyula is megírta a látszatra elűtő, lényegében visszatérő történelmi helyzetről”. Ez az a „világhírű vers”, amelyik kritikusai jövedőlése szerint „talán csak halála után, a század végén vagy más században, szelídebb arculatú korban” fog kötetben megjelenni.

A másik szempont az András Sándor készítette beszélgetésből „világlik elő”: a *Halfejű pásztorbot* című novelláskötet (London, Magyar Könyves Céh, 1960) megjelenése után az alig huszonöt éves oxfordi diák, költő, kritikus tesz fel néhány kérdést neki, s a válaszok a maguk rövidségükben a hazai helyzettel való békülékenységet, az új Bach-rendszert nézve a kiegyezésre való hajlandóságát mutatják (*Küldetés, utcák, papírlapok*, Irodalmi Újság, 1960. augusztus 15.). Amire majd a Németh László-dráma, az *Utazás bírálata*kor is érdemes lesz emlékezni. Mert hogyan is hangzanak a feleletei? A kérdésre, hogy milyen véleményrel van az otthoni irodalmi életről, kurta a válasz: „Jó véleményrel.” S ha a kérdező netán furcsállaná, mit mond, kétmondatos magyarázattal szolgál: „Négy évvel a forradalom után most jóformán már mindenki újra ír. De ez rendjén is van: Eisenhower neve nem pecsételheti le örök hallgatásra a magyar írók ajkát.” Az emigrációban és az otthon élő írók viszonyát sem kimerítő módon jellemzi. Szerinte „van egy munkamegosztás: az igazi írók jó szívvel gondolnak egymás feladataira”, az otthoniak feladata pedig: „Írják azt, amit mi nem írhatunk, mivel nem vagyunk Magyarországon.” Hogy a hazaiak mit írhatnak és mit jelentethetnek meg? – másutt, főleg előbb, de utóbb is fűz egy-két epés megjegyzést ehhez, most ennyivel toldja meg a gondolatmenetét: „A forma az ő titkuk: a jelek szerint sokféle.” S itt következik az a válasza, amely más szem- vagy nézőpontot foglal el, mint majd glosszája, *Az ötödik síp*. A kérdésre ugyanis, hogy „beszélhetünk-e emigráns magyar irodalomról”, nyomatékkal, azaz ismételten azt feleli: „Csak írókról.” Tán fölösleges magyarázni, mit jelent ez, még ha hangsúlyozza is a külhoni alkotók szerepét. És meggyőződését, igenis „értelme van annak, hogy az ember emigráns író”. „Emelt fővel mondhatom, hogy háromezer éve az emigránsok: a világ sója” – állítja, s mintha beszélgetőtársát, András Sándort is biztatni akarná, a görög regék hőseivel áll elő, akiknek „java száműzetésben kezdi életét”. Szól még, szintén kurtán, a kinti kiadási lehetőségekről, tán hogy magyarázatul szolgáljon, mennyire hiányzik az intézményi háttér az emigráció irodalmának önállósulásához. Amikor pedig cím szerint kiemel három regényt, amelyik „figyelemre méltó” a hazai termésből, akkor újra bizonyosságát nyújtja minőségérzékének is, túl a szüntelen érdeklődésén. A „kitűnőnek” tartott művek: Szentkuthy Miklós kisregénye a korai Bizánc hitvitáiról (*Bizánc*), Ottlik Gézáról az *Iskola a határon*, amelyről mások, köztük Határ Győző is értőn és lelkesülten szólnak, továbbá Birkás Endrének a negyvenes évek Budapestjét „ridegen, pontosan és leleplező erővel” ábrázoló regénye, az *Elfelejtett emberek*.

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnik tehát fel, hogy Cs. Szabó László publicisztikái az új Bach-korszak lezárultát az emigrációs irodalom önálló, autonóm voltához kötve a hatvanas évek közepére tették. Ha fölöslegesnek látszik is, ismételjük: az életműnek ez a szakasza a tárgyalandó téma, s nem a korábbi éveknek főleg a Hungáriában, majd 1953 után az Új Hungáriában közreadott – Czigány Lóránt szerint – „nagyon kombattáns hangvételű” hírlapi írásai. Ezeket, tudjuk, az 1971 és 1981 között vezetett naplójában (*Írók, tehát vagyok*, Kortárs, 2005) Cs. Szabóról gyakran fanyalogva, sőt idegenkedve beszélő Czigány gyűjtötte össze, rendezte sajtó alá, és látta el előszóval. Sárközi Máttyás monográfiája, a Csé (Kortárs, 2014, 116–118.) tudatja, hogy a szerző akarata az volt, az ötvenes évek elején íródott tárcái – kritikái, glosszái, esszéi – csak halála után jelenjenek meg, „mert nem akart találkozni megbíráltjainak még az utódaival sem”.

Utaljunk előre az olvasói kíváncsiság felkeltésének szándékával, de Cs. Szabó nehéz, furcsa helyzetét érzékeltető is, hogy különös és teljesíthetetlen vágy volt ez, hiszen az 1956 és 1965 közötti esztendő publicisztikájának java része a korábban, azaz ’56 előtt kivesézett szerzőkkel egy lapban, zömmel a londoni székhelyű Irodalmi Újságban jelent meg. Ha az utódaikkal sikerült is elkerülnie a találkozást, a volt megbíráltakkal, például Aczél Tamással, Méray Tiborral és másokkal

biztosan nem. Sőt, kénytelen volt, a korábbi évekre nem tekintve – a kifejezés hajdani, eredeti értelmében – egy gyékényen árulni velük, a forradalom utániakat nézve pedig egy politikai platformot elfoglalni. Hogy miként „intézte el” ezt magában s főleg miként a nyilvánosság előtt, erről majd – annyit, amennyit tudni-sejteni lehet – később. Egyelőre annyit, hogy nagyon is tisztában volt vele, milyen hangot ütött meg, amikor – bár nem ő hivatkozik rájuk, a példák mégis tőle valók – a *Kényszerzubbony árlejtéssel* című glosszájában Aczél Tamásról úgy vélekedett, „besúgónak sokkal jobb, mint írónak”, Mérayt pedig „az él-koreai – él-észak-koreai – riporternek” nevezte, egy másik glosz-szában, a *Ki a júniusi legény a csárdában?* címűben pedig, miután Tardos Tiboron élcelődött, hogy „koreai druszájának”, Méraynak a novelláskötetét „kapja le a tíz körméről legjúniusibb revizionista öntudattal”, általában szól a hirtelen „megvilágosult elmékről”. Van a pártban – írta 1954 végén – „júniusi, júniusibb és legjúniusibb író; a júniusi nagy szálka a júniusibb író szemében, ő meg majd kidöfi a legjúniusibb szemeket”.

Nos, a forradalom leverését követően tekintetének ilyen szemekkel, sőt ezekkel a szemekkel is találkoznia kellett. Egyáltalán nem mentségnek szánhatta, amit visszatekintve Urbán Györgynek 1979-ben mondott: „Az ötvenes évek elején főleg polemizáltam, indulatosan és sokféle emberfajtaival, sztálinista bérdalnokkóká züllő, egykori kedves pályatársaktól rettegett följelentőig. Iszonyú volt látni, hogy pincebogarak némitanak el lángelméket. Hitvitázóvá vedlett át a vándordiak, de megőrzött hagyományhűséggel: én se voltam gorombább, mint 350 év előtt Pázmány Péter és Magyari István uram egymáshoz.” Ehhez a berni Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában 1982-ben megjelent *Hűlő árnyékban* című önéletrajzi kötetből kiemelt vallomásrészlethez Sárközi Mátyás annyi megjegyzést fűz, némiképp Czigány Lóránttal polemizálva, hogy az írások hangja az elegáns törvívás helyett inkább emlékeztet Szabó Dezső „agyafúrtan kíméletlen odamondogatására”.

Fontos felhívni a figyelmet, hogy az '56 előtt írott cikkekről vélekedik így, és nem a forradalom leverése után keletkezetekről, amelyekről kevesebb szót is ejt, és amelyek valamelyest kímélete-sebbségek. Már azzal is, hogy kevesebb pályatársat, író, költőt neveznek meg ténykedésüket ecsetelve. Bírálatuk metsző éle sokkalta inkább a kommunizmus eszméje és ennek erőszakos terjesztője, a párt ellen irányul, különös tekintettel az októberi forradalom leverését követő „szovjet katonai rémuralomra”, arra az „új sztálinizmusra”, amelyet egy helyen, a *Magyar századok* című, a Keresztury Dezső összeállította *A magyar irodalom képeskönyvét* elemző tanulmányában (Irodalmi Újság, 1957. július 15.) „újabb Bach-korszaknak” nevez. Keresztury a kezdetektől József Attiláig terjedően szemlélteti, nemcsak képekkel, hanem egykorú vers- vagy prózaidézetekkel is irodalmunk útját, lehetőséget teremt a tanulmányíró számára egy olyan rövid utóirattal toldani meg a mondandóját, amelyik biztos, hogy „ma nem nyomtatható le Magyarországon”. „Az igazi magyar irodalom a kommunista hatalomátvétel után elképesztő tömörítéssel egyszerre ment át egy sűrített Bach-korszakon és reformkoron, s éppen ebben a fordított sorrendben” – írja, az írószövegségi és a Petőfi körüli eszmei csatározások felemlegetése után azzal folytatva, hogy „ma újabb Bach-korszak ereszkedett Magyarországra, immár a harmadik, s az intellektusokra a legvéresebb”. Az elnyomtatás eme korszakának főleg az irodalompolitikáját és irodalomtörténeti szemléletét boncolja majd, szedi ízekre.

KÁDÁR ÉS QUISLING

Értsünk azonban szót, mielőtt a fentiek szóba kerülnének. Próbáljuk egyértelművé tenni, ami – Cs. Szabó László számára sem egyértelmű. Nevezetesen, hogy ha szerinte újra a Bach-korszak „köszöntött is be”, ám tényleg a harmadik-e. Amikor – ismét a *Magyar századokból* idézve – „különös, kétfejű szörny lett a magyar emberből. Egyik fejét hazájában viseli, s úgy hívják, hogy Ellenforradalmár, a másikat Nyugaton hordja, s az a neve, hogy Tanú. Egyik fejével véstörvényszékek, másikkal vegyes bizottságok előtt áll, egyiket a vesztőhelyre készítik elő, a másik tolmácsolt szavakkal visszakérőzdi a hőstetteit. Az Ellenforradalmár s a Tanú persze egy személy volt 1956 októberében” – a szabadságharc igazi valóját, úgy véli, Keresztury hatalmas könyve teregeti oda a „moszkovita vérszibák és nyugati jegyzőkönyvvezetők elé”, ám a „szovjet katonai rémuralomban” széthullnak a magyar – és nem csupán a Cs. Szabó kiemelte irodalmi – élet elemei, széthullnak családok, szét a hétköznapi emberi kapcsolatok. A „patkánnyal, vallatólámpákkal, rabkórházzal” ismerkedő „hazai írókat” nem nyugtathatja és vigasztalhatja meg a cikk ama felvetése, miszerint „az elnyomásnak ez-

úttal sokkal hatalmasabb és tudatosabb a szabadon maradt szellemi nyúlványa, mint a megelőző Bach-korokban". Ez a „nyúlvány”: a közel kétszázezer magyar menekült, az ifjúság külvilágba szakadt része, amelyik „a szabadságharc löporszagától, szellemétől és erkölcsétől telítve szabadon közlekedik a népek óceánján, beszívja a nagyvilág sós levegőjét”. Másutt ugyan, még ugyanebben az évben, a külföldre került fiatal írónemzedék lehetőségeiről és esélyeiről kevésbé derűlátóan szól (A húszévesek, Látóhatár, 1957/1–2, 1–8.), ám a lényegi eltérés a Rákosi-rendszer egészének és a Kádár-rendszer kezdetének összevetésekor mutatkozik meg, mégpedig Németh László az *Utazás* című, úgymond – megint –, „az új Bach-korszakkal” szembenező darabját tárgyalva (Az *utazás*, Új Látóhatár, 1962/4, 320–326.).

Határozottságában is meglepő a kritika felütése: „Történelmi vakság lenne új Bach-korszaknak nevezni a letűnt Rákosi-rendszert. Olyan egy volt a világon.” S aztán példákkal igyekezik bizonyítani, hogy „az új Bach-korszak csak 1957-ben kezdődött el Magyarországon”. Példái, költői fogalmazásban az ötvenes évek első feléről: „Milliók, üveges szemmel a rémülettől, milliók, hajnali csengőfrászbán. S akit szabadon, ágyában talált a másnap reggel, már nyúlt az értágító mérgek után.” „Mint Vörösmarty versében, az *Előszóban*, még egy Isten is hirtelen megöszülhetett volna ettől a borzalomtól.” És (feltételes) példái az '56 utáni világról: „Utóvégre ma már föltehető, hogy a mentőkocsik valóban sebesültet szállítanak, nem löszert a rendőröknek.” És a döntő érv a különbségre: „Csak 1957 óta próbálja kipuhatolni a magyarság normális vérnyomással, lázalmok nélkül, hogy miképpen tud megférti egy fedél alatt maga s az idegen hatalom, melyet ráért a történelem.” Lázalmok nélkül, normális vérnyomással? – kérdezhették (volna) a bírósági ítéletekre várók, a letartóztatásuktól rettegők, a megfigyeltek, a pályán kívülre szorítottak, hozzátartozóiktól támogatva. A szerző reményére – nem a derűjére tehát – az adhatott okot, hogy hitte, „talán utoljára” történt ez (s így) meg a magyarsággal, „hiszen lassan mégiscsak összeolvad a maroknyi emberiség e mákszemnyi földgömbön”.

Noha e messzi források fakasztotta hit engedékenyebbé, megértőbbé tette az akár második, akár harmadik, ám új Bach-korszak iránt, mégis megfeddte Németh Lászlót, hogy (a még magyarországi) Irodalmi Újság 1956. november második számában használt „szinte megszentelt két szót” – „emelkedő nemzet” – friss színművében „most az új Bach-rendszerre alkalmazza”. Kevésbé színikritikusként, mint inkább társadalombírálként előbb az „elkeserítő mezőgazdasági adatokkal s a rémületes népszaporulati statisztikával” igyekezik ellenvéleményét alátámasztani, majd hatásos kijelentés következik: „Egyelőre apró magánpokloktól hemzseg az ország.” Most meg a drámaíró vethette volna fel, mennyire érzéketlen, zsibbadt a nép, ha magánpoklait normális vérnyomással viseli. Vagy: ha a kritikus nem talál kivetnivalót, megalkuvásra, közönyre utalót abban, hogy a magyarság szeretné kipuhatolni, miként s hogyan élhet együtt az elnyomóival, akkor miért írja a színmű (s főképp szerzője) rovására, hogy „filozófiai igazolással próbálja aládúcolni a kényszerű együttélést”. Miért marasztalja el, írván: „Túl friss a seb a nemzeten, hogy írója a csendes, *eltemető* alkalmazkodáson felül már *tudatos* illeszkedést is kívánon tőle a történelmi determinizmus jegyében s a nép érdekében”, minek előtte egyáltalán nem megvetően szolt a puhatólózásról, ott megférést mondva, amit itt illeszkedésnek. Efféle tisztázatlanságokat vagy önellentmondásokat tapasztalván jegyezhetette meg – nem az *Utazással* összefüggésben – Németh László, hogy Cs. Szabóból hiányzott „a dolgok türelmes átgondolása, a mélyszántás”. Erre maga a Némethet egyébként „lángeszű írónak”, s mint Halász Gábort, „fáradhatatlan gyémántfűrő agyúnak” tartó Cs. Szabó emlékezett, azt vetve fel Siklós Istvánnal beszélgetve, hogy bírálója „barátságos és igazságos volt” (*Két tükör közt*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bazel, 1977, 119. és 136.). Végül is, amikor színikritikája zárásakor szabadkozik, amiért protestáns erdélyi létére úgy írt, mintha Pázmány oldalán állna, Németh László, a dunántúli protestáns pedig Bethlen Gáborén, csak arról feledkezik meg, hogy érvelni ő is Bethlen-módra kezdett. Szabó Zoltán, akinek ugyanabban a lapszámban jelent meg az *Utazásról* szóló bírálata (*Utas és külvilág*, Új Látóhatár, 1962/4, 303–320.), ezúttal (is) méltányosabban és egyértelműen fogalmaz. Egyrészt, amikor inkább megindítónak, mint felháborítónak tartja, hogy Németh Lászlótól a „szerepjátékot” várták el a hívei. S érthetőnek, ha úgy érezték, „egy Németh Lászlónak Moszkvába nem volna szabad elmennie: elvégre Moszkva nem az a hely, ahonnan Debreceni Kátékát lehet kibocsátani”. Másrészt szerinte az az „igazán húsba vágó harapófog”, hogy a mű „a használni akarás írói jó szándéka és az igazság teljes feltárásának lehetetlensége közé szorul”.

S az új Bach-rendszerrel kapcsolatos Cs. Szabó-publicisztikák kulcsa épp ebben rejlik: a teljes igazság feltárásának szándékában. Legyen szó akár a kommunizmus, akár az 1956-os forradalom megítéléséről – mert, ismételhetjük, az ekkori írások java része ezen alapszik s erre épül. Beszédes tanúsítója mindjárt a Peter Fryer könyvéről írott, kisbetűs monogramos (cs. sz. l.) recenzió, az *Egy igazmondó kommunista szemtanú* (Irodalmi Újság, 1957. május 15.). Szellemesen epés itt is az indítás: „A kommunizmus, úgy látszik, olyan hitvallás, amelyben kiábrándulás által lehet megvilágosodni. Ahhoz, hogy az igazság megkönnyebbítő nyugalma leszálljon a lélekre, s önbíráskodó komédiák után az elnyomott tisztesség felülkerekedjék a taktikázó rajongáson, a kommunista hívőnek meg kell tagadnia mindazt, ami addig politikailag testet öltött az igéből.” A bibliai-vallási frazeológia használata nem feltétlenül az irónia kinyilvánítása itt, hiszen nemegy gondolkodót, tudóst lehetne idézni Heisenbergtől Toynbee-ig, akik szerint a politikai tanok és a társadalmi tevékenységek vették át a pozitív vallás szerepét, illetve akik a szocializmust „posztkeresztény ideológiának”, egyfajta „hit” dolgának fogták fel. A marxizmusnak a vallási mozgalmakkal való rokonítása sem csak Gramscsihoz köthető.

A könyvkritika Peter Fryert, aki a londoni Daily Worker és a budapesti Szabad Nép munkatársa volt, s aki annak idején részt vett a Rajk-per tárgyalásán, különös „szakadárként” jeleníti meg. Egyrészt azok közé sorolja, akiket „a magyar szabadságharc térített észre”, ekkor csömörödtek meg a kommunizmustól, másrészt hangoztatja, hogy a hírlapíró mindenek ellenére kommunistának vallja magát. Vele kapcsolatban is találónak tartja a már régebben kiábrándult Koestler ironikus hasonlatát, miszerint úgy jártak, mint akinek elpattan a kifeszített világnézeti drótja, s aztán „ott hempereg és vergődik a polgári társadalom mentőhálójában”. Cs. Szabó elemében van, ha megint a sztálinizmus természetrajzán elmélkedhet: Moszkva például mint iskolamester jelenik meg, aki vagy amely úgy tanítja, hogy „a történelem immár a szocialista országok mintázó kezébe került”, a Kreml pedig úgy, mint amelyik nem engedi felrúgni azt a „hatalmi rangsort”, amelyet „a moszkvai ültetvényesek és kelet-európai rabszolgáik közt elrendelt”. Fryernak éppúgy méltatja határozottságát – „Ez nem fasiszták és reakciók szervezett ellenforradalma! Az egész nép támadt fel” –, mint a stílusát: „megírta az igazságot a szabadságharcról, inkább prózakölteményt, semmint tudósítást”. Megdöbbenve említi ugyanakkor a részletekre is kitérve, hogy a mosonmagyaróvári sortűzről szóló cikkét „eltüntették” a szerkesztőségben – s egyáltalán, az angol lap sztálinistái „a vörös Csepel hősiek pusztá öklével szemben odaálltak a robbanólövedékkel exportált szocializmus mellé”. Az igazmondás következménye: előbb kizárással fenyegették, amire a könyv megírásával válaszolt, majd ki is zárták, el is bocsátották.

Határozott, kemény és keserű állásfoglalás az Irodalmi Újság 1957. június 15-i vezércikke is, a *Cseng a pohár*. Szerzője nem teljes névvel szerepel, csupán csak Cs.-vel jelöli magát arról a pesti Parlamentben kötött magyar–szovjet szerződésről szólva, amelyik a megszálló csapatok Magyarországon maradását pecsételte meg. „Cseng a pohár, feszül a kötél, iszik a marsall, akasztják a szabadságharcosokat” – az ellentétekkel egyszerre érzékelteti a saját lelkében és az ország egészében dúló feszültséget. A folytatás a helyzet tragikusságának képi s akusztikai megelevenítése: „De a koccintók nem tudnak annyiszor inni, ahányszor dobban a névtelen sírgödör: a viduló hódítók nem tudnak versenyezni a hóhérral.” A képzetek körét kétfelé terjeszti ki, egyrészt a sátáni erőszak, képmutatás és gonoszság irányába, másrészt a – nem az „új”, hanem a „rég” – Bach-korszak felé. „A Sátán is az akasztófánál ad bált a vendégeinek – példálózik –, boszorkányok is embervérrel szókták kínálni a látogatóikat.” A Walpurgis-éj borzalmainak festését a szertartásmesterek monoton megnevezése követi: „Úgy látszik, Zsukov marsallnak az a becsvágya, hogy a magyarok visszasírják Haynaut. Úgy látszik, Kádárnak az a becsvágya, hogy Quisling helyett ő kerüljön az emberiség szókinscébe az áruló megjelölésére.” A „régimódi zsarnokok” több tapintatot és kíméletet mutattak a leigázott nép iránt – von további párhuzamot, „a lelketlenségnek is vannak árnyalatai”, emlékeztet, hogy végül önyugtató poétikus szavakkal emelkedjen a reménytelen helyzet fölé: „Galambot öltek a szerződés aláírói a Parlamentben. A magyar békegalambot, amelynek gazdátlan olajága ott szálldos a világ lelkiismeretében.”

Nem szükséges levéltárakban kutakodni, enélkül is bizonyosak lehetünk abban, amit a monográfiaíró Sárközi Mátyás feltételez (*i. m.*, 138.): a *Cseng a pohár* felkerült Cs. Szabónak a magyar belügyi szerveknél vezetett törzslapjára. S ha szorgalmasak és lelkiismeretesek voltak a sajtós olvasói és jelentésírói, volt még mit vezetgetniük ama lapra. Csak azon a nyáron, 1957-ben: csodálkozhattak,

hogy egy színmű, Shakespeare „tanonckori rémdrámája, a *Titus Andronicus*” is a jelenkori „diktatúrák elmebajos világát” idézteti fel vele. A németországi tömeghamvasztók, a lengyelországi, azaz katyáni tömegsírok, a szibériai munkatáborok és a jugoszláv ellenállás balkáni borzalmai mellett „a magyar forradalomban leleplezett rendőrségi műhelytitkokat”. Kortársai „istentelen arcai” – írta a Peter Brook rendezte dráma ürügyén – „régés-rég túltettek Heródes katonáin” (*Mészárszék*, Irodalmi Újság, 1957. augusztus 1.). A törzslap kivonatolhatta a *Botcsinálta évfordulót* is (Irodalmi Újság, 1957. augusztus 15.) Kádár János említése miatt, akit úgy szerepeltet a cikk, mint aki „a gyermekrabló Szerovot a magyar nép barátjának” fogadta – Marosán György pedig úgy említtetik, mint aki „a magyar nép íróit ellenforradalmár skriblereknek hívja”. Mindez nem elég, a glossza még nevetségessé is teszi őket, abbéli igyekezetüket gúnyolva ki, hogy Arany János halálának hetvenötödik évfordulóját nyilvánvalóan azért akarják megünnepel(tet)ni, mert az október 22-re esik, így el lehet terelni a figyelmet 23-ról, a forradalom kitörésének napjáról – csakhogy, figyelmeztet a szavak kiemelésével is Cs. Szabó, a költőnek van egy „valódi százados ünnepe is”: pont száz éve írta *A walesi bárdokat*. Szóba hozza, hogy a költő elhárította a felkérést, írjon a Budára látogató I. Ferenc Józsefet köszöntő-üdvözlő verset, megtette azonban helyette Lisznyai Damó Kálmán – e rövid kitérő arra jó, hogy elszörnnyülködjék, ma is akadnak Lisznyai-félék (meg is nevez egyet: Fodor Józsefet). Amit viszont az évforduló „két cigány, egy király, két cigány, egy király” alapon összeállított előkészítő bizottságának szervezéséről sejtet, az felveti a gyanút, hogy nemcsak erre az esetre céloz, hanem – tán elsősorban – arra az ez idő tájt kezdődő „aláírási kampányra”, amit hallomásból ismerhetett, *A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen* című dokumentum készítésére. „A kommunisták úgy kanyarítják mások nevét nyílt levelek, kiáltványok, tiltakozások és üdvözlések alá – vádol, nem alaptalanul –, mint Noszty Feri, a hírhedt Noszty fiú a fedezetlen váltókra.” Elfelejtik megkérdezni a név birtokosát – ecseteli tovább, (regénybeli) múlt és (valóságos) jelen között a „keserves különbséget” abban ragadva meg, hogy „míg régen a hamisító jutott börtönbe, most ő veti fogságba a károsultat, ha nagyon ugrál, s nem emlékszik az aláírására”.

Végül könyörtelenül leleplező jelenetbe állítja – november 4-ét jelképesen Kádár János emléknapjának nyilvánítva – a „botcsinálta” ünneplőket: zengedezve körülállják Arany, „egy *halott* walesi bárd sírját, hogy a hazug és szemforgató hódolati ének elfojtsa [...] a börtönben gyötört élő bárdok sikolyát”.

Hazugság, hamisítás, szemforgatás: idők múltával már nem annyira az árulók, a Quislingek, a hatalmon lévők viselkedése hozza indulatba, inkább másba, másokba szakasztja – tőle való a kép – csípős iróniájának fullánkjait. Félelmei, aggódásai is más terepek felé viszik; mind többet töpreng azon, vajon megőrzik-e, meg tudják-e őrizni otthon, minden tiltás ellenére, 1956 októberének emlékeztétét. Mint ahogy ihletetten szép, a történelmi múltat faggató esszéje, *A pusztakamarási sír* (Irodalmi Újság, 1958. november 1.) mondja, ez a töprengő gond, gyötrő gondolat üzte képzeletben Kemény Zsigmond nyughelyéhez. E szövevényes lelkűnek, ingatag egyensúlyúnak, beretva eszével másoknak higgadt tanácsokat osztogatónak, magyar–román vére által mégis zabolátlanul sodródónak tartott író politikai elemzése, *A forradalom után* vajon megírható volna-e ma is, teszi föl a kérdést. E röpiratra, amely szerinte mentő szándéka ellenére akaratlanul sértette a nemzetet, úgy tekint, mint amelynek a mai folytatása, továbbírása alkalmas lenne az októberi forradalomnak, az 1848-as „letiport örökösének kimagyarázására, fölmentésére vagy részbeni elmarasztalására”. Noha nyilvánvaló számára Kemény elfogultsága – az, hogy Kossuthot teszi meg bűnbaknak, miközben egy szót sem ejt sem a „felbújtott nemzetiségek vérengzéséről, sem az osztrák ház kétszínűségéről” – mégis másban látja annak okát, hogy a „legaggályoskodóbb” Kemény sem írhatná meg ama könyvet. Több szempontot is fölvet – minden ironizáló, parodizáló szándék nélkül, amire az serkentette volna, hogy a kommunisták élcsapata, a párt ekkorra már pontokba sűrítve sorolta föl az „ellenforradalom” kitörésének okait. Cs. Szabó a forradalom három olyan jellegzetességét emeli ki, amelyek ma is tárgyai a történettudományi, társadalompolitikai értekezéseknek. Mindenekelőtt a vezértelen voltát hangsúlyozza, pátosszal állítva: „Névtelen közös alkotás volt, amely naponta újjáteremtette magát a népben.” A második sajátosság hangsúlyozásakor sem vált át fogalmi nyelvre, szakzsargonra: a 19. század nemzeti követeléseit úgy jellemzi, hogy ezek vállalták át „a kozmopolita Fölvilágosodástól az *emberség* gondolatát”. Petőfit idézi meg koronatanúnak: nacionalistának lenni annyi volt, mint „elől járni az emberméltóság tiszteletében”. Egyet jelentett nemzeti és világszabadságot mondani. 1956 októberében azonban – állítja költői megismeréssel – az „igazi

harc az Emberért folyt az Embertelenségben”. A harmadik vonás: a forradalom „megteremtette saját folytatását, a vezér nélküli Rendet”, megszületett „az önkéntes Rend is”. Hogy október rágalma-zói, gúnyolói idejétmúlt, esztelen vállalkozásnak fitymálják? Az esszéíró szerint bizonyos fókig tényleg „romantikus vállalkozás” volt az egész, amit büszkén vállal, hiszen „a dicsőségére” volt az. E dicső emlékezet helyét azonban nem Kemény Zsigmond sírja jelöli, hanem a Petőfié, akinek október óta, Cs. Szabó hite szerint, két jeltelen sírja van: az egyik a segesvári síkon, a másik a Ferencváros utcakövezete alatt.

TORZ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETEK

Nyilvánvaló, az esszéíró nem úgy vetett számot az októberi forradalommal, mint amelyik le akart számolni a népi demokráciának nevezett szocializmus társadalmi és gazdasági rendszerével és magával a politikai ideológiájával. Amit méltatott, sőt magasztalt, az a szabadságjogok vezér nélküli megvalósításának tömeges, közös akarata s a nemzeti függetlenség kivívásának vágya, tettbe, harcba vált szándéka. A termelés szerkezete helyett a művelődésé, a gazdasági teljesítmény helyett a szellemi foglalkoztatása. Arra figyelt, hogy változnak-e, azaz nőnek-e otthon az igazmondás esélyei októbertől mint nemzeti s világtörténelmi eseményről szólva. S ha úgy találta, hogy a forradalmat meghajigálják sárdarabokkal, mint Darvas József tette a *Kormos égben*, vagy ha a mosonmagyaróvári ávosokat siratja el valaki, mint Fodor József, akkor kemény szavakkal lép fel, inkább a szerző emberi gyarlóságait, semmint a mű esztétikai gyengeségeit minősítve. Így értendő, ha Gelért Oszkár „sunyi” emlékiratait, Szabó Pál „kitartó népfrontszolgálatát” vagy a világirodalomból is „pártos bölcsességeket kanalizó” Kardos Lászlót hozza szóba, azt is tanúsítandó, hogy ebben az időben csak elvétve vállalkozik műelemzésekre – az olyan ritka kivételektől eltekintve, mint Illyés verseskötete vagy Németh László drámája –, helyettük többnyire átfogó, összefoglaló igényű tanulmányokhoz fűz megjegyzéseket. Vagy olyan kézikönyveket vesz górcső alá, mint ahonnan az előbbi példák is valók: Klaniczay Tibor, Szauder József és Szabolcsi Miklós 1961-ben megjelent *Kis magyar irodalomtörténete*. Erről ugyan azzal a címmel értekezik, hogy *Torz magyar irodalomtörténet* (Katolikus Szemle, 1962/3, 177–196.; *Ország és irodalom*, Nagy Imre Intézet, Brüsszel, 1963, 103–135.), ám összevetve a négy évvel korábbi, Bóka László és Pándi Pál szerkesztette munkával (*A magyar irodalom története 1849-ig*), a javulás jegyeit fedezte fel. Miután elismerte, nehéz megírni a közelmúlt irodalomtörténetét, „még teljes szabadsággal is nagyon nehéz”, „reménnyel és bizakodással” tette le a három szerző közös kötetét. Habár úgy vette észre, hogy mint valami kórházi ápoló, a leninizmus vasbordái közül kelt életre az, és még zsdanovista folt is van rajta bőven, végső soron mégis megnyugtatta, hogy a sok felfújtt, jelentéktelen név mellett „jóformán hiánytalanul” ott vannak az érdeemesek, az értékesek, az „igazi nagyok”. „Meggzűnt az irodalmi kitelepítés Magyarországon” – összegezett a végén, ami korántsem elégedettségének kifejeződése, hisz a szerzőkkel szemben olykor megsemmisítő erővel, súlyos kifogásokat is emelt. A legsúlyosabbak a (marxista) szemlélettel és módszerrel, illetve a nyelvi-nyelvtani „hanyatlással”, a stílus „fűrészporos, kusza, pontatlan” magyarságával függenek össze. Klaniczaynak, miután elismerte: „felkészültsége nagy”, felrója, hogy az „osztályuralom ábrázolásának” nyomait keresi a középkori krónikákban is. A róluk szóló jellemzése úgy hangzik – lehet ennél epéssébb ellenvetés? –, „mint valami közgyűlési határozat a lappangó belső ellenségek (hajdan: bitangok) és titkos ügynökök ellen a pártegység védelmére”. Az 1957-es irodalomtörténethez képest szerinte az a „legérdekesebb páfördulása”, hogy ott még nem tudott a barokról, csak a katolikus ellenreformációról, itt viszont ezt a szellemtörténet „kidolgozta”, tehát „fertőzött” fogalmat visszahelyezi a stíluskorszakok közé. Azt viszont, a nyelvi hanyatlással kapcsolatban, hogy Klaniczay „kellemesen és olvashatóan ír”, mintha csak azért hangsúlyozná, hogy – meglepő vitriolossággal – csodálkozzék azon, Szauder József miért tud ennyire rosszul magyarálni. „Jóformán minden mondata bosszú azon a nyelven, amelynek a remekműveiből megél” – ítélkezik a legkevésbé sem finomkodva a „pártélet protokolljelzőit” „visszaháramló érvénnyel” osztogató tudós fölött. Szellemesen élcelődik a „történelmi szükségszerűség” fogalmának használatán és kiterjesztésén is, mondván, az a hiedelme támadhat az olvasónak, hogy a párt e fogalom titkának birtokában „bizonyosan tudta volna, mi a teendő a pozsonyi Diétán, a parlamentül szolgáló régi pesti Vigadóban, Debrecenben, a Kiegyezésnél vagy a Millenniumkor”. Cs. Szabó, a bíráló ezért vélheti

úgy, hogy ebben az irodalomtörténetben gondosabb ugyan az árnyalás, nyíltabb szellemű az ítélkezés, mint a négy évvel korábbi volt, ám a letűnt századoktól ez is „a sztálini korszak kincstári optimizmusát kéri számon”. A harmadik szerzőről, az érezhetően „minőségi érzékkel” ítélő Szabolcsi Miklósról írva alighanem túlzásba esik, amikor kijelenti: habár pongyola az írása, az olvasó mégis fellelegzik Szauder – egyébként sok példával idézett – „nyelvi rémtettei” után. A recenzens nem lepődik meg – „persze”, mondja –, hogy a 20. századi irodalom története szempontjai is alá vannak rendelve az ideológiának, hogy – érzékletes a képe – a „világnézeti súlymérések” után némely művek és szerzők nem nyomnak annyit a latban, amennyit egyébként érnek. Így például a két háború közti irodalom négy részre bontását – polgári konzervatívok, Nyugat köre, népiek és forradalmi írók – úgy értelmezi, hogy az osztálytagolás „emelkedő rangsorolásnak van szánva, esztétikai jutalomosztásnak a politikai záróünnepen”. Szerinte maga fölött mond ítéletet a könyv, amikor a nyugat-európai és a moszkvai pártmunkásokkal, valamint Budapest és az utódállamok „földalatti irodalmával” annyi lapon foglalkozik – Cs. Szabó megszámlolta, mennyivel –, amennyit a vándorlás kori ősköltészettől Mátyás királyig terjedő szakasz kapott. Pártos alapozásának tartja József Attila életművének elemzését is: előbb méltatja Szabolcsit, mert kitűnően ismeri a költőt, utóbb csipkelődik vele, mert „valódi környezete helyett újat teremt neki: kommunista emigránsok az előfutárai, bajtársai és igazi értői”.

Hogy a három irodalomtudóssal voltaképpen csínján bánik, az csak az ez idő tájt vagy még korábban született, kevésbé kíméletes esszéi, glosszái ismeretében világlik ki. Ha például az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális-Elméleti Munkaközösségének az *Irodalomkritikánk néhány fogyatékoságáról* szóló, szintén 1961-ben kiadott téziseit boncolgatja, szedi ízekre. Bírálatainak már a címe is gúnnyal teli: *Fővonal, táptalaj, fogyatékoság* (Új Látóhatár, 1961/3, 274–277.), bevezető mondata s a hozzá kapcsolódó okfejtések pedig túlzóan támadóak, szinte becsületsértőek. A kiütést érő felütés: „Több, mint egy évtized óta Magyarországon a szellemi prostitúciónak az irodalomtörténet a belső fellegvára.” Társadalomtudósokra, lélekelemzőkre vagy másokra bízna, fejtse meg, „mért éppen a Múzsák szolgálatára alakult meg az ókori vallásokból hírhedten emlékezetes templomi szajhák szakszervezete”. Az írók javára ítélve állítja, tízük közül legfeljebb egy-egy – „üldözési mániájukban vérig sértett féltehetségek, lelki púposok és díjazott senkik” – vállalja azt az „erkölcsi cinizmust”, amire az irodalomtörténészek „ép lélekkel, hideg fővel, megfontoltan” ráállnak. Az irodalomkritika kritikája szerinte ilyen szellem szülöttje, mivel hogy a „népfrontos szabadelvűség látszata mögött” ugyanaz húzódik meg – játszik el a háborús fogalommal –, ami 1949 óta mindig: „a harc most is, mint az egyszemélyes terror aranykorában, »kétfrontos«”. És az is marad, teszi hozzá: „Máskülönben miből élne a Párt?” Jobboldali bűnök és baloldali elhajlások morzsoló sziklái közt kanyarognak az irodalomkritika éber kritikusai – e kép, persze, nem úgy láttatja a bírálók bírálóit, mint akik eltévednének a kanyarokban, akár a népi írók „harmadikutas” nacionalizmusával, akár a modernség irracionálisával találkoznak. Tudják, ez utóbbi „nihilisztikus pesszimizmusa” a veszélyesebb: a dekadencia „a fővonal és táptalaj”. Cs. Szabó ugyanakkor a tézisgyártók érdemének tartja, hogy miközben leleplezik az előbbieket, népiek, valamint „minden rendű és rangú nyugatisták” fogyatékoságait, általuk a „saját strébereibe” is „belelát a Párt”. Szektás merevséget röntgenez, takarodót fúj a „szégyenletes versgyűjtemény”, a *Tűztánc* dolgában – mintha igényesebb, árnyaltabb prostituáltakra vágyna. Azért sem jár többé kiváltság, előjog, ha valaki ’56-ban az ÁVO oldalán állt – olvassa ki a tézisekből a glosszáiról, intve azonban, kár volna elhamarkodottan ujjongani emiatt. S valóban kár: nem kellett látnoknak lennie ahhoz, hogy sejtse, a kultúra intézményeinek irányítói között ott maradnak s lesznek továbbra is a volt államvédelmisek. Feladatuk: visszaszorítani a polgári, kispolgári, népi vagy revizionista tévelygőket, a kritikusok közül pedig azokat, akik osztályharc helyett beérik a művészi őszinteséggel, elismerve „alkat és mű változhatatlan, öntörvényű sorsát”. Azaz tagadva vagy legalábbis el nem fogadva, hogy a magyar irodalom mindaddig elmarad (vagy: marad el) a világirodalom főáramától, ameddig nem csatlakozik szorosabban a „nemzetközi szocialista irodalomhoz”.

Itt, végezetül, az irodalomtörténészek prostitúciója helyett azokat a kritikusokat emlegeti, akik hajlamosak a bűnre, elhajolni a párt kijelölte vonaltól – hogy név nélkül szerepelnek a tézisekben, arra mulattató a glossza magyarázata: a tételek szerzői önmagukat akarták kímélni a névtelenséggel. Hogy a világirodalmi áramlatoknak mekkora az erejük s vonzásuk, az Cs. Szabót más írásaiban is nyugtalanította. Mint ahogy az irodalomtörténészek „teljesítménye” is. Az egyikre egy emlékezés,

Az *értelem keresője* lehet a példa (Irodalmi Újság, 1957. június 1.). Itt meglep azzal, mintha az „új Bach-korszak” kezdetét nem is a kommunista hatalomátvétel idejére, hanem négy évvel korábbra, 1945-re tenné, jellemzőnek tartván, hogy a gondolatokat azóta „goromba világnézeti mérlegen mázslják, az ítéletet szellemi vésztörvényszékek hozzák, az igazságot napi parancsban osztják, mint hajdan a jobbágnak a napi robotját”. Ezt szemléltetendő használja a képet: remélte, a „zsdanovi jégpáncél alól” 1956-ban s utána kiszabadulnak némely életművek, így az esszé címében felidézett Halász Gáboré. Ebbéli csatlakozását súlyosbítja aggodalma, hogy miután az „új sztálinizmus” – nyilván a Bach-korszak szinonimája ez – szétverte az irodalom „vékony egységfrontját”, két ellentétes sarokba gyülekezhetnek az erők. Félő, írja, hogy „megint lesz egy hivatalos (és olvashatatlan) moszkovita irodalom”, és lesz „egy »mély-magyar« vagy »ó-magyar« kör, amely Kelettől és Nyugattól egyaránt visszahúzódik magába, ősi magyar sebeibe”. Aggálya egyrészt, ok nélkül vagy sem, Németh László irodalomtörténeti eszmefuttatásán alapult: tudjuk, hogy annak idején a *Kisebbségben* – Monostori Imre szavaival (Cs. Szabó László és a népi irodalom, Forrás, 2005/11, 56–65.) – „erősen fölkavarta”. Másrészt viszont bizonyosan „nagy barátjára”, Illyés Gyulára célozva figyelmeztet: az *Ozorai példa*, mondja, „hasznos, amíg ravasz hősiességre buzdít, de nem egészen veszélytelen, ha visszaszólít a szellemi nádasba, ahová nem először húzza meg magát álbarátok és valódi ellenségek, Ázsia és Európa elől a magyar”. Szövetséget kötni a „legnemesebb Európával” – ezt ajánlaná programnak.

Amúgy a saját nemzedéke programját, az emlékezés alcímében szerepeltetett esszéírókét. Akik közé magát is számíthatja, önmagát is jellemezheti, ha a név nélkül emlegetett többiekéről beszél. Főként a stílusukról. Hogy „sűrű zamatú”. Hogy tudós szövegük néha úgy gyöngyözik, mint a vers; árnyalatai vannak, eleganciájuk, hajlékonyak; „szivárványszínekben” játszik bennük a gondolat, és „szelíd ajánlatnak hangzik az igazság”. Az utóbbi jelzővel legkevésbé ekkori fogalmazásmódját illethette – szavai, mondatai inkább vadak, vádaskodóak, semmint finomkodóak, élesen tüksékek, semmiképp sem simogatóak. Az azonban rá is illenék, ami jó barátjára: a „szó legnemesebb értelmében vett szellemi gögjét, hagyománytiszteletét” Párizsból hozta haza. Itthonról pedig, például Mikeséktől a „gyökeresebb magyarsággal” írás fortélyait leshette el, a földközeli szemléletesség és érzékletesség titkait, akár a „paraszt-barokk nyelvű” Pázmányhoz visszanyúlva. Magyarul tudni annyi, mint velősen, hibátlan hallással, játékos szókinccsel, ízes mondatfűzéssel fogalmazni – erről az eszményről egy 18. századi útinapló, P. Kiss István *Jeruzsálemi utazása* kapcsán beszél. Mintegy magától értetődő, hogy a *Ferences nyelv, filozófus nyelv* (Irodalmi Újság, 1960. március 1.) fejtegetései során eljut egészen a jelenig. A felvilágosodás korával, amikor a filozófus művekben megromlott a magyar nyelv, valamint az „elvilágiasodás okozta nyelvújítási válsággal” az 1945 utáni nyelvromlást állítja párhuzamba. Úgy tartja, az előbbiből már a reformkorban kigyógyult a szépirodalom, az utóbbi viszont „fájdalom, itt van a nyakunkon”. Ismét a háború végéhez köti a szintén a „filozófia köntösében kérkedő” romlást – Bach-korszak helyett „vaskort” emlegetve, „nyelvünk hajmeresztő, dialektikus vaskorát”. S ami a *Fővonal...* ismeretében nem meglepő: egy kivétellel (ez Darvas József) az irodalomtörténészeken veri el a port. Huszonöt év előtt – veti föl – „vesszőfutás járt volna az írók köztársaságában” Király István, Tolnai Gábor, Sőtér István, Szabolcsi Miklós „prózájáért”. Itt nyilván az értekező prózájukra gondol, feltehetően azért nem téve különbséget stíluskészségük, írásmódjuk között, mert már ekkor is a szellemi prostitúció belső fellegvárában meghúzódóknak, mi több, pöffeszkedőknek látta valahányukat.

HALADÓ HAGYOMÁNYOK ÉS A BEPÁNYVÁZÁS

Ez a közös megbélyegzés azért is különös, mert a két évvel korábbi esszéi, eszmefuttatásai is (hasonlóan majd a Klaniczay–Szauder–Szabolcsi jegyezte könyvhöz) több belátással voltak a hazai irodalomtörténeti „fejlemények”, a kritikai szemlélet „módosulásai” iránt. Bármennyire durva hangot engedett meg például magának Kardos Lászlóval kapcsolatban, mondván, Tóth Árpádról „buzgó, pártos aljassággal”, „ostoba frázisokkal” élve értekezett, munkáját mégis „szerető s lelkiismeretes szaktanulmánynak” minősítette. Azon meg csak derült, hogy – nem osztályharcos, pártos alapon – Tóthot Juhász Gyulával „párosítják”. A milleniumi ikerszobrokról szóló diáktrefát idézte: „az Eskü téren áll két Werbőczy, melyeknek egyike Pázmány” (*A makulátlan ötvösmester. Tóth Árpád halálának harmincadik*

fordulójára, Irodalmi Újság, 1958. november 15.). A Krúdy Gyula halálának huszonöt éves fordulójára írt cikkében (A *züllött hajós*, Irodalmi Újság, 1958. május 15.) ugyancsak tréfálkozik. Mégpedig azon, hogy Krúdyt újabban „megpróbálják bepányvázni »haladó hagyományunk« többi kikötözött példái közé”, s hogy emiatt az író holtában meg-megfordul a koporsódeszkán, „s nyúl a barátságatlan görbe botjáért, hogy szétüssön a buzgólkodók közt”. Holott e bottal ütendők nem a munkásmozgalmi hagyományok tüsténkedői. Jól tudja ezt Cs. Szabó is, ám most meg azt kifogásolja, mint aki kákán is csomót keres, hogy a „zsdanovi évek alatt” elevenen eltemetett író „feltámasztása s magánjellegű visszaiktatása” után „bosszúálló visszahatásként átmeneti túlbecsülés fenyegeti”. Hogy ő maga is a bosszúállók között lehet, záró mondata sejteti: „barátaikat” biztatja, próbálják meg – mint eddig, továbbra is – az európai irodalom élvonalába emelni Krúdyt. Érveket is szolgáltat – állíthatná, hogy „túlbecsülöket” – ehhez. Az író szerint „a maga gondatlan, alvajáró módján” egyre közelebb került „a modern európai regény egyik kísérleti formájához, az eseménytelen belső monológhoz, az időrendbe merevített tudat feloldozásához, Bergson tanítványaihoz, akik a stílus kiszámított és bonyolult fogásaival ostrom alá vették a régi időérzetet, a múlt század elbeszélőitől átörökölt időkategóriákat”. Krúdy azok közé tartozott, még ha „hályogkovács módjára cselekedett” is, mint Joyce és Virginia Woolf, Aldous Huxley és Faulkner, a regényszerkesztés módjainak forradalmasítói, a „lélek rejtett életét” új, ismeretlen látószögekből megközelítői. Cs. Szabó, noha kihagyja Proustot ebből a sorból, még tovább megy a méltatásban: úgy véli, gordonkaszavú írónk nemcsak a tudatos nyugati kísérletezőkkel rokonítható, hanem a 19. századi oroszokkal is; hangulatai, életérzései alapján „szinte észrevétlenül be lehetne csempészni Gogol, Turgenyev, Leszkov és Goncsarov világába”.

Krúdy vagy Tóth Árpád „bepányvázásáról” tehát Cs. Szabó sem mondhatta, hogy a szocialista realizmus kötőfékjével történik. Nem is emleget itt sehányadik Bach-korszakot – teljesen váratlanul új megnevezéssel, jelöléssel rukkol elő: „marxista Biedermeiernek álcázott mai magyar irodalomról” beszél. Bármit is értsen a hajdani „táblabíró stíluson”, kispolgári hangulatot, nyugalmat, érzelmességet, egyszerűséget, kifinomultságot – pártos aljassággal már nem vádolhatja. S nem is teszi. Legékezebb bizonyíték rá a *Futtam mint a szarvasok...* (Irodalmi Újság, 1958. augusztus 1.), amely – micsoda meglepetés! – Révai Józsefet mint halott klasszikusaink egyik „szenvedélyes kisajátítóját” veszi célba. Révai „a legszívósabb haldokló a honvesztő moszkvai hét vezér közül – így a remek, példázatos erejű nyitány, majd a magyarázat következik: – Testileg és politikailag egyaránt. Kínnal mozgatja a karját, de körmei még jó élesre nőnek, s amikor csak lehet, kiereszti.” Ezek után azt lehet várni Cs. Szabótól, hogy erősen a körmére koppint a kommunisták fő ideológusának (aki az MDP idején népművelési miniszter, az MSZMP idején a kezdetekkor a KB tagja volt), mi több, lekapja a tíz körméről. Ám nem így, nem ez történik. Magáról is mondhatná, amit a József Attila munkásságát elemző, a Kortársban, majd egy képes dokumentumkönyvben megjelent tanulmányról állít: nemcsak a régi nótát fújja, hanem „sok tekintetben engedékenyebb, józanabb, tágabb gondolkozású”. Igaz, előbb még „képmutató megteréssel” vádolta a szerzőt, utóbb azonban méltányolja, mi mindent értékel az másképp, mint régebben. Például, hogy elismeri, azok a kommunisták ártottak a költőnek a legjobban, akik a szocialista lírát pusztán a politikai agitáció egyik válfajának akarták felfogni. Hogy áldozata lett a magyar valóságtól elszakadó „ultrabaloldali elemeknek”. És ami Cs. Szabó szerint a legnagyobb szó: Révai belátja, hogy József Attila a kitaszítása, a párttal történt szakítása után jutott el költészete csúcsára. Nem csupán méltányló, elismerő szó illeti azonban a képeskönyv előszavát: furcsállja, hogy szerzőjük törés nélkül egybelátja a költő pályáját, s hogy ahol a polgári elemzők a schizofrénia nyomait vélik felfedezni, ott Révai „makkegészséges marxista szeme az »öngúnyolódásba menekülő antifasiszta harcos«-sal találkozik”. Ha elveti is tehát József Attila életműve „újfajta marxista egységének” keresztülerőszo-lását, elfogadja, sőt méltatja az elemzés új szempontjait és eredményeit. Végül, mintegy kiegészítésül, arra hívja fel a figyelmet, hogy van „igaz kép” a költőről, mégpedig franciára fordított versei kötetének előszavaként: Jean Rousselot tollából, aki elfogadja, hogy „a proletár költő akkor is költő, amikor kiszabadul a sorsából”, olyan dolgokat idézve föl, „amelyek arisztokratikusak, céltalanok, ábrándosak és személyesek”. Hogy a költő-műfordító dolgozatának „eredményét” hitelesnek mondva a Révaié végül „hamis” minősítést kap – ez épp olyan ellentmondásból fakadhat, mint az irodalomtörténészek közös megvesszőzésének felvetése.

(folytatjuk)

THIMÁR ATTILA

tépőzárak

Az új sorozat elé

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

A Kortárs folyóirat indulásától kezdve közölt olyan írásokat, amelyek nemcsak a szépirodalom és annak szűkebb értelemben vett recepciója körébe tartoztak, hanem társadalomtörténeti, művelődéstörténeti vagy akár kultúrpolitikai témákról szóltak. Ennek egyik oka, hogy a szerkesztők szereték volna az irodalmi műveket egy nagyobb, az esztétika határán túli, társadalmi viszonyrendszerben is elhelyezni, illetve másik irányból rámutatni a társadalmi változások, alakulások különféle le nyomataira az alkotásokban.

A most induló sorozat hasonló, az irodalmi műveket és szerzőket nagyobb, társadalmi kontextusban elhelyező szándékkal készült. Az vezetett bennünket – mint máskor is –, hogy olyan aktuális, fontos kérdésekről szóljunk, amelyekről egyébként nem beszélünk eleget, pedig a téma súlya kiemelkedően nagy.

Jól tudjuk, hogy a *kisebbségi-többségi* aszimmetrikus fogalompáros mennyire jelentős a 20. és 21. századi társadalom- és politikatörténetben, miközben a közbeszédben meglehetősen súlytalan. Minden többséghez képest létezhet egy még nagyobb kategória, amelyhez viszonyítva éppen kisebbséginek tűnik fel. Az Európai Unió összlakosságához képest minden nemzet – akár még a német vagy a francia is – csak kisebbségként tudja értelmezni magát. Ugyanígy nincsen olyan kisebbség, amely annyira homogén volna, hogy ne lehetne többségi és kisebbségi részre osztani, s ezért ne lenne benne az értékrendszereket, kulturális hagyományokat dominánsan képviselő többségi közösség.

A *többségi-kisebbségi* fogalom akkor használható tehát hatékonyan, hogyha annak a kategóriának a határai, amely viszonylatában dolgozunk vele, elég pontosak, szilárdak. A modern, a 19. század elejétől számított Európa nemzetekben működött, ezért elég nagy egyetértés volt a *nemzet* fogalmának használata során. Ez a kategória határozta meg az emberek életét a politikától kezdve a hétköznapiakig, s a fogalom jelentésének határait tekintve kevés kérdés merült fel. Ebből következő, hogy a *nemzeti kisebbség* vagy *kisebbségi nemzet* fogalom jelentését is erős *sensus communis* övezte. Igaz, éppen Magyarország esetében egy sajátos helyzet állt elő a 19. század elején, mert a legnagyobb nemzeti közösség, a magyar voltaképpen kisebbségben volt a többi nemzeti közösséghez képest, nem érte el az 50%-ot, még ha legnagyobb közösségként meghatározó, domináns szereppel rendelkezett is. Jellemző nemzeti identitástörténetünkre, hogy voltaképpen „kisebbségi” szerepünket a közösségi önkép sosem vette figyelembe, nyilván a különböző nemzeti kisebbségek eltérő társadalmi és politikai pozíciója miatt.

A többségi nemzeti létnek milyen megjelenési módjait tudjuk megragadni? A nyelvhasználatot, a közös kulturális emlékezet fenntartását, a hétköznapi élet szokásainak megtartását, a többi nemzetiségtől való ideológia elkülönülés mozzanatát, a társadalmi szerepek megformálását, a politikai felelősségvállalást és rendelkezési hatalmat. Mindez a 19. században még egyértelműen meghatározható, körülírható volt, mert a közösségi gondolkodásmód egyik alapkategóriájára támaszkodott. De mi a helyzet ma, a gazdaságilag globalizálódó világban, a homogén kulturális trendek kialakulásának idején, a sematikus értékrendeket közvetítő, iszonyú mennyiségű információ áramlásának korában, amikor nem tudunk a régi módon támaszkodni megrögzött fogalmaink használatára? Nagyon valószínűnek tűnik, hogy magát a *nemzet* fogalmát mint közösségképző fogalmi hálót is újra kellene definiálni. Ezek után érdemes átgondolni azt is, hogy mi fogja megadni a *nemzeti kisebbségi* fogalom kereteit, amikor nagyon sokan már gyermekkorukban elköltözték szülőföldjükről, más régióban, más nyelvi és kulturális közegben élnek le életüket. Vagy milyen nyelvhasználatok, kulturális közösségi érzések alakulnak ki a Facebook vagy az Instagram napjaiban, amikor sokan a chat-partnerüket pár tízezer kilométeres távolságban közelebb érzik magukhoz, mint a szomszéd kislányt? Amikor a jobb munkavállalási, megélhetési körülmények érdekében valaki egész életében

költözködik különféle tájak, régiók között, s emiatt az őt érő hatások teljesen mások, mint az otthon maradt falubeli szomszédjának élettapasztalatai. S az is biztos, hogy egészen más kulturális hagyományrendet fog gyermekeinek átadni. Hasonlóképpen kisebbségiek vagy többségiek?

Magyarország történetének sajátosan szomorú eseménye a trianoni döntés, amely a Magyar Királyság korábbi geopolitikai egységét feldarabolva egy erősen homogén többségi Magyarországot és sok, nemzeti kisebbségekből összeálló új államot hozott létre. Az új államokba mindenhová került magyar nemzeti kisebbség, s ekkortól használjuk az *anyaország* és a *nemzeti kisebbség* fogalompárt, bár eltöprenghetünk azon, hogy a többségi Magyarország valójában mennyire bírta és bírja „anyaként” viselkedni a kisebbségi pozícióban élő magyarokkal. Az is lehet, hogy egy tisztább kép érdekében érdemes lenne többségi és kisebbségi nemzeti országokról beszélni, mert így jobban érzékelhetővé válik, hogy egy állandóan formálódó, módosuló viszonyrendszerről van szó, amelynek minden eleme, sőt minden összefüggése folyamatosan mozog, változik, miközben az alap fogalmi kategória, a *nemzet* új, aktuális jelentésbeli elemekkel bővül átformálódó világunkban.

Új sorozatunkban ezeket az új viszonylatokat, kapcsolódásokat próbáljuk áttekinteni különféle nézőpontokból, különböző elemzési irányok mentén. Milyenek az alkotás, az eredményes élet, az önmegvalósítás és a kulturális hagyományátadás esélyei, keretfeltételei, intézményi lehetőségei, s legfőképpen kapcsolódási pontjai a Kárpát-medencei nagyrégióban a többségi és a kisebbségi magyar élet viszonylatában? Mindez hogyan csapódik le a létrehozott irodalmi művekben, a működő intézményekben, a személyes kapcsolati hálókbán? Hogyan tekintünk önmagunkra többségiként, kisebbségiként, s hogyan tekintenek ránk a környező országok nem magyar nemzetei, nemzetiségei, hiszen olyan szomszédok ők, akikkel a következő ezer évünket is e nagy, körfolyósós házban fogjuk tölteni.

Azt már most látjuk, hogy különböző műfajú, fő-kuszú írások kerülnek majd sorra egymás után, lesz, amelyik inkább a művekre koncentrál, lesz, amelyik az eszmék, ideák és a társadalmi problémák kapcsolatára vagy a témák és beszéd-módok különböző megformálására. Lesz, amelyik egy-egy régió átfogó tablóját adja, lesz, amelyik a problémakörnek éppen a többségi nemzeti országban jelentkező vetületeit vizsgálja, s lesz, amelyik egy nagyobb, átfogó európai kontextusban rajzolja meg a háttérét. E sokféleség éppen azt bizonyítja, hogy a kérdéskör meglehetősen összetett, s szükséges, hogy a maga összetett voltában szemléljük, gondolkodjunk róla.

PÉCSI GYÖRGYI

Honvágy egy hazáért

Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló
erdélyi és vajdasági írók műveiben

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

Beszélgetőkönyvében Bodor Ádám futólag megjegyzi, hogy a francia–német határon járva jóleső érzéssel tapasztalta, hogy semmiféle ellenségeséget nem érzelt a két nemzet között, holott évszázadokon át háborúkkal ugyancsak meg volt terhelve a két nép viszonya. Úgy látszik, ennyit tesz a gazdasági jólét, teszi hozzá finom iróniával. Bodor persze tudja, hogy a gazdag Nyugat-Európa nemzetei közt is lappangnak feszültségek, gondoljunk akár a flamand–vallón, akár az ír–angol vagy legutóbb a katalán–spanyol viszonyra, melyek időnként ott is radikalizálódnak, de kétségtelen, hogy összességében európaibb módon kezelik a határkérdést is, meg a kisebbségi kérdést is – s nem csak a gazdasági jólét miatt.

A trianoni békekötés, a magyar nemzet szétdarabolása után majd száz évvel viszont azt tapasztaljuk, hogy tapodtat nem közeledtek a kisebbségben élő magyarság és az utódállamok államalkotó nemzetei, ellenkezőleg, mintha egyre idegenebbé válnának egymás számára.

Láng Gusztáv a nemzettudatok és a nemzetállamok kialakulásának elcsúszásában összegzi az erdélyi feszültség okát: „...a román nemzettudatnak a magyarral párhuzamos kibontakozása az utóbbival egyenértékű, azzal ellentétes elkülönítő erőként hatott. Az erdélyi román–magyar viszony története ettől kezdve két nemzeti érdek konfliktusának története; bármelyik érvényesült a kettő közül a történelem folyamán, szükségképpen a másik rovására. Ráadásul a két nemzetállam egymástól eltérő kialakulási, fejlődési üteme más-más történelmi időpontban és viszonyrendszerben tette lehetővé és időszerűvé a két népcsoport számára a politikai egység összehangolását az etnikaival – Magyarország feudalizmus kori központosítását a török hódoltság, illetve az utána következő Habsburg-adminisztráció késleltette 1848-ig; a románság számára az anyaországhoz csatlakozás 1919-ben vált lehetővé, ami ugyancsak törvényszerűen alakított ki kölcsönös félelmet az »ellenvonástól«, attól, hogy az erdélyiség jóhiszemű vállalása bármelyikük részéről a másik népcsoport egyesülését egyengeti az »anyanemzettel«. A két szomszédos nemzeti állam ellentétes vonzása ilyenformán politikai ellenféllé tette a két népcsoportot, minden egymás szemére vethető, szubjektív ellenséges érzület, nacionalista manipuláció nélkül is.”¹ Ha eltérő erőarányban is, de hasonló folyamat zajlott és zajlik a többi szomszédos, nemzeté váló nép és az ott élő magyar kisebbség között (Szlovákia, Szerbia, Ukrajna), a rendszerváltozások után pedig, változó intenzitással, eszkalálódott az említett feszültség.

Trianon óta e történelmileg kialakult ellenvonás rendezési kísérlete lett az utódállamokba került magyarság első számú politikai feladata (hektikusan a magyarországinak is). A magyarság identitásának megtartásában, a megmaradás kérdésének fönntartásában a kisebbségi magyar irodalom a kezdetektől meghatározó szerepet vállalt.

•

Az elfogadott szlogen szerint a rendszerváltozások eredményeként az irodalom, a kisebbségi irodalom is megszabadulhatott korábbi „vízügyes” szerepétől, a közösségi dilemmák megoldása a politikusok, szakértők feladata lett. A kijelentés persze csak nagy általánosságban érvényes, mert ha a cenzúra miatt az igazság rejtett kimondására továbbra már nem is volt szükség, sőt, végtelen számú igazságok árasztthatják el a médiumokat, az irodalom, a költészet – nem feladata, hanem természete szerint – továbbra is megfogalmazza (magán)közérzetét és kulturális, nemzeti identitását. Mert az alapkérdés évszázada változatlan: hazájának tekinti-e a kisebbségi magyar azt a nemzet-

MMA-székfoglaló előadás, elhangzott 2018. április 26-án a Pesti Vigadóban.

államot, amelyben él, és hazájának tekinti-e az ún. anyaországot, Magyarországot, amelyben nem él? Hol van a hazája, van-e egyáltalán, vagy csupán szülőföldje a valóságos bizonyossága? Képes-e oldódni a feszültség a kisebbségi és a többségi (államalkotó) nemzet között, s végül: összesimul-e a más, ellentétes vonzású környezetben élő kisebbségi magyar a szinte homogén nemzeti magyarországgal?

Negyedszázad múltán föltehetjük a kérdést: A rendszerváltozások után indult, illetve szocializálódott írónemzedékek műveinek olvasási tapasztalata az említett szakadékok áthidalását, avagy mélyülését jelzik-e? A teljes Kárpát-medencei körkép helyett két igen eltérő környezetű és hagyományú kisebbségi irodalom útkeresésének leírására teszünk vázlatos kísérletet: a legerősebb régiótudattal, intézményi, sőt államisági hagyománnyal rendelkező erdélyire és a legnagyobb traumát elszenvedett vajdaságira.

•

„Annak, aki az utóbbi 30, 40, 50 esztendőben a volt Jugoszláviában szocializálódott, egyéb alapélménye aligha lehetett, mint a szétcsúszás, a fölbomlás, a széthullás, a dezintegrálódás.”² Az 1990-es alkotmány megszünteti Koszovó és Vajdaság autonómiáját, Milošević elnök meghirdeti a magyarság fölszámolását. Négy kegyetlen, évtizedes belháborúban szétesik Jugoszlávia. Az egykor jólétinek, demokratikusnak ismert ország leszegényedik, példátlan méretű menekülési és kivándorlási hullám indul el. A félmillió ex-jugoszláviai magyarság három országba szakad, a legnagyobb közösség, a Szerbiához került vajdasági lélekszáma kétszázezer alá zuhan.

Ki vagy te, vajdasági magyar? címmel, Losonc Márk szerkesztésében 2017-ben a Forum Kiadónál megjelent, fiatal kutatók identitásvizsgáló tanulmánykötete keserű számvetés a kettős illúzióvesztésről, az identitást és az egzisztenciát ért sokkról. „[...] az úgynevezett »jólét« idejében, a '70-es, '80-as évekre ez az identitás önmagát az összmagyar, vagy fogalmazzunk kicsit szűkebben, az anyaországi (az úgynevezett »igazi«, »originális«) magyar identitással szemben határozta meg... Az egész szocialista Jugoszláviában illet »lenézni« a kelet-európai (szovjet megszállás alatt álló) országokat, nemzeteket. A '90-es években viszont az egyre erősödő, vérszomjas szerb nacionalizmus felébresztette a vajdasági magyarokat téli álmukból. Megmutatták nekik, hogy a szerb nacionalisták, a hadosztályokon sorozók, az utcai, a rendőrség által nagyon is jól ismert verőlegények rájuk nem mint *vajdasági magyarokra*, hanem csak mint *magyarokra* tekintenek. A talajt, amit a SFRJ [Jugoszláv Szocialista Köztársaság] jelentett, hirtelen kihúzták a magyarok lába alól. Kénytelenek voltak az addig megvetett anyaország felé orientálódni, hiszen az új Szerbiát [...] értelemszerűen nem tekintették, nem tekinthették többé hazájuknak.”³

Elbizonytalanodott és fragmentálódott az identitástudat. Egy felmérés szerint a magyar fiatalok fele Szerbiához, a vajdasági magyarok fele pedig Magyarországhoz tartozónak *nem* érzi magát. „Mintha az lenne »a« generációs élmény, hogy az ország periferiájára sodródtunk, fokozatosan elidegenedtünk mind a délektől, mind a nem magyaroktól, és így egyre vonzóbb, egyre evidensebb választássá vált az *innen el*. Még szerbül se nagyon tudunk északon.”⁴ Az észak-bácskai magyar többségű településeken erőteljes a gettósodás, a Magyarország felé kényszerű orientálódással pedig újabb törés keletkezett.

Az elhúzódozó háborúk idején a kilencvenes években induló fiatal írók zömmel Szegeden, Budapesten végezték az iskoláikat, a szülőföld széthullása mellett azzal szembesültek, hogy az ő magyarságuk *más*, hirtelen azt élték meg, hogy Magyarország sem hazájuk.

Először a nyelvi elkülönbözést, majd egy teljesebb idegenséget érzleltek, mint Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényének (2015) Újvidék, Split, Budapest és Berlin közt a háború rettenetes emlékei elől üzötten menekülő főhőse. Kezdetben a „pesties mekegés” zavarja a főhőst, majd pedig hogy Budapesten mindössze átutazó idegen, vendég, csak a periferiához és az ex-jugókhoz sodródhat, a magyar magyarral reménytelen a kommunikációja: „»nehezen begyógyuló sebekről« és a »különböző rejtett góckokról« beszélt, de közben egyre kellemetlenebbül érezte magát, végül az egyik mondat kellős közepén elhallgatott, mert belátta, hogy nem tudja elmondani ezeket a dolgokat a magyaroknak, nem tudja, és nem is akarja.”⁵

Az identitás elbizonytalanodásának, az énkeresésnek erőteljes költői foglalata Terék Anna *Duna utca* (2011) kötete. Dubrovnik, Szarajevó, Párizs a sodródás színhelye, mindenütt idegen, de csak

Budapesten érzi a kitaszítottságot: „nekem évek kellettek, hogy rájöjjek / itt még csak vendég sem vagyok, / hanem csak társadalmi probléma / vagy egy nemzeti zűrzavar tartozéka”; „Nekem már nincs szép / középzárt e betűm, / kezd eltűnni az akcentusom, / csak pár beékelt / szerb szó és káromkodás / jelzi, hogy nem vagyok / »teljesen magyar«, / rajtam már nem látszik, / hogy »szakadt jugó« vagyok”; „nekem nincs saját hivatalos nyelvem, / és csak kevert kultúráim van. / itthon már idegen vagyok, / odaát mindig szerb maradok.”⁶

Szakmány György *Apu nem megy sehová* (2007) című elbeszéléskötete szinte leltárszerűen veszi számba a fiatal nemzedék tapasztalatát: a visszas kapcsolatot a szegedi rokonokkal, a budapesti egyetemi évek alatt a főváros basáskodó hivatalnokainak packázásait s végül a szétrohasztott, nyomorba döntött országban a józan ésszel megindokolhatatlan maradást. Szerb hadseregbe sorozott magyar katonája valahol délen, Koszovóban talán, politikai hazájában olyasfajta idegenséget, szorongást és félelmet érez, amit csak ellenséges országban érezhet.

„Vége a vajdasági mítosznak”, a népek békés egymás mellett élésének, a törékeny, hamis békét a diktatúra tartotta fenn, a jólét ára pedig a hallgatás volt, például a '44–45-ös népiirtásról, írja szenvedélyesen a jelzett tanulmánykötetben az a Szerbhorvát György, akit évtizeddel korábban Hornyik Miklós indulatosan még a multikulturalizmus rendületlen hívének nevezett.⁷

„Vannak emlékeim, amikor pártvezérek akartak bevagonírozni egy szelet zsíros kenyérrel Jugoszláviában. [...] Van papírom, pecséttel, aláírással, hogy X időre ki vagyok tiltva Magyarország területéről. [...] Az elmúlt négy évtizedben az egyetlen, amit mindig a magaménak tudhattam, a cipőm. Szinte beleszülettem ebbe a cipőbe. Benne van otthonom, hazám, szülőföldem, minden” – írja Tóbiás Krisztián, és idézi Domonkos István 1971-es, talán sohasem aktuálisabb, klasszikus idegenség-, hontalanság-versét, a *Kormányeltörésben-t*: „Lenni túl sötét. Csinálni külföldről portable haza.”⁸

A *Ki vagy te, vajdasági magyar?* summázata szerint a vajdasági magyarság előtt két lehetőség van. Vagy etnikailag elszakadva a többségi nemzettől, integritását őrizve begubózik önmagába, vagy megpróbálja a „jugoszlávságból még átmenthető polgári dimenziókat” átmenteni (Losonc Alpár). Orcsik Roland *Fantomkommandó* (2016) című regénye ugyan – kivételes műként – kellően multikulturális beágyazottságú, de ő sem polgári dimenziók átmentéséről, inkább ösztönös emberi magatartásról beszél. Kamasz hősében a szülők emlékezete révén él valamiféle nosztalgia az egykori békéről, de a fiúnak nincs közvetlen tapasztalata arról, valójában nem tudja, mire is kellene emlékeznie, mit kellene átmenteni. Danyi Zoltán regényének hőse tehetetlenül fuldoklik a jelenben, az a kevés, ami a múltból tudatába beszivárog, még vigasztalanabb. „[...] az ember egy kurva lépést se tehet itt anélkül, hogy bele ne botlana az elcsesztett múltba, habár mindenki belelőtt már mindenkit a Dunába, és mindenki többször is megkúrta mindenki anyját, mondta, úgyhogy jó volna, ha legközelebb, amikor besorozzák, azt is megkérdeznék tőle, hogy akar-e horvát nőket kefélni [frontszolgálatként tömegesen megerőszakolni – P. Gy.], vagy még jobb lenne, ha azzal kezdenék, akar-e kefélni egyáltalán.”⁹

A '89–90-es rendszerváltozással szakadás keletkezett a közös történelmi tudatban a változás előtti és utáni generációk között, állapítja meg Thomka Beáta. „A *posztjugoszláv* tudatban és az intellektuális diaszpórában megőrzött értékteremtő tartalmak, valamint a törések, traumák, amelyek beékelődtek és megroppantották, legalább olyan határozott vízválasztót jelentenek és fognak jelenteni a térségben élő régi és újabb nemzedékek között, mint amilyen például az Osztrák–Magyar Monarchiában születettek és az első világháború utáni generációk között fennállt. Ahogyan a német társadalom mostanában felnövekvő új nemzedékének nem lesz DDR-, vagy az oroszországiaknak Szovjetunió-élménye, úgy nem lehet majd a fiatal szerb, horvát, szlovén generációknak sem közös történelmi tapasztalaton alapuló azonosságtudata”¹⁰ – és hozzátehetjük, a vajdasági magyaroknak sem.

A vajdasági magyarságnak a többi délszláv néppel való közös – feszültségekkel jóval Trianon előttről megterhelt és részlegesen eljugoszlávósított – történelmi tapasztalata az ország szétesésével bevégződött, az etnonacionalista ártrendeződésben pedig elszakadt saját kisebbségi múltjától is, múlt emlékezete deficites (Paul Ricoeur).

Az egykori jólétre, a fényes Dalmáciára, az Adriára, a derűs Belgrádra csak az a ma is alkotó generáció, az első Symposion-nemzedék emlékezik, amely a hatvanas–nyolcvanas években saját kisebbsége iránt közönyösen, nemzetek fölötti világkultúrában vélte önmagát megtalálni. S akik önvizsgálattal a háború alatt-után tulajdonképpen visszatértek ha nem is a Szenteleky-féle *colour*

locale-hoz, de a régió polgári értékeinek átmentéséhez. Végel László a 20. századi, sok- és kevert nemzetiségű Újvidék történetében (*Naoplanta*, 2013), illetve kisebbségi családregegyben (*Balkáni szépség*, 2015) célozza meg a múltra való emlékezetet. Tolnai Ottó pedig jószerével egyébről sem ír, csak Palicsról meg szülővárosáról, s az ottani emberi mikrosorsokat, tárgyakat tükrözteti a derűs és szépséges Adriával és a világkultúrával.

A nyolcvanas évek elején induló avantgárd írók még megélik a jugó mítosz végét, de az egyúttal már a szétcsúszás, a szétbomlás kezdete is. A szövegirodalmat fölváltja a múltra való emlékezés, a polgári hagyományok átmentésének igénye. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* (2010) című sajátos történelmi esszéregénye Újvidék-Pétervárad teljes történetét, a Veszprémbe átköltözött Fenyvesi Ottó pedig *Halott vajdaságiakat olvasva* (2014) a 20. századi vajdasági irodalom emberi kiválóságainak portréit költi újra.

A nyolcvanas évek végén indulók élménye viszont már egyértelműen a szorongás, a dezintegráció és a nyomasztó előérzet. Majoros Sándor (*A visszhangkíséret*, 1989), Kontra Ferenc (*Drávaszögi keresztek*, 1987) korai, „békebeli” köteteit a háború és az idegenségélmény tematizálása követi (*Gyilkosság a joghurt miatt*, 1998; *Meghalni Vukovárnál*, 2003).

A legfiatalabb írónemzedék tapasztalata viszont kizárólag a háború, a szétesés, a hazavesztés. T. Kiss Tamás *Tükörtestvér* (2012) című regénye a mindkét hazában érzett hontalanságban, Terék Anna a *Halott nők* (2017) kötet hosszúverseiben – túllépve az identitáskeresésen – szenvedő asszonyi sorsokban tematizálja a háborút. Mindazonáltal e nemzedéknél is megkezdődött az emlékezet-deficit fölszámolása. Szabó Palócz Attila monstre regényeibe, szövegfolyamaiba – mint Noé bárkájába (Kányádi Sándor) – minden emléket begyűjt. Tóbiás Krisztián sokat idézett *vajsani* című profán evangéliuma a nagyapa emlékezetének újraköltésével azonban a saját hagyományban identitástörést is regisztrál: „az albán határról szöktünk haza [...] a partizánok fogtak meg bennünket először [...] alig tudtunk elszökni / aztán meg a magyar katonák / rácsok vagytok / rácsok / azt mondták / pisztolyokkal meg puskákkal / meg hogy tudunk e magyarul imádkozni / talpramagyar / mondtam hogy tudok de / rácsok vagytok / azt mondták [...] talpramagyar paraszt vagytok”.¹¹

•

Erdélyben másféle csalódás követte a rendszerváltozást. Az 1989-es forradalom napjaiban egy rövid időre fölcillant a remény, hogy végre az erdélyi magyarság is hazájának tekintheti Romániát. 1990 márciusában azonban a marosvásárhelyi könyves tüntetés magyarellenos pogromba csapott át, s még azon év őszén a parlament december 1-jét, a magyarok számára tragikus gyulafehérvári egyesítő román népgyűlés napját tette meg nemzeti ünnepnek. Markó Béla – 2017-es, *Erdélyi pikareszk* kötetének esszéiben – visszatérően felpanaszolja, hogy ha december 21-ét, a romániai forradalom napját választják, hazává tehetnék volna a magyarok számára is Romániát, de a román politika nyílt-burkolt magyarellenessége az „ellentétes vonzás” megerősítése mellett döntött.

A romániai magyarság magyar identitása Trianon óta pillanatra sem bizonytalanodott el, ugyanakkor mindvégig hangsúlyozta erdélyiségét. „El nem tudtuk volna képzelni, hogy mások is lehetnénk, mint magyarok” – jegyzi meg Markó.

A rendszerváltozás után az Erdélyben induló fiatal íróknál is radikális a fordulat, ennek legnagyobb hatású megvalósítója a nagy lánggal és még nagyobb füsttel induló, magukat Transzközép nemzedéknek nevező, az Előretolt Helyőrség lap(melléklet) körüli csoportosulás. Hangzatos szövegekben fogalmazták meg programjukat: totális szabadságot akarnak, elégük van a kisebbségi szerepből, és elégük a Magyarország utáni sóvárgásból. Nemzedéki zászlajukra Faludy Györgyöt és Rejtő Jenőt tűzik, az irodalmi elitizmussal szemben a popularitást hangoztatják. Teljes jogú magyar íróként definiálják magukat, s imponálóan széles, egyetemes magyar költészeti hagyományt mozgósítva – leggyakrabban József Attilával, Adyval, Dsidával, Nagy Lászlóval polemizálva – ironikus, profán, blaszfémikus tagadással utasítják el a költő és a költészet felstilizált szerepét, az értéktanúsítást, az áldozathozatal magasztosságát. „Három konyak, s két üveg / vörösbort után / verset írunk. / Ő fogta / ceruzám” (Fekete Vince); „Harminckét éves lettem én, / sokat éltem mesék tején, / de már / e kár // csak abban áll, hogy védhető, / statisztikákat éltető / kis ok / vagyok” (László Noémi); „Nem keresni mindig új s újabb lovat: / megülni azt, amelyik alattunk rohad” (Ámos Lóránd); „Pusztaszerből pusztaszar maradt” (Orbán János Dénes).¹²

A transzközép szentségtörést követett el, éppúgy le merte rombolni a tragikus kisebbségi magyar sors szenvedő glóriáját, illetve a vulgáris nyelv beemelésével az anyanyelvfeltő pátoszt, ahogy a nemzethez való tartozás szentségét. „Lehet bennem egy nemzeti / lobogós rész. Hisztizni is / szoktam ennek ürügyén. Van úgy, / hogy jó sokáig eltart” – írja szelídebben Lövétei, könyörtelenebbül OJD: „Ne haragudj: bezárt a bordély, / s az utcalányok nagyon lilák, / Erdély egy óriás vörös folt / – hát hozzád jöttem. Én, a virág!”¹³

A transzparens gesztusok magabiztos, fölényes jelenlétet sugallnak, a színpadias provokációk mögött azonban több a keserűség, a kiábrándultság, a panasz. Nincs Erdély-mítosz, közös sors, cselekvési tér: „Mi számított, örökre elveszett” (Bálint Tamás); „Van-e még, ami elevenbe vág? / Cél-talan, cukros összevisszaság. [...] Közben az ember kábán ácsorog, / mint fásult rab a börtönudvaron” (László Noémi); „Ahol virágok illatoztak, ma sár van, dög és hullaszag” (Noszlopi Botond); „Folytatni minek ha értelme nincsen / Magamat fel mire feszítsem” (Muszka Sándor).¹⁴

A rendszerváltozás után születő új erdélyi irodalomról óvatos aggodalommal jegyezte meg annak idején Markó Béla, hogy félő, előbb hagyja el erdélyi jelzőjét, semmint lehetőségét kipróbálná. A transzközép indulásakor valóban nem lehetett látni, merre fog elmozdulni a lázadó hév, netán mindenesztül elhagyja regionalizmusát, hagyományait és kötődéseit – azonban provokatív és gyötrelmes harca, veszekedése mélyén mindig is a szülőföld(haza)-szerelem állt. Jellemzően lehet pontos Lakatos Mihály leírása: „A hazával mi már csak úgy állunk, / mint Istennel áll a hívó ember. / Bár kimarjult hitén száz meg száz lyuk, / hisz azért, mert nem hinni nem mer.”¹⁵

A nemzedék ki akart törni a kisebbségi szerepkörből, de nem akart másodlagos szereplőként *besorolni* a magyarországi, budapesti megosztottságba sem. Zsigmond Andrea Székely Csaba *Bánya*-trilógiájának budapesti diadalmenete kapcsán indulatosan foglalja össze: „Naná, hogy magyarországi színész díszleg a borítón! [...] Elnyomnak megint! (?) Kisebbség vagyunk mi, magyarországi testvéreinkhez képest is azok; és sosem fogunk felnőni, mert nem is nővünk egyáltalán, hanem fogynak. Utálatos szó! Kisebbségi... Bele van pakolva, hogy valamivel szemben állsz, ami nálad nagyobb – volt, van és lesz. S még ne legyen kisebbségi komplexusod. Félre kell tolni ezt a nagy testvért, hogy ne az ő árnyékában álljunk... [Lábjegyzetben: Szoktunk erről vitatkozni, hogy az elmáradott Erdély hova tudna felzárkózni, Magyarországhoz, Romániához, mármint művésziileg. Az egyik rokonszenves opció, amit hallottam (Bíró Réka nevezetűtől): sehová. Az csak rontana a helyzeten. Legyen Erdély erdélyi, merítkezzen önmagából, magában találja meg az erőt. A felhajtót is. Mert kell lennie benne.]”¹⁶

A „nagy testvérek árnyéka” helyett, különösen az Előretolt Helyőrség alapító atyáinak – Fekete Vince, Lövétei Lázár László, Orbán János Dénes, Sántha Attila, György Attila, Molnár Vilmos – műveiben az utóbbi években egyre karakteresebben formálódik egy új Erdély-, Székelyföld-, szülőföld-, haza-vízió. Amely nem panaszkodik, hanem az önérték és a felstilizált önérték tudatával követel helyet magának. Orbán János Dénes, Muszka Sándor pazar nyelvi erudícióval a székely nyelvet teszik divattá, a transzközép másik fenegyereke, Sántha Attila székely őstörténetet, meg „bühü nagy” székely szótárt ír, Fekete Vince versei és tárcaesszéi a székelyföldi otthonosságról vallanak, Molnár Vilmos mintha a Tamási Áron-i anekdotizmust, Lövétei Lázár László eklogái pedig – a táj-transzszilván – Áprily *Tetőn* versének idegenségérzetét folytatnák.

A vajdasággal szemben az erdélyi irodalmat nem a múltdeficit, hanem a – mindig is inkább – túltengő emlékezet (Ricoeur) jellemzi. A székely mítosz említett újraköltése mellett a '89 után induló prózaírók is – a megszaporodott oral historyk, memoárok mellé – felcsatlakoznak a múlt emlékezetének az ébren tartásához. Tompa Andrea (*A hóhér háza*, 2010; *Fejtől s lábtól*, 2013; *Omerta*, 2017) és Vida Gábor (*Egy dadogás története*, 2017) regényeiben Kolozsvár, illetve a székelység, a tömbben és szórványban élő erdélyi magyarság múltját dolgozza fel.

A Thomka Beáta említette törés a közös történelmi tudatban más ponton következett be. Markó Béla szerint a rendszerváltozás utáni Erdélyben van tiszta magyar identitás és székely identitás, de ami a legjobban hiányzik, az a transzszilvának valamilyen lenyomata. Egyik kései könyvében hasonló dilemmák gyötrik Kántor Lajost (*Konglomerát*, 2012): lehetett-e, lehet-, képes-e együtt élni a kisebbségi magyarság a többségi államnemzettel?

A vajdasági Losonc Alpár azt írja, nem Jugoszlávia találta ki a multikulturalizmust, az Osztrák–Magyar Monarchiát, különösen a peremet eleve a soknemzetűség jellemezte, s valamiképpen ennek tovább élő örökségét kellene folytatni, illetve a jugoszlávság valóságosan létezett értékeit

átmenteni. Kántor szerint az „ellentétes vonzás” már a 19. században politikai ellenséggé tette a két erdélyi népet (1848-as szabadságharc román betörései), Trianon után pedig Magyarország és az utódállamokba került magyarság külön úton fejlődött. Az előbbi a többé-kevésbé homogén nemzet-államiság felé, az utóbbiak viszont erősen beletagozódni kényszerültek a kisebbségi szerepbe.

Kós Károly még őszintén hitte, hogy három nép (magyar, román, szász) viszonylagos egyensúlya teremtette meg az önálló entitású Erdélyt, a politikai transzszilvanizmus azonban már a harmincas évekre fölszámolódott (Pomogáts Béla).

Kántor Lajos Szabédy László, Gaál Gábor és Szilágyi Domokos életművét faggatva, de roppant tág szellemi horizontban vonja le a következtetést: feloldhatatlan dilemma, hogy történelmileg illúzióknak bizonyult a romániai magyar kisebbség és a többségi románság közös országban való hazateremtése. A Láng Gusztáv említette ellentétes vonzáson túl a két nép kölcsönös idegenségérzetét is megemlíti Kántor. A magyarokat nem kedvelő Lucian Blagát idézi, aki a románok és szászok együttéléséről, de a magyarokra is utalva írja: „Egyazon tájon oly lelkületek élhetnek együtt, melyek merőben elütő mátrix-terephez tapadnak öntudatlanul. [...] Kétféle ember él egyazon tájon, de más térben. Egymáshoz kimondhatatlanul közel, de mátrix-terük révén mégis oly messze, hogy nyolc évszázados szomszédság sem volt elegendő eltörölni és szétfoszlatni azt a másik távolságot, a tudattalanjukban lévő. Az e tájon együtt élő népek – úgymond – közös »transzszilvánizmusának« haszontalan és meddő utópiáját hajszolók ezt nemigen akarják figyelembe venni.”¹⁷ Markó Béla Csokonai *Marosvásárhelyi gondolatok* című versében észleli döbbenet, hogy Csokonai kétszáz évvel korábban ugyancsak az idegenségre fölfigyelve mintegy „Huntington civilizációs törésvonalakról szóló elméletét vetíti előre”.¹⁸

A csak magyar Erdély hamis mítosz, vallotta Csiki László, s aki nem érti Romániát, nem értheti meg az erdélyi magyart sem. Legjobb regénye, a *Titkos fegyverek* (1988) zömmel Bukarestben, vegyes és kevert etnikumú, törmelék nemzettudatú közegben játszódik, etnikai konfliktusok nélkül, de az állandósult idegenségérzet miatt a székely anya visszamenekül szülőföldjére. Szávai Géza *Makáma szútra* (2016) monstre regényében arra tesz kísérletet, hogy szinte enciklopédikusan számba vegye az egész 20. századi magyar–román nemzeti göböt, a Monarchia végétől, Budapest 1919-es román megszállásától a legkülönbébb népmozgásokon, etnikumkeveredéseken át a jelenig, hogy végül megállapítsa: az etnikai (és civilizációs) törésvonalat csak a szexusban és közvetlenül a halál előtt képes meghaladni az ember.

A hatvanas–hetvenes években mindkét író hosszabb ideig élt Bukarestben, ahol az idő tájt magyar könyvkiadók, újságok jelentek meg, és jelentős volt a magyar kolónia lélekszáma is. „Bukarestben azzal indítottam útnak a gyerekeimet: más országban vagytok, de ismeritek a nyelvet. (Ezt mondtam nekik később is, amikor átköltöztünk Budapestre.) [...] Öt és fél évig bírtuk. Kiismertük a »magyar kolóniát«, és megtanultuk az utca nyelvét.”¹⁹ Csikinek éppúgy nem sikerült „intézményesített” román íróársasághoz tartoznia, ahogy Szávainak sem.

Az erdélyi magyar irodalom a kisebbségi magyar emberről szólt, indokoltan, mert veszélyeztetett helyzetben volt, és elvéve a romániai létben való helykeresésről. Mindazonáltal, mondja Bodor Ádám Balla Zsófiának a hatvanas évek Kolozsvárjára emlékezve, valamiféle transzszilván hangulat mintha mégis létezett volna. A romániai magyar költészet: „Állampolgársága: román”; „Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége”, a romániai magyar irodalom híd a két kultúra között, mondotta Kányádi Sándor 1968-as elhíresült bécsi beszédében.²⁰ Talán nem melleleg: az erdélyi magyarságról 1957-ben deklarative is lemondott Magyarország politikai vezetése, személyesen Kádár János, az erdélyi és romániai magyarság be volt zárva Romániába, kénytelen is volt hídnak lenni. Ám ekkortájt is inkább intézményes és személyközi kapcsolatokról beszélhetünk, az 1968 körüli évek átmeneti nyitása után pedig magyarelles etnonacionalista programot hirdetett meg a román pártvezér.

Számoljunk le a vajdasági mítosszal amott, és számoljunk le a transzszilván mítosszal emitt. „Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fásasztó, lerágott csont, és miközben a múltra meg a hagyományokra épülő jövőt firtatjuk, mindenki elfelé tart. [...] Az az álomvilág, ami a Monarchia iránti nosztalgiából és a megmaradás ethoszából keveredik egy szép, édes, ám hamis, töredezett mázzá, minden helyben maradó magyarnak kötelező, miközben a tehetős elit suttyomban repatriál, mert a hazát Pesten hirdetik”²¹ – írja Vida Gábor.

Párhuzamos, egymással nem érintkező nemzetek és felemás viszony Magyarországgal. Merre tovább, kérdezi Kántor Lajos: „Kavarodik minden. Konglomerát. Ahogy idősebbik Sz [Szabédi] írta, naplójában. Konglomerát Erdély. És az aránylag homogén lakosságú Kismagyar?”²²

•

Láng Gusztáv bonmot-ja szerint „Csonkamagyarországon csonka magyarok élnek”. „Annak a tételnek, hogy a kisebbségi magyarság is a magyar nemzet része, csak akkor van értelme, ha a kisebbséget nem begyömöszölni akarjuk a – szükségképpen – csonka magyar államnemzet fogalmába, hanem olyan – új – nemzettudatot és -fogalmat alakítunk ki, melybe a kisebbségek, eredendő és szerzett másságaik feladása nélkül, beleférnek.”²³ Kiegészíthetjük: ha elfogadjuk, hogy egyetlen magyar irodalom létezik, akkor a lángi analógia szerint a magyarországi irodalom csonka nemzeti irodalom, és csak a kisebbségben íródott irodalmakkal együtt teljes, s akkor teljes, ha nem begyömöszölni kívánja a határon túliakat a magyarországi kánonba, hanem természetes részének tekintti, eredendő és szerzett másságaik feladása nélkül.

A kommunizmus alatt a határon túli magyar irodalmak magyarországi befogadása indította el a kisebbségben élők közös nemzethez való visszacsatlakoztatását. Czine Mihály, Pomogáts Béla, Ilia Mihály, Görömbei András, Széles Klára, Márkus Béla, Szokolczay Lajos, Bertha Zoltán, Elek Tibor – a hőskorszak irodalomtörténészei – irányzatokra való tekintet nélkül az egyetemes magyar irodalom részének ismerve el azokat.

A fél évszázados fizikai elszigeteltség után, a határok lebontásával megindult a szellemi áramlás, és az irodalom erőteljes integrációja – a „magyarországi és kisebbségi”, illetve „határon túli magyar irodalom” fogalmát egyre inkább az egyetemes magyar irodalom fogalma váltja föl. Ma már természetes, hogy magyarországi író publikál kolozsvári, újvidéki, pozsonyi folyóiratban, sőt, hogy magyarországi költő debüt kötete Kolozsváron jelenik meg. A kölcsönös oda-vissza publikálások miatt, csak a szövegek alapján nemritkán eldönthetetlen az alkotó eredete és/vagy háttere. (Ugyanakkor változatlanul késik a megelőző hetven év irodalmának integrálása. A '89–90 előtt íródott művek továbbra is a határon túli fogalmkörben olvasódnak, csatolmányok, Markó kifejezésével, s ezt az anomáliát a legutóbbi, Szegedy-Maszák-féle irodalomtörténet-írás sem tudta föloldani.)

A magyar irodalom integrálódását erősíti a határon túliak magyarországi intézményépítése is. A Budapesten is megalakított pozsonyi Kalligram folyóirat és kiadó nemcsak a szlovákiai magyar írók integrálásában, de a magyarországi irodalom kanonizációjában is részt vesz. Az utóbbi években a vajdasági magyar irodalomnak is kikristályosodott egy, a szegedi egyetemhez és a Tiszatáj folyóirathoz kapcsolódó centruma. 2017-ben pedig, a dinamikus közösségsszervező OJD vezetésével, igen erős hátszéllel megalakult a Kárpát-medencei Tehetséggyongozó Nonprofit Kft., amely meghatározó szerepet célzott meg a kortárs magyar irodalom egészében.

Láthatóan tehát jól alakulnak a folyamatok, de valamiféle bizonytalanság továbbra is fennáll. „Természetesen nincs határon túli irodalom, miközben látjuk, hogy van” (Elek Tibor). „Vajon értem-e én *maradéktalanul* (!) az »egységes« magyar irodalmat? [...] Megértettem-e vajon (maradéktalanul!) a magyar nyelven író Grendel Lajost, dekódolni tudtam-e a nyelv mögötti világot? Vagy: megértettem-e (maradéktalanul!) a vajdasági Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényét? Értem-e Terék Anna – szintén a jugoszláv polgárháborút tematizáló – verseit? Mert ha nem értem-érezem minden rezdülését, minden utalását (miközben egy odavalósi – pusztán csak attól, mert fején történt – érzi-érti), akkor igenis beszélhetünk külön felvidéki és vajdasági irodalomról is” – Lövétei Lázár László²⁴ következtetésével nem értek egyet, de problémafölvetése nem megkerülhető. Fekete J. József a vajdasági magyar irodalomban megjelenő nyelvi kódváltásra alapozva vélekedik hasonlóan: „Az anyanyelvi környezetben és idegen nyelvi közösségben születő magyar irodalmi alkotások egymáshoz szálazódását, illetve eltérő voltát, *mátságát*, alteritását, differencia specifikáját a posztkoloniális irodalomelmélet, az areális nyelvészet és a nemzetkép megképződését nyomon követő imagológia tükrében kell vizsgálni. Ha pedig a feladathoz az összehasonlító irodalomtudományt kell segítségül hívni, aligha beszélhetünk egységes magyar irodalomról.”²⁵

Természetesen elengedhetetlen, és már most is könyvtárnyi azon konferenciák előadásainak és más tanulmányoknak a sora, amelyek az említett nyelvi kódváltást vizsgálják. De nyilvánvaló,

hogyan nemcsak nyelvi, nyelvhasználati sajátosságról van szó, hiszen az irodalom csak jelzése valaminek.

„A nyolc évtizedes különélés folyamán a szlovákiai magyar népközösség nem vált külön nemzetté [és tegyük hozzá, egyik határon túlra került magyar közösség sem – P. Gy.], ám a kisebbségi helyzetéből kifolyólag olyan kihívásokkal kellett szembenéznie, amilyenekkel a magyarországi magyar nem találkozhatott, és nem ismerhetett”²⁶ – írja Grendel Lajos.

Jan Assman az emlékezet kapcsán megkülönböztet személyes és kulturális emlékezetet. A személyes emlékezet hatvan-nyolcvan év, amikor még közvetlenül, nemzedékről nemzedékre hagyományozódik át a múlt, generációváltásokban fokozatosan halványul, majd történelemmé válik, és szimbólumokban él tovább.²⁷ A magyar nemzet közös sorsra való személyes emlékezete az Assman említette hatvan-nyolcvan éves időintervallumot meghaladta, s egyre inkább szimbólumokban lesz látható és átélhető. A közös történelem lassan száz éve széttart, s ezt a mindennapi életet is átjáró, széttartó történelmet a nyelv, a közös kultúra, a közös emlékezet, illetve mindezeket a magyar irodalom reprezentatív művekben mindeddig gyönyörűen fölülírta.

De Lövéteit, Kántort, Lángot továbbgondolva föltehetjük azt a kérdést is: én mint homogén nemzettudatú magyarországi olvasó hogyan olvasom a határon túli irodalmat? A csak tiszta magyart fogadom be, s egzotikumnak tekintem a kisebbségben élők más történelmét, más nyelvi és etnikai környezetben megélt hétköznapijait, vagy saját nemzettudatom, identitásom elidegeníthetetlen részének? Ha igen, tán nem értem, de megérezem a vajdasági irodalmat nyelvi kódváltásában is.

A hetvenes–nyolcvanas években a kisebbségi sorsra volt érzékeny a magyarországi olvasó, ki-tüntetetten az erdélyire: Kányádi Sándor, Sütő András, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Gion Nándor, Domonkos István, Sziveri János, Dobos László, Tózsér Árpád. A kilencvenes években a legolvasottabb határon (innen-i) túli magyar író Tamás Áron, a politikai hangulat változásával az évezred végére a populáris póluson, miközben visszazuhan az érdeklődés a közös sorsra érzékeny, kanonizált határon túli irodalom iránt, Wass Albert „mindent vitt”.

Tehát továbbra is kérdés, hogy a megosztott magyarországi irodalom és irodalmi élet mit és hogyan fogad be, és egyáltalán: akarja-e, tudja-e, illetve az egyetemes magyar irodalom organikus részének tekinti-e a határon túli vagy kötődésű irodalmat eredendő és szerzett másságával együtt, s hogy a határon túliak szándékaik szerint vagy ellenére betagozódnak-e a magyarországi, vagy törekednek különállásukra. Összesimul-e a konglomerát a kismagyarral, ha „a kortárs magyar irodalom nagy témái a család, a múlt, a szex, a testiség. Egyfajta terapeutikus irodalomnak van nálunk ma boomja”,²⁸ ahogy az ÉS kritikusa jegyzi meg, miközben a határon túli az identitásáért, netán a pusztaságért küzd.

A rendszerváltozás után indult, pályára lépő vajdasági, erdélyi írók műveiben egyértelmű a „haza a magasban”, pontosabban, hogy „a haza a magasban van”. Új dilemmák jelentek meg a magyar–magyar kapcsolatokban, az ellenvonzás feszültségének politikai fenntartásával a kisebbségben élők elszakad(hat)nak a többségi nemzettől, párhuzamos társadalmak alakulhatnak ki, aminek az is következménye lehet, hogy nem bizonyos, hogy a politikai hazájukban tervezik a jövőt.

Nemcsak a nyelv tartja meg a nemzetet, de csak élő közösség tartja fenn a nyelvet. Sütő András szerint a magyar nyelvet legszebben, leggazdagabban Mezőségen beszélik, de műveit szülőföldjén, az „anyanyelvi analfabétizmusba” (Aradi József) süllyedt Pusztakamaráson már nem tudják olvasni. Az is lehetséges, hogy meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy a rendszerváltozás utáni tömeges magyar migráció következtében a jövőben nem magyar nyelven írt műveket kettős kötődésű magyar irodalomnak fogadjunk el. (Mint az óbcesei születésű Melinda Nadj Abonj [eredeti nevén Abonyi Nagy Melinda] svájci német író „magyar migráns sorsregényét”, a *Tauben fliegen auf*, magyarul: *Galambok röppennek fel* címűt).

•

Írásom címét hallva – *Honvág egy hazáért* – a magyarországiak megjegyezték, hogy nyelvtanilag valami nincs rendben vele, „honvág a haza után”, vagy, mint Cs. Gyimesi Éva írta, „honvág a hazában” lenne helyes. A határon túliak viszont ráismerően felnevettek: igen, honvág egy még ma sem létező, de nagyon óhajtott haza után. Kántor Lajossal mi sem mondhatunk egyebet, mint hogy „a problémák nemhogy fogyatkoznának, inkább telkiismeret-ébresztően szaporodnak, követelik az új meg- és kibeszéléseket”.²⁹

JEGYZETEK

- ¹ LÁNG Gusztáv, *Vidék, magyarság, Európa. Pomogáts Béla: A transzszilvanizmus [1984] = Uő, Látványok és szövegek, Felsőmagyarország, 2006, 211.*
- ² FEKETE J. József, Szabó Palócz Attila. *Szétcsúszó (szöveg)világ = Uő, Idegenség, érintettség, Életjel Könyvek, 2014, 133.*
- ³ Marko Čudić, *Néhány széljegyzet a vajdasági magyar identitás karakterológiaiához = Ki vagy te, vajdasági magyar?, szerk. LOSONCZ Márk, Forum, 2017, 33., 35.*
- ⁴ TÓTH Szilárd János, *Trauma és nosztalgia északon = Ki vagy te... i. m., 207.*
- ⁵ DANYI Zoltán, *A dögeltakarító, Magvető, Budapest, 2015, 237.*
- ⁶ TERÉK Anna, *Duna utca. Összefüggő versek, Forum, 2017 (első kiadás: 2011), 44–45., 51–52.*
- ⁷ BARÁCIUS Zoltán, *Meghasználsunk rövid története, Hét Nap, 2008. szeptember 3. <http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=5623>*
- ⁸ TÓBIÁS Krisztián, *Mindennapi lábbelinkről, Kortárs, 2018/5.*
- ⁹ DANYI Zoltán, *i. m., 114–115.*
- ¹⁰ THOMKA Beáta, *A kulturális azonosság poétikája 2. = Uő, Déli témák, zEtna, Zenta, 2009, 31.*
- ¹¹ TÓBIÁS Krisztián, *vasjani, zEtna, 2008, 42–43.*
- ¹² *Előretolt Helyőrség. Ezred évkönyv, Erdélyi Híradó, 2015.*
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ ZSIGMOND Andrea, *Gennyfakasztó buli. Székely Csabával a tárnák csillagos ösvényein = Térhatárok. Határon túli magyar írók antológiája, Kortárs Kiadó, Budapest, 2014, 87–88.*
- ¹⁷ Idézi KÁNTOR Lajos, *Konglomerát (Erdély), Kossuth, Budapest, 2012, 213.*
- ¹⁸ MARKÓ Béla, *Újabb marosvásárhelyi gondolatok. Csokonai Vitéz Mihály és a geopolitika = Uő, Erdélyi pikareszk, Kalligram, Budapest, 2017, 142.*
- ¹⁹ KÁNTOR, *i. m., 222.*
- ²⁰ KÁNYÁDI Sándor, *Líránkról Bécsben, http://epa.oszk.hu/00400/00458/00373/pdf/Korunk_EPA00458_1968_01_068-073.pdf*
- ²¹ VIDA Gábor, *Egy dadogás története, Magvető, Budapest, 2018, 26., 30.*
- ²² KÁNTOR, *i. m., 14.*
- ²³ LÁNG Gusztáv, *Mit ér a kisebbségi irodalom [1987] = Uő, Kivándorló irodalom, KOMP-Press, 1998, 55.*
- ²⁴ LÖVETEI LÁZÁR László, *Már megint az „erdélyi” magyar irodalomról = Uő, Székelyföld, 2018/3, 161.*
- ²⁵ FEKETE J. József, *„vajdaságiság” mint lehetséges irodalmi beszédmód. Az idegenség élménye = Uő, i. m., 8.*
- ²⁶ GRENDEL Lajos, *A magyar mint szlovák állampolgár. Idézi MARKÓ, i. m., 223.*
- ²⁷ JAN ASSMAN, *A kulturális emlékezet, Atlantisz, Budapest, 2004,*
- ²⁸ Deczki Sarolta megjegyzése. *És-kvartett, 2018. április 6., 20.*
- ²⁹ KÁNTOR, *i. m., 282.*

CSEKE ÁKOS

Birtokolni és létezni

Még egyszer *A feleségem történetéről*

„S mily gyönyörű lett volna; – mindened valaki!”¹

1.

Gyönyörű, furcsa regény *A feleségem története*:² egészében és részleteiben is zavarba ejtő. Az ember előbb elolvassa, aztán belekezdene abba, hogy megpróbálja elmesélni másoknak vagy akár önmagának a regény „cselekményét”, és már rögtön az elején elakad. Füst Milán remekműve annak a Störr Jakab nevű holland hajóskapitánynak az életgyónását tartalmazza, aki negyvenkét évesen elvett egy nála tizenegy évvel fiatalabb, Lizzy nevű francia nőt, majd nem sokkal később, talán saját maga számára is váratlanul, bolondul beleszeretett. Eszeveszett, rendhagyó és határtalan, pontosabban mindvégig valahol (több irányból is) az emberi végső határain járó szenvedélye sem abban nem akadályozta meg, hogy közben más nőkbe is, úgy tűnik, talán még bolondabbul – igazán vagy csak látszat szerint, kétségbeesésből, netán bosszúból? – beleszeressen, sem abban, hogy valósággal felháborodjon azon, hogy ha minden igaz, az asszony is szeretőt tart, sőt: mást szeret. Nyomozásba kezd, csapdákat állít, s nekünk – vele együtt – hol az az érzésünk, hogy mindig újra leleplezi hűtlen feleségét, aki a tűzzel játszik ugyan, de anyagi értelemben azért nagyon ügyesen kihasználja férje szenvedélyét, hol az, hogy egy ártatlan asszonyt üldöz – és üldöz el magától – esztelen féltékenységeiben. Amikor – nem is szüntelen ébersége, inkább csak egy véletlen folytán – végre rajtakapja egy férfival a vonaton (Lizzy nem melleleg a váltóit is ellopta tőle, azokkal együtt szökött meg), akkor pedig azt nem tudjuk eldönteni, hogy ez arra utal és azt bizonyítja-e, hogy korábban is joggal féltékenykedett a kapitány, vagy inkább arra, hogy maga ez az idült féltékenység és a vele együtt járó és belőle következő veszekedések vezettek oda, hogy Lizzy úgy döntött: elmenekül otthonról egy másik férfi oldalán.

„Finom könyv ez. Mert lehet, hogy ez a Lizzy icipicit hűtlen, de az is lehet, hogy egyáltalán nem az. Störr kapitány viszont néha azt képzei, hogy botrányosan hűtlen. És olyan ármányos bír lenni, hogy a kicsapongásait otthon ülésével álcázza. Így is nézheted, meg úgy is nézheted. A kapitányt leköti, hogy minden nézőponthoz egy másik látvány tartozik, és mind egyenlően igaz lehet vagy csalóka” – mondja a regényről Konrád György, majd hozzáteszi: „Ilyen a mester humora, egy nagy szörnyeteg relativizmusa.”³ Konrádnak sok tekintetben igaza van, a bizonytalanság, és éppen Störr Lizzy hűségével kapcsolatos bizonytalansága és bizalmatlansága valóban meghatározó témája és szerveződési elve ennek a regénynek; nem csoda, hogy alig találunk olyan elemzést, amely ne a regénynek ezt az aspektusát emelné ki és hangsúlyozná. A szakirodalom fellapozása során az embernek ugyanakkor az a benyomása, hogy az elemzések kissé eltúlozzák Störr (és Füst) – a regényben egyébként fontos szerepet játszó – relativizmusát és szkepszisét; egy idő után mintha már nem is a regényt értelmeznék, hanem csak a regényről szőtt elképzeléseiket fejtenék ki bizonyos elméleti szövegekre és meggyőződésekre támaszkodva egyre okosabban és szenvedélyesebben, amelyek helyenként kifejezetten ellentétesnek tűnnek magának a regénynek a szövegével.

Ez, azt hiszem, több tekintetben is kimutatható; jelen írásomban – nem kizárólag, de elsősorban a Füst-szakirodalom legújabb, legalaposabb, legátgondoltabb, következőképpen leginkább vitára hívó könyvéből, Schein Gábor monográfiájából kiindulva – a birtoklás kérdésére fogok koncentrálni, és arra a három, *A feleségem történetével* kapcsolatos, a szakirodalomban olvasható meggyőződé-

A témában e tanulmánnyal egy időben készült, másik írásom (*Földöntúli szerelem. Füst Milán: A feleségem története*) a Jelenkor folyóirat 2018/7–8-as számában olvasható.

re térek ki, amelyeket a következőképpen lehet összefoglalni: 1. szexuális értelemben Störr nem birtokolja és nem kapja meg sem a feleségét, sem más nőket; 2. alapvetően nem testi, hanem lelki értelemben törekszik a nő, elsősorban persze felesége birtoklására és uralására; 3. pontosan ebben a törekvésében áll a kapitány legfőbb tévedése vagy félreértése, ez az, ami a Lizzyvel kötött házassága válságához és felbomlásához vezet.

2.

Ami Störr és Lizzy házasságát és azon belül is szexuális életüket illeti, a szerző legújabb monográ-fusa, Schein Gábor „kasztrációról” beszél Störr kapitány kapcsán, és azt állítja róla, hogy „a nőkre valójában teljesen veszélytelen. Sem a feleségével, sem más nőkkel nem bújik soha ágyba”, később pedig, Störr és Lizzy kapcsolatáról szólva megjegyzi: „A szexualitás nyelve kettejük között nem szólalhat meg.”⁴ A regényben valóban nincs konkrét leírás arról, hogy Störr szeretkezett volna a feleségével; ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy teljesen aszexuális viszonyról van szó kettejük között, amelyben még a féltékenységnak sem más a funkciója, mint hogy „a birtoklás felfüggesztésével fenntartsa a vágyat”. Erre több minden utal magában a regényben, rögtön például a következő részlet: „S itt állunk meg egy szóra. Mert én úgy el voltam telve mindezzel – jöhet a halál, gondoltam én. Mert tomboltunk ám megint egész éjszaka, mint a tigrisek, majd szétszedtük egymást a fogainkkal, s utána ez a részeg nevetés. S utána még ez a hajnal is. Hát kell több ennél? Azt mondtam magamnak: nézd, milyen szép kis szeretőd van. Nem elég az?”

„Mert azelőtt ez úgy volt: hogy minél nagyobb volt a viaskodás köztünk, én annál jobban kíváncsi voltam utána. Mert akkor majd megvesztem, majd szétmentem a tűzben. De most nem. Csak annyit mondtam neki: – Menjen aludni. Majd elintézzük ezt is, nyugodt lehet, az összes ügyeinket. – Ennyi volt az egész. S attól fogva kinn is aludtam a másik szobában a díványon” – mondja későbbi visszatekintésében Lizzyhez fűződő viszonyáról Störr. Elképzelhető-e az, hogy felnőtt emberek, férj és feleség egy ágyban alszanak, a férj teljes tűzben ég „gyönyörű” felesége iránt, és testi vágyaik, szükségleteik mégis kielégíthetetlenek maradnak? Természetesen bármi elképzelhető egy férfi és egy nő viszonyában, de ebben az esetben kellenének olyan szövegszerű utalások, amelyek világossá teszik, hogy ez a normálisnak tekinthető testi viszony megszűnt vagy meg sem született közöttük, ennek azonban a regényben, azt hiszem, nincs nyoma; a szexuális kapcsolat leírásának hiánya nyilvánvalóan nem jelenti (e fiktív világon belül) azok tényleges hiányát. Ennek kapcsán azt is érdemes eszünkbe idézni, hogy Störr és Lizzy esetében nem – mondjuk – húsz-harminc éves, esetleg már megfáradt házasokról beszélünk, hanem olyan, erejük teljében levő emberekről, akik voltaképpen – szinte még – a mézesheteiket élik (*A feleségem története* házasságuk első néhány évét írja le); valószínűnek tűnik, hogy többek között azért nincs szó a szexuális vonzalom és kapcsolat megjelenítéséről, mert ennek valósága és jelenléte teljesen természetes kettejük között, szóra sem érdemes: csak, mint az idézett rész mutatja, a krízis hatására válik kérdésessé.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a regény elején Störr úgy mutatja be magát, hogy már fiatalon is számos könnyű sikert ért el a nőknél, olasz „kartársára” hivatkozva pedig mintha azt is világossá tenné, hogy sok más férfitársához hasonlóan úgy vélte, a nőkkel könnyű lesz a dolga, hiszen mi sem könnyebb, mint ágyba vinni őket. Életírása bizonyos értelemben éppen arról szól – és talán, másodsorban, éppen ezért nem ír részletesen a szexualitással kapcsolatos dolgokról –, hogy nem sejtette: a lelkiek, a nőkkel való kapcsolat és házasság feldolgozhatatlan és még ismeretlen dolgokat rejt előtte, negatív és pozitív értelemben egyaránt. „Vettem hát neki egy csomó karkötőt meg nyakláncot, és elvettem feleségül. Mert mi, tengerészek sokáig udvarolni se szeretünk. Volt egy kartársam, aki csak így udvarolt: – *Andiamo a letto* [ami körülbelül annyit tesz: feküdjünk le egymással] – mondta mindjárt az első esti séta után a hölgyének. S volt olyan, aki épp ezzel hatott. Ha nem mindjárt, két hét múlva. Kár ezen megbotránkozni, az élet ilyen. Persze, nem szép tőlem, hogy épp itt hozom ezt fel, de mit teketóriázzak? Én akkor ilyen voltam. Nekem a házasság sem volt akkor nagyobb szentség, mint a sárgarépa, mondjuk. A szentségeken rég túl voltam – vagy azt hittem legalább. (S hogy aztán ez mégsem egészen úgy volt: épp erről szól ez az életírásom.)”

Emlékezetes és árulkodó jelenet az is, amikor a férj úgy és talán azért kívánja meg a hálószo-bába bezárkózó és ott tehetetlenségében könnyekre fakadó feleségét, hogy közben kint a nappaliban

az asszony állítólagos szeretője várja őket: „Hát hiába, furcsa szerzet az ember. Gondoltam magamban: lesz legalább egy szép pillanatom, míg az úrfi odakinn várakozik. S mondhatom, rettenetes volt a szédületem. De ő persze tiltakozott, ami természetes, vérpirosra válva. – Hagyjon – suttogetta forrón a gyűlölettel. Annál jobban feltűzött. S minél jobban kapálózott, annál jobban. Minden érintése, mint a tűz, az arcom különben is teli volt már a könnyeivel.” Sajátos módon még akkor is egy könnyű kis szexuális kalandra gondol, amikor – nyolc évvel a válásuk után – egy vidéki panzióban meghallja a Lizzy nevet, és hirtelen azt képzei (mint kiderül, tévesen), hogy talán a feleségével fog találkozni: „Egy kis rövid hajnali kalandra gondoltam én, és éppen avval a személlyel, akit valamikor annyira szerettem. Gyalázatos és érdekes érzés volt. Mert az ürességet akartam, lélek és tartalom nélkül a gyönyört, vele, mintha sohase láttam volna. S ettől dobogott úgy a szívem.” Aszexuálisnak semmiképpen nem nevezhető tehát kettejük kapcsolata, még akkor sem, ha *A feleségem története*-ben nyilván – mivel Störr életgyónását olvassuk – csak Störr szempontjából ismerhetjük meg a történeteket.

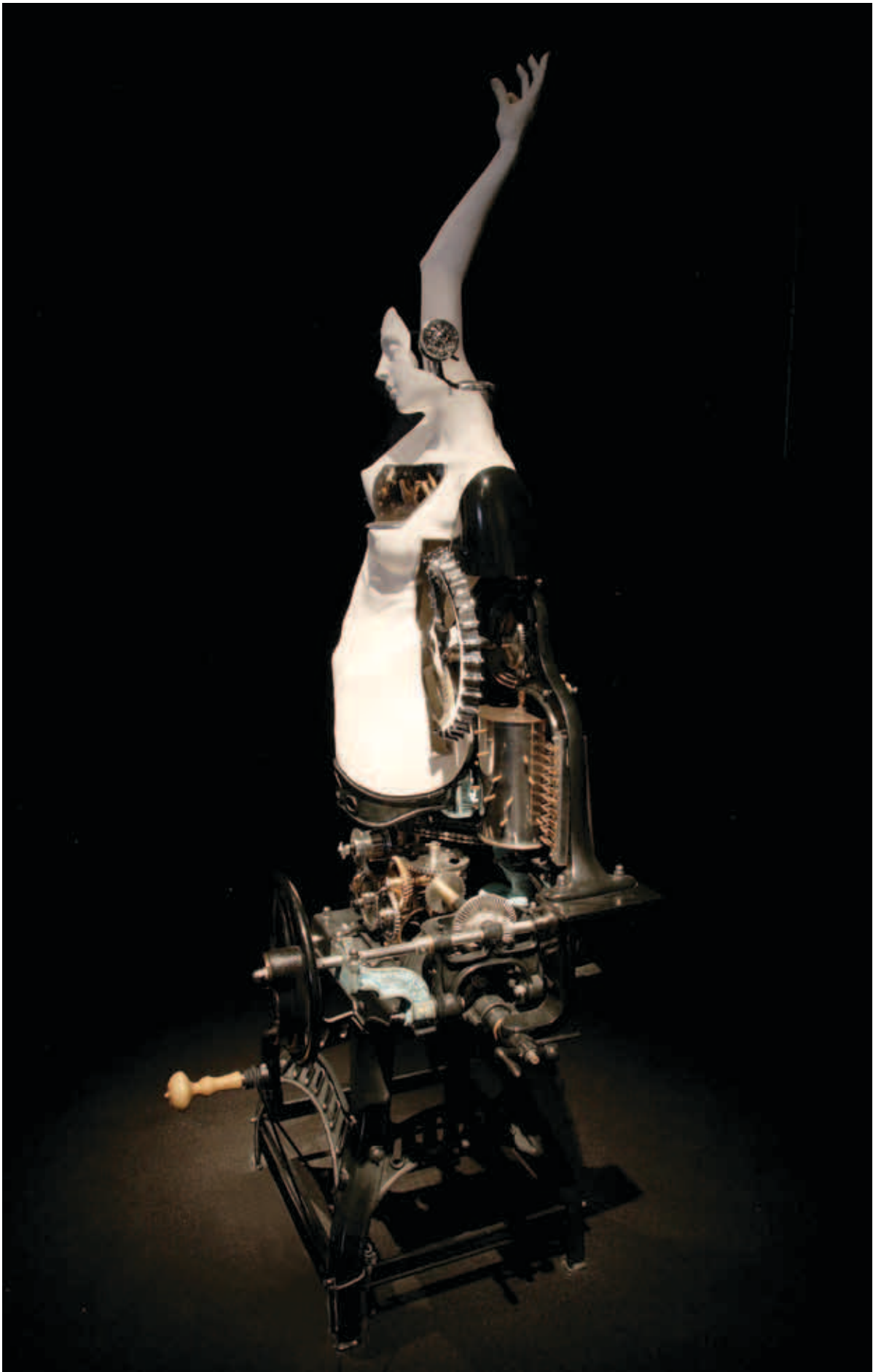
Ami Störr más nőkkel folytatott kalandjait illeti, azok kapcsán érdemes felidézni egy jelenetet, amelyet Konrád György a következőképpen ír le: „Gyűlnek köré a nők. Egy finom brit úrilányka meg egy érett fekete madár, aki a barátjának és munkaadójának a szeretője. A lendületes kapitány mind a kettővel csókolózik. Tudatják velünk, hogy más nem történik. Störr kapitány azonban úgy érzi, hogy megcsalta a feleségét, de elég jól viseli a lelkiismeret-furdalás mardosásait.”⁵

A jelenetben, amelyre Konrád György utal, és amelyben Störr a Mrs. Cobbet-nek nevezett hölgyvel való intim találkozását írja le, a következőt tudjuk meg: a hölgy finoman jelzi neki, hogy „este hét órakor üres a lakása, nem lesz ott senki, csakis ő. Illetve ő meg én, mi ketten együtt, és teljesen egyedül. Hát nem szédítő az ilyesmi?” „Görbe ügyeket” emleget Störr, „megbecstelenítést” és „kéjt”: „Az egésztől való mondanivalóm pedig az, hogy minél nagyobb az ember lelki zavara, annál jobban hozzáférkőzik a kéj. Haj de rohantam én! Feltűrve kabátom gallérját, mint aki neki akar menni a világnak.” Inni kezd, részegen érkezik a lakáshoz: „Kilenc pohárka sima gint öntöttem le magamba. Azonnal elborított az ital.” A hölgy az alkalomhoz illően várja: „A szívem a torkomban, s a nyakszirtemen a hideg. Mert Mrs. Cobbeten egy kis fekete szoknya volt csupán, sima szoknya, de annyira rövid, hogy a térdéig is alig ért le. Szóval, mintha most akarna iskolába menni. S bizony, ez se kicsiség annak, akit érdekel az ilyesmi. Mert ehhez a haja is hátrasimítva szelíden és angyalosán, a szája viszont kipirosítva, s ez már nem szelíden, és nem is angyalosán, de csakis a szája. Mert ő maga rendkívüli sápadt... De mit részletezem annyit? Vérmes ember vagyok én, és nem is mindig tudok számot adni magamról. S lehet, hogy ő is olyan volt, mit tudom én? Mert úgy is csaptunk aztán össze, mint két idegen tűz. Hogy szinte dideregtünk.”

Ezek után a szövegben valóban az áll: „Vagyis elkezdtünk csókolózni”, de az olvasó azért nem venne mérget arra, hogy ha ez a negyvenes éveiben járó férfi alaposan lerészegedve és a végletekig felizgatva felmegy ehhez a sokat látott asszonyhoz, aki csábos ruhában, kirúszozva várja, akkor az „elkezdünk csókolózni” azt jelenti, hogy „tudatják velünk, hogy más nem történik”. A fejezet ezzel ér véget: „Vagyis elkezdtünk csókolózni. S mindjárt ott az előszoba közepén. De milyen eszeveszetten és végtelenül, igazán. Én legalább. Mert én ezt is úgy csináltam. Mintha enni akarnék belőle, úgy elkomolyodva. Mit csináljak? Ha egyszer így történt.” A többi néma csend; a következő fejezetben már szétváltak, a férfi a falat bámulja zavartan („nagyon szégyelltem a vadságomat, szó sincs róla”), a nő az ölekezés során szétbomlott haját tűzi fel a tükör előtt, akiről Störr aztán még megjegyzi: „olyan, aki komolyan veszi a gyönyört, ha már eljut odáig, mint jómagam is”. Azt mondhatjuk: lehetséges ugyan, hogy a gyönyörhöz való eljutás azt jelenti, hogy csak csókolóztak, de ez azért nem túlságosan valószínű.

3.

Milyen értelmezői stratégia vagy érdek fedezhető fel abban a vágyban, hogy az elemzők figyelmen kívül hagyják a regénynek azokat a részeit, amelyek Störr és Lizzy szexuális kapcsolatára, illetve Störr Lizzy vagy akár más nők iránti, testi értelemben vett birtoklására vonatkoznak? Azt hiszem, ez a stratégia nem független attól a Scheinnél és Konrádnál is fontos szerepet játszó értelmezéstől, amely szerint Lizzy elsősorban üde birtokolhatatlansága révén válik *A feleségem története* talán

igazi hősévé – ahogyan szexuális értelemben Störr képtelen a nők és felesége megkaparintására, úgy lelki-fizikai értelemben sem lesz és lehet az övé a felesége –, illetve attól az általános meggyőződéstől, hogy a szerelemben és a házasságban nem lehet, nem kell, sőt, nem is szabad birtokosi pozícióban gondolkodni. Mivel „a polgári házasságon belül nincs lehetőség a vágy nyelvének megszólaltatására”, ezért „a vágy bensősége kizárólag csalásként, külsőként tud megszólalni”⁶. A Störr és Lizzy házasságában tükröződő férfi–nő viszony mint „antropológiai” – és persze szociológiai és pszichológiai – probléma elemzése, megértése és magyarázata kapcsán Schein Gábor elsősorban Jacques Derrida ismert Nietzsche-tanulmányára hivatkozik, amely a nő férfi általi uralásának, megkaparintásának lehetetlenségét vázolja föl.⁷

Ahogy a dogmatikus filozófusok folyton-folyvást arról tesznek tanúbizonyságot, mennyire nem értenek a gyakran a nő allegorikus alakjával ábrázolt nőnemű igazsághoz, úgy a saját férfi-identitása által elvakított hősszerelmes is inkább csak ügyetlenségét és tökéletes hozzá nem értését leplezi le akkor, állítja Nietzsche és az ő nyomán Derrida, amikor, legalább elméleti értelemben, azon van, hogy megragadja és megkaparintsa a nő „lényegét”. Valójában ugyanis „nincs olyan, hogy a nő lényege, mert a nő eltérít és eltér önmagától. Végtelen, feneketlen mélységbe nyel el minden lényegiséget, minden azonosságot, minden tulajdont. A megvakított filozófiai diskurzus ebbe a mélységbe zuhan – saját vesztébe rohan.” „A nő (az igazság) – folytatja Derrida – nem kaparintható meg”, egyszerűen azért, mert a nő lényege nem más, mint az uralhatatlanság; a női élet, a *femina vita*, a mindenféle igazság és magyarázat nélküli élet, a megfoghatatlanság, a hozzáférhetetlenség, a kisajátíthatatlanság: „a nő nagyszerű művészete a hazugság, legfőbb ügye pedig a látszat és a szépség”. A férfi mint az igazság, a megismerés egyoldalú, korlátolt és ügyetlen hőse valósággal lepattan a nőiségről, amely megközelíthetetlen az igazság és egyáltalán az uralom, a kisajátítás kategóriájának segítségével. „Nincs olyan, hogy a nő igazsága, de ez azért van, mert az igazságnak ez a tátonzó, szakadékszerű nyílása, ez a nem-igazság: az »igazság«. A nő az igazság ezen nem-igazságának egneve.”⁸

Nem kizárólag, de elsősorban erre az – akár feministának is tekinthető, valójában azonban sok tekintetben inkább Otto Weininger felvetéseire emlékeztető – teóriára támaszkodva írja le Schein Gábor tehát Störr és Lizzy reménytelennek tűnő kapcsolatát, amelyet Störr felől a kisajátítás értetlen akarataként, Lizzy felől pedig az uralhatatlanság, a hozzáférhetetlenség mint a szabadság nagyon is érthető, sőt fennkölt vágya és tapasztalata értelmében mutat be: Störr „férfi énje a másik másságát felszámoló birtoklásban volna stabil”, amire Lizzy, aki „igényt tart az érzelmi és szexuális szabadságra”, az uralhatatlan titok, a hozzáférhetetlenség nyelvjátékával válaszol. Mivel „a férfi birtokosi pozícióján alapuló identitásigényét nem képes feladni, így esély sincs arra, hogy kapcsolatuk eltolódjék a szabadságon alapuló kölcsönösség felé”. Ami marad, az nem más, mint Störr tragikomikus féltékenysége, amely a férfi-birtokosi pozícióval való megszállottságból fakad, és mindaz, ami ebből a vakságból következik: egyfelől Störr identitásának elbizonytalanodása, másfelől az egyre kétségbeesettebb ráakaszkodás Lizzyre: „Störr identifikációja annál erősebben kötődik Lizzyhez, minél bizonytalanabbá válik általa én-elbeszélése.”⁹

Ennek megfelelően lesz Schein Gábor szemében a – mint a regény végén megtudjuk – tüdőgyulladásban elhunyt Lizzy azoknak a világirodalmi hősöknek, Anna Kareninának vagy Bovarynének a párja, akiknek a „maszkulin represszió” áldozataiként szükségképpen halállal kell lakolniuk, végső soron azért a bűnért, hogy nőnek születve is szabadságra vágytak. „Női főszereplők nagy árat fizettek a repressziót megbontó kísérletükért, és miként végül ők maguk, úgy a regények is alárendelték magukat e hatalomnak, megerősítve a társadalmi beágyazódás polgári normáinak represszív erejét. Közvetve mintegy azt állították, hogy nincs lehetőség a maszkulin represszió alapuló társadalmi erkölcsök megbontására és átalakítására, az erre irányuló kísérlet szükségszerűen elbukik és halállal végződik.”¹⁰ A *feleségem történetét*, mint Schein sugallja, voltaképpen annak „ironikus-humoros hangvétele” „menti meg”, az a tény, hogy bár a szereplő és elbeszélő Störr kapitány nem lát rá a maga férfi-pozíciójának és bírvágyának mint polgári-kispolgári struktúrájának és beidegződésnek a tarthatatlanságára, Füst Milán regénye összességében „kikezdi és felbontja, éppen azáltal, hogy az elbeszélői szemléletben színre viszi e társadalomszerkezeti hagyományt, és megmutatja, miként veszíti el érvényességét a nyelvjátékok szintjén”.¹¹

A kérdés az: valóban „a féltékenység regénye”-e, valóban a férfi birtokosi pozíciójának megörzítéséről és az ebből fakadó szükségszerű, végleges vagy pillanatnyi elválás, veszteség és bizonyta-

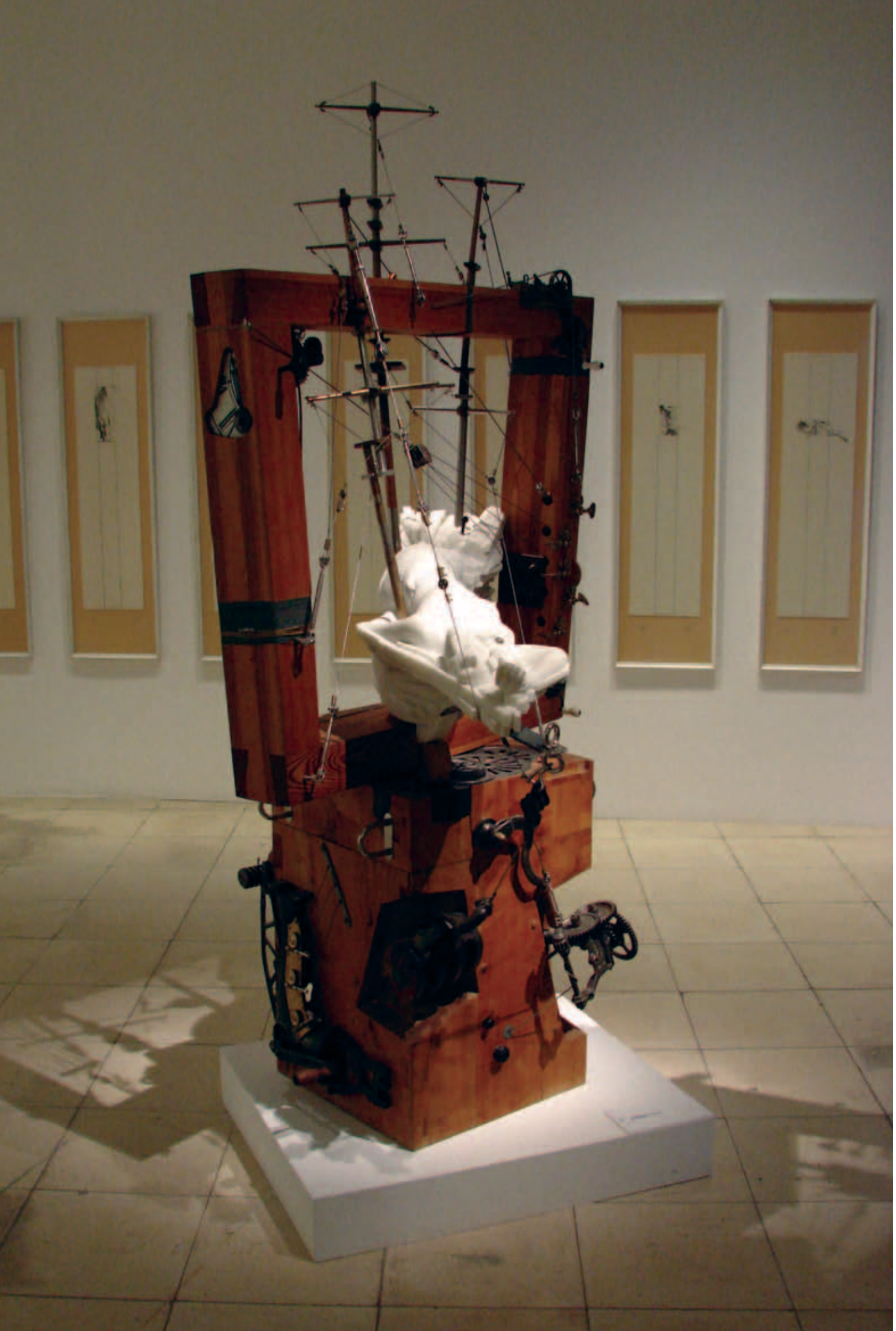
lanság reális, negatív élményéről szól-e *A feleségem története*. Arról, hogy a másik soha nem a miénk, és soha nem is tarthatunk igényt rá teljesen? Nem a birtoklásban és a birtoklottságban rejlő gyönyörűség rajzolja-e ki egy szerelem történetét? Nem természetes, sőt elengedhetetlen részét képezi-e egy házasságnak és egy szerelemnek az, hogy a férfi és a nő „bírní” akarja egymást testi és lelki értelemben egyaránt? És nem éppen abban áll-e *A feleségem története* nagyszerűsége vagy akár bátorsága, hogy narrátora vállalja azt a közvélekedés vagy a pszichológia tudománya szemében már-már eretnek nézetet, hogy egész életében, sőt, mint a regény negyedik fejezetéből kiderül, még halálában is birtokolni akarja szerelmét, hogy még felesége halála után is igényt tart – mert úgy érzi, úgy tapasztalja, úgy tudja, igényt tarthat – a feleségére (hiszen, valahol, létezik)?

Látja őt és várja őt, reménykedik benne, aki egyszer megjelent neki halottaiból egy tavaszi reggelen, titokzatosan és megfoghatatlanul, mégis, legalábbis Störr szemében, bizonyosan, vitathatatlanul, valóságosan. („S hogy ez ő volt, azt senki se próbálja kibeszélni belőlem, mikor minden csepp vérem azonnal tudta. Hogy igen, ez ő.”) Erre teszi fel az életét és a jövőjét, megint magáénak akarja, meg akarja kaparintani őt újra: a legnagyobb csábító, a halál karjai közül próbálja szerelmével, jelenlétével, ádáz figyelmével és embertelen reményével visszaédesgetni magához. Ahogy a regény záró soraiban olvassuk: „De hiszek abban – és erről se próbáljon engem senki lebeszélni –, ma már minden bizalmamat abba vetem, hogy egy nap, verőfényes időben megint csak fel fog tűnni valahol, egy néptelen utcában, valami sarkon, s ha nem is fiatalon többé, de éppoly kedvesen tipegve, ismerős lépteivel. S hogy fekete köpenyén keresztül fog sütni a nap. A lelkemet teszem rá, hogy ez így lesz. Különben minek élni? Mert én már csak erre várok, és mindaddig várni fogok, amíg élek. Ezt megígérem. Hogy kinek? Nem tudom.”

4.

A feleségem története annak a holland hajóskapitánynak az önéletírását tartalmazza, aki magának akart, birtokolni akart egy nőt, aki történetesen éppen a felesége volt. Mit jelent birtokolni egy nőt? Mit jelent tudni, hogy egy nő – nem pusztán testi értelemben – az enyém, hogy, tágabb értelemben, egymáséi vagyunk? Ez az a kérdés, amelyre Störr kapitánynak nem nagyon van válasza, és – a regény értelmezői szerint – mintha nem is nagyon szólna másról Füst Milán remeklése, mint éppen arról a „bűnről”, ami a bírvágy maga, ami persze, „mint tudjuk”, egy helytelen kérdésfeltevés eredménye. Hiszen a kérdés helyesen nem arra vonatkozik, hogy mit jelent birtokolni egy nőt, hanem arra, hogy lehetséges vagy inkább megengedett-e egyáltalán kisajátítani, birtokolni akarni egy emberi lényt. Erre a kérdésre pedig ismerjük a kellő körülményekkel megalapozott, pszichológiai vagy akár vallási-teológiai feleletet: gondoljunk akár Simone Weil megjegyzésére („Csak kétfajta szeretet létezik: *zsarnoki* szeretet [*Állam, IX*] és *platonikus* szeretet [*Phaidrosz*]. Akkor szeretjük a lelket, ha lemondunk a szeretett lény bármiféle befolyásolásáról (birtoklásáról). Ellentét test és lélek között: szolgaságot kívánni vagy szabadságot”¹²), akár a témának külön könyvet szentelő Erich Fromm lendületes gondolatmenetére, amely egy „új társadalom” megalkotásának vágyából és reményéből fakad, és amely a következő, a napnál világosabb előírásban, parancsban és dogmában összegezhető – és talán inkább ez tekinthető Schein Gábor elemzése elméleti alapjának, nem pedig Derrida felvetései, amelyek összességében, azt hiszem, az általa sugallt értelmezéssel ellentétes irányúak¹³ –: „Készség a birtoklás minden formájának feladására a teljes értékű létezés kedvéért.”¹⁴

Mindennapi fordulatainkat is meg kell hazudtolnunk és magunk mögött kell hagynunk, állítja angol nyelvű könyvében Fromm, ennek nevében javasolja például, hogy ne mondjuk többé: „szerelembe estem” (*to fall in love*). Az ember nem „eshet” szerelembe, az ugyanis azt jelentené, hogy a szerelem passzivitás, következésképpen birtoklás és birtokolhatóság lenne, amit mint tökéletes tévedést, tévutat, száműznünk kell társadalmunkból, gondolkodásunkból és beszédmódunkból egyaránt. Hiszen, ahogy Fromm világosan kifejti, „ha a szeretetet a birtoklás módján éljük meg, ez a »szeretett« tárgy korlátozását, bebörtönzését vagy ellenőrzését jelenti. Az effajta szeretet fojtogató, bénító, fullasztó, gyilkos, nem pedig életadó.” A legrosszabb szeretetmodell és egyben a társadalom „birtoklásorientáltságának” egyik legnyilvánvalóbb példája nem más, mint a házasság, amely „kizárólagos birtoklási jogot ad a másik testére, érzéseire és törődésére”: „Senkit sem kell többé elnyerni, mert a szerelem olyasvalamivé lett, amit az ember *birtokol*: tulajdonná.”¹⁵ Van-e ennél

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Kikötők, 2011 és részlete

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Marionett, 1999 (részlet)

biztosabb és kompaktabb elméleti alap ahhoz, hogy nyugodt szívvel elutasítsuk Störr Jakab perspektíváját, világát, szerelmét, különös házasságát és egyben persze, ebből következően, „túlvilági” vízióját is?

Sok igazság van abban, amit Fromm a birtoklásorientált társadalom kritikájaként mond; nem véletlen, hogy a birtoklással és a bírvággal szembeni gyanakvás Szókratészről a cinikusokon és Senecán át egészen az evangéliumi példabeszédekig és a középkori keresztény koldulórendekig szerves részét képezi az európai gondolkodásnak; ugyanakkor azonban számos kérdés felmerül Fromm meglehetősen egyoldalú, ellentmondást nem tűrő és általánosító elméletével szemben. Ha elfogadjuk Fromm perspektíváját, abból – többek között – az következik, hogy a nagy nyugati szerelmes történetek szinte egytől egyig félreértésből fakadnak: Orpheusz vagy Laodameia innen nézve megtévesztett és megtévesztő, negatív hősök, akik nem bírtak megszabadulni ócska bírvágyuktól, amellyel visszakönyörögték volna maguknak szerelmüket a halálból. Ebben az esetben, továbbra is Fromm felől nézve, nemcsak *A feleségem története*, de – többek között – a *Vita nuova*, a *Rómeó és Júlia*, a *Phaedra* vagy a *János vitéz* szerzője is alaposan és végletesen félreértett valamit, amikor olyan szereplőket vitt színre ezekben a művekben, akik számára evidencia, hogy életében és halálában is magukénak akarják szerelmüket, hogy a szerelem egy sajátos kitettség, passzivitás, birtoklottság, amely egy legalább annyira akart és gyönyörűséges, mint szinte elviselhetetlen, és távolról sem kizárólag az én vagy a másik szabadságához, felszabadulásához, önkitaljesztéséhez vezető tapasztalat.

Ugyanez mondható el az *Énekek éneke* szerelmeseiről is, akik büszkén hirdetik: „A kedvesem az enyém, s én az övé vagyok” (2,16), akik nem állandóan és mindig újra keresni akarják és el akarják engedni a szerelmüket – hadd létezzen messze, önállóan, szabadon –, hanem éppen azért keresik kétségbeesetten őt, ha nincs a közelükben („Éjszaka ágyamban kerestem, akit szeret a lelkem. De hiába kerestem, nem találtam”), mert egyszer s mindenkorra rá szeretnének találni, el akarják venni, magukévá akarják tenni őt vagy éppen testestül-lelkestül az övé akarnak lenni. S ha magukhoz húzzák, azt is azért teszik, hogy többé ne engedjék el egymást: „Belekapaszkodtam, és nem engedem el, amíg be nem viszem anyámnak házába, annak szobájába, ki méhében hordozott.” Valahogy úgy, ahogyan *A lakoma* híres meséjében (192e) az egymásba fonódó szerelmesek, akik semmi másra nem vágnak, mint arra, hogy Héphaisztosz örökre összekovácsolja őket: „úgyhogy ketten egygé váltok, s amíg éltek, mint egy ember, közösen éltek, ha pedig meghaltok, ott a Hádészban is ketten lesztek, mert közös halált hordoztok”.

Valóban korrigálnunk kellene – tudományos alapon – ezeket a műveket, netán félre kellene tenni őket, valahogy úgy, ahogy Platón tessékelt ki fájó szívvel államából a szerinte a társadalmat könnyen megtévesztő, sőt megmérgező Homéroszt? Utasítsuk el a birtoklás természetes vágyát és a birtoklottság felejthetetlen örömét a szerelemben csak azért, mert a birtoklásnak kétségkívül vannak negatív aspektusai is? A birtoklástól mentes létezésnek, a birtokolhatatlanság vágyának talán nincsenek negatív aspektusai? Az oda-nem-adásban jeleskedő és azzal büvéskedő feleség adott esetben nem éppoly alantas és nevetséges-e, mint a féltékenységeiben megvadult férj, aki nyomoz, keres, kutakodik? Nem érti-e félre végzetesen Fromm a szerelem és a házasság valóságát, ha nem lát benne mást, mint a másik által történő birtoklottság pokoli élményét?

„Íme, a nálam erősebb isten, aki eljött, hogy uralkodjon fölöttem” – mondja Dante *Az új élet* elején, ami nem elsősorban a szeretett nő általi, hanem benne és általa a szerelem általi boldog legyőztetést és a szerelem szenvedélyével szembeni passzivitást jelent. Mi lenne a szerelemből, ha egyszerűen kigyomlálnánk belőle az *Énekek éneke*, Platón vagy Dante által is a szerelem természetes részét képező elemeket? És általában is: mit látunk, ha magunk elé képzeljük ezt a minden bírvágytól szabadon, csak a „létezésre” hagyatkozó emberi lényt, Fromm emberét? Embert látunk még egyáltalán? Vagy inkább egy üres ideát, rögeszmét? Utópia vagy disztópia Fromm elmélete? Az emberi felmagasztosulása vagy inkább tiszta embertelenség?

5.

A feleségem története többek között éppen azért nevezhető remeklésnek, esztétikai és gondolati értelemben egyaránt, mert – szemben Fromm-mal, aki egy olyan tudás birtokában, amelyet a világegyetem sem akar elengedni, mindig újra és újra ugyanazt a birtoklásellenes dogmát hajtogatja, ismételtgeti,

sulykolja, bizonygatja – semmiféle fölényes tudásról nem tesz tanúbizonyságot, éppenséggel híján van mindenféle kinyilatkoztatásnak. Itt nincsenek bűnösök, nincsenek áldozatok, és végképp nincs semmiféle tanács, előírás, okoskodás; csak szerelem van és vesztesek vannak, amely veszteség a regény végén váratlanul, alig hihetően, nem túlságosan tudományosan és nem is túlságosan racionálisan, de a tapasztalás és az élet mozgását alighanem hűen követve önmaga ellentétébe fordul át. Egymás elvesztése egymásratalálássá lesz, a szeretetlenség kétségbeesett és elviselhetetlen fájdalma és rémülete a szeretettség és a szeretet reményévé, a hűtlenség hűséggé, az elvesztés birtoklássá, a hirtelen megjelenés pedig felejthetetlen eltűnéssé alakul át, miközben – a halott Lizzy visszatéréseivel – egy pillanatra még a legélesebb, az életet a haláltól elválasztó határ is semmivé válik.

Micsoda illúzió a bírvágy megtagadásának, a birtokolhatatlanságnak, a bizonytalanságnak a mítosza! A szerelem rettenetének s talán rettenetes féltékenységének végső forrása nem abból fakad-e, hogy minden ízében birtokolható szeretnék ugyan lenni, mert micsoda gyönyörűség lenni valakié, és felejthetetlenül magamévá szeretném tenni szerelmemet, mert micsoda gyönyörűség úgy érezni, hogy minden ízében az enyém az, akit szeretek, de csak addig, amíg, és bármely pillanatban, a halál vissza nem veszi őt mint jussát, birtokát? A regény végén Störr kapitány nem egyszerűen szerelméről tesz tanúbizonyságot, hanem bejelenti igényét a feleségére, méghozzá a halállal szemben. Azt mondja, amit Orpheusz, Laodameia és persze ősidők óta és a mai napig számtalan szerelmes mond halott szerelmének: térj vissza a halál öleléséből, várok rád, reménykedem benned. S hogy mindezt úgy mondja, hogy tisztában van vele, vagy legalábbis azt hiszi, úgy tudja: Lizzy megcsalta, elárulta, meglopta, s ebből következően elváltak, majd alighanem másé lett, az még lenyűgözőbbé teszi gesztusát, egyben azt is mutatja, mennyire nem a polgári-kispolgári házasság rendjébe illeszkedik Störr pozíciója, és hogy a látszat ellenére mennyire nem a féltékenység, hanem egyszerűen a szerelem az igazi mozgatórugója (mindazzal együtt, ami negatív és pozitív értelemben a szerelem természetes, fájdalmas és elengedhetetlen velejárója).

Nem lehetetlen, hogy a regény címe az, ami megtéveszti az elemzőket: a feleség emlegetése a házasság képzetét idézi fel az olvasóban, az pedig mindazt a rosszat, amit méltán felróhatunk a polgári házasság intézményének. Helyesebb volna talán nem elsősorban házasként, hanem szerelmesként gondolni Störr kapitányra: Rómeó, Werther, Trisztán, Orpheusz, netán Othello alakmásként, egy nagy szenvedély foglyaként talán jobban értenénk töprengéseit, dilemmáit, vívódásait, dühöngéseit, vakságát, bosszúit, gyilkos vágyait, végtelen gyöngédségét és gyöngeségét is. Nem véletlen, hogy életgyónása azon a ponton kezdődik, amikor megérti, hogy Lizzy iránti vágya és szerelme nem pusztán múlt, hanem múlhatatlan jelen. Ahogyan ő maga vallja: „És mégis, holott annyi minden állt már köztünk az időben, övele magával énbennem semmi se történt. Valamely elvárásolt vagy megdermedt csendben lakott a szívem szomszédságában, egy másik szobában valahol – mondjuk úgy –, ahova csak be kellett volna nyitni, s ott volt ő, nagy csendbe merülve, s olvasta furcsa könyveit. S ez csak most derült ki, bizony, annyi évek után, hogy velem ez így van, s talán azért is, mert annyira nem akartam emlékezni reá. S ez az, amiért mindezt elbeszélem.”

Talán saját maga sem tudta, milyen végtelenül szerette őt, akármilyen ügyetlen, hűtlen és balga volt is részéről – részükről – helyenként ez a szerelem. Féltékenysége, kutakodása, vágya, hogy mindenestül meg- és kiismerje, bírja és birtokolja őt a regény világában nem arra utal, hogy nem vagy végzetesen rosszul szerette Lizzyt, hanem, épp ellenkezőleg, annak a jele, hogy valósággal beleszédült ebbe a szerelembe, hogy teljesen elveszett benne; és ugyanebből a szinte saját maga előtt is ismeretlen, minden határon túlmenő szerelemből következik az a rettenetes vágya is, hogy még halála után is magáénak tudhassa, bírassa és szerethesse őt. *A feleségem története* nem egy tipikus féltékenységi dráma a maga könnyen feltárható pszichológiájával vagy szociológiájával, hanem ennek az irdatlan és józan ésszel nehezen felfogható, rendhagyó szerelemnek mint semmivel felül nem írható, megingathatatlan és egyben vigasztalhatatlan bizonyosságnak a lenyűgöző története.

Továbbra is birtokolni akarja még, igen, visszavárja őt vadonatúj szeretője, a halál karjaiból – de hogyan máshogyan, mint az elengedésben; már az is boldoggá tenné, ha akár csak egyetlen egyszer feltűnne még előtte, visszatérne hozzá a sötétség birodalmából. Hiszen rajta kívül senki más nem látja Lizzyt, a halottat: hozzá tér vissza, neki jelenik meg, az övé lesz a felesége megint egy pillanatra, az övé marad. Szerette hát mégis, mindennek ellenére? Lizzy barátnője, Lagrange-né szerint erre utal a jelenés, de Störr is ezt látja, talán mert ezt akarja látni benne. És persze elengedi őt

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, Marionett, 1999

Störr, megtanulta ezt is, erre is készen áll már: az elengedésre; de csak a birtoklás feneketlen vágyának fenntartásával és a viszontlátás feltétlen igényével engedi el; elengedés a birtoklásban, a szeretetben. Talán mégis ez a szerelem igazsága, erre adja áldását a halál ura is, ugyanaz folytatódik tehát a válás és a halál után, szinte időtlenül, ami korábban, a házasságban és a szerelemben is meghatározó volt: a birtokolhatatlanság rémülete és az elmondhatatlan bírvágy, a kiáltás, a remény, amely a „Találkozunk” vagy a „Feltámadunk” esztelen, értelmetlen, bolond kiáltásának formájában évszázadok óta ott virít temetőinkben a halottak sírkövén: „Nem halhatsz meg!”

JEGYZETEK

¹ Füst Milán 1922. február 21-i feljegyzése Jaulusz Erzsébethez fűződő szerelme kapcsán. Idézi PETRÁNYI Ilo-
na, *Füst Milán rejtélyes műzsája*, Holmi, 1989/12, 329.

² A regényt a Digitális Irodalmi Akadémia internetes oldalán fellelhető kiadás alapján idézem: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=191&secId=17372>.

³ Vö. KONRÁD György, *Az újjászületés melankóliája*, Patria, Budapest, 1991, 38–39.

⁴ SCHEIN Gábor, *Füst Milán*, Jelenkor, Budapest, 2017, 482. és 525.

⁵ KONRÁD, i. m., 37.

⁶ Lásd SCHEIN, i. m., 524–525.

⁷ *Uo.*, 480 és folyt.

⁸ Jacques DERRIDA, *Éperons. Nietzsche stílusa*, Athenaeum, 1992/3, 177.

⁹ SCHEIN, i. m., 521.

¹⁰ *Uo.*, 523.

¹¹ *Uo.* Schein Gáborhoz hasonlóan Konrád György is a birtoklás és a birtoklottság végtelenül problematikus volta-
tára és az ezzel kapcsolatos szkepszisre futtatja ki elemzését, ebben az értelemben nevezi „a féltékenység re-
gényének” a *feleségem történetét*: „Valószínű, hogy olyan pár még nem volt, amely mit se tapasztalt volna az
ember eredendő bizonytalanságából, hogy kedvesünk talán mégsem a miénk, és bár itt van a kezünkben, való-
jában azonban talán mégis távol van. Lám csak: elréved; alighanem egy másikra gondol. A kedves szomorú, te-
hát már nem szeret. Mivel még nem láttam embert, aki ne lett volna féltékenység által sebezhető, ajánlom az
olvasónak útikalauzul nem Párizsba és nem Londonba, hanem a saját házasságába ezt a regényt, amelynek ez
a vibráló bizonytalanság a tárgya.” Lásd KONRÁD, i. m., 41.

¹² Simone WEIL, *Ami személyes, és ami szent*, Vigilia, Budapest, 1983, 235.

¹³ Schein Gábor – számomra legalábbis úgy tűnik – nem követi pontosan Derrida szövegének mozgását, amely
nem merül ki, a birtoklásra törő férfiakarattal szembeszegülve, a nő és az igazság birtokolhatatlanságának
mint mítosznak a felvázolásában. Derrida – más szövegeihez hasonlóan – ebben az írásában is világossá teszi,
hogy számára nem egy olyan ellentétpár felállításáról van szó, amelynek egyik tagját ki lehetne játszani a má-
sik ellenében (jelen esetben a nő szabadságigényét a férfi birtokosi pozíciójával szemben), hanem éppen hogy
minden, mégoly jól működő ellentétpár felszámolásáról és megkérdőjelezéséről. Megfordítani, a feje tetejére
állítani egy struktúrát, az még a struktúra fenntartását jelenti; Derrida ennél többet akar. A bináris oppozi-
ciók leépítése mint program nem azt jelenti tehát, hogy a birtokolhatóság/birtokolhatatlanság ellentétpár egyik
tagjáról a másikra helyezzük át a hangsúlyt, hanem egyfelől azt, hogy érvénytelenítjük magát ezt az ellentét-
párt, másfelől azt, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy a valóság nem egyik vagy másik, hanem voltaképpen
egyik sem és mindkettő egyszerre: a (nőnemű) „igazság” a kettejük közötti játéktér, eltérés, elkülönbözödés.
A nő ebben az értelemben legalább annyira az, aki lényegénél fogva birtokolhatatlan, mint az, aki lényegénél
fogva nem más, mint birtok, az, aki birtokolható és birtokolandó – és éppen a szerelemben. Ezért idézi részle-
tesen Derrida tanulmánya egy fontos lábjegyzetében Nietzschének a birtoklás akarására és a szerelemre mint
bírvágyra vonatkozó kijelentéseit (lásd i. m., 210–211), amelyek nyilvánvalóan ellentétesek a nő uralhatat-
lanságával kapcsolatos állításokkal, és ezért hívja fel a figyelmet többször is arra, hogy Nietzsche mennyire
ellentmondásosan nyilatkozik a nőkel és egyáltalán a birtokolhatósággal – az igazsággal, a saját, hangsúlyo-
san többes számú igazságaival – kapcsolatban (193–194.). A nő, legalábbis Derrida Nietzschére hivatkozó és
Nietzsche széttartó és egybetarthatatlan kijelentéseit elemző szövegében, nem birtokolható és nem birtokol-
hatatlan, vagyis egyszerre az, amit lényegénél fogva a szerelemben birtokolni kell és amit lényegénél fogva le-
hetetlen és tilos pusztán birtokolni. Ezt jelenti az a kijelentés, hogy a nő igazsága a nem-igazság, vagy hogy a
nő nem az, aki távol van, hanem a távolság maga; méghozzá mindenekelőtt önmagától való szüntelen elkülön-
bözödés, eltávolodás, eltérés, előbb önmaga uralhatóságától, majd önmaga uralhatatlanságától, és éppen ön-
maga igazságának mint nem-igazságnak a nevében.

¹⁴ Erich FROMM, *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése*, Akadémiai, Budapest, 1994, 168.

¹⁵ *Uo.*, 54.

MÁRTON LÁSZLÓ ATTILA (1971) Dunakeszi

MÁRTON LÁSZLÓ ATTILA

Zaj vagy összművészet?

(VUTanéjanotynkl_oetzgui_dkzj?
au_vkVa_ármsóia__rzzosalojjnlogin
ák_s_m_movase_óskmzöerdművilénötk!
ettü_nkkö?rül?)

BEVEZETŐ

A zaj része világunknak. Körülvesz minket, folyamatos lüktetésében élünk. Zsongását fizikailag érzékeljük, tudunk róla. Figyelmén kívül hagyjuk vagy teszünk ellene, esetleg el tudjuk határolni magunkat tőle egy kis időre, hogy rendezzük gondolatainkat.

Vajon a fülünkkel érzékelt zaj a hanghatáson túl az élet más területén nincs jelen? Más megjelenési formában, de hasonló tulajdonságokkal és hatással? Ha igen, akkor az hogyan befolyásolja a világról alkotott képünket? Ezekre a kérdésekre keresem a választ.

A hangokat – attól függően, hogyan jönnek létre – két részre oszthatjuk: természetes és mesterséges hangokra. Lehetnek esetlegesek (csöpögés, zubogás, dörgés) és akaratlagosak (beszéd, madárhang, zene). Fizikai szempontból mindegy, hogyan jön létre, így akár azt is mondhatjuk, nem az számít, ki és hogyan, hanem az, milyen célból hozza létre a hangot, illetve az adott helyzetben az hogyan viselkedik, hogyan hat ránk. Az általunk érzékelt hang ránk gyakorolt hatása független attól, hogy mesterségesen vagy természetesen jön létre. Egy óra ketyegésének hangja lehet nyugtató, míg egy hajnali kakaskukorékolás igen bosszantó tud lenni.

A zaj nem köthető egyértelműen egyik kialakulási módhoz sem, bár mesterségesen keltett formája élettanilag egyértelműen károsabb tud lenni, mivel nincsen „beleépítve” természetes korlátozó akadály.

A zaj már szerepel a kommunikációt leíró első modellek (Shannon–Weaver-modell, 1938) megalkotásában mint olyan tényező, amely zavarja a forrást és vevőt összekötő csatornában áramló adatfolyamatot. „Kommunikációs szempontból zajnak tekintjük mindazt, ami gátolja vagy torzíja az üzenetküldő, illetve -vevő képességünket, megzavarja az üzenet pontos célba érését. A zaj fogalmán nemcsak a fizikai jelenséget értjük, hanem számos egyéb olyan pszichikai, nyelvi, intellektuális tényezőt is, amely valamilyen formában hátráltatja, gátolja az üzenet megértését, küldését. [...] De egy szemkontaktus hiánya, egy túl feltűnő öltözet vagy egy napszemüveg is lehet zaj forrása.”¹

Bár hajlamosak vagyunk a zajt mint hangjelenséget a technikai eszközeinkkel összekapcsolni és egy monoton zavaró tényezőként elkönyvelni, az sokkal összetettebb és relatívabb jelenség. Egy olyan ember számára, aki hozzászokott a város folyamatos lüktetésének hangjaihoz, zavaróan hatnak a falusi környezet „természetes” hangjai. Egy vízesés zubogása akadályozza a beszélgetést, de ugyanez mondható el egy zivatar villámlásának és dörgésének hatásáról is. Amikor egy sátrazás során képtelen az ember elaludni, mert tőle egy méterre a tücsök – ahelyett, hogy ő is aludna – éppen ciripelve a párját szólítja, az igen bosszantó tud lenni. Ilyenkor az ember vagy megszabadul a delikvenstől, vagy maga is a párja felé fordul, kizárva ezzel a külvilág zaját. Láthatjuk, hogy a zaj nemcsak a kommunikációt, hanem akár az ember bioritmusát is megzavarhatja, bár ennek kezelésére igen izgalmas megoldásaink vannak. A rádióból kiáramló zene a hallgatójának nem zaj, viszont a szomszéd asztalnál már megzavarja a párbeszédet, sőt, ha túl hangos, akár meg is akadályozhatja azt.

A gépek által keltett hanghatások sokkal zavaróbbak lehetnek. Leginkább a monotonitásuk és az erősségük az, ami „az ember idegeire tud menni”. Kiterjedt szakirodalom foglalkozik az ember által kreált mesterséges világ zajszennyezésével és az ellene való védekezés módjaival.

Amíg a természetes „zajokra” az ember veleszületett, „beépített” reakciókkal válaszol, addig a mesterséges zajok ellen leginkább mesterséges eszközökkel védekezik. A zaj nemcsak a kommu-

Az írás a Szerző MMA MMKI pályázatára benyújtott tanulmányának szerkesztett változata.

nikációban okozhat zavart, hanem az élettani hatása is jelentős. A hosszú időn keresztül hallható zaj hatással van az ember pszichés, vegetatív és hallószervi működésére. Az erősségétől függően vegetatív problémák, hallószerv-károsodás, fizikai fájdalom, dobhártyaszakadás léphet fel, az extrém hangerő akár halált is okozhat.

Mivel a tudósok már vizsgálják a hang vízre² gyakorolt hatását, akár az is elképzelhető, hogy a zaj a szervetlen környezetünkre is hatással van.

Számos tudományos munka foglalkozik a zajnak az állat- és a növényvilágra gyakorolt élettani hatásaival. Egyes madárfajok alkalmazkodnak a városi környezethez, mások elmenekülnek. A zajterhelés miatt megváltozik a túlélésük szempontjából fontos dalolásuk módja és hangmagassága, s ezáltal megváltoznak párválasztási szokásaik is. Mivel éjszaka halkabb a város, így a nappali, hajnali éneklés áttolódik a nyugodtabb, éjszakai időszakra. Ez akár azt is eredményezheti, hogy különálló fajok jöhetnek létre, idomulva a városi és vidéki körülményekhez. Lehet, hogy hasonló folyamat már az embernél is elindult?

A digitális technikával létrehozott elektronikus eszközök tervezőinek szembesülniük kellett az-
zal, hogy a készülékek áramkörei tartalmaznak egy „beépített” zavaró tényezőt, a zajt. Ez két csoportra osztható. Az egyik külső hatás révén jön létre, a másik a belső működés velejárója. Fontos itt megjegyezni, hogy a fogalomhasználat vélhetően a hangzaj és az elektronikus zaj³ hasonló viselkedése miatt alakulhatott ki. Ez utóbbi a zavaró, akadályozó hatás.

A zaj ellen való védekezésre két módszert alakítottak ki az elektrotechnikában: az árnyékolást és a zajsűrűséget. Ahogy a zaj viselkedése, úgy az ellene való védekezés módja is párhuzamba állítható az emberi védekezési mechanizmusokkal.

A fenti példákat összefoglalva érzékelhetjük, hogy a zajnak ártalmas élettani hatásai vannak, ugyanakkor nem lehet általánosítva beszélni róla, mert relatív, mit érzékelünk ártalmasnak. A hatása szempontjából legalább két típusát különböztethetjük meg: az egyik az egyénre, a másik pedig a társas kapcsolatokra történő hatása. Az előbbi az élőlény önmagán belüli fizikai, szellemi blokkolásával, károsításával jár, az utóbbi pedig a párbeszéd megakadályozása révén a társas lény közösségi viselkedését akadályozza és rombolja. A másik, számomra fontos megállapítás, hogy maga a fogalom alkalmazása mára már túllépett pusztán a hangjelenség leírásán. Alkalmazása lehetséges a fogalmat leíró jelenség viselkedésének párhuzamba állításával. Az árnyalás érdekében fontos megjegyezni, hogy messze nem statikus jelenséggel állunk szemben, hanem egy relatív skálán mozgó hatással, ahol lényeges szerepet kap az a kritikus pont, ahol a hangból zaj lesz, a létező, de nem látható világból előlép a gondolat: baj van!

A ZAJ MÁSHOL

Ahogy egyre inkább kiépült az ipari forradalom által létrehozott mesterséges környezet, úgy szivárgott be egyre jobban az életünkbe a zaj. Az addig csak bosszantó és kellemetlen átlépett egy határt. A művészetet a 20. század elején érte el, természetesen a zene területén jelentkezett először, majd ezt követően viszonylag későn, a digitális forradalom idején megjelent a képzőművészetben is.⁴ Míg hangzajt előállítani viszonylag könnyű, addig a képzőművészetben ez a digitális technikák kifejlesztésével köthető össze, mert – mint korábban láthattuk – ennek során derült ki, hogy mennyire zajos a világ.

A zajzene létrehozása a 20. század elején a futurista művészek munkájával indult meg. A szakirodalom Luigi Russolo (1885–1947) nevéhez kapcsolja a kibontását, elméleti megalapozóinak pedig Ferruccio Busoni (1866–1924) és Francesco Balilla Pratella (1880–1955) írásait és kiáltványait jelöli meg.⁵ Kezdetben a futurista előadásokon háttérzenének alkalmazták. Az első önálló zajzenei koncert 1914-ben Londonban volt. Ezt követően a zajkeltést mint művészeti eszközt számos összefüggésben számos alkotó használta. Felbukkan performansz- és szobrászművészek alkotásaiban, de például a filmvilágban egész iparág alakult ki a háttérzajok létrehozására.

Tanulságos az a történet, amely az internet elektromos bugyraiban⁶ kering. Pár erdélyi fiatal – mindenféle zenei és technikai tudás nélkül – poénból elkezdett zajzenei koncerteket szervezni, majd amikor egy zenei cég megkereste őket, hogy készítsenek velük egy kiadható DVD-t, kámforrá váltak, ha hihetünk a történetnek.⁷

A műfaj ma is él, a magyar zajászok⁸ 2014-ben konferenciát⁹ rendeztek Debrecenben, de 2012 óta évente ugyanezt teszi az UH Fest is,¹⁰ amelynek szerves részét képezik a zajzenei előadások. Ilyen jellegű munkát legutóbb a pécsi PTE Művészeti Karának Műcsarnokban rendezett kiállításán, az elektronikus zenei szak egyik hallgatójától láttam, illetve hallottam.¹¹

Korábban láthattuk, az elektronikában „beépített” jelleggel van jelen a zaj, így a digitális képalkotás adott kísérőjelensége a zaj képi megjelenése. Ismerős a „hangyás” tévéképernyő bosszantó villódzása vagy az elégtelen fényviszonyok közt készített digitális felvételeken keletkező, sokszor igen érdekes effektusok. Ezek közös jellemzője, hogy akadályozzák a képi információk értelmezését. Képzeljük magunk elé, milyen hatással lenne, ha a magyar fociválogatott vb-döntőben lőtt góljáról azért maradnánk le, mert a kritikus pillanatban begerjedne a tévé, és „hangyássá” válna a kép. Azt hiszem, az élettani és közvetlen fizikai reakciókat nem kell külön ecsetelnem.

A képek utólagos manipulálhatósága hamar életre hívta a megfelelő eszközöket a zavaró hatások elkenésére, jobb esetben eltüntetésére. A képmanipuláló programok alapeszköztárába tartoznak azok a szűrők, amelyek egy gombnyomással kezelik a problémát. Az emberi találmányságot jól jellemzi, hogy a problémát kezelő szűrők mellé egyből a zajkeltőket is létrehozta, és ezzel megnyitotta az utat a tisztítás mellett az alkotások zajosítására is.

Egy-egy új lehetőséget hamar kipróbálnak, majd alkalmaznak az alkotók. Számomra nem egyértelmű, hogy ilyenkor az eszköz kényszeres alkalmazása-e a cél, és a műalkotás vajon csak másodlagos eredmény-e. Vagy hogy ténylegesen megfogalmazódik-e az alkotóban egy gondolat, amelynek kifejtéséhez használja eszközét? Megjelenése az alkotásokban hamar burjánzó iparággá tette a zajosítást. Ezt a glitch¹² kódnev alatt jegyzi a közönség, amelynek terjedése hamar elérte a művészet minden területét. A teljesség igénye nélkül jelen van az építészetben,¹³ a képalkotásban,¹⁴ a mozgóképes alkotásokban,¹⁵ de alkalmazása megjelent már a fodrászatban is.¹⁶ Az iparművészet területén magyar példának Szabó Fruzsínának a glitch-re épített, Moholy-Nagy László-ösztöndíjas (2016) ruhatereit¹⁷ emelhetném ki.

A képek zajosításának lehetőségével ma már mindenki élhet, és él is. Míg korábban a szakmai tudás volt a leglényegesebb egy műalkotás létrehozásánál, addig most bátran mondhatjuk, csak az nem hoz létre zajművészeti alkotást, aki nem akar. Itt elérkeztem egy újabb izgalmas elágazáshoz – amelyre sietve jó nagy görcsöt kötök, mielőtt önálló életre kelne –, s mélyebb kifejtés nélkül kérdezem: mi az ismérve annak, hogy műalkotásról beszéljünk egy zajeffektussal eltorzított kép esetében?¹⁸ A művész személye: mert én művész vagyok, tehát amit csinálok, az műalkotás? A közeg, ahol az alkotás megjelenik: vagyis a zajművészeti manifesztáció részeként lesz a munkám zajművészeti alkotás? A megítélés szerint: azaz művészeti alkotás, mert én azt mondom, azt állítom róla?

A gondolatmenetet nem folytatva csak azt az egy momentumot ragadom meg, ami a létező eszközök sokasága, könnyen elérhetősége és az alkotás alkotássá válása között feszül: bárki bármennyi alkotást létrehozhat, mert számtalan könnyen elérhető eszköz van a kezében. Az így létrejövő nagy mennyiségű alkotás mikor és hogyan válik zavaró és értelmezhetetlen zajjá?

Mind a futuristák hangzaj-munkái, mind a glitch képzajművészet felveti bennem a kérdést: ha a zaj válik a művészeti alkotás középpontjává, beszélhetünk-e zajról, vagy helyette inkább a „hanghatás”, illetve a „képeffektus” kifejezéseket kellene használnunk? Ezzel kapcsolatban csak azt jegyzem meg, különbséget kell tenni az alkotáson belül használt vagy alkalmazott zaj és az alkotó, illetve a gondolati közegben lévő zaj között. Erre még visszatérek a tanulmány végén.

A ZAJ FOGALMÁNAK KITERJESZTÉSE MÁS TERÜLETEKRE

Mielőtt elmerülnék a sűrűjében, agytekervényeink tornáztatásáért tekerjünk vissza tanulmányom elejéhez, pontosabban az alcímhez. Ha eddig nem próbálta a tisztelt olvasó kisilabizálni a szöveget, akkor most tegyen rá kísérletet. Az általam elkövetett, nagyvonalúan zajművészeti kép-versnek nevezett szösszenetben – fedőneven alcím – három mondatot rejtettem el. Ugyan mindhárom szöveg önmagában értelmes, de az egymásra vetítés okán nehezen kibogozható, a másik két szöveg mindig zajként viselkedik, akadályozza a szövegértést. Ugye, milyen koncentrációt igényel így olvasni? Gondoljuk végig, az egyes mondatokat mikor értettük meg. Mikor volt időnk végiggondolni, esetleg továbbgondolni, mit is jelent e három mondat?¹⁹

Az elkövetett huncutsággal azt szerettem volna példázni, hogy az olvasás folyamatát egyszerre egy mondat értelmezése jellemzi – sokszor még az is elég nehéz –, ha ennél többet kívánunk, az valamilyen védekezési reakciót indít meg bennünk: vagy felhagyunk a szöveg olvasásával, vagy ha nehezen is, de megküzdünk vele. Természetesen a példánál a minket körülvevő világ jóval összetettebben működik, egyszerre sokféle érzékszervünkön keresztül sokféle inger ér bennünket. Lényeges kérdés, ezeknek mekkora része a feldolgozható, és mekkora része a zaj.

Az előző fejezetben felvázoltak során láthattuk, hogy a zaj életterünk részévé vált. Míg korábban az volt a probléma, hogy zajosak voltak a szomszédok, és nem lehetett aludni tőlük, addig az ipari forradalom után a gépzaj, majd az elektronikai eszközök révén a digitális zaj is bekapcsolódott a szimfóniába. És ne gondoljuk azt, hogy itt a határ!

Szó volt a zaj egészségünkre és mentális állapotunkra gyakorolt hatásáról, illetve pár példával szemléltettem, a művészetben belül hol és miként jelenik meg zajzene és zajkép (glitch) formájában. Mivel a zaj nem idegen az életünktől, és nem minden esetben hiba vagy kedvezőtlen hatással bíró jelenség, ezért jeleztem: fontosnak tartom a kritikus pont megtalálását és mostani állapotának meghatározását. Érintőlegesen volt még szó a mennyiség kérdéséről is.

Ezekről a kiemelt pontokról kísérlem meg a zajfogalom kiterjesztését más területekre is; nem mint fizikai jelenséget, hanem azt vizsgálva, a viselkedése és hatása alapján hol, milyen területeken üti fel a fejét, s ott milyen hatást fejt ki, végül, mindez milyen következményekkel jár.

ZAJ A KÖRNYEZETÜNKBEN: A VIZUÁLIS ZAJ

Nem az ipari forradalom által létrehozott technikai zaj az első az ember által elkövetett zajszenyezések közül. Ha elkezdjük vizsgálni a hallható és a látható zaj közötti hasonlóságokat és összefüggéseket, nem mehetünk el szó nélkül azon tény mellett, hogy összefüggés van az ember által mesterségesen létrehozott technikai eszközök és az azok által létrehozott mesterséges zaj létrejötte között. Ha a látható felől közelítünk a problémához, vizsgálnunk kell a mesterségesen létrehozott környezetünk és a vizuális zaj összefüggéseit.

Míg az ipari forradalom majd kétszáz éves folyamat, addig a környezetünk átalakítása már igen régen megkezdődött; ennek legmarkánsabb megnyilvánulási formája az építészetünk által mesterségesen létrehozott objektumok világa. Nehéz eldönteni, mikor nevezhetünk zajnak egy épületet vagy egy megjelenő építményt, mondjuk, egy aszfaltutat vagy vasúti sín párt, de megpróbálom ezt megkísérlni pár példa segítségével.

Úgy gondolom, hogy addig, amíg az ember a mesterséges környezetét a hellyel, az ott található lehetőségekkel és anyagokkal összhangban hozta létre, addig viszonylag kis mértékben beszélhetünk vizuális zajról. A barlanglakásokat, az ágakból összeállított kunyhókat vagy akár a falusi boronafalas épületeket, sőt még a vályogházakat is harmonikusnak érzékeljük. Ha most párhuzamot vonok, és a zenei harmóniára hivatkozom, bátran kijelentem, a felsorolt építmények nem a zaj, hanem – képletesen szólva – a zene kategóriájába tartoznak.

Amikor egy kirándulás alkalmával a hegyoldal tele van pötyögtetve különböző formájú, színű épületekkel, ez zavaróan hat az összképben, nem illeszkedik²⁰ a tájba, ezáltal megakadályoz minket a „műélvezetben” – na, ekkortól beszélhetünk vizuális zajról. Másik példával élve, ki nem találkozott már azzal a bosszantó érzéssel, amikor egy szép épületet vagy utcaképet próbált lefotózni, és a vilányvezetékek kusza halmaza – már digitális filterek alkalmazása nélkül is – zajossá, élvezhetetlenné teszi a fotót?

Ha magunk elé képzeljük az épített környezetünk helyeit olyan szemszögből, hogy hol és mennyi zavaró vizuális inger ér minket, azt láthatjuk, hogy a városi környezet a leggazdagabb, míg minél inkább vidékre tévedünk, annál jobban csökken az ingerek száma. A két végpontot egy olyan skála köti össze, amelynek minden egyes osztása a tereink különböző mértékű zajterhelését mutatja. Szándékosan nem a természeti környezetet tettem meg a skála egyik végpontjának, mert azt egyfajta zajmentes paradicsomi menedéknek tartom, ahol lehetőségünk van a zsivajtól elkábult fejünket kiszellőztetni.

Ha a magyar állapotokat nézzük, akkor a vizuális zaj erőssége falun a legkisebb, és a nagyvárosokban – azok közt kiemelkedően Budapesten – a legnagyobb. Ezt fogom a továbbiakban két

csoportban, az építészet és a reklám területén vizsgálni, illetve példák révén megvilágítani: miben nyilvánul ez meg? A jelenséget csak a vizuális oldala felől közelítem meg, de tudnunk kell, a probléma kialakulása és működése ennél sokkal összetettebb és sokrétűbb, elemzése nem fér e tanulmány keretei közé.

Ha végigtekintünk a magyar paraszti építészet alakulásán, az láthatjuk, hogy addig, amíg létezett a paraszti kultúra, a falusi ember tekintete csak a szemhatárig ért el, az épületek anyaga, szerkezete, megformálása a látómezőben fellelhető anyagokra, valamint a már felépített épületek példáinak követésére hagyatkozott. Sosem volt egy az egyben másoló, a látott mintához mindig hozzátett valami mást, egyedít. Mindezt úgy cselekedte, hogy közben integrálta a szeme elé kerülő új dolgokat is. Ebből sosem volt túl sok, így a folyamat lassú ütemben zajlott le. Ahogy kitágult a világ – mivel vasúttal, hajóval, később autóval és repülővel egyre messzebbre lehetett utazni, ellátni –, úgy az addigi mintakövetés egyre inkább szétesett. Idegen elemek jelentek meg egyre gyorsuló ütemben, amelyeket már nem lehetett feldolgozni és integrálni, csak átvenni és elfogadni az általuk nyújtott előnyöket.

Míg a falusi építkezésben ez viszonylag későn következett be, addig a magasépítészetben a vándorló pallérok, majd a műépítések, végül napjainkban az építészmérnökök révén a mintakövetés országokon nyúlt át, napjainkban pedig már határa sincs. A lehetőségek olyan tárháza nyílt meg az építészmérnökök és az építetők számára, amelyben elkezdtek összekeveredni a különböző dolgok, és szakadás keletkezett az életmód, valamint annak egyes – esetünkben az építészet – elemei²¹ között. Egy példával élve: míg korábban egy gyári Opelben utaztak, addig azt fokozatosan, lépésről lépésre lecserélték egy Opel-alvázra épített, de Trabant-, Mercedes-, vagy Rolls-Royce-alkatrészekből összebarkácsolt mozgó közlekedési eszközre.

Amennyiben elfogadjuk T. S. Eliot azon megállapítását, amely szerint „a kultúra nem bizonyos tevékenységek merő összessége, hanem életmód”,²² úgy a különböző életmódokra kialakult építészeti formák²³ keveredése egyben a különböző kultúrák elemeinek keveredését is jelenti. És ezen a ponton szeretném bevezetni a zaj fogalmát először az építészet, majd más alkalmazások területére is.

A kitágult látóhatár a minták sokaságát szolgáltatta, ami önmagában még nem lenne baj, de a látottak megzavarták az addig kialakult rendet és a józan döntési képességet. Az adott életmódhoz idomult optimális formát felváltotta a lehetséges építészeti forma, ami már nem illeszkedett az adott kultúrába. Túl nagy zaj keletkezett a lehetséges formák terén, ami zavart okozott.

Ennek a folyamatnak tevékeny részesei voltak az építések is, és még ma is részesei – kivéve azon keveseket, akik megpróbáltak valamit tenni is ellene.²⁴ Magyarországon az ötvenes években megindult a parasztság, így a paraszti kultúra felszámolása is. A tanyán, falun élők nagy része életmódváltásra kényszerült: vagy beköltözött a városokba, vagy belesimult a termelőszövetkezetek nagyüzemi világába. A változásra az építészeti válasz a Kádár-kockák²⁵ képeiben jött létre. Ez egy olyan nagyjából 10 × 10 méteres épületfajta, ami teljesen idegen²⁶ volt az addigi lakásformától. Az eredendően szerves utcaképet felváltotta az egyenkockák világa. Az emberek látóhatára ekkor még csak az országhatárig terjedt. Azt gondolnánk, ennél már nem lehet zavarosabb az összkép, pedig a mai helyzetet látva egy kockaházak utca egységes képet mutat.

A rendszerváltás megnyitotta a határokat, és a leírt folyamat tovább folytatódott. 1993-ban, amikor Jakab Csaba építésztársammal Farkaslakán felmérő- és kutatómunkába²⁷ kezdünk, ezt a változást is vizsgáltuk, sőt személyesen éltük meg. A faluból kijártak Magyarországra, főleg a rózsadombi építkezésekre, és hazahordták az ottani „paloták” építészeti világát, tovább rombolva ezzel az addig még egységesnek mondható faluképet és az ottani életmódhoz illeszkedő házformát. Megjelent a szabdalt alaprajz, a tetőkulipintyó, a tetőablak, a terasz és minden olyan építészeti elem, valamint anyag, amit az építők importáltak.

Ha ma végigsétálunk egy magyarországi város vagy falu utcáján, a mediterrán épület mellett jelen van a Kádár-kocka, a nádtetős parasztház, a modernista hasábház és az energiatudatos technoház is. Kinek-kinek az igénye, vérmérséklete és pénztárcája szerint. Ebből az építészeti zajból ember legyen a talpán, aki megtalálja a kiutat. Ez azért is nehéz, mert közben az életforma is megváltozott.

A REKLÁM

A reklám egyidős az emberrel. Onnantól kezdve, hogy megindul a cserekereskedelem, a reklám is létezik – még ha nincs is nevén nevezve. Úgy gondolom, nem is volt vele gond mindaddig, amíg az emberek személyes kapcsolattartásán keresztül működött. Amikor az árutúltermelés megkezdődött, beékelődött az eladó és a vevő közé egy idegen²⁸ elem, a reklám.

Az ipari méreteket öltött reklám- és marketingipar bugyraiban nem céloz megmerítkezni. Egyszerű hétköznapi példákon, a saját személyes tapasztalásomon keresztül szeretnék rámutatni arra, miért is tartom a mostani reklámokat vizuális zajnak.

Gondoljon bele a tisztelt olvasó, hogy amíg a munkahelyéig eljut, hány óriásplakáttal találkozik, és ebből hányat jegyez meg magának. Mikor lapozza végig a reklámanyagok kupacát? Hányszor vált csatornát, amikor a film közben bevillan a reklám? Én a plakáton napozó fürdőruhás hölgyekre emlékszem, ám a szóróanyag a kukában landol, televíziós készülékem pedig nincs. Ha mégis valahol tévét nézek, akkor csatornát váltok a filmközi reklámoknál, és bosszankodom, mert a másik csatornán is éppen akkor van reklámidő.

Ezzel párhuzamosan egyre több és nagyobb óriásplakát nő ki a földből, a hirdetési újságok lassan nem férnek be a postaládába, a tévéreklámok pedig egyre hangosabbak, vibrálóbbak, toladóbbak. Miért is? Valahogy át kell törni a vizuális zaj felületén, és ezt csak a fokozással tudják elérni, ami mára egy öngerjesztő folyamattá vált.

Érdekes megállapítást tesz az az internetes cikk,²⁹ amely a bolti eladótérben megjelenő akciók számát ismerteti,³⁰ majd megjegyzi: „tapasztalataink alapján felmerül a kérdés, ilyen nagy promóciós »zajban« milyen módon lehet növelni egy promóció hatékonyságát, hogy az optimális legyen”.

ZAJ A DIGITÁLIS TÉRBEN: A VIRTUÁLIS ZAJ

Az eddig ismertetett területek zajterhelésének többszöröse van jelen a virtuális térben. Ahogy a reklám hatásfokának csökkenését láthattuk az előző fejezetben, úgy az internet virtuális terében ehhez társul a gyomosodás és fecsegés folyamata is.

Barabási Albert László hálózatkutató *Behálózva*³¹ című könyvében leírja, hogy az interneten fellelhető információknak csak egy részét tudjuk elérni a keresőszolgáltatásokon keresztül. Az „ejtett” tartalmakat vagy sehogy, vagy csak akkor, ha ismerjük a közvetlen linket. Tudjuk, hogy az adatok mennyisége fokozott tempóban nő. Ennek kezelésére egyre több eszközt kapunk a fejlesztőktől. Érdemes végigtekinteni azon a folyamaton, ahogy az áradatot kezelni igyekeztek. 1969-ben kísérleti jelleggel elindították az ARPAnet hálózatot, amelyhez az 1990-es megszűnéséig először több oktatási intézmény saját hálózata, majd más nemzetközi hálózatok is csatlakoztak. 1990-ben jön létre a World Wide Web, amely elindította az internet robbanásszerű fejlődését. A kezdeti időszakban az összes szerver elérhetősége egy oldalon volt megtalálható. Ahogy nőtt a szolgáltatók és a tartalom mennyisége, a felhasználók igénye nyomán születtek meg az első keresőmotorok.³² Ezek úgynevezett keresőbotok segítségével feltérképezik és indexelik a megtalált tartalmakat. A felhasználó a kulcsszavak között tud keresni, és eljutni a tartalom forrásához.

Az ezredforduló után elszaporodtak azok az oldalak,³³ ahol tematikusan gyűjtötték össze az oda tartozó linkeket. Ezek a listák jó kiindulási pontok a témába vágó fontosabb – legalábbis a szerkesztők által fontosnak ítélt – tartalmakhoz. Míg a keresők az index és különböző szempontok szerint, automatizmusok révén rangsorolják a találatokat, addig a tematikus oldalak önkéntes alapon és a szerkesztők ítélete alapján választanak.

A legismertebb közösségi oldal, a Facebook 2004-ben kezdte meg működését. A folyamatosan termelődő információmennyiség újabb és újabb rendező- és szűrőmegoldások kitalálását eredményezte. Azért, hogy a felhasználó a virtuális zajból a számára fontos információkat találja meg, a teljes megismerhető bejegyzéseket előszűrik, és annak csak egy részét mutatják meg.

2016-ban ott tartunk, hogy a Google adatokat gyűjt³⁴ a felhasználó szokásairól, és ezáltal a nyújtott szolgáltatásait „gyorsabbá, okosabbá és hasznosabbá” teszi, megvédi a felhasználót a „rosszindulatú programoktól, az adathalásztól”, valamint ez segíti abban, hogy „releváns és hasznos” hirdetéseket jelenítsen meg. Hasonló elven működő rendszert állított hadrendbe a Facebook is pár évvel ezelőtt.

A fenti elvhez hasonló módon működnek a hírgyűjtő portálok is. A gombamód szaporodó hírportálok és az exponenciálisan szaporodó hírmennyiség kitermelte az igényt arra, hogy valamilyen tematika vagy kulcsszó alapján – időt spórolva nekünk – helyettünk nézzenek át tucatnyi vagy annál is több oldalt.³⁵

Az, hogy a megismerhető információ igen nagy része elérhetetlen számunkra, a maradékot pedig olyan szűrőn válogatják elő, amely lehet, hogy pont azt az információt rejti el előlünk, amelyre szükségünk lenne, igen félelmetesen hangzik. A tudás hatalom. A segítség leple alatt pedig a zajból csak azt láthatjuk, amit valaki, valahol, valami alapján eldönt és elénk tesz.

Amikor az írtam, hogy „elindult a gyomosodás és fecsegés folyamata”, ezen azt értettem, hogy ipari méreteket ölt a zajtermelés, és egyre nehezebb megtalálni és felismerni ebben a bábeli zűrzavarban a lényeges dolgokat. Miért tartunk itt?

A virtuális tér szinte korlátlan lehetőséget ad arra, hogy a számunkra fontos információkat megosszuk másokkal. Pár kattintással indíthatunk blogot, a közösségi portálokon megoszthatjuk örömeinket, bánatunkat, a lájk mellé most már szmájlikat is kaptunk. Tucatjával találhatunk tárterületet, ahova akár percenként feltölthetünk fotókat, megoszthatjuk videóinkat. Nem kerül nagy fáradságba cikket közzétenni vagy indítani egy új hírportált.

Ezek után azt gondolhatnánk, a korlátlan lehetőségek területén a közös tudásunk összeadódik és erősíti egymást. Ez azonban nem így van. Az információk nagy területen oszlanak el egy olyan helyen, amelynek csak egy részét érhetjük el. A tartalmak fecsegők – mert a felhasználó megteheti, hogy fecsegen –, és sok esetben rengeteg párhuzamos, máshol már megjelent adatot tartalmaz. Mondhatnánk erre azt, hogy milyen jó ez, milyen sokszínű, hányféle nézőpont szerint közelíthetjük meg ugyanazt. De ez sincs így. Emberek milliói duzzasztják folyamatosan ezt a gigászi léggömböt, amely egy hatalmas bábeli zűrzavarrá fokozódik. A tömeg miatt maga a hely kezd veszíteni az értékéből, és ezzel párhuzamosan felértékelődik a személyes kapcsolatok szerepe. Szemtől szemben kiderül, ki kicsoda, míg a virtuális térben bárki lehet bárki, attól függően, éppen mire vágynak.

Az azonnali megosztás, a vélemény másodpercek alatti kimondása felületessé teszi az embereket, főleg úgy, hogy az anonimitás álcája mögül lehet ezt megtenni. Érdeemes megnézni, egy-egy hírportál bejegyzése után mennyire meddő és semmitmondó a diskurzus. A hozzászólásokból látszik, hogy itt messze nem emberi párbeszédre, hanem egyirányú kommunikációról van szó: mindenki belekiabálja a nagy semmibe a saját kis monológját, zajossá téve a helyet.

Az egyén számára fontos információk kibányászása még tovább növeli a közöttük lévő távolságot: csak körül kell nézni a vonaton, buszon, villamoson! Egyre többen és egyre több időt fordítanak arra, hogy szűrjenek, szelektáljanak – dacára annak, hogy előtte már a rendszer megszűrte az adatokat. Fentebb már írtam arról, milyen (ál)megoldásokat³⁶ fejlesztenek ki a tartalomszolgáltatók. Akinek van Facebook-profilja, tudja, hogy csak szűrt tartalmat lát, s tisztában van vele, hány olyan „ismerőse” van, aki mindenféle, számára érdektelen dolgot megoszt. Nem kis munka és főleg nem kevés időráfordítás kihámozni ebből a zajból bármit is.

Összességében azt láthatjuk, hogy a korlátlan lehetőségek és eszközök révén olyan tömegű adat árasztja el a virtuális teret, amely tartalmában felhígult, s amelynek hitelessége – főleg az anonimitás miatt – megkérdőjelezhető.

Bár igen rossz képét vázoltam fel az internetvilág virtuális zajosodásának, azért azt el kell ismerni, hogy számos előnye és haszna is van ennek a rendszernek. A problémát inkább ott látom, hogy az irány a semmibe vezet. Ma még a helyzet kezelhető azzal, hogy csak akkor csatlakozunk, amikor akarunk, de mi lesz tíz vagy száz év múlva?

ZAJ AZ ALKOTÓK KÖRÜL: A MŰVÉSZZAJ

Egy korábbi fejezetben már utaltam a műalkotásokban megjelenő zajra. Most nem erről lesz szó, hanem arról a zsidvásárról, ami ma jellemzi a művészeti életet. A kifejtését nem minden művészeti területre, csak a képző- és iparművészetre vonatkozóan bontanám ki. Először a párhuzamosságra szeretném felhívni a figyelmet, majd arról a jelenségről írnék pár gondolatot, amit a látóhatár kitágulása és a gondolkodás beszűkülése közt vélek felfedezni.

Az építészeti fejezetben leírt urbanizációs folyamattal párhuzamosan, ahogy az emberek egyre kisebb helyekre sűrűsödtek össze, az addig önálló embertípust³⁷ felváltotta a specializálódott „homunculus”,³⁸ aki munkáját sokszor már nem életformaként éli meg.³⁹ A specializálódásra az orvostudomány a legszemléletesebb példa. Nem a teljes embert, hanem annak csak egy kis részletét vizsgálja és próbálja kezelni. Ez a folyamat az élet minden területén megfigyelhető.

Míg a hetvenes években egy jármű formai megtervezése egy kézben összpontosult, addig ma részekre bontva, külön team tervezi a karosszériát, egy másik pedig csak a lámpát. A termék- és a csomagolástervezés is különvált. Egy specializálódott mérnök foglalkozik az épület megtervezésével, s egy másik a belső tér kialakításával. A térbe kerülő tárgyak más és más munkájának eredményei. Elvben ezzel nem is lenne gond, de mindenki a saját egyedi nyelvén próbál „beszélni”, s a végén – a közös gondolkodás híján – nem áll össze a végeredmény.

A képzőművészetben a specializálódás az eszközök, anyagok és technológiák felmérhetetlenül nagy száma, valamint az egyéni útkeresések miatt alakult ki. Itt fontos megjegyezni, nem arról van szó, hogy egy anyag minősége egyre magasabb színvonalú, hanem hogy egymással párhuzamosan a magas színvonalú és a silány anyagok is rendelkezésre állnak. És nem egy vagy kettő, hanem százszámra. Ma bármi lehet a művészet alapanyaga, ezért minden egyszerre alapanyag. Nincs közös irány, mindenki szanaszét szalad, és kialakul az egyidejűség zűrzavara. És ebben a nagy zajban ki-ki megragad egy szeletet, lehetőleg olyat és úgy, ahogy senki más nem teszi. Lehet erre azt mondani, hogy a sokszínűség gazdagabbá tesz. Én viszont azt gondolom, hogy ahol lármás és zajos közeg alakul ki, ott működésbe lépnek az ember védekező mechanizmusai: az elutasítás és az elzárkózás.

Mi a különbség a kiállítótermek képi világa és az utca reklámvilága között? Talán annyi, hogy a kiállítások nagyobb részén még minőséggel találkozhatunk, míg a reklámoknál egyre kevésbé.⁴⁰ A közös jellemzőjük a mindig újat keresni, a kitűnni akarás és a blöff. Mivel mind kitűnni akar, a legkevésbé jellemző magatartás a másikkal való együttműködés képessége. Ez ma hiányként jelentkezik. Amikor a kép és a szobor elvált az építészeti felülettől és tértől, az volt az a pont, ahol megkezdődött a képzőművészet elmagányosodása. Minden olyan időszakban, amikor egymásra találtak, létrejött az összművészet. Erre majd később visszatérek.

Az eszközök és anyagok sokasága mellett a kitágult horizont lehetővé tette más országok művészeti alkotásainak jelen idejű megismerését. Amikor volt ideje az alkotóknak a látott tapasztalatok feldolgozására, akkor azok inspiráló erővel, hozzáadott értéként hatottak rá, nem pedig utánzasként jelentkeztek produktumaiban. Az építészeti fejezetben leírtakhoz hasonlóan a képzőművészetben és az iparművészetben is megjelent a helyfüggetlen kifejezőmód.

Azzal, hogy az alkotók bárhol alkotásokat készítenek, a saját kultúrájukhoz való kötődés szálait tépik el. Márpedig ha az alkotás nem kötődik a csoportkultúrához és nem lesz része az életmódjának, akkor légüres térbe kerül, s a többi alkotással együtt törmelékként sodródik a környezetünkbe. A műélvező vagy tudomást sem vesz róla, vagy használat után megszabadul tőle.

A mai magyar iparművészetre jellemző, hogy az egyes szakágakban létrehozott tárgyak köszönő viszonyban sincsenek egymással. Amíg stílusról tudtunk beszélni, addig létezett az összhangnak a tárgyak közötti összetartó ereje, ma ez csak a bárhol-terek uniformizált objektumai között létezhet.

Visszatérve a zaj köré épített gondolatsorhoz, egy képzőművészettel kapcsolatos példával illusztrálom az eddig leírtakat. 2016-ban rendezték meg a *Harmónia*⁴¹ című kiállítást, ahol 820 alkotó egy-egy művét állították ki. A szám lenyűgöző, a szervezés nagyszerű, az összkép viszont elgondolkodtató volt!

A ma művészeti „színpadán” egyszerre van jelen az elmúlt száz év alkotói kifejezőmódjainak választéka, a tájképkavarelltől kezdve a fehér alapon piros kockáig. Absztrakt, naturális, futurisztikus, koncept, avantgárd és gesztus, minden van, amit csak akarunk. Lehet erre azt mondani, hogy milyen nagyszerű, sokoldalú művészetünk van, de én inkább azt látom, hogy bábeli zűrzavarba, széteső, egymást túlharsogó, más nyelvet beszélő, kaotikus forgatagba jutottunk, ahol a zaj mértéke olyan nagy, hogy képtelenség eligazodni benne. Egy ilyen közegben, ahol mindenki a saját maga mondandóját citálja, hogy lehet megtalálni a közös gondolat – netalántán az összművészet – vékonyka fonalát?

Az említett kiállítással kapcsolatban a másik, számomra érzékelhető probléma a beszűkülés. Már a glitch-csel kapcsoltban felvetettem: cél vagy eszköz egy-egy technika? A kérdést azzal egészíteném ki, hogy sok alkotás kifejezőmódja és formakincse a korábban leírt, specializálódott ember jellemvonásait viseli magán. Meg sem próbál kiszakadni abból a szűk sávból, ahol megtalálni

vélte a saját kifejezőmódját. Tucatjával gyártja alaptémáinak variációit, és még csak kísérletet sem tesz arra, hogy csatlakozzon valami irányhoz, közös gondolathoz.

A leírtak alapján úgy látom, az egymás mellett párhuzamosan jelen lévő számtalan anyag, technika és kifejezőmód, valamint a specializálódás és a hozzá kapcsolódó beszüklés olyan mennyiségű egymásra nem figyelő művészeti alkotást termel, hogy ebben a művész-zajkeltésben nehéz együtt, egy irányba elindulni. Márpedig az összművészet, úgy gondolom, csak ebben az esetben valósítható meg.

ÖSSZMŰVÉSZET VAGY MŰVÉSZETEK ÖSSZESEN?

Az összművészet fogalmát elsődlegesen a tér-, tárgy- és képalkotó művészetek felől közelíthetném meg. A fogalmat a 19–20. századi szecessziós művészettel kapcsolatban jegyzi a művészettörténet, elfeledkezve arról, hogy már korábban is voltak olyan korszakok, ahol hasonló módon létrejöttek több művészeti ágat átfogó alkotások.

A román kor és a gótika templomépítészete az adott tér természetes részeként kezelte a festészetet, a szobrászatot és az üvegművészetet. Azonban van egy lényegi eltérés a két korszak között: míg a középkori szakrális épületeknél fel sem merült az egyes művészeti ágak szétválaszthatósága, addig a szecesszióban az egymástól már szétvált művészeti ágak újraegyesítése volt a cél. Ezt követően már csak egyszer, a Bauhausban kísérelték meg újraértelmezni ezt az összefüggést, de ott már csak a színpadművészet⁴² területén alkalmazták.

Ám se a szecesszió, se a Bauhaus kísérlete nem tartott sokáig. Az általam felvázolt zaj hatása már akkor is érvényesült. A művészeti területek szétválása és a számtalan kifejezésforma kuszasága, s ezáltal a gondolatok számtalan irányultsága nem hagyta hosszú távon életben ezeket a törekvéseket. Az azóta eltelt időszak során az összművészeti alkotások annyi időt sem éltek meg, mint az előzők, és főleg nem tudtak életformává, szerves kultúrává válni.

A szóösszetétel megfordításával – „művészetek összessége” – az a szándékom, hogy az előző fejezetben leírtak alapján elkülönítsem a ma megvalósuló, összművészetinek nevezett alkotásokat mind a szecesszió, mind a román kor összművészeti építészettől. Mégpedig azért, mert ezek a mai kísérletek csak az adott akciók ideje alatt léteznek, tehát az összetartó erő az alkotó pillanatnyi akaratán múlik.

Mit is jelent ma az összművészet? A színházi előadások leg többjét tekinthetjük annak,⁴³ illetve ide sorolhatjuk a képzőművészek által szervezett összművészeti performanszokat is. Igaz, hogy több művészeti ágat fognak össze, de megmaradnak az előadás helyszínén belül, és a megvalósításuk után csak az emlékü maradt meg, illetve a video- és fotódokumentációik. Ebbe a körbe tartoznak az összművészeti alkotótáborok is.⁴⁴

De vannak összművészetinek nevezett fesztiválok is. Ezek jellemzője, hogy leg több esetben az „össz-” annyit jelent, hogy egy-két napra összeszerveznek különböző művészeti ágakból művészeket, ahol lehetőségünk van hol az egyik, hol a másik alkotó előadásának, kiállításának, akciójának műélvezőjévé válni.

ÖSSZEGZÉS

Ezek után fel kell tennünk a kérdést: ilyen zajban lehet-e ma összművészeti alkotást létrehozni?

Az első fejezetben felvázolt zajterületek és az ezek következtében létrejött zajos közeg a különböző művészeti területek alkotóiban olyan sokféle irányultságot, bábeli zűrzavart hozott létre, hogy meggyőződésem szerint ezek nem foghatók össze egy cél érdekében. Márpedig az összművészet létrejöttéhez erre lenne szükség. Amikor a közelmúltban a szecesszió építészeti alkotásaiban mégis sikerült ez az összkép, akkor sem tudott maradéktalanul beépülni a kultúrába, nem tudott az adott csoport életformájának hosszú távon részévé válni. Nem, mert ehhez szükség lett volna mind a művészet, mind az élet zajmentesítésére.

Talán ideje lenne már lelassítani és elcsendesíteni ezt az amúgy igen szép és lakható világot, mert ha nem ezt tesszük, a zaj áldozataivá válunk.

FORRÁSJEGYZÉK

- BAKCSI Gyula, *Magatartási eredetű zajok a szervezeti kommunikációban*, Vezetéstudomány, 1990/4, 5–13.
- BORIÁN György, „...isten szö-e a csönd?” *Zajvédelmi kézikönyv humánökológiai iskolák, társadalmi szervezetek számára*, Green Pannónia Környezeti Nevelésért Alapítvány, Balatonboglár, 1998.
- Éljen az összművészet – Interjú Végh Attilával (Weiner Sennyey Tibor), Irodalmi Jelen, 2011/122, 67–69.
- FERCSIK Erzsébet, RAÁTZ Judit, *Kommunikáció és nyelvhasználat*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.
- HARASZTI Enikő, *A futurista (zaj-) zenefelfogás alapjai*, Helikon, 2010/3, 380–388.
- KARAP Zoltán, *Metazene – metaesztétika? Avagy a zaj százéves üzenete*, Nagyerdei Almanach, 2014/2, 60–76.
- Friedrich KITTLER, *Jel és zaj távolsága. Intézményesség és kulturális közvetítés*, Ráció, Budapest, 2005, 455–474.
- KOVÁTS Attila, *Zaj- és rezgésvédelem*, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2004.
- François MOLNAR, Vera MOLNAR: *Zaj, forma és művészet; A tekintet szintaxisa – François Molnar válogatott tanulmányai*, Gondolat Kiadó, Budapest, 81–94. NEMES Z. MARIÓ, *Összművészet mint mutáció – Szent István Király Múzeum, Műértő*, 2012/7–8, 9.
- NYIKOS Júlia, „Összművészet” az absztrakt festészetben az absztrakció kezdeteinél – (Musée d’Orsay), Magyar Műhely, 2004/132, 66–69.
- Promóciós zaj és kannibalizáció, http://www.elelmiszer.hu/cikk/promocios_zaj_es_kannibalizacio (Letöltve: 2016. május 21.)
- ROTHMAN Gabriella, *A háztól a kiskánál – lakóházak az összművészet jegyében*, Intérieur, 2004/3, 66–71.
- SALY Károly, *A „gyilkos” zaj*, Élet és Tudomány, 1988/10, 302–303.
- SCHÁD Péter, ZENTAI Kinga, *A zajterhelés mint környezetszennyezés és a növényzet szerepe a zaj csökkentésében*, Független Ökológiai Központ Alapítvány, Budapest, 2001.
- VÁSÁRI Melinda, *Az információ és zaj közötti senkiföldjén*, Partitúra Irodalomtudományi Folyóirat, 2014/1, 51–58.
- Zajzene a menekülttáborban*, http://index.hu/video/2010/09/18/zajzene_a_menekulttaborban. Letöltve: 2016. 06. 17.

JEGYZETEK

- ¹ FERCSIK Erzsébet, RAÁTZ Judit, *Kommunikáció és nyelvhasználat*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 17.
- ² Lásd dr. Masaru Emoto japán kutatónak a vízzel végzett kutatásait.
- ³ Érdekes vizsgálódás tárgya lehetne az egyes elektronikus zajok elnevezéseinek és lehetséges párhuzamai-nak elemzése: fehér zaj, rózsaszín zaj, termikus zaj (Johnson–Nyquist zaj), sörétzaj, 1/f zaj (villódzási zaj), la-vinazaj, négyszögzaj, árameloszlási zaj.
- ⁴ Jelenlegi tudásom szerint történeti szempontból a zaj és képzőművészet kapcsolatával még nem foglalkozott senki.
- ⁵ HARASZTI Enikő, *A futurista (zaj-) zenefelfogás alapjai*, Helikon, 2010/3, 380–388.
- ⁶ A szófordulat szándékos, mert másodjára nem sikerült rátalálnom a történetet ismertető cikkre.
- ⁷ A történet azért került bele a tanulmányba, mert példa arra, hogy a művészeti közeg mennyire zajos, és ebben a homályos közegben a szélhámosság milyen könnyen felütheti a fejét.
- ⁸ HÓEMBER, *A provokáció művészete – Ízelítő a magyar zajzenéből*, http://langologitarok.blog.hu/2013/08/24/a_provokacio_muveszete_izelito_a_magyar_zajzenebol (Letöltve: 2016. június 17.)
- ⁹ „Zajkonferencia”, Debreceni Egyetem BTK Főépület, 2014. november 15.
- ¹⁰ <http://uh.hu/>
- ¹¹ Pécs Airport, Budapest, Múcsarnok, 2016. május 3 – június 19.
- ¹² Magyarul: hiba.
- ¹³ RÁCZ Rebeka, *Szabályos glitch az építészetben*, Mediengruppe Bitnik: H3333333K (Letöltve: 2016. június 17.) <http://designisso.tumblr.com/post/133397175322/szab%C3%A1lyos-glitch-az-%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9sben-mediengruppe>
- ¹⁴ BARI Máriusz, *Végy egy képet, rontsd el, és kész a művészet*, <http://24.hu/tech/2016/01/29/vegy-egy-kepet-rontsd-el-es-kesz-a-muveszet> (Letöltve: 2016. június 17.)
- ¹⁵ *Végre nem kell tovább várni, itt a mozgó GLITCH SELFIE!*, <http://urbanplayer.hu/kult/vegre-nem-kell-tovabb-varni-itt-a-mozgo-glitch-selfie> (Letöltve: 2016. június 17.)

¹⁶ *Glitch: a hair's[ku:l] legújabb kollekciója – interjú Hoglmayer Attilával*, <http://fodraszinfo.com/portal/hairskul-kollekcio-glitch-2015-interju-hoglmayer-attila> (Letöltve: 2016. június 17.)

¹⁷ SZABÓ Fruzsina, *Glitch mint térbeli esztétika*, Moholy-Nagy László Formatervezési Ösztöndíj, Magyar Formatervezési Tanács Irodája, Budapest, 2016, 26–29.

¹⁸ Ugyanez a probléma merül fel bennem a „*Képek és pixelek. Fotóművészet – és azon túl, | Nemzeti Szalon, 2016*” kiállítással kapcsolatban is. Már a megnyitó beszédek is piszkálták a helyzetet: ma csak az nem készíti fotót, aki nem akar. Felmerül a kérdés, ebben a közegben (zajban?) hogyan lehet meghatározni a fotó művészi értékét. Számos olyan képet állítottak ki, amit „akár én is készíthettem volna”. Hogy miért kerültek mégis oda? Jó kérdés.

¹⁹ Az alcím feloldása: Vajon tudjuk, mi zajlik körülöttünk? Unatkozik? Vásároljon mosómedvét! Tényleg zavaró zsongás vesz minket körül?

²⁰ Itt a természeti környezetbe való illeszkedést értem. Az épített környezetbe való illeszkedést a tanulmány későbbi részében vizsgálom.

²¹ Ugyanez történt az élet minden területén, így a tárgykultúrában, a zenében és táncban is. Ezekre külön nem tér ki a tanulmányban.

²² T. S. ELIOT, *A kultúra meghatározása*, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 44.

²³ A formán jelen esetben az épület teljes egészét értem, a funkcionális elrendezéstől kezdve a használt anyagokon át a díszítésekig bezárólag.

²⁴ A próbálkozások csak időlegesegek és formálisak lehetnek, mivel a leírt probléma – mint korábban már jeleztem – nem csak építészeti megoldást igényel. Csak sok változással együtt lehet rálelni vagy visszatérni (?) az optimálisan járható útra.

²⁵ HORNYIK Sándor, *A posztkommunista „magyar kocka”*, <http://meonline.hu/archivum/a-posztkommunista-magyar-kocka>

²⁶ Az addigi tanyasi és falusi építkezési forma a család vagy a közösség összefogására épített. Nem készült terv, volt szerepe az építésznek. Amikor ezekbe az építkezésekbe bekapcsolódott az építész tervező, az egyben azt is jelentette, hogy magára hagyta az építészársadalom a falu lakosságát. Ugyanis ezeket az épületeket alacsony képzettségű megélhetési építések kreálták. Volt két-három előre elkészített terv, amit adoptáltak a helyhez (kicsérélték a feliratot a pecséten). Természetesen az igényeknek nem feleltek meg az alaprajzok, ezért az építők menet közben kiigazították azt. Közben a hozzáértő építések magasabb, intellektuálisabb problémák megoldásán dolgoztak, és elfelejtették felemelni a hangjukat a vidék építészeti leépítése ellen.

²⁷ JAKAB Csaba, MÁRTON László Attila, *Élet Farkaslakán: képek és történetek a falu építés- és településfejlődéséről*, Hét-fő Bt., Budapest, 2002.

²⁸ Innentől kezdve azért tartom „idegennek”, mert elválasztja és elidegeníti a termelőt a felhasználótól. Hamis világhépet sugall a vásárlónak: mert ön megteheti, mert a birtoklás révén valaki mássá válhat.

²⁹ http://www.elelmiszer.hu/cikk/promocios_zaj_es_kannibalizacio

³⁰ Uo.: „Említést érdemel, hogy akadt az eladótérben olyan rész, ahol 20 méteren 26 akciós árajánlat igyekezett felhívni magára a vásárlók figyelmét. Azonkívül wobblerek, LCD tévé, shelf stopperek, padlómatricák, plakátok és más eszközök versengtek azért, hogy érzékelték őket.”

³¹ BARABÁSI Albert László, *Behálózva*, Helikon, Budapest, 2013, 180.

³² Ilyen például a Yahoo!, az AltaVista, a Google stb.

³³ Például a Startlap. <http://www.lap.hu>

³⁴ <https://privacy.google.com/#google-data>

³⁵ Számomra itt tetten érhető egy fordított gondolkodás. Nem a hírportálok és a duplikált információk mennyiségét csökkentik, hanem egyre több eszközt hoznak létre. Kezelik, nem pedig megoldják a problémát.

³⁶ Azért tartom álmegoldásnak a Google és a Facebook nyújtotta, a felhasználói profilra építő szolgáltatásokat, mert nem megoldják, csak kezelik a problémákat. És teszik mindezt úgy, hogy rögtön több tucat új problémát generálnak mellé. Meggyőződésem, hogy mind az ipari forradalom, mind a digitális forradalom ilyen álmegoldások egymásutánjaiból épül fel. Ezt nevezzük tévesen fejlődésnek. Ez inkább visszafejlődés.

³⁷ Az önálló ember alatt azt értem, hogy mindent ön maga meg tud oldani. Házat épít, földet művel, főz, elkészíti a ruháját és a szerszámain, vagyis önálló. Természetesen ez egyszerűsítés, mert az ember alapegysége nem az egyén, hanem a család, és az egyes családokat a közösség fogja össze. Az önállóság ezen a körön belül működik.

³⁸ A specializálódott embernek foglalkozása és fizetése van. Ha építkezik, vállalkozót bíz meg, ha ebédelni akar, beül az étterembe. Már nem önálló, és a szükségleteit nem a család és a közösség keretein belül oldja meg, hanem külső segítséget vesz igénybe. Jellemzője, hogy sebezhető, és a munka fáradalmait több száz kilométeres – fázasztó – vezetés és nyaralás után, otthon pihen ki.

³⁹ Ez egy leegyszerűsített változási ív, ahol csak a két végpontot írom le. Ennél árnyaltabb a valóság, mivel a különböző kulturális csoportokban ez a folyamat más és más ritmusban zajlott le. Részletes kifejtésére e tanulmány keretei között nincs mód.

⁴⁰ Mára kettévált a marketingplakát és a művészi módon megformált plakátművészet. A két világháború közt és még a szocializmus idején is magas színvonalú plakátművészetünk volt. Mára ez az utcákról visszaszorult a kiállítótermekbe. A helyét az utcákon átvette a marketing vezérelte ipari plakát műfaja.

⁴¹ *A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének képző-, ipar- és fotóművészeti kiállítása*, Szentendre, Művészetmalom, 2015. december 5 – 2016. január 5.

⁴² A maga módján a színpadművészet azóta is olyan összművészeti alkotás, amely a színház keretei közül már nem akar, tud kilépni; önmagába zárt világ.

⁴³ Bár a színházban megjelent digitális technikák miatt már ez a megállapítás sem lehet teljes értékű.

⁴⁴ *Minimum Party, Arte Diem, Összpróba.*

SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN

Humor és szocializmus

A múlt megőrzése és feldolgozása az online térben

SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN (1991) Budapest

A múlt történéseiről való normatív beszéd, a tudományos alapon történő retrospektív ítéletalkotás a történelemtudomány sajátja, amelynek mára szerves része a kultúrán és kommunikáción keresztül való társadalmi emlékezés kutatása is. Tehát annak a jelenségnek a vizsgálata, hogy bizonyos közösségek saját értékeit és tapasztalatukat milyen jeleken és kulturális regisztereken keresztül őrizték meg. A csoportos identitás kialakulásának egyik alapfeltétele a közösen elfogadott, értéket közvetítő múlt elfogadása, amely a kollektív emlékezeten keresztül valósulhat meg, amely viszont kommunikáció nélkül nem jöhetne létre.¹ A 21. században új lehetőségek nyíltak a közösség múltjának megőrzésére, az arra való emlékezésre, tehát a csoportidentitás kialakítására. Az online térben való tudásmegőrzés és identitásformáció nevezhető „digitális emlékezetnek”, amely kifejezést főleg azon archívumok összességére értik, amelyek már nemcsak fizikálisan, hanem a digitális térben is elérhetővé váltak; ezek a különböző típusú gyűjtemények, könyvtárak, múzeumok anyagai, kutató és metaadat-rendszerező portálok.² Azonban az online kommemorációnak számos egyéb formája létezik, amelyek nevezhetők inkább digitális – esetleg interaktív és a web 2.0-ra reflektáló – kiállításoknak.³ A legnépszerűbb közösségi portál nemcsak arra biztosít kiváló terepet, hogy ápoljuk személyes kapcsolatainkat, és bővítsük a másokról gyűjtött információinkat, hanem hogy különböző érdekek és értékek mentén szerveződő csoportok tagjaiként különböző típusú és formátumú tartalmakat alakítsunk és fogyasszunk.

Jelen írás a memetikai tanulmányok azon ágához tartozik, amely egy (ez esetben több) tudományterülethez kapcsolja a memekről való vizsgálódást, és ötvözi azok módszertani eszköztárát. Így az elemzés nem csupán a memetika, hanem a történettudomány és a tágabban értelmezett kultúratudományok premisszáiból is merít.

Olyan kérdésekre keresem a választ, mint hogy az új médiában, az online térben – a Szocialista Mémgyár mémjein keresztül – hogyan kerül megőrzésre a szocializmus öröksége, és milyen szerepe van a humornak a múlt feldolgozásában. Milyen relációban állnak egymással a valóságot kiforgató, humoros képi és szöveges (kép alapú mém) ábrázolások, illetve az iskola által is közvetített történelem és a családi legendáriumból fennmaradt hagyományok? A vizsgálat alapfeltevése, hogy a „szocialista mém” nem csupán humorforrás, amely a szabad időben történő információszerző, -feldolgozó és -alakító szokásaink (online tartalomolvasás) terméke, hanem egyben (múlt)feldolgozás, megértés és az emlékezés terepe.

MÓDSZERTANI ÁTTEKINTÉS

Az internetes mém fogalma alatt nem csupán az a jelenség értendő, amely során megvalósul a különböző összetett típusú tartalmak bizonyos koncepciók szerinti összeillesztése, hanem az előbbi módon megszülető digitális tartalom később széles körben képes terjedni és átalakulni a közösségi interakciók révén. A közösségi interakciók alatt itt főleg a hétköznapi kreativitás és a részvételi kultúra online felületen történő megjelenését kell érteni. A különböző internetes mémek nemcsak digitális fogyasztói termékek, hanem a befogadás után történő jelentésalkotás alapjainak tekinthetők.⁴ Richard Dawkins mémfogalma bizonyára még nem terjedhetett ki az online mémekre, azonban tökéletesen leírja azt a jelenséget, ahogyan bizonyos jelek, szimbólumok, elvont fogalmak és összetett jelenségek elterjedhetnek egyes társadalmakban (pl. vallások, szokások, kulturális irányzatok). Ez az evolucionista biológiából integrált módszertan és szókészlet megfelelően bizonyul a vizuális kommunikáció egyre inkább népszerű műfajának leírására. Korunk különböző szegmenseinek

résztevői is előszeretettel alkalmazzák, alakítják és elemzik a jelenséget, amely mára minden bizonytalansággal identitáskonstruáló funkcióval is bírhat.⁵

Az online mémek kutatásának különféle irányai és kategóriái léteznek. Pölcz Róbert tanulmányában Limor Shifman megállapításait foglalja össze, és a következő négy kutatási irányt határozza meg: 1) „A memetikus kommunikáció politikája” – a társadalmi strukturálódás és a digitális hálózatok létrejöttének összefüggései. 2) „Az internetes mém mint nyelv” – vizsgálható-e nyelvként a mém, és ha igen, milyen nyelvváltozatok konstruálódnak? 3) „Az internetes mémek hatása a politikára” – a mémek hatása a különböző társadalomszerveződési folyamatokra. 4) „A vírusok és a mémek terjedése.”⁶ Tehát a mémekkel kapcsolatos kutatások főbb kérdései: Mi is az online mém? Milyen társadalmi reprezentációt vagy percepciót tükröznek a mémek? Hogyan terjed a mém? A memetikai kutatások között a legelterjedtebbek a társadalmi befogadást és alkotást vizsgáló tanulmányok, amelyek általában egy másik tudomány – tehát nem a vizuális kommunikáció, a médiatudomány – szemszögéből veszik szemügyre a mémeket. Jelen tanulmány is e „mainstream” kategóriába sorolható.

A mémek elemzésére többféle, sikeresen alkalmazott módszertan, terminológiai megfontolás és taxonómia létezik, amely mind más és más tudományterületből merít. Jelen elemzés egy, a hermeneutikai hagyományokból származó kvalitatív tartalomelemzéssel kombinált szemiotikai vizsgálat.⁷ Ennek egyik fő oka a vizsgált minta kiválasztásának nehézsége. Rengeteg szempont szerint lehetne válogatni az elemzendő mémek fajtája, népszerűsége, elterjedtsége, megjelenésének időpontja, alkotója szerint. Az online mémek vagy egyéb digitális tartalmak vizsgálatakor általánosan elterjedt egy olyan kvantitatív megközelítés, amely megpróbál egy reprezentatívnak vélt minta alapján következtetéseket levonni a vizsgált közösség identitásával és összetételével kapcsolatban.⁸ Például az egyik ilyen irányú kutatás arra a kérdésre kívánt választ találni, hogy bizonyos események mennyire élnek aktívan a társadalom kollektív emlékezetében, és ezt a Wikipedia portálon lefuttatott keresések keresztlől próbálta lemérni és táblázatos formában reprezentálni.⁹

A vizsgálandó mémek kiválasztásának szempontjainál a „véletlenszerű mintavétel” tűnhet eufemisztikus csúsztatásnak, azonban tökéletesen illusztrálja az alapproblémát: hogyan szelektáljunk? A következőkben vizsgálat alá vont mémek a Szocialista Mémgyár olyan megosztott tartalmai, amelyek valamely fontosabb dátumhoz vagy ünnephez köthető időszakban váltak publikussá az elmúlt év során. Dekódolásukhoz pedig a Mátyus Imre által is alkalmazott Milner-féle taxonómiát¹⁰ veszem alapul, amely a különböző online közösségekben leginkább használatos mémek vizuális variációit strukturalta.

Az ünnepek és a különböző jeles alkalmak évezredek óta az emberiség életének szerves részei, sőt, a mindennapok, a munkanapok is ezek köré szerveződnek és szegmentálódnak. Általában az ünnepek a 19. századtól kaptak politikai színezetet, előtte „csupán” a szakrális lét és a földi élet körforgásának leképeződései voltak, olyan pontok, amelyek rendszereztek a társadalom kollektív identitását, az emlékezet révén rögzítették azt a közös tudást, amely szükséges és hasznos volt mind az immanens, mind a transzcendens lét szempontjából. A politika beszűremlésével a mindennapi életbe, a modernizálódó társadalom átalakulásával az állam is létrehozta azokat a közös szimbolikus pontokat, amelyekre – felekezeti hovatartozástól függetlenül – érdemesnek tűnt emlékezni. Ezek az ünnepnapok könnyedén válhattak az aktuális rendszerek emlékezet- és történetpolitikájának eszközeivé. A magyarországi szocializmus számos ilyen példát szolgáltat. Az államalapítás ünnepe, Szent István napja így válhatott az új kenyér ünnepévé, március 15. nemzeti ünnepből munkanappá, így vált lehetségessé, hogy „értorkok harsogva zúgják a szélnek felszabadítónk hősi nevét” minden április 4-én.¹¹ A kommunista eszmeiségtől függetlenül lett világszerte május 1. a munka ünnepe, de az állam érdekeinek alárendelt termelés és munka egyértelműen a szocialista rendszerek jelképévé vált. A keresztény kultúrkörből és tradícióból a szocialista időszakra hagyományozódott ünnepek a rendszer belső ellentmondásainak állatorvosi lovai. Ebből a dichotomikus állapotból születnek napjainkban azok a mémek, amelyek tulajdonképpen a ma szabadon megélhető ünnepeken (ideológiától mentesen) reflektálnak a szocializmusban is létező jeles napokra, amelyek természetesen illeszkedtek az állam által irányított diskurzusba.¹²

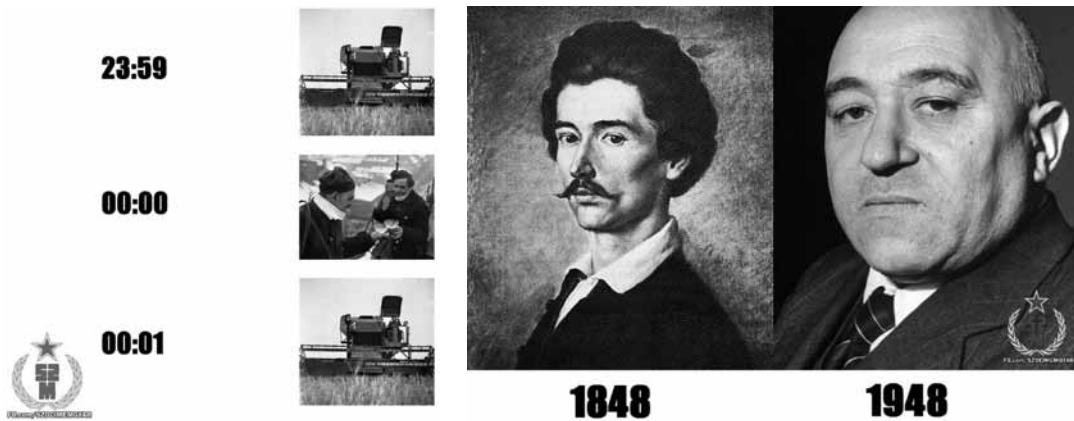
ÜNNEPEK SORÁN MEGOSZTOTT „SZOCIALISTA MÉMEK”

Az alábbiakban a Szocialista Mémgyár¹³ elnevezésű Facebook-oldal által megosztott és a fenti szempontok alapján kiválasztott internetes mémek interpretatív kvalitatív tartalomelemzésére és az analízis eredményeinek ismertetésére kerül sor. A kutatás során a 2016. október 23. és 2017. szeptember 4. közötti időszakban feltöltött mémek közül azok kerültek kiválasztásra, amelyek egy-egy ünnep időszakában jelentek meg. A kutatás és a végleges adatgyűjtés lezárultakor (2017. szeptember 21.) az oldalnak 100 755 kedvelője és 101 133 követője volt. Az oldal 2015. december 19. óta oszt meg mémeket. A vizuális tartalmakat tekintve 1092 db kép került mind ez idáig megosztásra. A Szocialista Mémgyár öndefiníciójában is megjelenik, hogy a szocializmus időszakára reflektál, illetve az oldal létrehozója a „humorista” státust jelölte meg, tehát a megosztott információk és tartalmak valósághoz fűződő viszonyát ezen premissza mentén érdemes vizsgálni. A Szocialista Mémgyárhoz bárki szabadon csatlakozhat, kedvelheti, ami által hozzáférhet az oldal megosztott képeihez, bejegyzéseihez és egyéb tartalmaihoz. Az oldal adminisztrátorai és kedvelői szabadon tölthetnek fel és oszthatnak meg saját mémeket. Tehát érvényesülhet a részvételi kultúra, amin keresztül az oldal felhasználói is a tartalmak alkotóivá és terjesztőivé válhatnak, ezáltal az oldal a „hétköznapi kreativitás (*vernacular creativity*)” megélés[nek] és az alkotások nyilvánosságra hozatalá[na]k¹⁴ egy lehetséges terepe. Általánosságba véve a Szocialista Mémgyár által „kitermelt” mémek főleg az 1945 és 1989 közötti időszak azon általános toposzaira reflektálnak, amelyek ismerete nem feltételez elmélyült tudást a korszakkal kapcsolatban, csupán a közoktatás történelem tantárgyában megjelenő ismeretanyagának legelemibb pontjaira fókuszál. A mémek leggyakrabban előforduló szereplői Rákosi Mátyás, Kádár János és Sztálin. A két előbbi nevével a magyarországi szocializmus időszakának két egymást követő periódusát is (vagy a működési sajátosságok és eltérések alapján: rendszerét) jellemezni szokták. Igaz ugyan, hogy a két történelmi szereplő közül csak Rákosi került be a kiválasztott mémek megjelenített alakjai közé. Ilyen, hasonlóképpen – a Mémgyár egyéb mémjei között – elterjedt szocialista toposz a munka fogalmának, a bányában és a gyárban való termelésnek gúnyos fetisizálása. Számos, a marxizmusból merített gondolat vagy a korszak általános szókészletének revideálása anakronisztikusnak tűnhet, ami szintén egyfajta ironizáló nyelvi toposzként értelmezendő. A feketevágás, a csengőfrász, az ÁVH fekete autói, a besúgórendszer olyan vissza-visszatérő nyelvi, vizuális elemek és humorforrások a mémekben, amelyek a szocializmus tabusított és átpolitizált mindennapjaira reflektálnak.

A kiválasztott tíz mém olyan ünnepek vagy a mindennapi élet menetében jeles és kiemelkedő napok (pl. tanévkezdés) során került megosztásra, mint az újév, március 15., május 1., szeptember 1., december 6., karácsony. A naptár logikus és megszokott rendjét figyelembe véve a legelső szocialista mém 2017. január 1-jén jelent meg.

Az 1. sz. ábrán látható mém a Milner-féle taxonómia szerint a „remixelt képek” kategóriáján belül, a „halmozott képek” közül a „halmozott állóképekhez” sorolható. Azonban külön kategóriát alkot olyan szempontból, hogy nem a képekre került a felirat, hanem azok mellé. A kategorizálás problematikájával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a taxonómiában megjelölt kategóriák és alkategóriák nem tekinthetők minden esetben érvényes műfaji besorolásnak. A különböző mémek nemcsak a külső szerkezeti jegyek alapján rendszerezhetők, hanem hangsúlyosak a különböző retorikai és alkotói szempontok is.¹⁵ Ahogy a Dawkins-féle mémek/gének is terjednek, osztoznak és szaporodnak, úgy a különböző mémtípusok is nagyon rövid időn belül képesek mutálódni. A „halmozott állókép” egyébiránt a Mátyus Imre által vizsgált nagyobb mintában is a legnépszerűbbnek bizonyult. Ennek egyik lehetséges oka, hogy elkészítése nem igényel különösebb képszerkesztői ismereteket, továbbá hogy a különböző képek egymásutánisága sokkal inkább képes egy időben lezajló folyamat érzékeltetésére. Visszatérve a termelőmunkát csak egy percre félbeszakító, „egy teljes perces” ünnepre reflektáló szilveszteri mémre (1. sz. ábra): itt a munka és a termelés ironikus megjelenítése figyelhető meg. A szöveges feliratot a képek egymásutániságából fakadó folyamat egyértelműsége helyettesíti, amelyet időbeli dimenzióba a képek mellett látható pontos időpont helyez. Az újév előtt egy perccel is még szakadatlanul működő aratógép szimbolizálja a „szocialista dolgozó nép” fáradhatatlan tevékenységét, amelyet pusztán egyetlen percre szakítanak meg egy visszafogott koccintással, hogy az újév első percében ugyanúgy folytatódhasson a munka. A szocialista rendszer sztahanovizmusának, az uralkodó párt szakmai és tudományos érvektől

elrugaszkodott termelési terveinek kigúnyolására utal a tél közepén történő aratás és az éjszakai napfény. Egészében véve a mém a folyamatos termelés megállíthatatlanságát állítja pellengére, és csupán az egyes összetevők ellentmondásosságának megfigyelésével fejthetők fel a mélyebb rétegei. A koccintó férfiakat közelebbről megtekintve felismerhető, hogy foglalkozásuk szerint kéményséprők, akiket városi bérházak tetején (tehát a „természetes lelőhelyükön”) kaptak lencsevégre, amint pezsgőspohárral koccintanak. Tehát nem is ők azok, akik az első és a harmadik képen folyamatban lévő termelést ténylegesen végzik. Így a mém a rendszer explicite társadalmi preferenciáit is tükrözi, hiszen a mindenkori dolgozó munkás foglalta el az osztályok közötti rangsorban a privilegizált első helyet a mezőgazdaságban tevékenykedő parasztsággal szemben.

1. és 2. sz. ábra

A szocializmus teljes időszakában Magyarországon az egyik gyűjtőpontnak számított az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc ünnepnapja, március 15., hiszen a nemzeti eszmék csak erőltetett logikai bukfenek és ideológiai kompromisszumok árán találtak egymásra a marxizmus–leninizmus több mint fél évszázadon át programadó eszmerendszerével.¹⁶ A 2. sz. ábrán látható mém pontosan erre az ellentmondásra reflektál, az ünnepel kapcsolatos egyik elsődleges személyi asszociációt összekötve a százéves évforduló idejétől számított Rákosi-rendszer névadó alakjával.

A mém a Milner-féle típusokat tekintve a „halmozott állóképek” közé sorolható, azzal a különbséggel, hogy itt két portré került egymás mellé, alattuk egy-egy évszámmal. Az első képen Petőfi Sándor stilizált portréja látható, aki a márciusi ifjak vezető egyéniségeként kulcsszerepet játszott az 1848. március 15-én zajló pest-budai megmozdulások során. A későbbi uralkodó rendszerek bátran nyúltak alakjához, hogy politikai szimbólummá avanszálják, és ideológiai tartalommal töltsék fel. Ahogyan Anatolij Lunacsarszkij is a „maga kora bolsevikjének” nevezte a költőt.¹⁷ A mellett látható fényképportré nem nevezhető stilizáltnak, ám sokkal kevésbé bizalomgerjesztő rajta Rákosi Mátyás, 1948-ban épp a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára. A mém kontextusához ebben az esetben hozzátartozik a kép közzétételéhez fűződő aláírás: „Mindenkinek mást jelent '48. Avagy 100 évente hősök állnak nemzetünk élére.” A két történelmi alak egymás mellé illesztése pozitív és negatív pólusra osztja a képet. Továbbá egy lineáris idővonalon helyezi el a „magyar hősöket”, minőségbeli különbségeiket tekintve – ha létezik egyáltalán ilyen – csökkenő sorrendben, amivel fordítottan arányos az alakok képen megjelenített mérete. A forradalomra és szabadságharcra való emlékezéshez hozzátartozik a kivívott eredmények időtállósága és a múltra vetített reflexiók különbözősége. A humorforrás itt a '48-as, rövidített évszámhoz kötődő személyek szerepének és megítélésének különbözősége. Nem feledve azt a tényt, hogy mindkét alaknak a fentebb jelzett évben már létezett – saját maga által gerjesztett – kultusza.¹⁸ Az izzó tekintetű romantikus költő és a kamerába flegmatikus megvetéssel néző Rákosi Mátyás kettősége jelenti az irónia magját. A hős és az antihős antagonisztikus ellentétének jelentéssel felruházott képi ábrázolása teremti meg azt a jelentéskomplexumot, ami az online térben lecsapódhat mint egy esetleges sokrétű emlékezeti konstrukció.¹⁹

A következő két mém (3., 4. sz. ábra) május 1-jén, tehát a munka ünnepén került megosztásra a Szocialista Mémgyár oldalán. Típusukat tekintve mindkettő „feliratos állókép”. Május 1. nemzetközi ünnep, amely több országban is általános szabadnap a mai napig. A szocialista pártállamokban az ünnep ideológiai céloknak volt alárendelve, és vajmi kevés köze volt a 19. századi angol munkásmozgalom eredményeiről való megemlékezéshez.²⁰

3. és 4. sz. ábra

A munka ünnepére reflektáló első „szocialista” mémén (3. sz. ábra) egy már jól ismert alakkal találkozunk. A kép eredeti funkciója szerint nyilvánvalóan a propagandafotókhoz sorolandó, amelyen a párt főtitkára egy kaszáláshoz készülődő mezőgazdasági dolgozó szerszámának állapotát ellenőrzi, ezzel is sugallva, hogy az élet minden területén segíti a nép munkáját, szakértő szemmel felügyeli az agrártermelést. Látható, hogy a mellette álló alak arcán ezért a segítségért a hála „tiszta lángja ég”.²¹ A feliratok azonban teljesen más értelmezési keretet adnak a képnek, retorikailag átalakítják. A kép felső részén elhelyezett mondat egy szituációs hiányt teremt meg azáltal, hogy egy elvárt, közös ismeret nemlétét feltételezi azzal, hogy a képen nem látható ismeretlen szereplő kérdését jeleníti meg. A képregényekből ismert szövegbuborékban pedig Rákosi Mátyás indulatos reakciója olvasható, amint elveszi a kaszát, hogy saját maga torolja meg a kérdésben manifesztálódott „nem tudást” mint rendszerellenes cselekvést. Itt az antihős képéhez kapcsolódik a gátlástalan vezető alakja, aki fizikai erőszakkal tartja fenn rendszerét. Továbbá maga a szövegbuborék megjelenítése is illeszkedik egy olyan vizuális narratívához, amely a képregények világába, tehát a modern hősök fikcionális közegébe helyezi Rákosi alakját. A mélyebb jelentésrétegekben felsejlik a mindennapi életben megjelenő felsőbb hatalom szerepe, amely nem tűri az ellentmondást. A humorforrás itt egyértelműen a „gonosz” vezető indulatából fakadó következmények mitizálása, egy dramaturgiailag abszurd szituáció megteremtése. A propagandafotón pózoló vezető kilépve szerepéből, a rendelkezésére álló eszközt felhasználva szeretne leszámolni a kérdezővel, aki kérdésével nem csupán az ünnep fontosságát és relevanciáját kérdőjelezi meg, hanem az ünnepekre mint szimbolikus támpillérekre épülő állam legitimitását is. Így válik a mosolygó, jóságos vezető diktátorrá. Ez a mém értelmezhető a jelennek az elmúlt évtizedek szövetén, téren és időn átnyúló üzeneteként, akár egy ellenzéki röpirat ábrázolásaként, egy plakát vagy sajtófotó önkéntes átfirkálásként, amely a társadalomban élő egyén személyes viszonyát jeleníti meg az állam és a párt vezetőjével szemben.

A következő mém (4. sz. ábra) csatlakozik az oldal azon tartalmainak sorába, amely a munkához, a bányában való termeléshez és az emberek ehhez fűződő személyes viszonyához kapcsolódik. Elsődlegesen reflektál arra a bárki számára szembetűnő ellentmondásra, hogy a munka ünnepe munkaszüneti nap. Egy olyan szocialista utópisztikus világban, ahol a különböző propagandafotók a valóság hű lenyomatai, a munka és a munkához való viszony leginkább egyfajta transzcendens felsőbb hatalomhoz hasonlítható, ahol a munkavégzés maga egyfajta szakrális aktus. A mémén szereplő bányász szomorúságot tükröző arca, stilizált félprofilja jeleníti meg az életének értelmet adó tevékenységétől megfosztott embert. Ebben az esetben maga az ünnep teremti

meg a hiányt, amely a szereplő esetében értékvesztésként értelmezhető. Tehát éppen az állam egyik preferált ünnepe húzza ki a talajt a bányász lába alól, ezzel szüntetve meg identitásának alapját. Legalábbis az állam által vélt és elvárt öazonosságát. A mém feloldásának egyértelmű kulcsa a jelentésben megjelenő fogalmi triász viszonyrendszereinek múlt és jelen időben történő átalakulása, ember és munka, állam és munka, ember és állam viszonya, abban az esetben, ha a munka ténylegesen az állam által elvárt elsődleges és legelemibb tevékenységnek tekinthető.

Derűre ború. A tavaszi forradalmi hangulatot és a kemény munkával telt nyarat a tanévkezdés követi. Szeptember 1. és az azt követő napok nem tekinthetők állami ünnepnek, azonban külsőségeikben nem különböznek bármelyik másik ünneptől vagy iskolai megemlékezéstől. Az 5. sz. ábrán látható mémen is az iskolakezdésen részt vevő diákserreg készül fel lelkiekben a számos megpróbáltatást tartogató tanévre, amelynek az igazgató kötelező Marx-kompilációja – mint a kor tudományos és közéleti diskurzusának alfája és ómegája – adja meg az ideológiai alaphangot. A „feliratos állókép” típusú mém az iskolakezdés mindenki előtt jól ismert, felemelő pillanatait idézi. A kép felirata a tömeg résztvevői közé helyezi a befogadót, aki a kép szereplőivel együtt inkább a „bányában termelne”, mint hogy egy kötelező és funkciójában sokszor kérdéses, formális eseményen vegyen részt. A mémen ellentmondásba kerül a rendszer eszmei megalapozásának feldolgozása és az elvárt termelés végrehajtásának vágya. Igaz ugyan, hogy már a tankötelezettség bevezetésekor problémát jelentett a mezőgazdasággal foglalkozó családok gyerekei által végzett munka és az iskolai foglalkozások időpontjának egybeesése. A képen szereplő fiatal gyerekek munkástömegként való azonosítása, a rendszer ideológiai alapozását nyújtó Karl Marx szavainak unalmasként való implikálása együttesen reflektálnak az elmúlt rendszer súlyos belső ellentmondásaira. Ugyanakkor egy olyan triviális szituációt parafrázeál, amelyben a diákok és tanárok ugyanúgy unják az általában giccses és hosszadalmas tanévnitó beszédek.

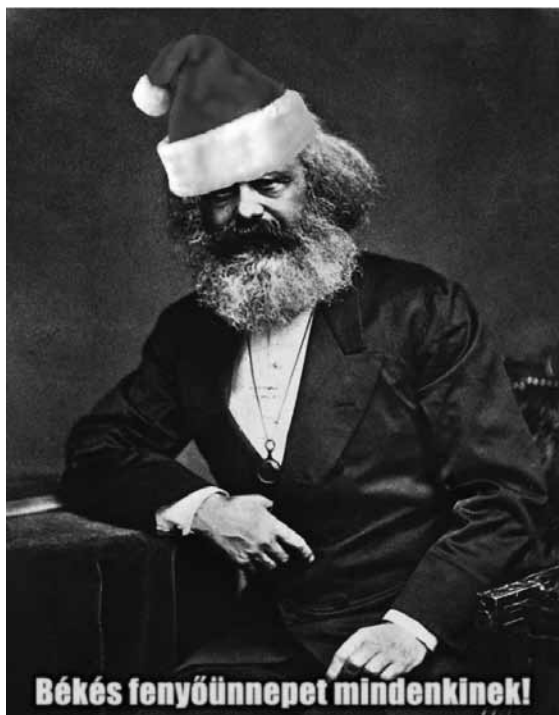
5. és 6. sz. ábra

A 6. sz. ábrán látható jelenet annak az igencsak „számottevő társadalmi vitának” egyik megalapozó kérdéskörébe tartozik, hogy a télen megjelenő és ajándékokat hozó, nagy és ősz szakállú öregember vajon a Mikulás, avagy a Téliapó. A jelenség a szocializmus kultúrpolitikájának és propagandatevékenységének azon ágába tartozik, amely próbálta lebontani, deszakralizálni és szekularizálni a rendkívül nagy társadalmi beágyazottsággal rendelkező vallási ünnepeket és hagyományokat. Magától értetődő volt, hogy a bolsevik ideológia adoptálásához hozzátartozott egynéhány szovjet-orosz kulturális elem átvétele. Ilyen volt a szovjet „Gyed Moroz” (Téliapó) előtérbe helyezése a Szent Miklós püspök alakját szimbolizáló Mikulás helyett. Abban természetesen nem volt különbség, hogy a két alak télen ajándékot hoz a gyerekeknek. A „feliratos állókép” típusú mém egy hagyományos párbeszédet jelenít meg, az ajándékot hozó Téliapó kérdést intéz az ajándékot váró gyer-

mekhez, mégpedig hogy milyen ajándékot szeretne. Válaszként a „kolbászt” kapja, amelyet egy erőlyes visszakérdezés után „Lenin-összesre” módosít a képen szereplő fiú. Itt a szocializmus egy már fentebb említett toposza jelenik meg, tehát a „feketevágás” egyik lehetséges terméke, amely nyilvánvalóan nemcsak a Télapó puttonyában nem lelhető fel, hanem általánosságban sem sorolható a szabadon és széleskörűen elérhető élelmiszerek közé (itt a jelenséget a Rákosi-rendszer elhibázott gazdaságpolitikájából fakadó élelmezési problémákra vonatkoztatom). Érezve, hogy az egyszerű kérdésre adott válasz a szocializmus ingatag rendszerének egy érzékeny pontjára tapintott, a szemfüles fiú azonnal egy olyan lehetséges ajándékra módosította kívánságát, amely ugyan a sejtethető élelmezési problémákat nem orvosolja, de biztosítja azt a szellemi táplálékot, amelyre a korban élő minden tisztességes „dolgozó elvtársnak” szüksége volt. Korunk fogyasztói társadalmának és kultúrájának, a különböző élelmiszerek elérhetőségének köszönhetően a párbeszédbe foglalt jelenet valószínűleg kevésbé elképzelhető az Y és Z generáció tagjai számára az általánosságban értett nyugati világban. Azonban visszautal azokra az évtizedekre, amikor az idősebbektől a legkisebb korosztályig mindenkinek tisztában kellett lennie a feltett kérdésekre adható ideológiailag helyes válaszokkal. Tehát egy olyan elképzelt képes párbeszéd látható a mémen, amely a jelenben nem leképezhető, groteszk szituációval kritizálja a kortárs fogyasztói kultúrának egy globális termékét, a Mikulást.

KARÁCSONYI MÉMEK

Az ünnepek során és azokkal összefüggésben megosztott tartalmak között kitüntetett helyet foglal el a karácsonyi időszak. Ennek elsődleges és egyben praktikus magyarázata lehet, hogy ekkor az oldal felhasználóinak több ideje van a tartalmak szerkesztésére és megosztására.²² Az ünnepi időszak „mémdömpingjének” másik lehetséges oka, hogy a a keresztény kultúrkörből származó hagyományok a rezsimváltással nem haltak ki a társadalomból, tehát a hatalmi diskurzus régi ünnepekre vonatkozó narratívája nem nevezhető érvényesnek a szocializmus személyes társadalmi gyakorlatára vonatkozóan. Egy másik, szintén hipotézis-szerű magyarázat a nagyobb számú tartalommegosztásra a fogyasztói társadalom által megélt ünnep átalakulása, tehát a materiális javakra fókuszáló viselkedés kritikája, amely számos esetben rímel a szocialista propaganda tipikus szókészletére (a béke ünnepe, fenyőünnep), a szakrális tartalom mellőzésére.

7. és 8. sz. ábra

Az első kiválasztott karácsonyi mém (7. sz. ábra) egy Karl Marxot ábrázoló portré, amely kategóriáját tekintve a „manipulált képek” közé sorolható. Ez a kategória tulajdonképpen különböző képekből, egyéb vizuális tartalmakból és azok elemeiből összeollózott mém, gyakran írott tartalommal vegyítve.²³ A vizsgált mémen látható portré manipulált része a közismert filozófus fejére illesztett piros mikulássapka, a felirat pedig zöld betűszínnel olvasható a kép alsó részén: „Békés fenyő-ünnepet mindenkinek!” Itt egy magától értetődő vizuális asszociáció a filozófus és Télapó külső jegyeinek azonosítása. Azonban a különböző jelentésrétegek egymásra rakódásának feloldása adhat bővebb magyarázatot és kulcsot a megértéshez. Ha a Mikulást nem Szent Miklós alakjával, hanem a fogyasztói társadalom által létrehozott termékkel azonosítja a befogadó, akkor érthető meg, mennyire dichotomikus a legjellegzetesebb tartozéka azon filozófus fején, aki igen élesen fogalmazta meg a 19. században a kapitalizmus kritikáját. Ráadásul a „karácsony” helyettesítése a „fenyőünnepe” szóval az állampárt agitációs és propagandatevékenységének nyelvi maradványaként jelenik meg. A látványosabb vizuális jelek közé tartozik továbbá a képre montírozott mikulássapka piros (a kontextusból adódóan lehetne vörös is) és a szöveg zöld színe. Ez a két szín hagyományosan a karácsonyi ünnepkörhöz kötődik, ahogyan a zöld szöveg a fenyőfa színére is vonatkozhat. Egységében vizsgálva viszont kiadják a magyar állam zászlajának trikolórját, amely ugyancsak egy retrospektív ellentmondás, hiszen a rendszer a marxizmus szellemében kívánta lebontani és vörösmázzal leönteni a szovjet blokkhoz tartozó államok nemzeti öntudatát.

A következő, karácsonykor megjelent mém (8. sz. ábra) már az előzetesen említett toposzok és mémek alkotóelemeinek sajátos egyvelege, kategóriáját tekintve a „halmozott állóképek” és a „manipulált képek” közé tartozik. A halmozott képek nem különbözőségükben jelenítenek meg egy folyamatot, hiszen a függőleges irányban egymás után illesztett képek ugyanazok, pusztán az alsóbb duplikált és montírozott változat fejezi ki a folyamat során beálló változást. A jelenet valószínűsíthetően egy hajógyár mindennapi életébe enged betekintést, amint a dolgozó munkások éppen szegecsekkel illesztik össze a hajótestet alkotó fémlemezeket. Az alsó, duplikált kép módosítása szolgáltatja a tényleges tartalmat, amelyen megjelenik a munkavégzés dátuma (december 24.) és a dolgozók fejére illesztett, az előző mémen is szereplő mikulássapka. Tehát a munka folyamatát, a termelést nem befolyásolhatja az ünnep sem, ahogyan Szenteste napja sem tartozott a szocializmus időszakában a hivatalos ünnep- és munkaszüneti napok közé (december 24. korunkban is sok helyen munkanap). A munka már fentebb részletesen kifejtett ironikus fetiszizálása érintkezik a karácsonyi fogyasztói kultúra kritikájával.

9. és 10. sz. ábra

A következő, a karácsonyi időszakban megosztásra került mém (9. sz. ábra) szintén az „áhitott” munkavégzés utáni sóvárgáshoz kapcsolódik. Azonban itt már a hatalom lehetőséget biztosít a proletariátus élmunkásainak, hogy visszatérjenek a termeléshez, és ezt ők a startpisztoly elsütése után azon nyomban meg is akarják valósítani. Ez a „felíratos állókép” kategóriájú mém is a szocializmus emberének a munkavégzéshez fűződő elvárt viszonyát gúnyolja ki, továbbá reflektál a hatalom által elsúlytalanítani kívánt karácsonyi ünnepkör társadalomtól elvárt megítélésére. Így helyezve szembe a kor emberének ünnepi rutinját, a meghitt családi pihenést a mindennapos munka lélektelenül monoton egymásutániságával. Talán érdemes megemlíteni a képválasztással – valószínűleg nem tudatosan – összefüggő konnotatív jelentést: a képen megjelenő futóverseny ábrázolása a szocializmus

sporthoz kapcsolódó viszonyát is szimbolizálhatja. A Rákosi-rendszerben és a szocialista államokban ugyanis korántsem az egyéni érdemek, főleg nem a nemzeti büszkeség erősítése miatt tartották fontosnak a sport támogatását. A sporton keresztül csapódott le a világ két pólusának civilizációs szembenállása, tehát a sportban elért esetleges sikerek a szocialista államok felsőbbrendűségét hirdették az „imperialista” Nyugattal szemben.²⁴ A versenyfutással munkába induló bányászok így válnak a kapitalista fogyasztói társadalmak ellen munkájukkal szembeszegülő hőökké.

A *Reszkessetek, betörők!* című amerikai vígjáték a populáris kultúra egyik megkerülhetetlen alkotása. Ezen állítás magyarázta nem pusztán a karácsonyi televíziós műsorok ajánlatát szemrevételezve válik egyértelművé; számos mém reflektált már világszerte a jelenségre, miszerint a film menthetetlenül összekapcsolódott a karácsonyi időtöltéssel. A jelenség egyik lecsapódása a Szocialista Mémgyár – talán a kiválasztottak közül az egyik legkomplexebb jelentéshálójával rendelkező – karácsonyi mémje (10. sz. ábra). Kategóriáját tekintve a „feliratos állókép” és a „manipulált kép” egyvelege. Felirata az eredeti film címének egyszerű, ám annál morbidabb újraértelmezése: „Reszkessetek, kulákok! Elveszve a munkatáborban.” Ezt ellensúlyozza valamiképpen a fiatal Macaulay Culkin mosolyogtatóan túljátszott, mesterkéltén riadt tekintete. A második epizód plakátjának vizuális átalakítása révén a pályát tévesztett betörőket Rákosi és Sztálin helyettesíti. Így válhat a nyolcéves, otthon felejtett Kevin „osztályidegenné”. A mém mintapéldája annak a jelenségnek, hogy miként kritizálják a Szocialista Mémgyár mémjei a kortárs populáris kultúrát, és állítják szembe azt a szocialista diktatúra örökségével. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a címben szereplő felszólítás nem az ügyetlen betörőknek szól, hanem az esetlen bűnözőkből átalakult diktátorok fenyegetik ellenségeiket, a kulákokat. Ha a *Reszkessetek, betörők!* epizódjait olyan szempontból vizsgáljuk, hogy a főszereplő és családja milyen társadalmi réteghez tartoznak, érthetőbbé válik a megbélyegző szóhasználat. A montírozott képrészletek eltérő színvilága is megteremti azt a közeget, amelyben elkülönülhet a múlt és a jelen. Rákosi és Sztálin fekete-fehér arcai a múlt árnyaként köszönnek vissza, és egyfajta kísértetekként riogatják az otthon felejtett kisleányt. A filmplakáton „jóságos vezetőként” visszafogottan mosolyogó alakok és a munkatáborok említése a vígjátékból a pszichothrillerek műfajába sorolja át az egyik legnépszerűbb karácsonyi családi filmet.

KONKLÚZIÓ

Összességében elmondható, hogy a dolgozatban vizsgált tartalmak egyfajta retrospektív iróniával bontják le a különböző ünnepek jelentéskomplexumát, és ruházzák fel olyan asszociációkkal, amelyek a kor virtuális szemantikus hálójában realizálódhatnak.²⁵ A szocializmus különböző tabusított jelenségeinek és toposzainak feloldása történik meg a Szocialista Mémgyár humoros mémjein keresztül. Ezen mémek mélyebb rétegeinek elemzésén keresztül egyértelművé válik, hogy nem csupán lakmuspapírként használják a szocialista múlt toposzait a jelen kultúrájának könnyebb megértésére, hanem összetett emlékezeti konstrukciókat reprezentálnak. Tehát a kollektív emlékezet lecsapódása érhető itt tetten. Ugyanakkor továbbra sem mernék abban állást foglalni, hogy a felfejtett szálak egymás mellé helyezett kiindulópontjai mennyire tudatosan, avagy spontán vannak pozicionálva. Az emlékezés itt egy kétirányú tevékenység, hiszen az alkotó és a befogadó intenciója és elváráshorizontja különböző. Azonban a mélyebb struktúrák felfedése egy sokkal alaposabb értelmezést igényelne, ami túlmutatna az online tartalmakkal összefüggő olvasási szokások vizsgálatán: a befogadó szempontjából történő elemzésre, ami az érzékelés és benyomások detektálását jelentené, amire a választott módszerek és eszközök kevésbé alkalmasak. Az emlékezetparadigma mint módszertani szempont érvényesítése azért is tekinthető helyes választásnak, mert a különböző ünnepek rendszereken és korokon átívelő hagyományozódása és változásainak különböző alakzatai részben itt érhetők tetten, az online térben való vizsgálódás során. A populáris kultúrára adott humoros reflexiók adhatnak választ azokra a kérdésekre, amelyek a szocializmus hatására a társadalmi gyakorlatokban (ünnepek, megemlékezések) beállt változásokra vonatkoznak. Egyértelmű, hogy a populáris kultúra egyes termékeinek és jellemzőinek kritikája figyelhető meg a Szocialista Mémgyár mémjein keresztül, az elmúlt rendszer „értékeinek” relativizálásával. A meg nem élt történelem megjelenítése és újraalkotása résztvevőkké alakítja az alkotókat és befogadókat, tehát lehetővé teszi az emlékezést, ezáltal a múlt megőrzését.

JEGYZETEK

¹ Lásd ASSMANN, Aleida, *Transformations between History and Memory*, Social Research: An International Quarterly, 2008/1, 49–72.

² A digitális emlékezetéről lásd bővebben: ERNST, Wolfgang, *Underway to the Dual System: Classical Archives and Digital Memory* = Uő, *Digital Memory and the Archive*, Minneapolis–London. 2012, 81–94.

³ Az említett portálok közé sorolhatók pl.: <http://www.europeana.eu>, <https://hungaricana.hu>, <http://www.nullaev.hu>

⁴ MÁTYUS Imre, „Apu, mi az a kék halál?” – A kép alapú internetes mémek mint a kollektív identitás elemeinek hordozói, *Apertúra*, 2016/1. <http://uj.apertura.hu/2016/osz/matyus-apu-mi-az-a-kek-halal-a-kepalapu-internetes-memek-mint-a-kollektiv-identitas-elemeinek-hordozoi/> (letöltés: 2017. szeptember 18.)

⁵ PÖLCZ Róbert, *Internetes mémek, vírusok, (poszt?)memetika – rövid kutatástörténeti bevezető*, *Apertúra*, 2016/1. <http://uj.apertura.hu/2016/osz/polcz-internetes-memek-virusok-posztmemetika-rovid-kutastorteneti-bevezeto/> (letöltés: 2017. szeptember 19.)

⁶ Uo.

⁷ Vö. STOKES, Jane, *A kommunikáció- és kultúrakutatás gyakorlata*, 2008, 200.; BARTHES, Roland, *A kép retorikája*, Filmkultúra, 1990/5, 64–72.

⁸ Lásd MÁTYUS, i. m.

⁹ GARCÍA-GAVILANES, Ruth, MOLLGAARD, Anders, TSVETKOVA, Milena, YASSERI, Taha, *The memory remains: Understanding collective memory in the digital age*, Science Advances, 2017/ 4. <http://advances.sciencemag.org/content/3/4/e1602368.full> (letöltés: 2017. szeptember 18.)

¹⁰ A taxonómia kategóriáira és alkalmazási lehetőségeire lásd MÁTYUS, i. m. A témával kapcsolatos legújabb magyar nyelvű monográfia: PAPDI-PÉCSKÖI Viktor, *Internetes mémek és jelenségek enciklopédiája*, Szeged, 2017. Vö.: PÖLCZ Róbert, *Mit tettek értünk az internetes mémek? – recenzió*, *Apertúra*. <http://magazin.apertura.hu/media/mit-tettek-ertunk-az-internetes-memek-recenzio/8344> (letöltés: 2017. szeptember 25.)

¹¹ Lásd ROSSA Ernő *Felszabadulás dalának* szövegét.

¹² KALMÁR Melinda, *Ennivaló és hozomány*, Budapest, 1998, 254–268.

¹³ <https://www.facebook.com/szocimemgyar>

¹⁴ MÁTYUS, i. m.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö.: PAP Milán, „A nép és szülőföld igaz szeretete” – A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben, *Politikatudományi Szemle*, 2013/1, 68–86.; KALMÁR Melinda, *Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*, Budapest, 2014, 465–473.

¹⁷ A Petőfi-kép szocializmusbeli értelmezésével és átalakulásával kapcsolatban lásd a korunkban inkább az irodalomtörténet-írásra forrásként alkalmazható „spenót” vonatkozó részeit: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. SÖTÉR István, Budapest, 1965, III, 735–785. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/03/467.html> (letöltés: 2017. szeptember 18.)

¹⁸ Visszaulva az iskolai oktatás során megszerezhető tudásra lásd a 2017. évi magyar nyelv és irodalom érettségi Petőfi Sándor imázsépítésére vonatkozó szövegértési feladatát.

¹⁹ KADIOĞLU, Murat, *A Genealogy of Anti-hero*, Ankara University DTCF Journal, 2012. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1748/18584.pdf> (letöltés: 2017. szeptember 20.)

²⁰ KALMÁR, *Ennivaló... i. m.*, 265.

²¹ Lásd a *Köszönjük néked, Rákosi elvtárs!* című úttörődal szövegét.

²² Megkeresésemre a Szocialista Mémgyár adminisztrátorai nem szolgáltatottak információt az oldal látogatóinak demográfiai összetételére és felhasználói szokásaira vonatkozóan.

²³ MÁTYUS, i. m.

²⁴ SIPOS Péter, *Az MDP sportpolitikája 1949–1954*, *História*, 2003/8–9, 16–20.

²⁵ Lásd bővebben a humor kognitív nyelvészeti szempontból való megközelítési lehetőségeit: PALÁGYI László, *A verbális humor kognitív nyelvészeti megközelítései – a lexikai vegyítés és a szemantikai újraértelmezés*, *Magyar Nyelvőr*, 2016/3, 332–346.

KIS PETRONELLA

Robotoló társadalmunk

Avagy átvehetik-e az emberek szerepét a gépek?

KIS PETRONELLA (1992) Cegléd

ÚJ CSALÁDMODELL A DIGITALIZÁCIÓ KORSZAKÁBAN

Noha a 21. században meg tapasztalható és az emberek hétköznapijait alapjaiban átalakító technikai vívmányokról már számtalan értekezés született, még mindig vajmi kevés elképzelésünk és prognózisunk van arra vonatkozóan, hogy az évtizedek múlásával a már ebbe beleszülető generációk életére, személyiségére valójában milyen hatással lesz a digitális „forradalom”. Efféle jóslásokba bocsátkozni már csak azért sem egyszerű, mert az a technikai fejlődés, ami az 1990-es évek után elindult, mára olyan rohamos gyorsaságot öltött, hogy jóformán reagálni is alig tudunk rá: mire a kutatók behatóbb vizsgálatokba és elemzésekbe bonyolódhatnak, és kézzel fogható eredményre juthatnának egy-egy kérdéssel kapcsolatban, addigra az adott felvetés nemritkán idejét múlttá válik (bizonyos esetekben akár annyi idő alatt is, míg egy kiadásra szánt könyv kézírata eljut a nyomdáig). A digitális eszközök tehát mindig egy lépéssel előttünk járnak, s ennél fogva hatásaik feltérképezése valószínűleg sosem lehet teljes körű.

Nehéz, sőt szinte képtelenség minden egyes kapcsolati hálónkat számba venni az alapján, vajon milyen hatást gyakorolt rájuk az elmúlt évtizedekben a feltartóztathatatlan információáramlás és a megújuló kommunikációs lehetőségek tárháza. Annyi azonban bizonyos, hogy értékrendünk alapvető változásokon ment keresztül. Úgy vélem, Tari Annamária Z-generációs könyvének bevezető része viszonylag határozott éléslátással jelöli ki azokat a legfontosabb irányokat, amelyek vizsgálatára érdemes fókuszálnunk: „Az információs társadalom áthelyezi az intimitás eddig megszokott határait, új kapcsolati készségeket követel meg és alakít ki, sok szempontból fittyet hány az illemre, legalábbis arra, amit elődeink az időtlen érvényesség szilárd hitével belénk neveltek. Ma más az, ami »ciki«, ami »gáz«, ami »kúl« és »király«, mint akár, mondjuk, három-négy évvel ezelőtt vagy a mai szülők gyerekkorában. Az értékek, ideértve a társadalmiakat is, képlékenyek, változóknak, állandóságukban nem lehet bízni, támpontot a világban történő tájékozódásban sokkal kevésbé adnak, mint például 30 évvel ezelőtt. Mások lettek gyermekeink kortárs csoportjainak követelményei és normái, és ha ezeket nem mérjük föl, nem fogadjuk el, könnyűszerrel ékelődik szülő és gyerek közé akkora távolság, amelyet egyik fél sem tud optimálisan kezelni.”¹

Mindazonáltal fontos leszögezni, hogy az utóbbi években, évtizedben – főként az idősebb generációk által – tapasztalt változásoknak csupán egy, ám annál jelentősegteljesebb okozója a digitális fejlődés. Például annak, hogy nagyszüleink korában még a család jelentette a hagyományos, szilárd, életre szóló elköteleződésen alapuló normát és egyben azt az életcélt, ahová valakinek felnőtként el „kell” jutnia. C. Molnár Emma hívja fel a figyelmet arra, hogy az individualizáció alapjain nyugvó társadalomkép már a kapitalizmus előretörésekor kialakult: a közösségért való felelősségvállalást felváltották az egyéni érdekek. A pszichoterapeuta szerint tulajdonképpen innen eredeztethetők a polarizálódott női és férfiszerepek: az, hogy a nő immár elsődlegesen a gyermekével alkot egységet. A férfiak önértékelésében is fontos védelmező szerepe egyre inkább háttérbe szorul, és kevésbé is kéri rajtuk számon a kollektív gondolkodást – sokszor inkább mindenfélét eltűrnek a nők annak érdekében, hogy fenntartsák a családszerűség látszatát.²

Szintén többletényező folyamat az, aminek ez köszönhető, de elsősorban természetesen a nők munkába állását említhetjük meg indokként. Míg néhány évtizeddel ezelőtt közfelháborodást váltott ki, ha egy nő a gyerekek nevelése és az otthon rendben tartása helyett az önmegvalósítást tűzte ki céljául, ma már élösködőnek bélyegzi meg a társadalom azt a nőt, aki megteheti, hogy kizárólag a családfenntartásnak szenteli az idejét – sőt, megbotránkozunk, ha valaki a régi időkől ismert női és férfi különálló szerepeket hangsúlyozza, s a női nem lenézésével vádoljuk meg. Egy nővel szemben ma már ugyanúgy elvárás, hogy önállóan el tudja látni a családot, és meg tudja teremteni a gye-

rekeknek az élethez szükséges feltételeket. (Érdekes lenne annak is egy külön vizsgálatot szentelni, hogy miként rendezi át a női–férfi párkapcsolatot, illetve hogyan ítéli meg a társadalom azt, ha a szebbik nem tagja történetesen többet keres.) Ráadásul napjainkban egyre gyakoribb, hogy nők olyan képzettséget szereznek és olyan munkaköröket látnak el, amelyeket régebben tipikusan a férfiak foglalkozásának tartottak, és nők csak elvétve jelentek meg ezeken a területeken. Ma már szinte ugyanannyi nőből lesz mérnök, műszaki menedzser, programozó, mint ahány férfiból, sőt, a vezetői szerepeket is egyre gyakrabban nők töltik be. A nemek közötti verseny tehát kiéleződött.

Mindenesetre a digitális kommunikációs csatornák megjelenése csak még inkább átrendezte ezeket a viszonyokat. Nagyszüleink korában még egyáltalán nem számított szokatlannak, hogy valaki pályakezdőként elkezd dolgozni valahol, ahonnan aztán negyven évvel később majd nyugdíjba megy. Az állandóság érzete mind a párkapcsolatokban, mind a munka területén az egyik legfontosabb szükséglet volt. Ma már ritkának számít (főként a húsz-harminc éves generáció körében), ha valaki öt-tíz évnél több időt tölt egy munkahelyen, hiszen az internet térhódítása egyre kiélezettebb versenyhelyzeteket indukál honfitársak, barátok, esetleg házastársak között is. Már szinte senki sem pótolhatatlan, és ezzel a munkáltatók és a foglalkoztatottak is tisztában vannak. Ha a versenyszférában közzétesznek egy álláshirdetést, néhány nap alatt akár több százan jelentkeznek rá, a munkaadó pedig kedvére válogathat közülük – ezért ha valaki szeretné megőrizni a pozícióját, előfordulhat, hogy olyan áldozatokat is meg kell hoznia érte, amik néhány évtizeddel ezelőtt még elképzelhetetlenek voltak: például hogy az anya helyett az apa marad otthon a gyerekkel gyeden vagy gyesen. Ez persze megint együtt jár az elsődleges nemi szerepek felcserélődésével, C. Molnár Emma szerint pedig éppen ez a bizonyítási vágy vezet oda, hogy nő és férfi kapcsolata napjainkra szinte a harc színpadává vált.³ Míg a férfi otthon főz, mos, takarít, gyereket nevel, addig a nő éjt napallá téve dolgozik, tárgyal, és minden lehetséges módon próbál pénzt előteremteni, de alig lehet részese a gyermek fejlődésének, akit kilenc hónapig hordozott, és akinek ő adott életet. Ez lehet, hogy megélhetési szempontból vagy rövid távon jó megoldásnak tűnik, de egy idő elteltével szinte biztosan problémákat szül. Az ősidők óta belénk kódolt biológiai és nemi szükségleteket még a rohanó világ és a digitalizáció sem képes felülrni: előbb vagy utóbb a férfi nem fogja igazán férfinak érezni magát a párkapcsolatban (aki elsődleges szerepe szerint anyagi biztonságot és védelmet tud nyújtani a családjának), a nő pedig nem fogja tudni véglegesen elnyomni anyai ösztöneit és gondoskodási szándékát.

Az állandóság igényének helyébe a változatosság lépett a 21. századi ember magánéletében is. A múlt század elején egy eladósorban lévő lány egyik legfőbb értéke a házasság előtti ártatlansága volt. Ma egy fiatal lány valószínűleg bevallani is nehezen meri a barátjának, ha nem volt még együtt férfival – bizonyos közegekben egyenesen értékmérőnek számít az, hogy hány korábbi kapcsolata volt már egy tizen- vagy huszonéves lánynak, és ha az a nulla felé tendál, kortársai szemében könnyen nevetség tárgyává válhat. Számos olyan esetről hallottam már, amikor maguk a szülők is azt tanácsolják gyermeküknek: ne ragadjon le egyetlen partnernél túl hosszú ideig, tapasztalja meg azt is, hogy milyen érzés mással együtt lenni, hogy legyen összehasonlítási alapja. Ugyanígy sokan a házasságról (ami nagyanyáink idejében már tizennyolc évesen is abszolút elfogadott volt) is igyekeznek lebeszélni gyermekeiket, mondván, nem egy papír miatt lesznek szerelmesek egymásba, viszont megspórolják maguknak a válási procedúrát, ha arra kerülne sor.

A házasság intézménye ugyan nem jutott még a „ciki” kategóriába, mégis érzékelhető a fiatalok részéről egyfajta elhatárolódás az elkötelezettség érzésétől. A „nem egy papír fogja összetartani a kapcsolatunkat” féle mondatok mögött meglátásom szerint a társadalom által elfogadottá vált ürügy, kifogás lapul – nyilvánvalóan az eddigi évszázadok alatt sem egy papír miatt álltak az emberek oltár elé, és szomorú tény, hogy mára sokan nem látnak benne egyéb értéket. Holott az a papír még néhány évtizeddel ezelőtt is az összetartozás talán legfőbb jelképe volt: a döntés vállalásáé, hogy együtt építünk fel egy közös életet. Saját környezetemben azt tapasztalom, hogy ennek vágya a nők többségében ma is ugyanúgy él, s bizonyos fokig jogosan érzik úgy, több illeti őket egy barát-női vagy maximum élettársi státusnál, ha a mindennapi életben ugyanúgy együtt élnek, főznek, mosnak a férfiről, mint a feleségeik, esetleg még a gyerekeiket is nevelik.

Valóban látjuk olyan párok szétválását, akiknek a kapcsolata számunkra, kívülállókna tökéletesen stabilnak és boldognak tűnt (többek között a közösségi oldalakra feltöltött fotók, gondtalan-nak tűnő látszatéle miatt), de halljuk az érintettektől, miféle veszélyeket rejtene ez a csatornák

(„a Facebookon ismerkedett meg azzal a nővel/férfival, akivel lelépett”), majd akaratlanul is elgondolkozunk azon, vajon a mi hátunk mögött nem ugyanez történik-e, amikor este elalvás előtt még a telefonját nyomkodja kedvesünk. Sokan ténylegesen a világhálóra menekülnek, ha problémák merültek fel a kapcsolatukban: hiszen csak néhány kattintás ráírni valaki másra, aki bizonyára örül majd a közeledésünknek, mi pedig megkapjuk tőle (még ha egyelőre csak ideiglenesen is) azt a figyelmet, törődést, amit otthon hiába várunk. Ezek az esetek olyan szintű gyanakvást képesek generálni az emberben, hogy folyton úgy érezzük, valami hasonló előbb-utóbb velünk is megtörténik, s ezért inkább nem helyezzük nehezen felbontható alapokra a párkapcsolatunkat. Mélyen egyetértek Jacques Arènes pszichoanalitikussal abban, hogy a modern kommunikációs formák önmagukban nem képesek feldúlni semmilyen kapcsolatot – a látszólag belőle fakadó problémák szinte biztosan léteztek már használatuk előtt is. „Azt gondolhatjuk, hogy a virtuális világ teszi tönkre a kapcsolatokat, de ez nem feltétlenül van így. A kapcsolat talán már a virtualitás megjelenése előtt is romokban hevert. Egy olyan ember számára, akinek a kapcsolati élete sokrétű, a virtuális világ nem okoz problémát, sőt inkább gazdagítja.”⁴

Az internetes társkeresés (akár kapcsolatban, akár kapcsolat nélkül) azért is olyan népszerű, mert sokkal egyszerűbb visszalépési lehetőséget kínál arra az esetre, ha időközben meggondolnánk magunkat, és mégsem szeretnénk az illetővel jobban megismerkedni. Régen, ha az első találkozó után úgy éreztük, valamiért mégsem illünk össze, vagy nem éreztük jól magunkat, ezt általában megosztottuk a másikkal is, hogy le tudjuk zárni a – talán még ki sem alakult – kapcsolatot. Ma hasonló esetben egyszerűen eltűnhetünk az éterben, és ezzel jelezzük a másik félnek, hogy számunkra mégsem volt annyira szimpatikus. Valószínűleg még nem adtunk ki magunkról annyi információt, hogy megkereshessen minket, ezért számonkérhetetlenek vagyunk. Csakhogy az ilyen helyzetek kommunikációnélkülisége a „kikosarazottat” mindenféleképpen kétségek közt hagyja, ami egyrészt nem túl tisztességes megoldás, másrészt a későbbiekben sem fog tudni építkezni vagy tanulni a benyomásainkból, harmadrészt az illető úgy érezheti, még arra sem méltó, hogy közöljék, mi volt a probléma.

Egyre több azonban az olyan pár vagy család is manapság, amelynek valamelyik tagja hosszabb-rövidebb ideig távol él a többiektől. Ez lehet pusztán egy pár napos üzleti út a szülőknek, egy külföldi ösztöndíj vagy munkalehetőség a gyerekeknek, de az sem példa nélküli, hogy a pár egyik tagja több száz kilométerre vállal állást. Ebben az esetben, amíg a költözés vagy az együttélés lehetősége nem megoldott, az internetes kommunikációs formák százai nyilvánvalóan megkönnyítik a rendszeres kapcsolattartást. A személyes kontaktust persze sosem pótolhatják, de egy videobeszélgetés – az érintéseket leszámítva – már majdnem olyan, mintha egymással szemben ülve beszélgetnénk, és így könnyebben vészeli át a párok a külön töltött időt, mint évtizedekkel ezelőtt, amikor akár hetekig sem hallottak egymásról. Könnyen be is pillanthatunk kedvesünk új otthonába, láthatjuk, milyen a kilátás az ablakából, sőt, akár a szomszédjait is bemutatathatja nekünk. Hasonlóképpen, ha a szülő kényszerül elutazni otthonról egy időre, meggyőződhet róla, hogy a gyermeke biztonságban hazavárt időre, a lakás még egyben van a tegnap este rendezett buli után, a házi feladata elkészült, stb.

Ma még egészen extrém esetnek számít (de nem lenne annyira meglepő, ha néhány évtizeden belül a világ többi részén is elterjedne) az a végtelenül idegennek mutakozó, közönyös, kizárólag a digitális eszközök bűvöletében élő embertípus, amelynek első egyedei Japánban már megjelentek. „Az otaku szubkultúra tagjai a manga és az anime megszállott rajongói, akik idejük, energiáik és pénzük nagy részét az elektronikus piac termékeire, a manga és az anime világának figuráira és úgynevezett »cuki« tárgyak, mint csilingelő mütyürök, ketyerék, bizgentyűk és fétistárgyak beszerzésére és gyűjtésére költik. [...] Az eredetileg elektronikai üzleteiről híres negyedekben az otaku szubkultúra igényeinek kiszolgálására villámgyorsan kiépült egy sajátos szolgáltatóipar: az otakuk ízlésvilágához illeszkedő sajátos kávéházak (meedo kafe), ahol a betérő vendégeket habos főkötőkbe és fehér fodros kötényekbe öltöztet »szobalányok« fogadják, és egy »háziúrnak« dukáló reverenciával szolgálják ki. Mindeközben a magába forduló otaku szenvtelen arkifejezéssel, sokszor némán tűri a feléje irányuló kényeztetést. A mindennapi élettől és a való világtól elszakadva, ebben a virtuális fantáziavilágban élik életüket: értékrendjük és kommunikációjuk elszakad a valóságtól. A női nem iránti érdeklődésüket sokszor fotószeánszokon élik ki: borsos belépti díj ellenében napi négy-öt szeánszon keresztül kedvükre kattogtathatják legújabb digitális fényképezőgépeiket hiányos öltözetű vagy éppen »fantáziakosztümökben« pózoló leányok előtt. Az élő emberi kapcsolatok

ápolása helyett ebbe a virtuális világba temetkeznek. Ez a magába forduló és a fantáziák világába menekülő életforma – a legfrissebben felkapott kifejezéssel »fűevő férfi« (sooshokukei danshi), azaz lagymatag férfi – már-már járványszerű méreteket ölt, és kezdi a gazdaságot is átalakítani. Ezek a fiatal férfiak nemcsak a társadalmi valóságtól, a munka világától, hanem többnyire a családjuktól is elszakadnak. Pontosabban emberi kommunikáció híján családalapításra és családteremtésre már eleve nem is gondolnak.”⁵ A felvázolt életforma az emberi élet egészére tekintve beláthatatlan horderejű következményeket szülhet, s ennek csak egyik – ha nem a legsúlyosabb – eredménye lehet az, hogy társas kapcsolataink szó szerint felbomlanak, a földlakók száma pedig megfigyathatóan csökken: a családok és vele együtt az utódok száma drasztikusan lecsökken.

Elsőre kissé túlzónak tűnhet ez az elképzelés, ám személyes tapasztalatom talán bizonyíthatja megalapozottságát. Néhány hónappal ezelőtt édesanyám harmincéves osztálytalálkozójáról tért haza, és döbbenetesen osztotta meg velem, hogy nyolc régi tanárából (akik közül jó páran már átlépték a hetvenéves kor küszöbét) mindössze kettőnek van unokája. A tény döbbenetes, figyelembe véve azt, hogy saját nagyszüleink korában (ami nem volt annyira régen) még igen ritkának számított, ha valaki harmincéves kora előtt nem szült, de sokan már huszonévesen háromgyermekes anyák voltak. Annak ellenére, hogy akkor még a családalapítás, az elhelyezkedés és a megélhetés feltételei egészen mások voltak, riasztó belegondolni abba, hogy a japán férfiakhoz hasonló gondolkodású egyének száma minden bizonnyal évről évre csak nőni fog.

A VIRTUÁLIS VILÁG HATÁSA A SZÜLŐ–GYERMEK KAPCSOLATRA

Lassan természetes jelenség, hogy a közösségi oldalakra ismerőseink alig egyéves gyermekükről töltenek fel képeket, amint a csemete anya vagy apa okostelefonját, tabletjét nyomkodja és játszik, avagy mesét néz a képernyőn, így a korábbi mintáktól jelentősen eltérő szocializáció folyamata már akár azelőtt elkezdődik, hogy a gyerek beszélni kezdene. A szülő sokszor valóban büszke arra, hogy lurkója szinte minden különösebb nehézség nélkül, írás- és olvasástudás nélkül képes kezelni a különféle kutyákat – sőt, örül annak, hogy a gyerek lefoglalja magát, és neki addig is lehet néhány szabad perce. De vajon tényleg pozitív hatást gyakorol az ilyesmi hosszú távon a szülő–gyermek kapcsolatra? A legtöbb szülő valószínűleg azonnal rávágna a nemleges választ, mégis amikor a szituáció úgy hozza, hogy megkönnyíti dolgukat a technika, előszeretettel használják ki előnyeit „csak pár percre”. Esetenként előfordul, hogy úgy tűnik, tényleg nincs más megoldás, ha éppen nincs, aki foglalkozzon a gyerekkel, amíg az anya otthon főz, mos, takarít. A probléma ott kezdődik, hogy sokan akkor is ezzel a módszerrel élnek, mikor már nincs rá különösebb ok, pedig az eddigi pszichológiai kutatások egyértelműen kimutatták, hogy a szülő és a gyermek közötti későbbi kötődést nagyban befolyásolja az első néhány év (még akkor is, ha a gyermek annyira kicsi, hogy később nem is emlékszik rá).

Ismerőseim beszámoltak például arról, hogy éppen gyeden lévő magántanárunk nem tudja kire bízni egy-két éves gyermekét, míg ő az otthoni tanítással próbálna egy kis pluszjövedelemhez jutni. Ebből adódóan a szoba egyik sarkában leülteti kislányát/kisfiát a YouTube elé arra a pár órára, ő pedig a tanítványával foglalkozik a szoba másik szegletében (az egy külön kérdés, hogy ez mennyiben befolyásolja a minőségi tanulással töltött időt). Olyat is láttam már, hogy a szülő egyéb felügyelet hiányában kénytelen saját munkahelyére bevinni gyermekét, ahol aztán annak érdekében, hogy ő zavartalanul végezhesse a dolgát, keres neki a neten egy minél hosszabb mesét. Bár a szülő problémája ideiglenesen megoldódik, számos egyéb tényező felmerülhet ezzel kapcsolatban, és kérdéses, hogy ezek hosszú távon mennyire hatnak ki a közöttük lévő intimitásra. Ugyanis a gyermek, ha tudatosan nem is érzékeli, és pláne nem nyilvánítja ki, jogosan érzi és szokik hozzá ahhoz, hogy nincs kontrollálva, és nem is igazán fontos, mit csinál a világhálón, a lényeg az, hogy csendben legyen. A nap végeztével bár anya megdicséri, amiért nem hangoskodott és rendetlenkedett, nem hozta őt kellemetlen helyzetbe a kollégái előtt, a hagyományos esti mesét azonban az internet biztosan nem képes pótolni – ami néhány évvel ezelőtt még a szülő és a gyermek közötti kontaktust elmélyítő egyik legfontosabb rituálé volt mind testi, mind intellektuális értelemben. Hiszen a szülő ezalatt legtöbbször odaült/feküdt gyermeke mellé, közösen választották ki azt a történetet, amit a kicsi hallani szeretne, majd miközben édesanyja vagy édesapja mesélt, a gyerek rákérdezhetett arra,

amit nem értett, amire kíváncsi volt – bármilyen benyomása támadt a hallottakkal kapcsolatban, arra visszajelzést kaphatott a szülőtől. A testi közelségen túl ez marad el leginkább ma, amikor egy animációt lát a képernyőn, holott biztosan vannak észrevételei.

A digitális eszközök megjelenése előtt az is jóval ritkábban fordult elő, hogy a szülők a munkaidő letelte után otthon kénytelenek folytatni vagy befejezni munkájukat. Az internet állandó készenlétre sarkallja a cégeket és a munkavállalókat, hiszen a vezetőtől vagy a partnerektől bármikor jöhet egy fontos e-mail, amelyre reagálni kell – emiatt pedig a szülők még akkor sem szentelhetik idejüket teljes mértékben a családjuknak, amikor hazaérnek. Tari Annamária az elsődleges gyermekkori élmények ritkulása (közös játék, fára mászás a szabadban) kapcsán hivatkozik Sue Palmerre, *A mérgező gyermekkor* című kötet sokat vitatott szerzőjére, aki a modern kor vívmányai miatt elég sötétben látja a jövőt. Véleménye szerint a rohanó világban kamaszkorban már nemcsak a szülők és gyerekek közötti elégtelen mennyiségű beszélgetés miatt van okunk aggódni, de az egészségtelen étrend, a kutyuk előtt töltött idő miatt háttérbe szorult testmozgás és alvás hiánya miatt is – nem beszélve a szülők (esetenként fóbíássá váló) félelmeiről a gyermeküket megrontó idegek miatt.⁶

Azonban itt sem minden írható kizárólag az internet számlájára: az sem könnyíti meg a családok dolgát, hogy a köznevelési törvények szerint Magyarország általános iskoláiban kötelező lett a délutáni foglalkozásokon is bent maradni, középiskolában pedig az emelt óraszámok miatt nem igazán van esélyük a tanulóknak délután négy-öt óránál hamarabb hazaérni (s ebben még nincsenek benne az egyéb programok, külön nyelvórák, zeneórák, esetleges sportfoglalkozások, ahogy a másnapra való felkészülés sem). Az egyre csak növekvő elvárások a diákokkal szemben és a megfélemlési kényszer általában csak tovább szítja a feszültséget szülők és gyerekek között, hiszen mindenki kimerültté és frusztrálttá válik.

Magyarország gazdasági helyzetének köszönhetően a fiatalok boldogulási esélyei sem kedveznek a családösszetartásnak. Az esetek többségében két lehetőségük van az érettségi/diploma megszerzése után. Az egyik, hogy külföldön vállalnak állást, hiszen ott jó eséllyel a többszörösét megkeresik annak a pénznek, amit itthon kaphatnának (bár az elvándorlás elképesztő méretei korántsem csak Magyarországot sújtják, tehát a probléma globálisnak tekinthető). Az évente néhány alkalommal történő hazalátogatás hatásait a szülővel való kapcsolatra talán nem is érdemes taglalni. Különösen felforgatja a családi viszonyokat, ha a „gyermek” időközben külföldön alapít saját családot: a szülők és a nagyszülők alig fogják ismerni az unokáikat és a menyüket/vejüket, különösen, ha nem is beszélnek az ő nyelvükön. A távolságból és a nyelvi nehézségekből fakadóan szélsőséges esetben a két generáció közötti kommunikáció minimálisra is csökkenhet, ekkor pedig a nagyszülők nem fognak tudni részt venni az unokák életében: a gyerekeknek nem lesz, aki meséljen a család múltjáról és hagyományairól – a dédszülőket már nem is említve, akik szintén részét képezték a családnak még néhány évtizede.

A hagyományos családmodell felbomlását fenyegeti idővel a másik lehetőség is: az, hogy a fiatalok tanulmányaik befejezése után munkába állnak ugyan (rosszabb esetben ez is csak hónapok, évek alatt sikerül), de otthon laknak akár harminc-harmincöt éves korukig. Önállóodásuk ezzel sokszorososan kitolódik, ahogyan anyagi, érzelmi és mentális függetlenedésük és családalapításuk is. Sok nő harmincéves kora előtt ma már nem is gondol a gyermekvállalásra – főként, ha anyagi helyzete folytán lehetősége sincs rá –, ezért olyan kutatási eredmények is ismeretesek, hogy néhány évtizeden belül a nagyszülők szinte teljesen kiszorulhatnak az unokák életéből. Hiszen ha, tegyük fel, valaki harmincöt évesen szül, majd a saját lánya is ennyi idősen ad életet első gyermekének, hetvenéves lesz az illető, mire kezében tarthatja unokáját. A nagypapák helyzete még ennél is rosszabb lehet: ha a férfiak csak öt évvel idősebbek harmincöt évesen szülő párjuknál, akkor is negyvenévesen lesznek apák, tehát a nagypapává válás ideje megközelítőleg a nyolcvanéves kor lesz. Ekkor pedig már egyre kevésbé tűnik valószínűnek, hogy a nagyszülők egészségi állapota megengedi az olyan megszokott közös programokat, mint a kirándulás, biciklizés, focizás, óvodába és iskolába kísérés stb.

Azok a különleges alkalmak, amelyek jórészt valóban megőrizték eredeti funkciójukat, az ünnepekhez köthetők: a húsvéthoz, mindenszentekhez és főként a karácsonyhoz. Ilyenkor többnyire mindenki ugyanúgy a családjával tölti azt a néhány napot, mint nagyanyáink idejében. Úgy veszem észre, az ünnepek jó (és majdhogynem kizárólagos) alkalmat kínálnak arra, hogy felelevenítsük ha-

gyományainkat, és beszéljessen róla több generáció, amikor összegyűlnek az asztalnál. A karácsony különösen szent ebből a szempontból, viszont a körülötte tapasztalható, szinte évről évre nagyobb sürgés-forgás és zűrzavar az ajándékvásárlással és a karácsonyi menüvel éppen abból fakad, hogy megritkultak az ilyen kivételes alkalmak, s ettől mindenki érzi magán azt a nyomást, hogy az ünnepnek tökéletesen kell sikerülne, mindenkinek a legjobb – és leggazdagabb – formáját kell mutatnia a sosem látott rokonok előtt. Az emberek dolgát viszont ekkor sem igazán könnyíti meg a kormány annak érdekében, hogy valóban mindenki készülhessen az ünnepre, és a családjával lehessen minél többet. Tavaly újra felvetődött annak a gondolata, hogy a boltok december 24-i nyitva tartásának tulajdonképpen „csak” az aznapi óriási bevétel az oka. Eközben a dolgozók már évek óta kifogásolják, hogy nekik jóformán semmi idejük nem jut a szentestéhez szükséges készülődésre. Mivel a boltok délután négy-öt óra környékén zárnak, az esti vacsora elkészítésére szinte semmi esélyük – az ünnepre hangolódásra meg pláne, így minimum csökkentett időtartamú nyitva tartásra lenne szükségük. A kormány ennek ellenére mégsem rendelt el ilyesmit, pedig megerősíthette volna ezzel a családok számára, hogy az ünnep valóban szent, és nem elsősorban a költségekről kell(ene), hogy szóljon.

A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSA AZ EGYÉB KAPCSOLATOKRA ÉS A SZEMÉLYISÉGRE

Annak ellenére, hogy látjuk, emberi kapcsolataink mennyire meg tudnak változni a digitalizáció és az információs társadalom hatására, nem szabad elfeledkeznünk arról, miben rejlik „varázsa”, mik azok a tényezők, amelyekkel ennyire képes hatni. Demetrovics Zsolt és Koronczi Beatrix pszichológusok megerősítik azt az állítást, hogy az internet szerepe nemcsak a szociális támogatásban lehet alapvető fontosságú, hanem a depresszió, a magány enyhítésében is – egyáltalán a kapcsolatteremtésben, ami a mai elszigetelt, individualizálódott társadalmunkban igen fontos funkció. Azonban épp ennyire magában rejt az izoláció veszélyét is. A szerzők megfogalmazták az internet paradoxonjának tételét: bár az emberek az internetet elsősorban, funkciója szerint kommunikációra használják, a fokozott használat inkább a szociális bevonódottság és a pszichológiai jóllét csökkenésével jár együtt.⁷

Mivel a kamaszok szemében mára az elsődleges értékmérők között szerepel egymás telefonjának a márkája, típusa és ára, a szülők bizonyos fokig rá is vannak kényszerítve arra, hogy megvegyék ezeket, hiszen tudják, gyermekük könnyen kiközösítés vagy csúfolás áldozatává válhat, ha nem teszik. Így a kortársakkal történő érintkezések is igen felszínessé válhatnak. Sajnos nagyon sok közösségben (pláne ha sok a jó módú családból származó gyerek) emberszámba sem veszik azokat, akiknek nincsenek méregdrága okostelefonjaik, márkás ruháik. Reális a veszélye annak, hogy az ilyen kiközösített tinédzserek váljanak idővel azokká a japán férfiakká, akikről már volt szó korábban. Japánban ugyanis égető társadalmi probléma a serdülőkortól jelentkező hikikomori („bezárkózó”) jelenség, amely hivatalosan közel egymillió, a valóságban viszont két-három millió kamaszt is érint. „A fiatal ezekben az esetekben évekig, de akár évtizedekig nem hajlandó sem kommunikálni, sem érintkezni családi környezetével és a külvilággal. Rendszerint a ház egy félreeső szobájába bezárkózva tengeti napjait: ételért-italért csak éjjelente lopózik ki a konyhába. A család, a barátok, esetleg az iskolatársak és a pszichológusok közeledési kísérleteire olyan vehemens arroganciával és erőszakos visszautasítással reagál, hogy jobbnak látják magára hagyni. A hikikomori-társadalom többmilliósi tábora a valós világtól teljesen elszakadva él – és az a köldöközsinór, amely életben tartja őket, az internet. Ez az egyetlen fórum, ahol hasonló gondolkodású és érzésű társakra lelnek, ahol rejtett gondolataikat megosztják a világból hasonló módon tűntetőleg kivonult, pszichésen sérült egyénekké.”⁸

Ezek a fiatalok valószínűleg épp azért tudnak kizárólag virtuális kapcsolatokat kialakítani, mert a való életben zárkóztak, nehezen barátkoznak, esetleg már valóban kiközösítette őket saját közösségük. Nem ritka az a jelenség sem, amelyet talán valamiféle kiégettség-szindrómaként tarthatunk számon: a hatalmas mennyiségű, özönlő információáradat, a megfelelési kényszer és a számtalan felszínes kapcsolat következtében nagyon sokan érzik úgy huszonéves korukra, mintha már kiégett középkorúak lennének. Az ilyen környezetben könnyen „elhasználódik” az ember, és úgy

érzi, az elvárt teljesítmény hajszolása közben végleg kimerült, nem talál új célokat az életében, egyre kevésbé keres már bármiféle kapcsolatot másokkal. Közömbössé válnak a világ iránt, és szélsőséges esetekben rendszeres alkohol- vagy drogfogyasztásba is menekülhetnek. Ebben hatalmas szerepet játszik az, amit Tari Annamária is hangsúlyoz: időkezelésünk végérvényesen megváltozott. Napjainkban hogyha várunk egy fontos e-mailre, valószínűleg fel sem állunk addig a számítógép előtt: megnézzük a híreket, chatelünk néhány ismerősünkkel – tehát nem használjuk ki azt az időt, ami felszabadult. Régebben ha valaki elküldött egy levelet, tudta, hogy arra jó eséllyel csak napok múlva érkezik válasz, addig is végezte megszokott dolgait.⁹ Ma egyszerűen nincs „üresjárat” az életünkben, hiszen sokszor addig a két percig is, amíg a buszra várunk, gyorsan legördítjük a hírfolyamot, elolvassuk az üzeneteinket, visszaírunk a Messengeren. Az ember pedig bármennyire is úgy érzi, képes ezt megszokni, hosszú távon – akár betegségek formájában is – kiütközik a mérhetetlen mennyiségű adatfeldolgozás képtelensége. Így hát nem csoda, hogy egyre többen küzdenek már fiatalon mentális problémákkal.

Részben tehát azért az egymás iránt mutatott közönyért is a virtuális világ okolható, amelyről olyan sokat hallunk: hogy minden további nélkül elmegyünk az utcán valaki mellett, akiről azt hiszszük, ittas, közben pedig valójában rosszul van; hogy inkább nem nézünk oda, és igyekszünk távol maradni az olyan esetektől, mikor valakit bántalmaznak vagy kirabolnak mellettünk a villamoson. Nem érezzük úgy, hogy a mi feladatunk volna megoldani az ő problémájukat – mikor nekünk is van épp elég –, ezért inkább hátrítunk (majd valaki más segít rajtuk), vagy netán rögtön magunkra vonatkoztatjuk az esetet (ők sem foglalkoznának velem fordított esetben).

Tari Annamária említést tesz a játékfüggőségről is, amelynek során a virtuális színtéren „gyilkolnod kell, vagy meggyilkolnak”. A számítógép nem ad lehetőséget a felhasználónak megismerni az ellenséget – de hogyan is adhatna, ha a grafika csak nyomokban tartalmaz emberi vonásokat, tehát lényegében az áldozatunk emberi tulajdonságok nélkül működik? A virtuális világ sosem mutatja fel az érme másik oldalát, és a pszichológus szerint a legsötétebb jóslatok, amelyekről olvashatunk, arról szólnak, hogy eközben a folytonosan löni vágyó függők empátia nélküli emberekké alakulnak.¹⁰ Ez a jóslat ma már nem is áll olyan távol tőlünk: olvashatunk cikkeket arról, hogy éppen ehhez hasonló módszerekkel képezik ki azokat a terroristákat, akik az elmúlt években számos, ártatlan embereket megcélzó merényletet követtek el hidegvérrel. Ez különösen igaz azokból a kultúrákból származó emberekre, akik maguk is háborúban nőttek fel, és mint láthattuk, a lázadó kamaszok idősza az az életkor, amikor nemcsak jóval befolyásolhatóbbá válnak az emberek, de egyszersmind el is szakadnak a külvilágtól és bezárkóznak: ez tipikusan annak az esete, amikor szélsőséges csoportok és ideológiák felé sodorhatja a kamaszokat a világháló (amely csoportok pont az ilyen csalódott és elszigetelődött egyéneket keresik). Úgy érzik, megértésre és befogadásra leltek az új „családjukban”, a magány, a kitalált valóság érzése, illetve az emberekkel szembeni keserűség pedig összefogásra és bosszúállásra sarkallja őket. De ha pusztán hétköznapi eseteket vesszünk figyelembe, akkor is egyre gyakrabban halljuk a hírekben, hogy fiatalok, miután meggyilkolták ismerősüket, úgy folytatják életüket, mintha csak egy megszokott, hétköznapi tevékenységet végeztek volna el: megreggeliznek, elindulnak szórakozni, vagy lefeksznek aludni. Ez arról árulkodik, hogy valójában fel sem fogják, mit tettek, mintha még mindig a virtuális világban élnének, ahol bármikor újrakezdehető a játék, és nincsenek következményei a tetteiknek. Néhányan csak napokkal vagy hetekkel később szembesülnek azzal, amit csináltak, mikor rádöbbennek, hogy áldozatuk tényleg nem kel fel többé – ahogyan néhányan az állatokat is ugyanilyen kegyetlenséggel és közönnnyel kínozzák meg.

Nem nehéz belátni azt sem, hogy az online felületek szinte bátorítanak a gátlástalanságra és a másokkal szembeni tiszteletlenségre. Az, hogy anonimek, tehát jóformán láthatatlanok vagyunk, úgy érezzük, feljogosít arra, hogy például olyan emberekkel közöljük meglátásainkat, akikkel élőben nem mernénk ezt tenni. Egy anonim fórumon a középiskolások nagy része biztosan nem félne megosztani az ellentétes véleményét egy olyan valakivel, aki tanárnak vallja magát – sokszor olyan stílusban, amelyet a való életben nem merne megengedni magának, ezzel pedig némileg felbomlik a köztük lévő hierarchia is, hiszen az interneten senki sincs magasabb vagy alacsonyabb pozícióban. Hasonló hatást képes generálni az is, ha a diákok ráakadnak a tanáraikra valamelyik közösségi oldalon. Ott ugyanis betekintést nyerhetnek az illető életébe, láthatják azt, hogy tulajdonképpen ő is

csak egy ugyanolyan hétköznapi ember, mint bárki más, ez pedig amellet, hogy egyrészt közelebb hozhatja egymáshoz a tanárt és diákot, másrészt le is rombolhatja a diák szemében az adott tanár presztízsét.

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az újfajta kommunikációs csatornák szerencsére nem csak ilyen hatást gyakorolhatnak az emberi kapcsolatokra. Az ún. veszteségkommunikáció kapcsán azt vizsgálják, hogy milyen következményei lehetnek annak, ha valaki közzéteszi a közösségi oldalon (vagy más internetes felületen) valamilyen veszteségélményét: például párkapcsolat vagy házasság felbomlását, állat vagy személy halála miatti fájdalmát, munkahely- vagy lakhelyelhagyás traumáját, betegségdokumentációt. Az eddigi felmérések szerint ilyenekkel mindenki találkozhat a saját üzenőfalán (sokan évekkorábbi eseményekre is emlékeztek), s az emberek többségéből kisebb-nagyobb mértékű együttérzést is kiváltottak hasonló események. Zelena András több szempontból vizsgálta a YouTube-on és más videomegosztó portálokon közzétett emlékezővideók gyász-folyamatba illeszthetőségét: azt, hogy az így hozzáférhetővé tett közösségi gyász segíti-e az individuális veszteségtapasztalatot. A kutatási eredmények egyik legszemléletesebb momentumának tekinthetők a virtuális sírkertek. Itt az oldalra látogatóknak lehetőségük van létrehozni egy sírhantot, fotót és rövid nekrológot közzétenni az elhunytáról, aztán pedig virtuálisan gyertyát gyújtani. A cikk szerzője úgy találta, hogy az itteni fórumoldalakon megjelenik a társas támogatás vágya, és gyakran az azonos rokonsági fokú hozzátartozót gyászolók között közösség teremődik. A gyászolók üzeneteket váltanak, megosztják egymással gondolataikat és részt vesznek a másik fájdalmában. A visszacsatolások révén tehát az egyéni veszteség közösségivé duzzad, a hiányérzésben való osztozkodás pedig segíti a gyászfolyamat következő szintre lépését – ahogy már önmagában az is, hogy megoszthatjuk fájdalmunkat és gondolatainkat a hozzánk hasonló veszteséget átélt emberekkel. Ezt többen az interneten megnyilvánuló intimitásnak nevezik.¹¹

A neten kialakult, illetve fenntartott barátságok mindenesetre nem ugyanazok a kapcsolatok, mint amelyeket évszázadok óta annak nevezünk. Régen, ha nyaralni voltunk, mindenkinek választottunk egy személyre szóló képeslapot, és ráírtuk a kimondottan neki szánt üzenetet. Ma, ha megérkezünk valahová, általában egy körüzenetet küldünk a barátainknak, hogy tudják, minden rendben: mindenkinek ugyanazt, így elkerülhetetlen, hogy némiképp sematizálódjanak ezek a kapcsolatok. Miközben chatelünk, a legtöbb esetben egyszerre több emberrel is beszélgetünk: egyikükkel a hétfégi buliról, a másik épp a párkapcsolati problémáit osztja meg velünk, a harmadik a beilleszkedési nehézségeit taglalja az új munkahelyén. Mivel a reakcióink gyorsak, figyelmünk mindenképpen megosztódik közöttük, s ezáltal kevésbé tudjuk átérezni mondandójuk súlyát. Ha mindennap csak három-négy ilyen beszélgetést bonyolítunk le, egy-két hét múlva már garantáltan alig fogunk emlékezni arra, kivel miről is beszélünk pontosan.

Sokszor csak gyorsan, kutyafuttában reagálunk valamire, amíg épp meg nem érkezik a buszunk, emiatt pedig kapkodva írunk, félmondatokat használunk, sokkal kevésbé fejtjük ki valódi gondolatainkat és érzéseinket, ez pedig félreértésekhez is vezethet – csakúgy, mint az annyit emlegetett emotikonok használata. Ezek tulajdonképpen szintén sematizáló, egyszerűsítő ikonok és arckifejezések, amelyek csak az esetek egy részében képesek a valódi érzelmeinket tükrözni, és nagyon sokféleképpen interpretálhatók. Ha írunk egy mosolygó fejet valakinek, az szövegkörnyezettől függően ugyanúgy jelentheti azt, hogy örülünk valaminek, hogy jókedvünk van, hogy viccesnek találunk valamit, hogy büszkék vagyunk valamire, de azt is, hogy csak pusztán kedvesnek/illemtudónak akarunk tűnni, vagy akár ha önmagában áll a hangulatjel, azt is jelezheti, hogy nem tudunk mást reagálni. Valójában tudat alatt érzékeljük is az emotikonok leegyszerűsítő sémáját, hiszen ha megfigyeljük, igazán komoly dolgoknál nem nagyon használjuk őket, mert úgy érezzük, érzelmeink mélységét nem képesek kifejezni. Ráadásul egyre több az olyan beszélgetés, amelyek kiüresedettek és nincs konkrét funkciójuk: gyakran csak unalomból vagy megszokásból írunk épp valakinek, amíg utazunk, s osztjuk meg vele, hogy az imént épp kijöttünk a Burger Kingből, és átszálltunk a 2-es metróra, öt perc múlva pedig abba is beavatjuk, hogy már a végállomáson vagyunk, vagy hogy éppen milyen plakátot láttunk az aluljáróban.

Mindannyian tapasztaljuk: annak ellenére, hogy valaki napi több száz üzenetet elküld és ugyanennyit posztol a közösségi oldalán, még az illető egy valódi találkozáskor lehet, hogy megszólalni is alig fog. Emiatt nehezebb kiismernünk egymást, hiszen sosem tudhatjuk, valójában melyik éne az

igazi. Akik pedig félnek a társas érintkezéstől vagy szégyenlősek, azokat az internet nem ösztönzi arra, hogy kilépjenek a komfortzónájukból, és megpróbálják feloldani a gátlásaikat, inkább hozzá szoktatja őket ahhoz, hogy szinte csak írásban kommunikáljanak – ezért a való életben nagyon nehezen tudnak majd kapcsolatokat kialakítani.

Mindazonáltal számos olyan ismerőstemet megemlíthetném, akik érzékelik, hogy nem jó irányba tartanak a virtuális világban fenntartott kapcsolatokkal, és ezért hosszabb-rövidebb időre elhatározzák, hogy leredukálják a világhálónak szentelt óráik számát. Sokan azt mondják, bárcsak ne lenne Facebook, mert érzik felszínes kapcsolataik számának növekedését (elsősorban például akkor, amikor boldog születésnapot kívánnak olyanok is, akikkel maximum köszönő viszonyban vannak), viszont érzik magukon azt a nyomást, hogy csak akkor válhatnak elismert tagjaivá egy közösségnek, ha regisztrálva vannak az adott oldalon. Egy ismerősom említette nemrégiben, hogy mikor elromlott az okostelefonja, és néhány napra egy régi, internettel nem rendelkező telefont kellett magához vennie, megfigyelte, mennyivel több értékes ideje marad úgy, hogy nem böngészi unos-untalan a hírfolyamot, ezért inkább úgy döntött, telefonja megjavítása után is a régit tartja majd magánál.

ELŐREJELZÉSEK A JÖVŐRE NÉZVE

A tárgyalt esetekből számomra az vált világossá, hogy bár a kirajzolódó jövőképünk nem túl biztató, csak mi, emberek tehetünk az ellen, hogy valóra váljanak például az olyan jóslatok, mint hogy 2050-re robotokkal fogunk együtt élni és rájuk fogunk társunkként tekinteni. A számítógépek önmagukban nem távolíthatnak el egymástól embereket, és nem is hozhatnak közelebb egymáshoz: kapcsolataink érdekében a 21. században talán mindennél fontosabb a megfelelő, kielégítő személyes kommunikáció és a bizalom szerepe, illetve hogy toleránsak és kompromisszumkések legyünk egymással szemben. Azok a szülők, akik saját gyermekkorukban nem tapasztalták meg a virtuális világ előnyeit és hátrányait, most még igyekeznek visszafogni gyermekeiket a túlzott használattól – hiszen ők még emlékszenek azokra az időkre, amikor nem létezett ilyesmi –, ám idővel egyre kevesebben lesznek azok, akik még nem születtek bele a digitalizációba. Számukra pedig, bármilyen elkésztető is, ez lesz a természetes, és nem tudják majd elképzelni, hogyan lehet internet nélkül élni, így a felsorolt esetek alapján is láthatjuk azt, hogyan tűnhet el a süllyesztőben régi értékrend-szerünk. Az ember alapvető biológiai és érzelmi szükségleteit mindenesetre sosem tudják teljesen elnyomni a technikai eszközök, ezért kapcsolatok – valamilyen formában – mindig létezni fognak.

JEGYZETEK

¹ TARI Annamária, *Z generáció: klinikai pszichológiai jelenségek és társadalom-lélektani szempontok az információs korban*, Tericum, Budapest, 2011, 2.

² Dr. C. MOLNÁR Emma, HIDASI Judit, *Anyátlan nemzedék: Az aktív-analitikus pszichoterápia tankönyve*, L'Harmattan, Budapest, 2015, 23–24.

³ Uo., 26.

⁴ [Sz. n.], *Az internet mint intimitáskeresés: Beszélgetés Jacques Arènes pszichoanalitikussal, a Lille-i Katolikus Egyetem tanárával*, Embertárs, 2016/1, 52.

⁵ HIDASI Judit, VARGA Szabolcs, *Japán identitáskeresési kísérletei és a digitális kommunikáció*, Médiakutató, 2014/1, 18–19.

⁶ TARI, i. m., 12.

⁷ DEMETROVICS Zsolt, KORONCZAI Beatrix, *Az internetfüggőség néhány pszichológiai vonatkozása = Az internet a kockázatok és mellékhatások tekintetében*, szerk. TALYIGÁS Judit, Scolar, Budapest, 2010, 128–130.

⁸ HIDASI, VARGA, i. m., 19.

⁹ TARI, i. m., 54–55.

¹⁰ Uo., 107.

¹¹ ZELENÁ András, *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, Médiakutató, 2017/1–2, 139–147.

SEMSÁG TIBOR (1987) Budapest

SEMSÁG TIBOR

„A részecskestruktúra adja az élénkpiros színt”

A természettudományra jellemző nyelvhasználat és szemléletmód nyomai kortárs verseskötetekben

A 20. század magyar költészetében és a világlírában is találhatunk olyan jelentős alkotókat, akik verseik nyelvi alakítását időnként valamilyen módon a természettudományokból ismeretes nyelvi elemekkel látják megoldhatónak. József Attila több híres versében, mint az *Óda*, a *Költőnk és kora* vagy a *Téli éjszaka*, biológiai, csillagászati vagy éppen kémiai szemléletmód nyomait¹ fedezhetjük fel.² Nemes Nagy Ágnes költészetében rendre előfordulnak természettudományra utaló szövegrészek, néhol egy-egy tudományos műszó hívja fel magára a figyelmet. Ebben a szövegtudományban is többféle tudományra történik utalás, a fent említettek itt is előfordulnak, ezenkívül még a fizika és a (költőnek oly fontos) geológia tudománya is „képviselteti magát”.³ A magyar költők munkásságát figyelembe véve alighanem Juhász Ferenc gazdagon áradó költészetét határozta meg leginkább a modern természettudományok anyagi szemléletmódja.⁴ A 20. század első felének világirodalmából Francis Ponge francia költő munkáit érdemes felhozni példaként. Ponge tárgyias prózaversein a természettudományos (pl. növénytani) analízis jegyeit ismerhetjük fel.⁵ Ezt a bűvőpatakként meglévő hagyományt folytatja több, 2015-ben megjelent magyar verseskötet. A két kiválasztott köteten kívül más példa is akad a horizonton, ami a tudományos nyelvezet költői hasznosítását illeti.⁶ Jelen írás láttelepet kíván adni erről a kortárs magyar lírában feltűnő jelenségről.

Závada Péter *Mész* című könyvének⁷ recenziói néhol hatásosnak,⁸ néhol pedig kevésbé sikerültnek⁹ érzékelték a tudományos diskurzus lírai transzformációját. Az általam idézett kritikusoknak¹⁰ a kötet működési mechanizmusaira vonatkozó megjegyzései rámutatnak arra, hogy milyen veszélyeket rejt magában a vizsgálati fókuszba állított poétikai eszközök alkalmazása. Bihary Gábor szerint „sok múlik ugyanis azon, hogy mennyire illeszkednek egymáshoz a regiszterek, a retorikai eszközök, mennyire számottevőek a versen belüli csúszkálások”,¹¹ Mohácsi Balázs pedig úgy véli, hogy a kötet vége felé már „receptszerűnek tűnhet”¹² a kötetten végigvonuló természettudományos jellegű, a verstárgyakat szétszálazó retorika. Bihary egyúttal a sikeres poétikai megoldás feltételét is megadja: „A tudományos diskurzus lírába emelésével többször találkozhatunk, ám ez akkor válik revelatívvá, ha képes termékeny feszültséggel belépni a líra nyelvtörténetébe, amihez szükségesnek tűnik, hogy a megidézett tudásanyag átugorjon a mindennapiság küszöbén, hogy újdonsággként, még nem tudotként ismerjük fel.”¹³ Érdemes felfigyelni a feltétel ismeretelméleti jellegére. Értelmezésemben a „nem tudotként való felismerés” azt jelenti, hogy a lírai közeg által másfajta megvilágításba kerül az az ismeretanyag is, aminek az olvasó adott esetben már előzetesen birtokában volt, tehát a „tudás és nem tudás” ellentéte helyett a hangsúly sokkal inkább a fent említett reveláción van. Így lehetséges „nem tudotként ismerni fel a tudottat”. Érdekes példát találni az előbbiekben felvázolt problémára az *Accusativus* című versben: „Tudod a szerelem sötétben termelődik, mint a melatonin. Ez ahhoz kell, hogy végre aludni tudjunk. Mármost a szerelem.” A példa jellegéből adódóan egy igencsak feltűnő formában jeleníti meg, hogy a versírónak milyen trükköket kell alkalmaznia, hogy elkerülje a hétköznapiság bűnét. Ugyanakkor olyan példával is találkozhatunk, ahol az ismeretközlő kijelentés banalitásának külön szerep jut, és ezáltal megszületik az a bizonyos „termékeny feszültség”.

A kötet egyik kiemelkedő versében, a *Mészben* a mészképződés apró részleteit a halott anyát megszólító beszéden keresztül ismerhetjük meg: „A tömött mészköből égetik a meszet” sor objektivitását egy személyes vonatkozású sor közbeiktatásával („Miután meghaltál, apa beidőztetett egy tisztasági festést”) „A mészégetés alapanyaga a mész, kalcium-karbonát” sora folytatja. Mint látható, az idézett versszaknak lényegében csak a második tagmondata szolgál új információval, de a sor az egész vers kontextusában, a gyászbeszéd hangvétele felől egy másfajta szerepet is betölt. A materiális eredetet kutató tudományos tudás a lírai én gyászának (önmagá számára is) el- és ki-

beszéléséhez használt platformnak bizonyul a *Mészben* és a párversének tekinthető, azt megelőző *Aszfaltban*. Az eredet különösen fontos, hiszen a halál megértése annak a körszerű gondolatnak a segítségével történik, hogy az emberi test ősi-anyagi eredete és a halott testének anyaga újfent megegyezik (mindkét vers eredetkutatással indul). Ugyanakkor a „porból lettünk, porrá leszünk” gondolatát tágítja ki a tudományos jellegű részletek segítségével a versbeszéd, hogy a gyászfolyamat végbemegehessen. A tárgyalt sor ebből a nézőpontból nézve már nem is annyira banális, hiszen a nyelvi forma az érzelmi megküzdés terepévé válik a versben, az ismétlés a szükséges önmaga számára való megjelenítésként, mondásként érthető – így uralkodik el a líra a behívott tudományos-materialisztikus nyelv felett.

Az egzaktuság igénye, a pontos nyelvhasználat mint a megszólított felet elérni, sőt talán birtokolni próbáló eszköz a nyíltan az anyát megszólító verseken kívül a kötet többi versében is rendre feltűnik, pl. „...naplót vezetek arról, hogy éjszakánként hány fokot fordulsz el a kádban, tested iránytűjén figyelem a mágneses pólusok újrarendeződését” (*Virályok sijjogása*).

Mint láthattuk, a nyelvért, a kifejezésért való küzdelemnek szerves része a tudományos ismeretek használata, s mintha ebben a küzdelemben ott bujkálna az egzakt tudományok feljebbvalóságának a kultúrát (még mindig) jellemző mítosza. Mindazonáltal szükséges megemlíteni, hogy korántsem elmélyült szaktudományos ismeretekről van szó, hanem a természettudományos ismeretterjesztés, népszerűsítés (popular science) szűrőjén keresztülment információról, amire a *Mész* című versben lehet találni egy utalást („Legalábbis ezt olvastam valami képes ismeretterjesztő újságban...”). Nem árt szem előtt tartani, hogy ez a többszörös közvetítésen keresztülment tudásanyag mindig magán hordozza az őt létrehozó kultúra és az előbb említett közvetítő közeg nyomait is. Talán a *Vákuum* című versben sem véletlenül szerepelnek együtt a Hold ritka légköréről, a napszélről és az idegen civilizációk híradásáról szóló szövegrészek: a természettudományos népszerűsítés műfajára (?) jellemző, hogy a közember fantáziáját izgató témákat – mint a földön kívüli lények, az űrutazás stb. – kapcsolják össze tudományos ismeretekkel. Az ilyen irodalmi művek nemcsak magukon viselik a népszerűsítő műfaj nyomait, hanem maguk is belépnek a közvetítők sorába.

Nincs ez másként Dékány Dávid *Darwin Motel* kötetével sem. A popular science zsánerének fegyverbevétele Dékány köteté kapcsán azért is indokolt, mert az egyik regiszterét képezi egy, a kötetre jellemző, sokféle műfaji klisé játékba hozó popkult-tematikának,¹⁴ azonban hangsúlyosabbnak tűnik az a több kritikus által is észrevett szövegszervező eljárás, hogy a versekben megszólaló én az érzelmei leírásához vagy éppen azok ellensúlyozásához¹⁵ használná „...a tanórákon szerzett, valamint a Spektrum és a National Geographic műsoraiból származó ismereteket...”¹⁶, valamint a különböző technikai és informatikai fogalmakat.¹⁷ Mindez szorosan összefonódik a könyvet meghatározó kamaszos beszédmóddal (amely némelyik versben rendkívül felerősödik) s azzal a jelenséggel, hogy a *Mész*hez hasonlóan ebben a könyvben is nagyrészt az Én és a második személyben megszólított másik fél viszonylataiban, ill. ezek problematizálásán keresztül jelenik meg a felépített világ.

A *Százhuszonhat* című versben például a materiális szempontú megközelítés kudarcával kénytelen szembesülni a versek énje: „A feromonok miatt, mondtad, / mert persze kémia az egész, tudom én is, / de a vitáinkban elkevert szavak pH-értéke / vagy a maró gúny kémhatása / már nehezen becsülhető”.¹⁸ A *szimbiózis formái* című költemény egy iskolai mészárlás két elkövetőjének látens összetartozásáról szól, a második versszak akár a kaoszelmélet segítségével történő katasztrófa-megelőzés paródiájaként is felfogható: „Talán reggel, a gabonapehely dobozán / az összetevőkből, a novemberi cseréptetők / nyálkás pikkelyeinek vagy az iskoláig vezető / platánfák kérgének mintájából / kiolvasható lett volna. / Talán ha felhívják az egyiket / a WC-ajtók belső oldalára / filctollal felírt telefonszámok közül.” Amint látható, a versek beszélője ebben a példában olyan módon utal egzakt tudományos ismeretekre, hogy közben szembeállítja őket egy klasszikus értelemben vehető humán értékrenddel, hiszen a vers azt próbálja sugallni, hogy ha odafigyeltek volna a mészárlást elkövető diákokra, akkor a katasztrófa nem következik be („Ha valaki tudott volna / a hosszabítókébelek felakasztott kutyákról”). A Závada-kötethez hasonlóan itt is értelmezhetjük a versek terét egyfajta harctérként, ahol küzdelem folyik a különféle szemléletmódok alkalmazása között a nyelvi megfogalmazhatóságért, a Te eléréséért.

A másikkal való kapcsolat megfogalmazásának nehézségei összefüggnek a tudományos jellegű ismeretek használatával, alapot, fogódzót jelentenek a megközelítés számára. (Érdemes megfigyelni,

hogy számos vers kezdődik ilyen ismeretközléssel, pl. *Az asztronauta*). A *Hale-Bopp* című hosszú-versben több szövegrész is csúfot űz a Dékány-stílusból, a vers végén az imént felvázolt költői alkotásmód is önironikus reflexió tárgyává lesz: „Az üstökösök porcsóvját / a csillagok fénynyomása alakítja ki. / A Hale-Bopp most egy fagyott szikla / valahol a Naprendszer külső részén. / Sosem fogod látni. / Legközelebb 4380-ban jön vissza. / Ez valamelyikünkre nézve / biztosan jelent valamit. / Tényleg nem tudom...” A folytatásban azonban – mintegy annak ellensúlyozásaként, hogy a beszélőnek a külvilágbeli történés perszonalizálhatatlanságára való ironikus utalással sikerült lerombolnia a csillagbámulás romantikáját – egy ígéretet olvashatunk, egy ígéretet egy pontos megoldásra az Én és a Te közötti viszony tisztázásához: „Viszont írni fogok magunkra / egy általános képletet, / csak előbb kitalálom, hogy / a neved melyik érzés mértékegysége legyen.” Ez a komplex, allegorikus metafora egyben jeleníti meg azt a poétikai eljárást, amelyről az eddigiekben szó esett: a név mint a másik ember neve és egyben a nyelvi megnevezés varázsa, a másik iránti érzés és a matematikai pontosság mint a viszony megfoghatóságának, pontos leírhatóságának reménye teljesen összefonódnak ebben a szövegrészben.

A verseskönyv – már a bevezetőben szóba hozott – kamaszos stílusa is összefügg az általam vizsgált poétikai jegyekkel. Néhol csak egy-egy töredék mutatja a költői én többnyire csillagászati, fizikai és biológiai érdeklődését, s ezek olykor inkább (kényszeresen) figyelemfelhívóak, mint jól sikerültek,¹⁹ például: „Itt akartam szólni, hogy kések valamennyit, / de a napkitörés miatt nem tudtalak felhívni, / és te addigra elmentél, pedig futottam” (*Kilenc*).

A vizsgált szövegelemek szerepeltetése felfogható egy popkult-réteggként is, még ha a „Discovery Channel-költészet” talán mégsem annyira populáris, mint a road-movie romantika (pl. *Dagály előtt*) vagy a posztapokaliptikus (pl. *Radioaktív*) és ufós filmekből ismert (pl. *Tűlevelű*) díszletek. A versekben felbukkanó üstökösök, meteorok két versben (*Hale-Bopp*; *Perseida*) nemcsak mint valamiféle kvázi-realista interpretációban olvashatók, hanem a részeivé válnak a már korábban említett fikciós műfajokkal való játéknak. A *Perseida* egy kifinomultabb megoldást tartalmaz, az archaikus társadalom élőhelyére lezuhanó teherúrhajó motívumát úgy játszatja a szöveg, hogy eldönthetetlen legyen az olvasó számára, vajon egy science-fiction valóság vagy egy normál-realista fikció keretében történnek a dolgok, a primitív társadalom szerepeltetése pedig az időbeli elhelyezhetőséget illetően bizonytalanít el – már ha egyáltalán a realista fikció kódja szerint olvassuk a művet. A szöveg másik érdekessége, hogy a második részben egy éles váltással a nyugati világra emlékeztető környezet jelenik meg, így a science-fiction különvalósága helyett valószínűbbnek tűnik, hogy a mi jelen világunkat mintázza a szöveg, és egy szélsőséges kulturális különbségre épít. Ebben a részben tudhatjuk meg, hogy csak a garázstetőről figyelő emberpár hiszi meteoritnak az űrhajót. Az elbizonytalanítások arra mutatnak rá, hogy az olyan konstruált fikciós keretek, mint a közeljövő valósága, jelenvalóság vagy alternatív valóság stb. között nagyon vékony határ húzódik, s ezek egymásba játszhatók, vagy éppen kijátszhatók egymás ellen.

Ahogy már a dolgozat elején utaltam rá, a tárgyalt poétikai tendenciát illetően egy kisebbfajta trendről beszélhetünk a kortárs irodalomban. Erre utal, hogy a Dékány-kötet szerkesztése során láthatóan törekedtek a popular science jegyek kiemelésére: a kötet cím, az eddig felsorolt verscímek közül jó néhány és a második ciklus címe (*Párosujjú*) is erről tanúskodnak. Darwin neve mint az evolúció, a természet és a természettudomány iránti érdeklődés, valamint a természettudományos népszerűsítés szimbóluma szerepel itt. Nem véletlen, hogy az ő neve kerül ebbe a pozícióba, s nem másé. Charles Darwin *A fajok eredete* című, először 1859-ben kiadott munkája a mai napig a tudományos irodalom egyik legfontosabb műve, és egyben valószínűleg az utolsó olyan mű a kánonban, amely nagyon könnyen fogyasztható az átlagolvasók számára is (ennek oka, hogy eleve egy átlagolvasót képzelt maga elé a szerző az írás során).²⁰ A neve egybeforrt az evolúciós elmélettel a közfelfogást tekintve, Einstein mellett az utóbbi kétszáz év leghíresebb tudósáról beszélünk, neve ezért lehet szimbólumértékű. Ugyanakkor érdekes módon nemcsak a népszerű tudományt szimbolizálja, hanem azt a törést is, ami a közfelfogás és a közember számára nehezen hozzáférhető professzionális szaktudomány között fennáll. Darwin nem az evolúcióról írt, hanem a természetes kiválasztódásról és a faji öröklődésről. Röviden és kissé leegyszerűsítve: a viktoriánus korszak a maga fejlődéseszméjét és a már Darwin munkásságát megelőzően is létező evolúciós teóriát „kapcsolta egybe” – így jött létre a darwinizmus, a darwini evolúció kliséje.²¹ A korabeli társadalom (a tudósokkal egyetemben) megalkotta a maga jelentéseit az adott dologgal kapcsolatban, minden csoport a saját

elgondolásai és érdekei mentén alakította ki a darwini képet.²² S ugyanez elmondható a mai társadalomról is, nekünk is megvan a magunk Darwin-képe, ill. -kliséje. A *Darwin Motel* a kortárs kultúra Darwin-kliséjét, Darwin-képét használja fel.

A 20. század második felében, különösen a nyolcvanas évektől kezdődően a tudományos népszerűsítés robbanásszerű terjedéséről beszélhetünk.²³ A dolgozatban interpretált verseskönyvek ennek a nagyobb kontextusnak képezik a részét (a maguk sajátos módján), vagy úgy is érthetők, mint amelyek a popular science boom-hatását viselik magukon. S hogy a tudomány, a tudományos népszerűsítés és a szépirodalom viszonyának a dolgozatban már itt-ott felvillantott problémája a kortárs magyar irodalom kultúrájának élő problémája is egyben, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a Csabai Máté *Darwin Motel*-recenziójában található fricska, amit Boldog Zoltán kritikájának egyik megjegyzésére reagálva írt Az *antilop* című vers első strófájával kapcsolatban. A vers első szakasza így hangzik: „Összemegy minden a hidegben, / a villanyvezetékek feszesebbek, / kisebb az emberi test is, / a távolságok megnőnek, / üresebb a város.” Boldog Zoltán megjegyzése ehhez a következő: „Mindez felébreszti bennünk a gyanút, hogy a lírai én szándékosan törekszik-e fizikából elégtelenre (ti. a víz nem megy össze a hidegben, így az emberi test sem, amelynek jelentős része víz), és egyáltalán szándékában áll-e a komolyan vehető beszéd.”²⁴ Csabai Máté reflexiója: „A kritika kritikája pedig: Boldog Zoltánt cáfolva biztos kijelenthetem, hogy 4 Celsiusig hűtve a víz térfogata valóban csökken, ekkor még a hőtágulási együtthatója is pozitív.”

JEGYZETEK

¹ „Az örök anyag boldogan halad / benned a belek alagútjain / és gazdag életet nyer a salak / a buzgó vesék forró kútjain! / Hullámozó dombok emelkednek, / csillagképek rezegnek benned, / tavak mozdulnak, munkálnak gyárak, / sűrög milliós élő állat, / bogár, / hinár, / a kegyetlenség és a jóság; / nap süt, homályló északi fény borong – / tartalmaidban ott bolyong / az öntudatlan örökkévalóság” (*Óda*); „Ugy szállong a semmi benne, / mint valami: a világ / a táguló űrben lengve / jövőjének nekivág; / ahogy zúg a lomb, a tenger, / ahogy vonítanak éjjel / a kutyák... // Én a széken, az a földön / és a Föld a Nap alatt, / a naprendszer meg a börtön / csillagzatokkal halad – / mindenség a semmiségbe, / mint fordítva, bennem épp e / gondolat...” (*Költőnk és Kora*); „A hideg űrön holló repül át / s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet? / Összekoccannak a molekulák” (*Téli éjszaka*). JÓZSEF Attila *Összes versei*, szöveggond. STOLL Béla, Osiris, Budapest, 2006 (Osiris klasszikusok), 384., 370. és 513.

² Mezei Judit remekül foglalja össze József Attila lírájának korabeli újszerűségét: „Ő volt az első költő a 20. században, aki az égboltra nem mint lélekkel felfogható, misztikus csodára nézett. Tudományos analízisek után, a modern tudományok eredményeit megértve, az univerzumot nem látványként ábrázolta, hanem az ember és világ egységét megértve a legnagyobb mértékben emberi relációként fogta fel az egészhez való tartozásunkat. Mindezt elméleti munkái, levelezése, de legfőképpen költői képi világa igazolja.” MEZEI Judit, *A tudomány és a művészet összecsengése József Attila költészetében: Száz éve született József Attila*, Ponticulus Hungaricus, 2005/3. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/megcsapottak/mezei-jozsef-attila.html>

³ Például: „A levegő nagy ruhaujjai. / A levegő, amin szilárdan / támaszkodik madár s madártan, / az érvek foszló szélein a szárny, // És lent a súly. A síkon röghegyek / nagy, mozdulatlan zökkenései, / amint fekszenek, térdénálnak / az ormok és a sziklahátak, / a földtan szobrai, [...]” (*Között*) vagy: „Bár nem segít, mondta, ez a szétszórt százezer szem / bár nem segít a bioszféra zizegő / seprű-pillája körülöttem” (*De nézni*). NEMES NAGY Ágnes *Összegyűjtött versei*, szöveggond. LENGYEL Balázs, Osiris, Budapest, 2003 (Osiris klasszikusok), 79. és 116.

⁴ Csak egy példát kiragadva a számtalan lehetséges közül: „[...] s az időszívbe temetett idő zárt kés-szeletelését hallgatom, mintha hallható lenne / a proton, / az atom-mag, az elektron, a neutron gyöngéd öröklét-zizegése. A sómélyben az idő hullámozó / kévésziszegése. / Az időlomb-petrezselyem csapkodó, szeletelő gyors kése. Az égitestek pontos szívütése. A múlandóság / rácshalmaz-szövése” (*Jézus Krisztus sírja*). JUHÁSZ Ferenc, *A csörgőkígyó hőszeme*, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 194.

⁵ Egy különálló részlet a ciklusból: „A növények éjjel. // A klorofillműködésből eredő szénsavkipárolgás olyan, mint egy órákig tartó meglegegedett sóhaj, mint amikor a húros hangszerek legmélyebb, a lehető legjobban meglazított húrja zeng a zene, a tiszta hang és a csend határán” (*Fauna és Flóra*). FRANCIS PONGE, *A dolgok elfogultsága*, ford. SZABÓ László, Nagyvilág, 2005/10, 799.

⁶ Például Bognár Péter *A rodológia rövid története* című munkája, amely egy kitalált tudományt mutat be. BOGNÁR Péter, *A rodológia rövid története*, Magvető, Budapest, 2015.

⁷ ZÁVADA Péter, *Mész*, Jelenkor, Pécs, 2015.

⁸ BIHARY Gábor, *Vesztesépoétikák (Závada Péter: Mész, Hevesi Judit: Hálátlanok búcsúja)*, Műút, 2015/5, 65.

⁹ MOHÁCSY Balázs, *Bőröm alatt viszketsz: Závada Péter: Mész*, <http://www.jelenkor.net/visszhang/487/borom-alatt-viszketsz>

¹⁰ BIHARY, i. m., 65.

¹¹ MOHÁCSY, i. m.

¹² BIHARY, *i. m.*, 65.
¹³ Lásd: MOLNÁR Illés, *Hányásból jósolni*, <http://www.muut.hu/?p=16646>.
¹⁴ *Uo.*
¹⁵ BOLDOG Zoltán, *Botránynak is kevés*, <http://www.irodalmijelen.hu/2015-aug-17-0736/botranynak-keves>, 2015. augusztus 17.
¹⁶ *Uo.*
¹⁷ DÉKÁNY Dávid, *Darwin motel*, Libri, Budapest, 2015.
¹⁸ Lásd *Uo.*
¹⁹ Peter BROKS, *Understanding Popular Science*, Open University Press, London, 2006 (Issues in Cultural and Media Studies), 44.
²⁰ Bővebben lásd *Uo.*, 45–47.
²¹ *Uo.*
²² Lásd *Uo.*, 88–95.
²³ CSABAI Máté, *Hangtompítóval és anélkül: Dékány Dávid: Darwin Motel*, <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/5751/dekany-david-darwin-motel/>
²⁴ BOLDOG, *i. m.*

PÁRKÁNYI RAAB PÉTER, *Paráznság*, 2017

SZALAGYI CSILLA

Teremtéstörténet és színpadi jelenet
imperatívuszai

Takács Zsuzsa: A búcsúzás részletei

SZALAGYI CSILLA (1975) Budapest

Takács Zsuzsa 1976-ban megjelent második kötetének *A búcsúzás részletei* címet választotta, így miközben az 1970-es *Némajáték* című kötet felől nézve e költemények motivikusan és tematikájukban is folytatják a poétikai kezdeményezéseket (közülük is kiemelten az újszülött lírai megszólalását vagy a megrendezett filmjelenet erőterében zajló események részletezését), a kötet mégis lezárásra, egy tematikus vagy poétikai értelemben vett elválasztás követésére invitálja mindenkor olvasóját.

Ám a *búcsúzás* megnevezésén túl kérdéses, valójában milyen egzisztenciális-lélektani folyamatok részleteiről adnak hírt a költemények. A búcsúzás mozzanatának kötetcímmé emelésével a költő az elválás szemantikai dimenziójába helyezte a költeményeket, s valószínűleg ehhez hasonló fölülíró eljárásokkal, azaz a költeményeket tekintve nem maguktól értetődő jelentésmódosításokkal indokolható, hogy már a korabeli recepciónak is visszatérő összetevője lett az elválás vagy elválasztás fájdalomnak részletekbe menő elemzése. Ha ezzel a figyelemmel olvassuk a kötet verseit, amelyek valóban tartalmazzák e történet tragikumának ismétlődését, feltűnő, hogy a kötet trópusai, beszélői egy másodlagos narratívát is megjelenítenek, amely az idegenség-tapasztalathoz közelít különféle perspektívákból. A költemények a freudi analízis inspirációját tartalmazzák, hangsúlyosan és visszatérően az álom valóságészlelésének vonzaskörébe helyezhetők, összességükben pedig meghatározóbb jellegzetességeket foglalnak magukban, mint a tematikusan rögzíthető, újabb és újabb oldalról jelenetezett magány kietlen tapasztalati motívumai, a „szerelmi panaszdalok”¹ újraíródó jelenetei. Greguss Ágost kifejezése azért is kívánczik a versek leírásának környezetébe, mert a ballada hagyománya, amelyet a Kisfaludy Társaság pályázatára irodalomtörténetileg meghatároz, számtalan szállal kapcsolódik a Takács Zsuzsa-költészet tragikus és romantikus minőségeinek szépirodalmi előzményeihez.

A búcsúzás részletei kötet tehát két cikluson át, a hangsúlyt a cím jelentését és a tekintet mozgását követően is a végpontra helyezve folytatja a *Némajáték* című első, 1970-ben megjelent kötet kezdeményezéseit. Hogyan lehet ránézni mindarra, amiben erős személyes érintettség, erős testi, lélektani, érzelmi és ontológiai dimenzió egyesül szétválaszthatatlanul? S hogyan lehet ezeket az egybeérő tapasztalatokat mégis szálakra bontani, hogy valamilyen önmagában is megálló poétikai szerkezetben érthetővé váljanak? Ezek freudi alapmintákra mutató analízise működteti a verseket, de egyúttal Takács Zsuzsa hatvanas, hetvenes évekbeli költészetét is. Az elválasztást kísérő érdeklődés a folyamatot egy végtelenített, új és új látószögéből tárgyalt búcsúzásban részletezi, s a szétválaszthatóság mögött is a végpontot keresi, amelyet a kötet két egymásra épülő narratívában, az anya és újszülött kapcsolatában és a megrendezett (film)jelenetben talál meg.

A korabeli recepció kiemeli a versek mondat szervezésének és képalkotásának könnyebb átláthatóságát, valamint poétikai újdonságait. Lengyel Balázs a versek érthetőségére utal, mikor méltatja, hogy az új kötet tisztázott több olyan kiindulópontot, sőt okot, amelyekre az olvasó a *Némajáték* verseiben hiába kereste még a választ.² A költőt közletről ismerő kritikus egyenesen „életrajzi pontosságot”³ tételez, amikor a verset kiváltó élménygócokat említi. Székely Magda korábban már a *Némajáték* kapcsán felfigyelt⁴ a záró ciklus több szemelvényből álló költeményére, amelyet a költő *A búcsúzás részletei*-ben kibővítve, újabb versek környezetébe ágyazva szerepeltetett, s amelyet ezúttal első kritikusi is elismerően üdvözöltek. Kétségtelen, hogy önmagában is nagyobb mozgásteret teremtett a költői invenció számára az újszerűen láttatott téma, azonban a két ciklus poétikájában, költői eljárásaiban egymásra épül, mindkettő az elválás keltette idegenség léthelyzeteit jelenetezi, az egyedüllét árnyalatait bontja filmkockákra. A filmkészítés dramaturgiájába való beletekintés annál is nagyobb figyelmet nyerhetett, mivel Takács Zsuzsa a Szabó István rendezte *Tűzoltó utca 25* című film létrejöttében írói konzultánsként tevékenyen részt is vett, Lengyel Péterrel közösen.⁵

Hogyan és milyen tanulságokkal bontják a költemények a megidézett jeleneteket képkockákra, az a kötet egyéni teremtéstörténetét, valamint a színházi és filmes dramaturgia következményeit alapul véve döntően allegorikus kifejezőmódokban ölt testet. Hisz a gyermeki létezés következetesen ugyanarra a léttapasztalatra utal, mint a mesterkéeltséget, hidegséget kiemelő színpadi vagy filmes jelenlet. Ez pedig az idegenség, annak szerteágazó tapasztalatvilága, amely a második ciklus címének inspirációját követve (*Utasítások a jelenethez*) a következő utasításokban, az alábbi imperatívuszok ajánlataiban gondolható át.

A búcsúzás részletei című kötet a vers poétikájához allegóriákkal közelít. Megtalált két nagy allegóriája, a gyermeki létezés és a megrendezett jelenet a vers poétikáját értelmezi újra. Mi legyen a vers? Mi a vers? Két cikluson keresztül készül válasz a kérdésre, amelynek első imperatívusza: *legyen a vers az emlékezés története!* Az emlékezésfolyamat előtérbe helyezését a kötet két ciklusát bevezető *Előszó* című költemény jelzi, amelyben a látszólagos felejtés és a szándékolt, ám csak a tudatalatti rétegeiben őrzött emlékezés fonódik egymásba. A magzati létre és a születést követő elfelejtett, csak a tudatalattiban létező időszakra visszaemlékező gyermek megszólaló a „Majd emlékszem” versindító szavaktól az „utoljára látlak mindig” zárlatig az időben való létezés visszatérő hangsúlyozására irányítja a figyelmet. A költeményben és a teljes kötetben ismételten előtűnik az emlékezés és a felejtés egyidejűségének ellentmondásossága, befolyásolhatatlan folyamata. A költemény szétválasztja az anyai és a rekonstruált (vagy feltételezett) gyermeki tudatot, illetve az ez utóbbi által inspirált alanyi beszédet: „Majd emlékszem a síró falakra, / a hosszúujjú, édes éjszakára, / föl ismerem e lázas dobolást, / s állok a kinti napban, részed” (*Előszó*). Az alanyi beszéd a tudatvilág elképzelt imaginatív feltárásával érinti az idő dimenzióját mint egyetlen olyan tényezőt a vers vonatkozásában, amelyre irányuló ráhatását, akaratának kiterjesztését feltételezi. A kötet az idő folyamatossága és az időt rugalmasan kezelő emlékezet valósága közti ellentmondást állítja előtérbe, s ez utóbbi elvonatkoztatott tér-idő dimenziójába helyezi a költemények összességét, feltűnően az első, *Július* című ciklus születésverseit. Az *Előszó* vizuális elemei olyan kifejezésekkel láttatják a csecsemő méhen belüli fejlődését, amelyek az időt mint sorsot, a sorsszerűség megragadhatatlan létezőjét mutatják: „hártyát vont az idő körém”, „magzat arcon lapoz az idő”. Az idő cselekvő, néma sorsalakító, arctalan és távoli. Ezekhez a megjelenítésekhez társul a mitológiát idéző, hőseposzokra utaló „hosszúujjú, édes éjszakára” szerkezet vagy a Pilinszky-költészetet idéző képalkotás („tengerből kitépve, megjelölve”), amelyek az idő, a sors és az elrendeltség jelentésmezőinek összekapcsolását erősítik, ezáltal az embert ezeknek az erőknek való kitettségében láttatják.

*Mert hártyát vont az idő körém,
magányomat koponya-kézbe fogta,
vonás magát nyitott tenyérbe írta,
süppedés a mélyben ágyát megvetette,
duzzanat hullámozó sátrát fölütötte,
fekete körmök úsznak a sötétben,
és magzat arcon lapoz az idő.*

(Előszó)

A megszemélyesített, eleven létezőként érzékelt idő, az időbeli létezés akaratlan és befolyásolhatatlan tapasztalata a megszólalót egy mitikusan felfogott, egyszerre biztonságot adó és alvilági látványelemekkel átszőtt világ részesévé teszi. Beszélőjévé válik, aki e feledésbe merült folyamatokat tudatával rögzíti, képi jelenetekben idézi fel, és élettapasztalatával, szerzett ismereteivel egészíti ki. A mitikus kifejezésekkel a rekonstruált magzati én-beszéd egy tágabb perspektívába helyezi a csecsemőlet egyéni fejlődéstörténetét: „A végtelen magából kivetett, / egyetlen függök domború hasadban, / lazán egymásba érnek csontjaim.” A fejlődéstörténet képei a teremtéstörténet misztériumával szólnak meg, amelyet az idő láttatása ellenpontos. Az idő ugyanis nem egyirányú, nem folyamatos, hanem visszafordítható és megakasztható, ezáltal pedig a képkockákból kirajzolódó születéstörténet is visszavonhatóként tűnik elő, mint a következő sorokban: „Irgalmaz nekem, mert egymagam vagyok / a tengerből kitépve, megjelölve, / és visszaejthetsz az örök időbe.” Visszavonható történés lesz a születés, jelezve a gyermeki fejlődés esetlegességét, amely a ciklusban újból és újból megszólaló félelem következtében ellenáll a tér és idő által rögzített biztonságtudat-

nak. A csecsemő megnyilvánulásaiban ez az idegenségtapasztalat kap hangot, amely az emlékezet hiánya miatt az idő érzékelésének képtelenségét idézi fel, s vele a személy integritását tudja állandó veszélyben. Az *Előszó* beszélője a születés misztériuma és mitikus kötelékei, valamint a csecsemő létvédtelenségében meglátott állandósuló félelme között pulzál, ennek hatására pedig ellenmozgást indít el a beszélő önszemléletben, amely a részesülés méltóságától („s állok kinti napban, részed”) az ösztönlét érzékeléséig („Dermedten nézlek, szűkölő kis állat”) ível. E két végpont határolja a költeményt, amelyet az emlékezés és a pillanatban való létezés ellenmozgása hoz felszínre a jelen idejű közvetlen alanyi beszédmódban: „utoljára látlak mindig”. *Utoljára és mindig* – az ösztönös érzetek és a tudatosság végpontjai mozgatják a verset, a felnőtt gondolkodását, amely egyszerre jeleníti meg a csecsemő végletes aggodalmát és a felnőtt emlékezet tudatosságát.

A költemény tartalmazza Pilinszky *Utószó* című versének reminiscenciáit („Majd emlékszem a síró falakra”), utal az *Apokrifre* („s állok a kinti napban”), máshol pedig a *Trapéz és korlát* kötetének magányát és újjászületés-versét, a *Tilos csillagon* és a *Téli ég alatt* című verset idézi fel („A végtelen magából kivetett”; „Irgalmaz nekem, mert egymagam vagyok / a tengerből kitépve, megjelölve, / és visszaejthetsz az örök időbe”). Nem csupán konkrét szöveghelyekkel, hanem a megidézett költemények képi elemeivel, álomszerű világával is kapcsolatot létesít. Az *Előszót*, a csecsemő közvetlen érzelmi állapotait rekonstruáló vallomások alanyi megszólalást követi az első ciklus, a *Július*, amely az *Előszó* gyermeki beszédét kiegészíti az anyai szempontú megszólalással. A költeményekben a perspektívaváltások újraalkotják a várandósság időszakát, amely a magzat számára a szoros testi közvetlenség kíméletlen egymásrautaltságában formálódik: „Ahogy továbblépsz s megbotlasz kicsit, / dermedten várom, nem ütsz-e meg” (*Tükör*). Az anya tapasztalatai egyben a gyermek tapasztalatai is: a monológok, töredékes visszaemlékezések váltogatják nézőpontjukat és megszólalóikat, közös egymásrautaltságukban jelenetezik és a vallomások beszéd által a keresés folyamatában helyezik el az egymáshoz fűződő elemi kapcsolatot. Erről tanúskodik az *Emlékezés előtről* költemény négy darabja, amelyek a csecsemő és az anya monológjait egymásra vetítve a freudi analízis elméleti belátásait is magukon hordozzák. Hisz az álom vagy álomszerű⁶ tudatállapot lesz az a közeg, amelyből a felnőtt képes előhívni önmaga gyermekkori élményeit. Így voltaképpen két felnőtt beszél a költeményekben, akik szerepüket váltogatják, szerepükkel együtt pedig a megszólalás perspektívája is változik. Az *emlékezés előtről* című vers szintén egy mitikus világtérbe vezet, amely az anyaméh és a természeti világ egybejátszásából formálódik, az érzékelést a vizuális láttatás kiindulópontjaként megjelölve: „És megpattant az ég. / A víz hátára vett, / a Kínok Alagútján úsztatott, / s úsztak velem a sáros csillagok.” A csecsemő beszéd előtti állapotát erőteljes reflexió kíséri: „Kiáltozásomra ébredtek”, amely perspektíva távolságot tart tulajdon beszélőjétől, így nem is találkozik össze az anya látványon alapuló értelmezéseivel: „Széttörhet a szél, szétszórhat a nap. / De alszol.”⁷ Míg az anya csendes és nyugalmasan szelíd alvást lát, a gyermek ettől gyökeresen eltérő világtapasztalatot szerez – az idegenségét –, és ennek kiváltó okát kutatja: „Lehúnyt szemmel fürödtem. Kilökött, / kiűzött. Akárki megtalál. // Mit vétettem? Mért tetted? / Anyám.” Az anyaméh egyszerre konkrét és a teremtésre utaló mitikus megszólaltatásával, az anyai és gyermeki perspektívák dinamizáló erejű, de mindig követhető váltásaival elválásközpontú, „tragikai hajlamú”⁸ költői világot teremt Takács Zsuzsa, komorsággal nyilatkozó költői teret jelez. A méhen belüli fejlődés vizuálisan jelenetezett folyamatai alkotják képanyagát a *Hallgatlak, a kinti fényben* költeménynek, amelynek beszélője és érzékelője érzetein és a méhen belüli folyamatokról szerzett tudásával megalapozott képzeletén keresztül kerül közel születendő gyermekéhez, s az észleletek különválasztására tesz kísérletet. A vers a betűtípusok megkülönböztetésével is a gyermek és a szülő egymásba érő tapasztalataira irányítja a figyelmet:

Fölkészülök. Hagyom hogy testet ölts,
lány falaimban vájd ki ágyadat.
Csonk a végtagok helyén,
csontok lassú megszilárdulása.
Émelygés, szorongás.
A vézna testre óriási fej,
a szem helyén vak duzzanat.
Tapogatózás körbe-körbe,

*hal-néma panasz. Hallgatlak,
a kinti fényben kuporgok.*

Tudat és észlelés: az anyai tudat és a gyermeki észlelés közvetlenül egymás mellett szerepel, a verseszédnek így egyfelől az anya alanya, gyermeke pedig tudatosulásának és benyomásainak átélője. Egyikük sem alkotó résztvevője ennek a folyamatnak, erre utal az igék passzivitása és gyakori főnevesítése. Az álmhoz hasonlóan nem gondolati, hanem észlelési folyamatok zajlanak előttünk, az érzékelés egészül ki belülről látott, láttatott fantáziaképekkel. Az anyáé a testi egység felbomlásán, a születés folyamatán keresztül az elvesztés tragikus minőségét, a gyermeké ezzel szemben az idegenségtapasztalatot hangsúlyozza, amely ugyancsak a születés eseményével teljesedik be: „Igy akartam, // amikor megtagadtam barlang éjszakád, / a kígyózó, türemkedő sötétet, / csápjait, tapadását, suttogásait: // egyedüllétem matracán heverni, / lélegzeni nélkülöd, / súlyosodni, világosodni, / mert élnem kell és meg kell halnod” (*Melleid között*) – szól a csecsemő monológjából, ami az anya szemszögéből például a következőképp fogalmazódik meg: „Pihen a messzeföldről-érkezett, / levette nemlétét, most meztelen, / átlépte a semmi gödreit, most fáradt. / Lélegzete a parton megpihen” (*Délután*). A természeti képek egyszerre szerepelnek metaforikus és az anyaméhhez hasonló, vagyis hasonlító szerepben. Lelki tájak és testtapasztalatokkal közel hozott érzetek kapcsolódnak össze a tragikus minőség és az idegenség közvetítő közegeként.

A perspektíva-váltást esetenként a rekonstruált gyermeki nézőpont adja vissza. A *Sötét méhedbe vissza* című költemény zárata („Viselsz”) tömör összefoglalása e tudati mozgásnak, amely a magzat egyszerre élősködő, együtt érző és elemi kötődésében kiszolgáltatott jelenlétét is szóhoz engedi. Másik oldalról pedig a felnőtt érzékeli ezt erejét meghaladóan, mint a *Némajáték* kötetből átvett *Július, halálom, születésed* című versben az anya monológja („rekedt a hangom, idegen, / elindulhatok már egyedül. // De hiszen Ő is – egyedül? Igen.”), így a költemények a gyermekéhez közel kerülni vágyó anya képzeit is felmutatják:

*Gipszmadarak közt, hideg fák között
valószínűtlen nyárban tologatlak,
egyetlen élő.*

Az anya és gyermeke, szülő és gyermeki önmaga kapcsolatanalízisnek eredménye, hogy az emlékdarabkákból, asszociációk során keletkező motívumértelmezésekből minduntalan két, egymás hiányával magányosan küzdő párhuzamos élettörténet elevenedik meg. A két megszólalás, a gyermeki és az anyai monológ csak a költemény terében ér össze, egymást nem észlelik, vagyis észlelésük egész másról ad hírt, mint amit a másik magáról közölni kíván. Más lesz, amit a beszélők látnak, s megint más, ami a látvány mögött rejlik: a vizuális észlelés ekként távolabbi, felszínes és akár hamis is. A beszéd már közelebb képes lépni a valósághoz, a beszélőkhöz. Vizuális és verbális, látvány és beszéd tehát külön állnak, a külső és belső észlelést részben fedi a megkülönböztetés, amelynek erős kontrasztja később oly markánsan jellemző lesz például a későbbi kötetek *India*-verseinek megszólalójára, Teréz anya belső beszédére s arra a képre, amelyet a külvilág őriz róla: „Szaporodnak a csodás gyógyulásokról szóló / híradások, csak én nem gyógyulok meg. / Bombay mocskából nem emel föl senki” (*Bombay mocskából*). Benne egyesül a kiszolgáltatottság, a gyermeki idegenség-tapasztalat és a mindenható-anyai hang tragikuma, az elvesztés fájdalmát megélő, a kapcsolatot nem találó hang elégiája: „Nem szólítasz meg, és nem válaszolsz nekem, / szólongatlak mégis” (*Bombay mocskából*). De az 1976-os kötet ciklusa a kötetben elsőként 1992-ben közölt *Anima* című költemény beszédmódját és metaforikáját is megelőlegezi („Mintha élő, levágott fejek sírnának, / úgy szól a földből hozzád / sötétünk panasza”).

Ám mindeközben a költemények nem csupán az emlékezés poétikáját keresik, nem pusztán a tragikum és idegenség léttapasztalatát alkotják újra, hanem egy teremtéstörténetet is elbeszélnek. A következő poétikai imperatívusz ennek fényében: *legyen a vers teremtéstörténet!* Az anyai-mindegyes megbeszélő köré rendeződik a világkép gyermeki szempontú ősmítosza, az alapvető tapasztalatot már az anyaméhben tételezve: „Bolyongok benned” vagy „Sötét méhedbe vissza, / iszapos öledbe, / hullámozó hasadba” (*Sötét méhedbe vissza*). Ennek eredetét a vers a másiktól kiinduló meghatározottság tudatában jelzi különösen a születését megfordítható folyamatként tételező kis-

ifj. DURKÓ ZSOLT, Szonáta – S. Richter, 2005

ifj. DURKÓ ZSOLT, Operajelenet, 2007

ifj. DURKÓ ZSOLT, Mozart, 2009

gyermek kiszolgáltatottságában. Ez maga az őskép, ennek mintázata vetül a létfelfogás teljességére, mint ezt az egymásra következő szakaszok a könyörgő ima beszédhelyzetét megszólaltatva egyre nyilvánvalóbban egyértelműsítik. A megjelenő képek kevésbé konkrét, sokkal inkább elképzelt és mitologizáló képzeteket mozgattak már az *Előszó*ban is az idő megszemélyesítésén keresztül („hártyát von”, „koponyakézbe fogta”). A *Jászol melletti éjjelek* című költemény Jézus születését felidézve már a mítosztól a szent történet felé távolítja az első ciklus verseit a születés allegorikus jelentéstartományait szóhoz juttatva:

*Istállómeleg vagy kinti hó,
vagy hófehér huzat az ágyon,
fekszenek egymás lehelletében:
anya és újszülött.
Olyan tág, olyan tág
lett hirtelen
ez az istálló, – a sarokban
tartálynyi vér,
felfüggesztett műszerek,
jupiter-égő
a mennyezeten –*

(Jászol melletti éjjelek)

A vers párhuzamosan ad hangot szakrális és jelen idejű történésnek, megidézve Jézus születésének körülményeit, s azokat a nyitottság képeivel társítva, hogy mellettük a steril kórházi körülmények minden sivárságuk ellenére is részesedhessenek a születés szentséggel átitatott eseményében. A tér sivársága és szegénysége, kórház és istálló kerülnek egymás mellé, a szűkösséget tágassággá, a szegényes környezetet gazdagsággá, a hideget melegséggé változtatva a születés jelenlenségén keresztül. Mindez megidézi Pilinszky János sokat idézett gondolatait az evangéliumi esztétikáról. Az Új Ember hasábjain 1973-ban a következőkkel magyarázza korábban már vázolt elképzelését: „Számomra a stíláriskultúrák hideg palotára emlékeztetnek, míg az *Evangélium* meleg ol (mint például Dosztojevszkij regényei). Isten itt akart megszületni, ebben a sötét és szegényes melegben, még akkor is, ha valóságban ezek az istállók jéghidegek. S a hűvös eleganciájú paloták jól fűtöttek. Századunk annyi kísérlés és vereség után vissza kell hogy találjon – szerintem – ebbe az olmelegbe.”⁹

A harmadik imperatívusz az álmokhoz kapcsolódik: *építkezzen a vers az álom mintájára, az álom visszatérő jellegzetességei legyenek a költemény poétikai elvei*. Az *álom* című költemény – amely már a második, *Utasítások a jelenethez* című ciklus nyitóverse – az együttlítás kiemelt pillanatait juttatja képekhez „szótlán jeleneteiben”, amelyek az álom öntörvényű mozgását utánözva laza asszociációs hálózatban követik egymást, és kommunikációt indítanak el a jelen és a múlt visszatérő képzeiteivel. Ebben a közegben, az emlékezés és ösztönszerű megérzés rejtett kapcsolódási pontjainak egymásutánosságában az én eleve elrendeltként tételezi az összefüggéseket („Borzongott a gyér megvilágításban”), eltüntetve nem csupán az idő egyenes vonalú és egyirányú haladását, de a tér kézzel fogható körvonalait is („az álom körvonalatlan tárgyai között”). Mindez felidézi az anyaméh szintén rugalmas határok közötti mozgásterét, e köztes állapot alakuló, mozgó és lélegző közegét, amely az együttlítás, a megnyílás, a felismerés eseményeit hordozza: „ahol a jelenlétnek nincs akadálya, / ahol együtt fekszenek a szeretők, / ahol nincs oka a változásnak”. Az anyaméh és az álom, az együttlítás és az ösztönös megnyilatkozások a „fokozhatatlan intimitás” (Pilinszky) történéseit hordozzák: olyan terek és beszédmodok, amelyekben „a jelenlétnek nincs akadálya” (*Az álom*). A jelenlét elérése, érzékelése vagy fokozása abba a jelentős szövegösszefüggésbe helyezhető, amely épp ezekben az években Pilinszky János számára központi jelentőségű volt: „József Attila világihiányról beszélt, én már jelenléthiányról, mi már *jelenlét-szomj*ról panaszkodhatnánk”¹⁰ – írja Pilinszky 1970-ben a Vigilia lapjain. A jelenlétbe érkezés tudatát mint az idegenség belső tapasztalatának feloldási lehetőségeit keresik Takács Zsuzsa költeményei is, két cikluson át jelenetelve, mitikus és drámai alapok után kutatva. A megjelenített csecsemő *médiuma*, átvivő közege lesz a kötetnek: sze-

replője, aki előhívja a tapasztalatokat, egyúttal azonban a tapasztalatok *teremtőménye* is. Az előálló versek maguk is hozzá hasonló teremtmények, akik megszületnek, majd idegenné válásuk és visszatérésük dinamikája a teremtő közelség költői eseményévé válik.

A két ciklus szoros egységet alkot, ami nem csupán abban a tényben ragadható meg, hogy a második ciklusban érzelmi és testi kiszolgáltatottságot tematizáló, a csecsemőkorra rétegzetten utaló, ezáltal az elsőhöz tematikusan is hozzátartozó költemények is szerepelnek – mint a *Csupasz világ ez nagyon* vagy a *Fejem öledbe hajtva* című versek. A ciklusok tematikájukban sem különülnek el élesen egymástól. Lényegesebb azonban az összetartozás kérdésénél, hogy az az idegenség-tapasztalat, amely a Takács Zsuzsa-költemények fókuszában áll, az első kötet-részben mitikus megalapozást nyer, a második ciklusban pedig ennek következményeiként jelennek meg a felnőtt pozícióját előtérbe helyező, ám az első ciklus belső konfliktusait újrafogalmazó jelenetek.

A nyelv és az emlékezet a felnőtté, aki hangját adja – saját nyelvét mint testét (hangtestét és szótestét) – egy új élet (költemény) számára. S hogy ez a felnőttként újragondolt tapasztalat mennyire eleven, a következő ciklus két verse jelzi, kinagyítva a szerelem csecsemőkori zárványait, egzisztenciális következményekkel járó, kiútalan belső bolyongását: „Elalszom csitító karkokban, / fölbredek a sívár lepedőn” – szól a *Csupasz világ ez nagyon* című versben, illetve halál-képzetekkel jelenik meg a *Fejem öledbe hajtva* című költeményben: „Harmincéves csecsemődet öleld magadhoz, / ne nyúljon mosolygó kés után”. E képzetek fényében ragadható meg a következő poétikai imperatívusz: *legyen a vers könnyörtelen*. A vers a fájdalom eredetével való szembenézést sürgeti, mindenre a vége felől tekint. A líra minden eseményben, minden találkozásban ennek pillanatát figyeli, s a tragikus veszteséget kettős kódrendszerben rendez jelenetekbe. Dinamikus jelenetekkel hívja fel magára a figyelmet a második ciklus két költeménye, a *Szétnyitja fekete és Az éjszakára reggel* – „Szétnyitja fekete szárnyát a lepke, / dobálja magát az éjszaka” –, s a környezet képeiből is a hidegség képzetei terelik az anyaság jelképeinek irányába a képek szemantikáját: „A kéz a duzzadt hold után kap, / markolja a fájó holdat. / Vékony és fehér a száj. / Hideg emlé fölötté megállt.” Babonás rossz előérzet mozgatja a látványelemeket – hasonló eljárással találkozzunk majd egy évtizeddel és egy évtizedekkel későbbi kötetben: az 1986-os *Eltékozolt esélyem* című kötet *Madarak* költeményében („Aztán visszaemlékszem a részletekre: / a fekete szárnyalók kiszálltak belőlem”) vagy a 2013-as megjelenésű *Tiltott nyelvben*, ahol *A gyász előérzete* ciklus nyitányaként a fekete lepke megjelenése a szeretett személy elvesztését jelzi előre, illetve a rossz előérzetet testesíti meg: „Két fekete / lepke szárnya súrolta arcomat, / ahogy a lakást körbejártam, két / undorító hírnök” (*Fölriadtam*). A szembenézést sürgető allegorikus építkezés könnyörtelenül irányul a félelem gócpontjaira.

Ha a két ciklus különállását tartjuk szem előtt, nem csupán a születést és a színházi környezetet kiemelő tematikus hangsúlyok elkülönüléséről beszélhetünk (amely másfelől, az idegenség térnyerésével igencsak hasonló alapszituációban történik), de a testtapasztalatok is felhívják magukra a figyelmet. Míg ugyanis az első ciklus testképzetei az anyai test erotikátlan, mégis intim közelségét teremtik meg, vagy e közelség zavarba ejtő elegyét, mintegy az intimitás avatatlan megközelítését, addig a második ciklus a figyelmet már a külső környezetre irányítja. Az előbbire példa az első ciklusban szereplő, *Az emlékezés előttről* című vers részlete: „Az éjszakában / melleti. / Kiáltozásomra ébredek. / Fölémhajol, és betakar vele” vagy a *Melleid között* költemény: „Csatagos, duzzadt és szivárgó / bimbó és holdsütötte udvara. / Meredő éj, szemcsés reggelek – / világom.” Az asszociációs bázis, a tudati folyamat rögzítése a felnőtt képzettársítás analitikus munkáját tükrözi, amely egy testi jelenség közvetítésével rekonstruálja a csecsemő érzelmi állapotát és későbbi, a felnőttkorból származó látványelemek, illetve nyelvi megnyilvánulások segítségével szóltatja meg a kezdeti élményeket: „Ne hagyj el! Ne hagyj itt! / Nem ismerek senkit! / Én csak a zúgást, / amit nem hallok többé, / a gömbformájú éjjelt” (*Az emlékezés előttről*). Nem így a második ciklus, amely a tragikus minőségnek a külső környezet alkotóelemeiben megmutatkozó és a későbbi köteteket is megelőlegező egységére helyezi a hangsúlyt: „Nem fák ezek, üresség kertjei” (*A festett háttér fákat ábrázol*) vagy „mielőtt kavicsot rugdalt / a kopasz játszótéren” (*Aki épp olyan senki vagy*) – a példákban, nem elszigetelt jellegzetességként, a metaforikus tér reménytelen kopárságot jelez.

ifj. DURKÓ ZSOLT, Jelküldő, 2016

ifj. DURKÓ ZSOLT, Szülők, 2017

ifj. DURKÓ ZSOLT, Mátvás igazsága, 2008

A második ciklus címében hordozza imperatívuszát: *Utasítások a jelenethez*, vagyis *legyen a vers jelenet!* Az idegenség hangsúlyozása az előző ciklusban egy újszülött első, a világgal való idegenkedésével, otthontalanságával kapcsolatban került előtérbe. A második ciklusban minden egy színpadi jelenet mesterkéeltségét jelzi a városi környezetből vett képek dominanciájával. Az utalásos technikában a metaforáknak, allegóriáknak kitüntetett szerepük lesz, minden túlmutat önmagán, „Jelentése lesz minden mozdulatnak, // elejtett kesztyűnek, elgurult pénzdarábnak, / a szögletekbe visszarántó zsebknek, / a beakadt és föltépett szegélynek, / a megbotlásnak síma talajon – // nem akarom tudni, mit jelent” (*T. J. emlékkönyvébe*). A félresiklott mozdulatok után a jelentés elutasítása elzárkózás a babonásan érzékelt végkifejlet előtt abban a világban, amelyben minden jelentésgazdag vonatkozásban áll valamivel – e sűrű vonatkozások behálózják az egyes verseket és rajtuk keresztül az egész kötetet. Ez a látásmód tehát nem csak egyetlen költeményre jellemző. A versek egymást is értelmezik, egymás szövegkörnyezetében erősödnek, így nyer mélyebb és szerteágazó jelentést a születés és a színpad, az idő és az emlékezés egyes képkockákat felvillantó megjelenítése.

Utalásokban megvalósuló szövegszervezés, a csecsemő és a színpad következetesen végigvitt allegóriája, az idegenség érzetét két irányból tápláló költészeti gondolkodás jellemzi Takács Zsuzsa második kötetét. Ha az első ciklus költeményei a gyermeki létezés ambivalenciájával készülnek megragadni a világ tapasztalati lehetőségeit és analitikus eltökéltséggel gondolják végig a feltárló folyamatokat, a második ciklusban ugyanezt a törekvést már a színpad mögé vetett tekintet valószínűsíti meg. A zárlat hatásos végzava pedig mintha kezdetet is jelentene, így válik értelmetlenné a végétől való visszatekintés – hisz minden visszatér, újraindul, előről kezdődik ebben az időnek ellenálló, az idővel felelő, emlékezésről tudni sem akaró, mégis ősemlékeket firtató költészetben. „MOST” – ez a szó a kötetben fel-felbukkanó imperatívuszok erőteljes parancssá fokozása, mikor pedig már nem lenne hová továbblépni, s az sem bizonyos, hogy maga a szó tulajdonképpen vezényszó-e vagy forgatókönyvi utasítás.

„Majd”: a kötet ezzel a halogató, a történet jelen idejét távoli és bizonytalan perspektívába helyező, mégis patetikusan hangzó határozószóval veszi kezdetét, és egy erőteljes hatású határozószóval, valóságos csattanóval végződik, egy szó szerint is csattanó jelenettel, becsapódó ajtóval, nagybetűvel kiemelve és utasításként eltávolítva: „MOST”. Pillanatnyiség, egyidejűség, az időhöz való rögzítettség iránya, a belső, leghatározottabb felszólítás: ide jut el a kötet két cikluson át, teremtestörténetet és jelenetszerűséget a jelen kitartott kegyelmi állapotában tételezve. A hangsúly így mintha áttevődne a színpad mögé – egyben a tudatos mögé, az ösztönös vagy már megírt forgatókönyvre.

A második ciklusban egymást követő jelenetek csak helyenként összefüggő sorozata rajzolódik ki, amelyet az idő linearitását felbontó érzékelés, leginkább az álom jeleneteihez közel álló, öntörvényű folyamatok részletezése tölt ki anélkül, hogy olvasóként közelebből tudomást szerezhetnénk a narratíva összetételéről. A második ciklusban épp az eligazító összetevők hiányoznak, az olvasás során kirajzolódó jelenetek körvonalai bizonytalanok, környezetük homályban marad. A körvonalatlanság, a belső bolyongás a második ciklusban minduntalan egy önmagába záruló ént alkot, sejtetett jelenetekkel, sejtetett szereplőkkel, amelyek között a színpadi jelenet tűnik elő állandó közös nevezőként. Miként ez a poétika egy szervezettebb utalásrendszerben, egységesebb történetben az első ciklusban határozott arcot ölt, ebben találja meg minden bizonytalanság okát és eredetét az idegenség poétikája, amely önmagán túlmutató tapasztalatot részletez. A második ciklus kevesebbet árul el magáról, így a belső konfliktusok bonyodalmai állandósuló, visszatérő köröket alkotva írják újra a melankolikus érzelmeket.

Takács Zsuzsa 1976-os kötete az előző, 1970-es megjelenésű kötet szerves folytatásaként értelmezhető. Benne az első ciklus a *Némajáték* utolsó rövid ciklusát folytatja, ezt bontja ki több szempontból, s a várandósság fázisait is látványosabban tárja a szülés, a születés tapasztalatához. A második ciklus szintén kapcsolódik tematikusan is az előzőkhöz, emellett pedig dominánsan a *Némajáték* érzelmes-rezignatív költői modorát építi világképpé. A hiányból táplálkozó, kitartott alapérzelem azonban mélyen összefűzi a két ciklust, továbbírja bennük az idegenség léttapasztalatát, amely Takács Zsuzsa poétikájának meghatározó kérdése, és így metaforikájában és szimmetrikus formai rendszereiben is előkészíti az életmű következő, *Tükörfolyosó* című, 1983-ban napvilágot látó kötetét.

JEGYZETEK

¹ Vö. „Az olasz földön született ballada vagy ballata a táncolást jelentő *ballar*-tól kapta a nevét. Eredetileg táncvezető nótá volt, de a provençe-i troubadourok keze alatt csakhamar szerelmi panasz dallá, rövid elégiává változott, s így honosult meg Franciaország éjszaki felében is.” GREGUSS Ágost, *A balladáról. Tragédia dalban elbeszélve*, Kisfaludy-Társaság, Pest, 1865, 4.

² LENGYEL Balázs, *Második kötetes költők. 3 költő*, Élet és Irodalom, 1977/13, 11.

³ Uo.

⁴ SZÉKELY Magda, *A szabadvers új hullámában*, Élet és Irodalom, 1971. 12. 11.

⁵ <http://metropolis.org.hu/?pid=16&aid=11> [2017. június 20.]

⁶ „Az álom tehát túlnyomóan vizuális képekben gondolkodik, de mégsem kizárólag. Szerepelnek benne hallásképek és – kisebb mértékben – más érzékszervi benyomások is. Sok mindent az álomban is egyszerűen elgondolunk vagy elképzelünk (valószínűleg szóképzetnyomok segítségével), akárcsak ébren. Az álomra azonban mégiscsak azok a tartalmi elemek jellemzőek, amelyek képekként viselkednek, vagyis inkább hasonlítanak az érzékelésre, mint az emlékezet képzeteire. [...] az álom *hallucinál*, [...] a gondolatokat hallucinációkkal helyettesíti.” Sigmund FREUD, *Álomfejtés*, ford. HOLLÓS István, Helikon, 1993, 47.

⁷ Az eredeti kiadásban az utolsó versdarab már nem dőlt betűvel szerepel, mint az összes többi.

⁸ GREGUSS, *i. m.*, 23.

⁹ PILINSZKY János, *Válasz = Uő, Publicisztikai írások*, Osiris, 1999, 696.

¹⁰ Uő, *Egy lírikus naplójából = Uo.*, 624.

ifj. DURKÓ ZSOLT, Hangszínek, 2007

ifj. DURKÓ ZSOLT, Monda, 2008; József Attila, 2005

SZAKOLCZAY LAJOS

Fényfestés, ecsettel és ecset nélkül

Ifj. Durkó Zsolt kiállítása

a Magyar Írószövetség Klubjában

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) Budapest

Hihetetlenül hangzik: ifj. Durkó Zsoltnak tizenkét éve nem volt kiállítása Budapesten. Szemérmessége, miközben százakat segített (organikus tárlatok, különféle szervezések), akadályozta meg abban, hogy a nézők elé bocsássa műveit? Egyik kiállítóhelynek sem volt igénye arra, hogy eme különleges – a festészet és a fotó együtthatását, egyediségét reprezentáló – táblaképeket mint a szépség szokatlan formáit népszerűsítse? Netán a figyelmetlenség, a közöny játszott szerepet ebben a méltatlan elhallgatásban?

Kérdés kérdés hátán, és nem tudhatni a képzőművészeti társadalomban nem is annyira szokatlan *miértek* okait – nem csupán az ő művészetét takarja a homály –, az érték ilyesfajta negligálását.

Ha figurális, miért nem marad meg az alakrajznál, ha absztrakt, miért lép ki minduntalan non-figuratív körökből? Minő párosítás az, hogy a történelmi emlékezet (hősök, királyok, nagy emberek) kéz a kézben jár – mert karakteresen, halljuk a *dübörgést* – az elvontabb dolgokkal? Mátyás király (a Duna jege) és Paul Klee (a vonalakra épült szellem színorgiája) illik-e abba a vonulatba, amely Jézus életéből is merítve – lásd az *Évszázadok jelenén* a motívumok, többek közt a torinói lepel őrizte arc és egy Epres kerti lányportré összetartozását – a hit igazságát az egyetemes művészet (magyar – József Attila, Bartók; külföldi – Mozart, Verdi, Richter) értékeivel ötvözi?

S akkor a technika, a kép furcsasága! Van úgy, hogy egy korábbi festmény vagy rajz mint továbbfejleszthető alapotívum adja meg az indító lökést, hogy *aktívva* téve a fényképezőgép, a számítógép és a print működését, létrejöhessen a többretegű látvány. Idő és türelem kell ahhoz, hogy a nyolcszor, tízszer egymásra „borított” – az alkotó képteremtő fantáziájával megsokszorozódó – elemek valódi, összhatásukban lenyűgöző alkotássá egyesüljenek.

Az ecset helyét, rajzi vibrálását átveszi a fény (annak is megannyi, „színezett”, tompított stb. változata), s a képmezőt alakító különleges kazetták egymáshoz való illeszkedése, egyik a másikban való áttűnése eredményezi (ne lepődjünk meg!) a „faktúra” különlegességét. Akár papír, akár vászon az alap (préselt lemezre feszítve, vagy magában), észlelni – szinte a hagyományos színfelhordás plasztikájának illúzióját keltve – a felület csaknem érzéki kisugárzását.

Ám ifj. Durkó Zsolt képeinél nem a technikai megvalósítás az érdekes, csak csodálhatjuk a több évtizedes kísérletező kedv elevenségét, hanem esztétikai megformáltságuk, üzenetük.

Amit az egész sugall.

Az alkotó több ágazatot is (képzőművészet, irodalom, zene) magába ölelő műveltségélményét és gondolati tágasságát képpé transzformálja. Mi izgatta, izgatja máig is? Heinrich Lützelers nevezetes könyvének (*Absztrakt festészet*) egyik fejezetcímével szólva: „az új képfogalom”. És a benne rejlő, a pontos megfogalmazásból látni fogjuk, emberi többlet. „Mondrian kész volt arra, hogy lemondjon a művészetről. A művészet nem cél volt számára, hanem csak a célhoz vezető út, a felszabadulás és a tisztázás eszköze. Az arányt és az egyensúlyt nemcsak érzékelhető, optikai valóságnak, hanem etikai tényezőnek is tartotta, és úgy hitte, hogy képeinek érzékelhető megjelenítésében az *erkölcsi magatartás képletét* is nyújtja. Az esztétikai rendnek emberi rendet kellene sugallnia...”

Ifj. Durkó természetesen nem Mondrian és nem Paul Klee, az általuk művelt absztrakció fényfestőknél elemeket sorjázó dús mezővé változik – egyértelműen kitűnik ez a Klee grafikai portréját festői elemekkel (elszabadult vonalakkal, foltokkal) egy szerkezetbe emelő *A kép születése* című táblán is –, ám fénnel stilizált, szinte szakrálissá tett látomásaiban gondolati vázként, tartószerkezetként, akár csak klasszikusainknál, ott az ethosz örökérvényűsége.

Hogy közvetítő, de sosem didaktikus tartalmakkal, arra a figurálist absztrakttal vegyítő, a nagyok életművének filozófiáját, tartását, világlátását az illető arcának kiemelésével hangsúlyozó művek a legjobb példák. Közülük is elsőbben az organikus hátteret különféle keretekkel (bezártság-szimbólum) eltakart,

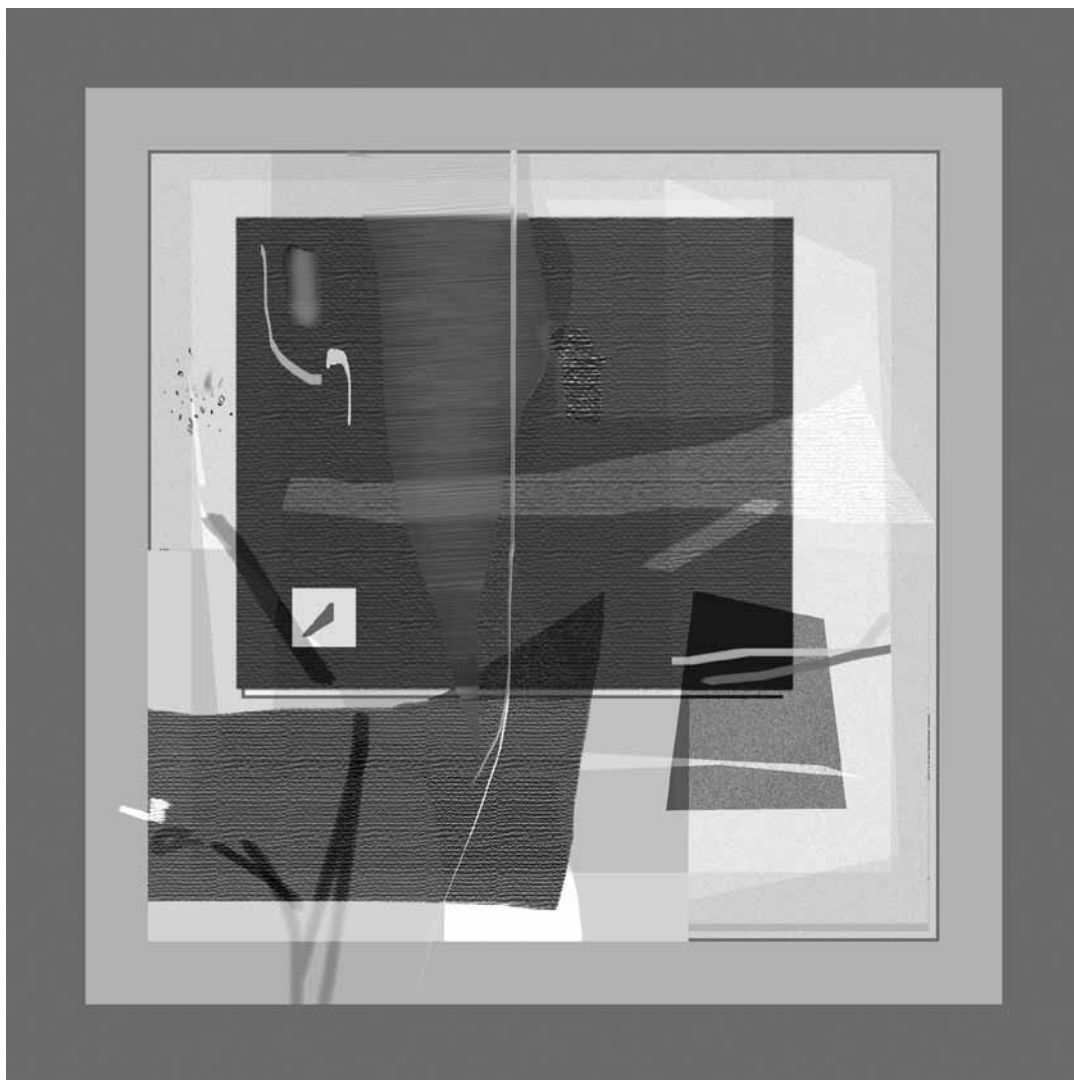
ifj. DURKÓ ZSOLT (1965) Budapest

szomorúan a semmibe néző József Attila. De Mozart is, akárcsak Richter a *Szonáta* című festményen, ezzel a megjelenítésmóddal dicsőül meg. Az *Operajelenet* ugyancsak a bal oldalon lévő kirajzolt arc (Verdi) és a jobb oldali, violába rejtett sejtelmes nőportré (Callas) szimbiózisában él.

A föntiekkel ellentétben nem a megidézendő alkotó fizimiskája visz közelebb az absztrakt lét-tükör mint életművet fölillantó magyarázat megfejtéséhez, hanem az alkotás címével sugallt közlés. Így válik egészen különös szépséggé a polisz forgatagát látomásként valaminő organikus él-ménnyel vegyítve (a stilizált dobbantó alak egyúttal virágot formáz) a bartóki „csodálatos” *Mandarintánc*.

A tárlat címe (*Évszázadok jelene*) egyúttal az ifj. durkói időjátéknak is tükre, hiszen – a képek világosan beszélnek – az ősi magyar hitvilág nevezetességei (*Jelküldő, Táltos*) és történelmünk nagyjai (Hunyadi János, Szilágyi Erzsébet – *Szülők*, Szent László – *Monda, Szent Márton emlék*) éppúgy fölidéztetnek, mint a többretegű körök mélységével forgó keréknek ábrázolt, többek közt a zodiákus jegyeivel díszített *Időtűkör*.

A művész egyetlen gesztus értékű súllyal – fekete a színpompák között – érzékelteti Paul Kleehez való vonzódását (*Közel – távol*), másutt pedig az absztrakcióba ivódott fénytechnikával látatja velünk az *érzelmi dinamika* múltidéző gesztusba csomagolt élményét (*Egykor*). Ha festői módon érzékeltethető a zene – az emberi szimfónia mint léttenger – káprázatos imája, akkor a *Hangszínek* a magyarázat. Az ehhez hasonló nonfiguratív képek, mint az *Áramlásban*, az *Egy távoli szigeten* vagy mindenekelőtt az *Éjjeli tükör* a káprázattal előhívható égi s földi élményeket hivatottak szolgálni. Mindennek, a fényfestő ecsetet forgatva, ifj. Durkó Zsolt mestere. (2018. február 13 – március 22.)

ifj. DURKÓ ZSOLT, Hasadt kárpit, 2008

GÁBOR SÁMUEL

Egy túlélő számvetése

Márványi Judit: Kapaszkodók

GÁBOR SÁMUEL (1985) Budapest

Az 1974 és 1990 között több mint száz, 2015-ös újraindulása óta pedig újabb egy tucat kötettel jelentkező *Tények és tanúk* sorozat minden darabja a maga módján próbálja árnyalni a magyar történelemről alkotott képünket. Márványi Judit *Kapaszkodók* címmel a sorozatban megjelent kötete esszéket és visszaemlékezéseket tartalmaz. Ezeken keresztül szól magyar irodalomról (Nemes Nagy Ágnes költészetéről, Szép Ernő prózájáról), magyar írókról (Eörsi Istvánról, Mándy Ivánról), a Kádár-kor kiadói gyakorlatáról, az 1940-es évek magyar történelméről (nyilas hatalomátvétel, Pest felszabadulása, háború utáni időszak), zsidóság és magyarság kapcsolatáról (Bibó István nyomán).

Az írások összessége azonban ezeken a tárgyi kérdéseken túl is mutat: belőle az 1927-ben született Márványi Judit életútját ismerhetjük meg szüleinek '45-ös halálától kommunista korszakán, majd ellenzékiességén át az MSZMP-ből való kilépésig. Márványi ugyanis a kötet gerincét adó szövegekben, a Bibó-emlékkönyvbe írt *Köszönet helyettben*, a Csalog Zsolt által lejegyzett, most először megjelenő „dokuportréban” és a *Szüleimről* című önéletrajzi írásban saját magát, felnőttkori sorsának alakulását vizsgálja és próbálja megérteni.

Önértelmezése saját *túlélő* voltából indul ki. Ami számára nem csak azt jelenti, hogy ő – sok más magyar zsidóval együtt, és még többekkel szemben – túlélte a zsidóüldözéseket. A túlélést, mindezekelőtt '45 januárjában, néhány nappal a felszabadulás előtt meggyilkolt szüleinek túlélését egész életét sújtó teherként, bűnként éli meg: „...a *fájdalom és a szégyen*, amelyet az okoz, *hogy túlélő vagyok* tizenhét éves korom óta” [kiemelések tőlem – G. S.] – olvassuk már a könyv első írásának első bekezdésében. A túlélő-lét így bár indokolatlan, mégis kínzó lelkiismeret-furdalást kelt: „Mi a húgommal túlélünk, amibe 600 ezer magyar zsidó belepusztult. A szüleimet, drága, okos szüleimet valahol meggyilkolták. Nem tudtuk biztosan, pontosan, hogy hol, nem tudtuk meg, hogyan. Bosszúvágyat nem éreztem, gyűlöletet sem, csak iszonyatot. Megbocsátani nem tudtam és nem tudok senkinek, aki ezekben a szörnyűségeken részt vett. És elsősorban magamnak nem bocsátok meg soha. Túléltem, akiket a legjobban szerettem, akiknek a legtöbbet köszönhetem, és akik az életük-nél jobban szerettek bennünket” – áll az utolsó, szüleiről szóló írás végén.

A kötet legmélyebb és legfontosabb rétege azonban nem ez. Hiszen a magyarországi holokaust mint *tény* (az ezt tagadni vagy relativizálni akaró, elszigetelt törekvések ellenére) jelen van a magyar köztudatban, a holokaust-túlélők mint *tanúk* hangja pedig mára eljutott a magyar társadalom nagy részéhez. Márványi Judit könyve viszont nem a holokausztról való tanúságtétel. Márványi nem bújik saját túlélő volta, a holokaust traumája mögé, hanem éppen ennek saját énjét torzító tragikus következményeivel, saját kommunista korszakával akar szembenézni. A számvetés tétje így a Rákosi- és a Kádár-korszak rémtetteire való saját vakságának, illetve e rémtettek fölötti szemet hunyásának minél pontosabb megértése. „A felnőttiség és a szabadság ott kezdődik, amikor meglátjuk a merőben előzmények által meghatározott cselekedeteink silány voltát” – idézi Bibótól. Saját naiv kommunizmusát, majd a magyar kommunista rezsim iránti feltétlen lojalitását ugyan meg tudja magyarázni '44-es üldöztetésével, de ezzel nem mentheti föl magát az e rendszerek fenntartásában vállalt szerepének terhe alól.

1980-ban, a Bibó-emlékkönyvbe írt szövegében Bibó 1948-as, a zsidók deportálásához és megöléséhez asszisztáló vagy azt tétlenül néző többségi társadalomhoz intézett felszólítását vonatkoztatja, látszólag paradox módon, saját magára, az üldözések túlélőjére: „»Mindenkinek meg kellett volna és meg kell csinálnia a maga számvetését« – mondja Bibó, a hangsúlyt nem arra helyezve, melyek az érdemei, mentségei, hanem hogy miért felelős, milyen mulasztások terhelik. A Parasztpárt teoretikusa persze a lakosság nem zsidó részére gondolt – de nekem azóta ezerszer eszembe jutott, hogy a feledékenység nem utolsó a bűnök sorában. Engedtem, hogy levegyék rólam a gyász terhét; pontosan: jogomat a magam gyászához. Azonosulni akartam a kommunizmus eszméjében

összeforró kommunista közösséggel. Onnan nézve, ahol én voltam, idealisztikusan szép volt mindkettő. [...] De miért nem figyeltem fel az összeszorított szájakra, elharapott szavakra? Az országos félelemre? Hol volt az, amit úgy hívnak: én? Csak ismételhetem: azonosulni akartam.”

Márványi gesztusa, amellyel magára veszi Bibó nem zsidóknak címzett intelmeit, nem csak felületes kiterjesztés, nem az „ismerd meg önmagad” túlságosan is általános igazságának beleolvasása Bibó konkrét történelmi pillanatban elhangzó (kasszandrai) imperatívuszába. A felszólítás zsidókra vonatkoztatása levezethető egy nagyon is bibói gondolatból: amikor az üldözéseket túlélő zsidók az antiszemitizmus felszámolása és saját kisebbségi létük megszüntetése érdekében a kommunizmusba, mindenki egyenlőségének utópiájába menekülnek, akkor pontosan ugyanúgy bújnak ki a saját zsidóságukkal és valós társadalmi helyzetükkel való szembenézés alól, ahogy másfelől a magyar társadalom egésze menekül a zsidók elpusztításáért való felelősségének elismerése elől. Bibó háború utáni tanulmányaiban mindig hangsúlyozza, hogy a zsidóság kirekesztése nem egyszerűen a nem zsidók zsidókkal szembeni előítéleteinek következménye, hanem legalább ennyire zsidók és nem zsidók kölcsönviszonyából, egymásról szerzett tapasztalataiból és ezek sorozatos félreinterpretálásából is fakad; hogy az antiszemitizmus feloldására az internacionalizmus nem megoldás; hogy a zsidóságot nem lehet mindenestül asszimilálni, hanem *mint kisebbséget* kell a társadalom integráns részévé tenni. És Márványi Judit élete (utólag) kiegészíti és igazolja Bibó elméleti megfontolásait. A bibói perspektívából az ő (és a többi, kommunizmusba menekülő zsidó) sorsa elhibázott válasz a többségi társadalom – részben létező, részben vélt – antiszemitizmusára. A felismerést Márványi egyrészt saját élettapasztalatának, másrészt éppen Bibónak köszönheti.

Saját zsidóságának hatását a történelem megélésére legjobban az '56-os forradalomra adott zsigeri reakciója mutatja. „Mert én láttam '56-ban olyan felvonulásokat Budapest utcáin, amelyek ijesztően felhozták bennem a '44-es emlékeimet. Nem találkoztam sehol antiszemita jelszavakkal, pedig erre nagyon érzékenyen figyeltem – és valahogy mégis azt éreztem, hogy a zsidóságomban is támadva vagyok. [...] '56-ban a Wesselényi utcában végignéztem egy felvonulást, láttam azokat az arcokat [...], és azokra az arcokra az volt írva, hogy »hát akkor öljünk mi is!« És ahogy azt kiabálták – ez különös, hogy pont ezt! –, hogy »nem vagyunk mi fasiszták«, ütemesen ordították, és egyre hangosabban és fenyegetőbben, »NEM va-GYUNK mi FA-sisz-TÁK« – valahogy én ebben éppen hogy a fasiszmus fenyegetését éreztem. Lehet, hogy csak a megtépázott idegeim miatt? Később sokat gondolkodtam ezen, és ma már tudom, hogy akkor nem volt igazam. RÉSZben volt csak igazam, nagyon kis részben – de valami igazam talán mégis volt.”

Zsidósága, kommunizmusa és '44-es tapasztalatai együtt teszik számára rémisztővé az '56-os tömeget, láttatják fasisztának a nem fasisztákat, zsidóellenességnek a kommunizmusellenességet, '44-nek '56-ot. Saját traumája által meghatározott és ezért szükségképp torz nézőpontjából a valóságról csak torz képet alkothat. Miközben másfelől – és talán ez a Bibó által leírt zsidó-nemzsidó kölcsönviszony legtragikusabb része – zsidók és kommunisták, és ezen keresztül zsidóellenesség és kommunizmusellenesség azonosítása a többség, és így az '56-os forradalom aktív résztvevőinek valós, szintén torzult valóságérzékelésből fakadó tendenciája is. Márványi '56 kapcsán ezt is megérti mint saját *belső*, csupa jó szándék kommunizmusának *kifelé* való végtelen problematikusságát: „'56 október 23-án összecsendült a DISZ, és elmentünk felvonulni – én is, velük. Úgy látszik, ez már a véremlében volt: szerettem felvonulni. És eleinte nagyon tetszett is a dolog [...] Meneteltem a többiekkel, tüntettünk, ott voltam, igen – egészen addig, amíg el nem hangzottak bizonyos, számomra elviselhetetlenül irritáló, szovjetellenes jelszavak – akkor ezt így címszavaztam magamnak: »fasiszta jelszavak«. Akkor én szépen le is léptem, valahol a Batthyány tér környékén. [...] Számomra ezeknek a nehéz napoknak a legrettenetesebb élménye az a felismerés volt, hogy itt utálják a kommunistákat. Nem volt mese, ezt most meg kellett értenem. És ezt nem lehetett megrendülés nélkül felfogni. Hogy miközben mi itt egymást bolondítottuk, körülöttünk egy egész ország GYŰLÖLT minket! Eddig csendben – most pedig ez a gyűlölet szabad utat kapott.”

A tévedés felismeréséből ugyanakkor nem kihátrálás és újrakezdés, hanem kétségbeesett bezárkózás következik. „De hát, ha becsületes akarok lenni, mit kell tennem? Most, amikor mindenki ellenünk fordult, és elszabadult a pokol, nem bújhatok el, nem hagyhatom faképnél az enyémekeket! Volt, ami volt, de én kommunista vagyok, és ha kell, akkor ennek az ódiumát is vállalni fogom!”

Az egyszerre vonzó és ijesztő '56-os forradalom tehát nem vet véget a kommunizmusba menekülés illúziójának. De a kép mégis árnyalódik, és '68-ra Márványi feladja a pártban betöltött (nem túl

jelentős) pozícióit. A hatvanas évektől a Magvető Kiadót (akkori munkahelyét) vezető Kardos Györggyel szemben már ő képviseli a belső ellenállást. A kiadóban igyekszik átsegíteni a kényesebb kéziratokat a cenzúrán, kiáll Kardos autokrata és az embereket egymással szemben kijátszó igazgatói módszereivel szemben. A prágai tavaszra azután egyértelmű igent mond, az általa teljes mértékig ellenzett magyar bevonulás pedig hideg zuhanyként éri és kiábrándítóan hat rá. „Én '56-ban kívül álltam, csak néztem a felvonulókat [...] a prágai '68 viszont FELEMELŐ volt, reményteljes és boldogító! [...] MINDEN a gyönyörű tisztaságról szólt! Aztán – hát bevonultunk – Porig voltam sújtva.”

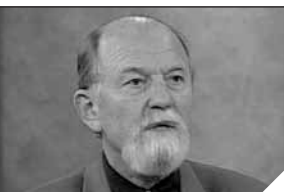
'68-tól kezdve szembefordul a párt álláspontjával. Még mindig párttag, de már nem tud azonosulni a pártvezetés döntéseivel. Aláírja a Charta '77-et. A pártból való kilépésig végül további tizenhét év alatt, 1985-re jut el. „Lengyel Szolidaritás, Jaruzelski – aztán Afganisztán – ő, istenem – Ezekben az években én szinte már csak az alkalomra vártam, hogy megtegyem a döntő lépést: otthagyjam a pártot. [...] Használni nem tudok már, és úgyszólván semmivel nem értek egyet – hát akkor ki kell lépnem. [...] [M]ilyen felháborító, hogy a párttagokkal előre közlik, hogy mikor minek fog felmenni az ára, meg hogy most a rendőrök megint végiggumibotzták a március 15-én felvonuló fiatalokat...”

„Persze a Magyar Szocialista Munkáspártból azért nem olyan könnyű kilépni. Behívtak a kerületi pártbizottságra, [...] a kerületi titkár igen-igen nyájas helyettese fogadott. Szívhez szólóan előadta, hogy milyen nagy szüksége van ma a pártnak PONTosan az olyan elvtársakra, mint amilyen én vagyok, aki ugye a nehéz időkben, még a Köztársaság téren is, védte még a Pártházat is satöbbi [...] Kiléptem a pártból. Szabad voltam újra – hát ez is egyfajta szabadság. Hozzáteszem: azóta sem bántam meg, soha, egy percre sem. Csak azért nem volt ez könnyű nekem. Azért ha az Internacionálét hallom, még ma is végigfut bennem valami [...]”

A pártba való belépéstől a kilépésig eltelt negyven év. A társadalom zsidóellenessége és saját zsidósága elől egyszerre menekülő „túlélő” csak '56, '68, a lengyel Szolidaritás megalakulása és a Bibó-emlékkönyv után jut el a pártonkívüliség jelentette újfajta szabadsághoz. A történet, amely az üldözöttségtől az ellenzékiiséghez vezet, egyúttal egy hosszú tanulási folyamat is. A negyven év ilyen módon nemcsak egy rossz korszak, nemcsak zsákutca, hanem a jövőre vonatkozó tanulsága is van: „Kiléptem a pártból. De nem óhajtok belépni semmiféle más »pártba« [...] Hogy én még egyszer az életben »pártfegyelemnek« vessem alá magamat – hát inkább nem. Ezentúl amit a magam eszével jónak és fontosnak tartok, azt fogom csinálni, és csakis azt. [...] [N]em akarok még egyszer bohóc lenni.”

Márványi tehát „megcsinálta a maga számvetését”: tisztázta saját maga számára, hogy saját zsidóságának relativizálása, a többségi társadalom perspektívájának figyelembe nem vétele, a háború után kialakuló viszonyok és meghatározottságok meg nem értése hogyan vezetett hamis ön- és valóságképhez, egy csalóka utópiához való ragaszkodáshoz, majd a kialakuló kommunizmus rémtetteinek szótlan eltűréséhez. A számvetéssel azonban saját életének tényeit újraírni nem tudhatja, és nem is akarja. Számára a Bibó-olvasás és az önmagába nézés igazi hozadéka nem is ez: ő Bibótól azt tanulja meg, hogy a zsidóság problémáira hogyan lehet az egész magyarság szemszögéből, a kommunizmustól radikálisan különböző választ adni, hogyan tudhat ő „szabad lélegzettel zsidó is, magyar is lenni”.

A kötet és Márványi Judit sorstörténete által a mindenkori olvasó számára felkínált történelmi kérdés ezzel szemben az, hogy az egyéni útkeresés életveszélyes buktatóit, a sérelmek elszívásából sérelmek okozásához, majd onnan megint sérelmek elszívásához vezető utat minden egyes egyénnek és közösségnek a végtelenségig kell-e járnia, vagy mégiscsak lehet „tanulni a történelemből”, más emberek egyéni és (legalább saját) országunk kollektív sorsából. Hogy izmusról izmusra lehet csak haladni, vagy fel lehet szabadítani magunkat a „pártfegyelem” alól, ki lehet lépni a „párt” és a „pártok” kínálta torz perspektívákból – hogy megpróbálhassunk szembenézni saját társadalmunk és a minket körülvevő világ valós problémáival. A történelmi hibákra és traumákra adott hisztérikus reakciók helyett lehet-e felelősséget vállalni értük, illetve felvállalni és ezzel meghaladni őket – így lehetőség szerint felvértezve magunkat a társadalmat fenyegető hazug ideológiák ellen. Mert, mint Bibó írja, a „zavaros filozófiák féligazságai és a propaganda hazugságai csak akkor hatnak egyénekre vagy közösségekre, ha azokat nagy intenzitással átélte féltelmes és félrevezető élmények hajlamossá teszik féligazságok és hazugságok elhívására, mert azok alapján öncsalásaikat igazolhatják, hiú reményeiket táplálhatják, hamis képzeleteikben megrögződhetnek, és bizonyos indulataiknak kielégülést szerezhetnek.” Az „egyensúlyozott lélekről” viszont, s ennek eléréséhez segíthet hozzá talán ez a kötet is, „a féligazságok és a propaganda hazugságai lepattan-
nak”. (Magvető, 2017)

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

SÜMEGI GYÖRGY

Adalékok az erdélyi 1943-as magyar képzőművészethez

Nemcsak a könyveknek, a fontos leveleknek is megvan a történetük. Az itt következőnek ráadásul egészen sajátosan a történelem (egyesületi és köztörténeti) szabta meg az egyedi históriáját. Fennmaradását pedig a másodlagos fölhasználó rácsodálkozásának köszönheti. Kosztándi Jenő (1930–2017) festőművész-hallgató a kolozsvári Múcsarnok épületében – amelyet a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola használt – jutott a levél másolatához. A hogyanról ő maga tudósít évtizedekkel későbbi levelében: „Én diákja voltam a Ion Andreescu főiskola festészeti szakának, nem sokkal a háború után, 1952 körül. Akkorjában a papír nem korlátlanul állt rendelkezésünkre. A mindennapi krokizás egyik gondja volt ez. A Múcsarnok takarítónője segített. A kiselejtezett papírhalmazt nekünk adta, mondván, hogy az egyik fele tiszta, és lehet rá rajzolni. Ebből a kidobott tömegből kaptam én is. Egy részét még akkor fölhasználtam, jegyzetelésre is, az akkori tanügyi program szerint. A hátoldalán látható szöveg ennek példája. Akkor nem figyeltem rá, mire írok valójában. Most már tudom. Már elég idős vagyok (84 éves), papírjaimat rendezgetve idén, 2013 júniusában ez a kis csomag újból a kezembe akadt. Most már alaposan átvizsgálva döbbsentem rá, milyen fontos dokumentum birtokában vagyok.”¹

Kosztándi Jenő a takarítónőtől másodlagos fölhasználásra kapott papírokat használta, ám a köztük lévő Kós–Szolnay-levélmásolat hátoldala üresen maradt. Több mint hat évtized eltelt a főiskolás évei óta, amikor egyáltalán fölfedezte, nyilvánvalóvá vált előtte a kapott papír dokumentumértéke. A 2013-ban keletkezett s a „Széchényi Könyvtár Levéltárának” címzett levelében utal arra is, hogy „nemrég dr. Angi István, a kolozsvári konzervatórium esztétája javasolta számomra, hogy hova fordulhatok a megtalált, igen fontos dokumentum ügyében”. Én kerestettem az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Levelestárában, de nem találták. Vagy nem ért célba, vagy máshová került.

A levél eredeti példányát Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldheték el, ám sem a Magyar Nemzeti Levéltárban, sem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, sem pedig az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács, Tasnádi Nagy András elnök irathagyatékában nem található.² Pillanatnyilag tehát kizárólag a Kosztándi Jenő által megőrzött másolat áll rendelkezésre.

A Barabás Miklós Céh elnöke, Kós Károly és ügyvezető alelnöke, Szolnay Sándor festőművész által aláírt kilencoldalas gépirat az erdélyi magyar képzőművészet meghatározó egyesületének legfontosabb problémáit meglehetősen részletezettséggel vázolja föl. A képzőművészek létállapotáról, legfontosabb egzisztenciális és művészeti gondjairól foglal állást hiteles képet rajzolva. A másolaton a Barabás Miklós Céh pecsétnyomata a két aláírás között elfedi ugyan a dátum napját, de az bizonyosan 1943. november 16. utáni lehet. Ugyanis az 1943. március 27-én átadott kolozsvári Múcsarnokban³ a Barabás Miklós Céh bemutatkozó (és azon a helyszínen egyúttal utolsó) kiállítását 1943. november 16-án nyitották meg, s a tárlatnyitás előtt megtartott egyesületi közgyűlésen (e nemből ez is az utolsó volt) elhangzottak legfontosabbjainak foglalata e levél.

Az első világháború befejezése s a trianoni békeszerződés végrehajtása után a kisebbségbe, nemzetiségi létbe jutott magyar képzőművészek összefogását elsőként eredményesen a helikoni íróközösség vállalta.⁴ Ennek a marosvécsi találkozón a legfőbb mozgatója két író-képzőművész volt, Kós Károly⁵ és Bánffy Miklós. A korábban megszervezett Erdélyi Szépművészeti Céh és az Erdélyi Helikon folyóirat (ezek hátszárnya volt a marosvécsi írótalálkozó) intézményesen is melléjük állt. Könyvek tervezése, illusztrálása, műveiknek a folyóiratban való publikálása, kiállításuk megszervezése (1930) szolgáltatott biztos alapot a Barabás Miklós Céh létrehozásához. A kezdeti lendület azonban megtorpant,⁶ majd csak 1940–44 között, az új történeti periódusban, Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszakerülésekor kapott új erőre. Ekkor zajlott a Barabás Miklós Céh dina-

mikusabb, fontos kiállításokat, új tagok föl vételét (köztük a fiatal generáció fontos alkotóit), egyáltalán: a képzőművészeti kultúra terjesztését, gazdagítását is célul tűző tevékenysége. Az új történeti keretek között, az 1940 szeptemberétől kezdődő periódusában, az új magyar időben, azt gondolhatnánk, hogy szélesebb és tartalmasabb lehetőségek skáláján mozoghatott és egzisztálhatott a most már létszámában és vállalt föladataiban is megerősödött korporáció. Ám még az Osztrák–Magyar Monarchia időszakából örökölt évtizedes hátrányokat és intézményi hiányokat (művészeti felsőoktatás, művészettörténet egyetemi oktatása, galériák, művészeti múzeumok, köz- és magánmecenatúra, műgyűjtők hiánya vagy minimális megléte) kellett volna leküzdeniük. A problémák látásában és láttatásában, a megoldandó kérdések föl vázolásában a Barabás Miklós Céh elnökének, Kós Károlynak meghatározó a tevékenysége.⁷

A helikoni gondoskodásból kilépő, önálló egyesületté alakulásukat deklaráló közgyűlésen Kós Károly elnök értékelte a céh első periódusát is: „Egykori kisebbségi helyzetben, sorsunk parancsára, immár több mint évtizede alakítottuk meg a Barabás Miklós Céhet, az erdélyi magyar képzőművészek szabad szervezetét abból a célból, hogy egyrészt az igazi értéket termelő művészeket, közös érdekeik munkálására, egy közösségbe szervezzük, másrészt művészetben tájékozatlan közönségünknek és sajtónknak Erdély művészeinek ez a természetes kiválasztódása már önmagában helyes tájékozódást adjon. A minden anyagi és jórészben erkölcsi támogatást is nélkülöző Barabás Miklós Céh ezt a kitűzött célját kisebbségi sorsunk folyamán aránylag jól munkálta.” Az egyesületének új lendületet, nagyobb tennivalókat adni akaró elnök, ha az egyesületi múlt értékelésében elnézőbb is, de a jelent, a tennivalókat élesen, bárminemű udvariaskodó körülírást mellőzve írja le: „Észak-Erdélynek Magyarországgal való egyesülése óta azonban a helyzet gyökeresen megváltozott, mert míg a múltban erdélyi társadalmunk kisebbségi feladatai egyikének vállalta volt az erdélyi képzőművészeti munka támogatását, illetve munkásainak munkája és ken yere biztosítását, viszont az új helyzetben mint társadalmi kötelességet nem tartja ezt többé a maga feladatának, hanem elvégzését az államra és annak illetékes szerveire hárította vissza. S a való helyzet az, hogy azok a hatóságok, melyek az erdélyi képzőművészeti munkának ma köteles gondviselői, nem ismerik képzőművészetünk helyzetét és viszonyait, és erdélyi művészeinknek ma senki számon tartó, helyesen értékelő gazdája nincsen.” Mindez – Kós szerint – az alábbiaknak is következménye: „A viszszacsatolt Erdélyben ma elég nagy arányú középítkezéssel kapcsolatos képzőművészeti és iparművészeti ipar folyik, rengeteg arckép festődik, szobrászmunka, díszítő- és iparművészeti munka, sőt freskó is készül hatóságok, közületek, vállalatok, társaságok rendelkezésére. De míg ezekből a munkákból éppen értékes, megbecsült erdélyi művészeinknek morzsák is alig jutnak, előttünk ismeretlen építésszek, festők, szobrászok, iparművészek és művészeknek sohasem tartott szürke mesteremberek, sőt ismert üzletes kontárok is tervezik, alakítják, díszítik új vagy újjá alakított középületeinket, festik és faragják nagyjaink arcképeit, s örökítik meg a mi erdélyi múltunk emlékeit hatalmas falfelületeken, és rendezik meg hangos sajtóreklámmal és a hatóságok támogatásával szörnyű kiállításait. S a mi erdélyi földünk ből kisarjadt, itt fejlődött, itt élő művészeink legjava ma erdélyi hazájában komoly megbízás nélkül vagy teljesen munka nélkül elkeseredve állapítja meg a zsoltáráról, hogy »Örökdbe, Uram, pogányok jötenek...«” S mindezek alapján az elnök kijelenti, hogy „ez a komoly és válságos helyzet figyelmeztet immár parancsolóan arra, hogy a magunk számára megteremtsük azt a törvényes szervezeti formát, melyben a közösség erejével minden illetékestől követelni tudjuk és ki is verekedhessük nagyon is elfelejtett, sőt megtagadott jussunkat: hogy a magunk erdélyi hazájában a mi őseink és népünk földjén minket, Erdély hivatott és mindig hűséges művészfiai t elsősorban és mindenki más előtt illet meg a munka és kenyér”.⁸ Mindezen tennivalókra figyelmeztetés és cselekvésre sarkallás csupán a magyar hadsereg észak-erdélyi bevonulása (1940. szeptember 5–13.) után több mint egy évvel fogalmazódott meg. Vagyis várakozás és türelem jellemezte az új periódusban az erdélyi képzőművészeket, ám a berendezkedő magyar adminisztráció zömmel magyarországi alkotókat foglalkoztatott Erdélyben is, s így az ott élők számára csupán megbízásmorzsák, kis volumenű felkérések jutottak. A bemutatott helyzet megváltoztatása érdekében a frissen alakult képzőművészeti egyesület elnöke azt is bejelentette, hogy a „Barabás Miklós Céh vezetősége a legsürgősebb érintkezésbe lép a kultuszminisztériummal, a vármegyével és a várossal és minden olyan fórummal, amely a céhet céljai megvalósításához hozzásegíti”.⁹ Megszülethettek az őket érintő ügyekben a jelzett hivataloknak eljuttatott beadványaik, de ezek máig nem kerültek nyilvánosságra.¹⁰ Bizonyosnak tűnik, hogy az említett potenciális segítők közül

Kolozsvár városa s annak első embere, dr. Keledy Tibor polgármester¹¹ próbált a leginkább melléjük állni: többek között városképfestési pályázatot hirdettek,¹² hatékonyan támogatták a sétatéri Múcsarnok fölépülését.

A Barabás Miklós Céh 1941-es törvényesítése, egyesületté alakulását megvalósító közgyűlése (1941. november 16.) után két évvel tartották a művész-szervezet rendkívüli, kolozsvári közgyűlését (1943. november 14.). Ezen a plénumon újra és most már minden korábbinál élesebben, egyfajta jogos türelmetlenséggel felvetődtek mindazok a kérdések, amelyek nagy részét az elnök egyesületté alakulásukkor már kifejtett. Ha mérlegre tesszük a Barabás Miklós Céh történetének ezen legaktívabb, kétéves peiódusát, fontos eredményeket is rögzíthetünk: kiállításai (katalógussal) megszervezése Erdély városaiban, a fiatal generáció tehetséges tagjainak egyesületbe emelése, pártolása, a tagság bővítése, közönség- és sajtókapcsolataik erősítése, nagyobb magyarországi érdeklődés megnyilvánulása az egyesület egésze¹³ és az egyes alkotók művei iránt is (kiállítások, publikációk, vásárlások¹⁴ stb.). Ám bizonyos jelenségek fölerősödése (Magyarországról színvonalatlan művek érkezése, hamisítások stb.) és az 1941-ben (s gyakran korábban) kifogásoltak alig orvoslása, sőt, egyes régi problémák elmélyülése újabb tennivalók kitűzését, erősebb érdekérvényesítést követelt. Az 1943. november 14-i, a kolozsvári Múcsarnokban először bemutatkozó kiállításukhoz kapcsolódó közgyűlésen fölmerült – többek között – az igény arra, hogy a középítkezések építési költségeinek 2%-át művészi díszítésre fordítsák (Debreczeni László), szorgalmazták az egyházi megrendeléseket a tagjaiknak (Vásárhelyi Z. Emil, Varga Mátyás), Szervátiusz Jenő pedig leszögezte, hogy „az erdélyi közmunkákból az erdélyi művészek nem részesültek”.¹⁵ Az ezen a közgyűlésen fölvetett és megvitatott problémákat, az erdélyi magyar képzőművészek egyesületbe tömörült tagjainak megélhetését alapvetően javító intézkedések szükségességét az egyesület alapszabályzatát is megfogalmazó elnök foglalta írásba.¹⁶ Az utolsó közgyűlésükön elhatározták, hogy memorandummal fordulnak az Országos Művészeti Tanácshoz, annak elnökéhez, Tasnádi Nagy Andrásához.¹⁷ Az alább következő, a Barabás Miklós Céh képzőművész-tagságát és általánosabban az erdélyi magyar képzőművészet feszítő kérdéseit taglaló beadványt a megszólítása szerint eljuttatták Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszternek is.¹⁸ A levél részletesen föltárja s érzékletesen bemutatja mindazon kérdéseket, gondokat, tennivalókat, amelyek az erdélyi magyar képzőművészek egyetlen szervezetének tagságát foglalkoztatták 1943-ban, és kérdéseikre megoldásokat, elintézési metódusokat reméltek.

Nagyméltóságú Miniszter Úr,
Kegyelmes Uram,

A Barabás Miklós Céh, erdélyi magyar képzőművészek egyesülete, tisztelettel az alábbi beadvánnyunkkal, illetőleg kéréseinkkel fordulunk Nagyméltóságodhoz, kérve javaslataink és kéréseink türelmes elolvasását, illetve meghallgatását, indokolásunk gondos mérlegelését, s végül indokolt kéréseink lehető teljesítését.

Céhünk mint az erdélyi magyar képzőművészek szabad munkaközössége másfél évtizeddel ezelőtt, tehát még a román uralom idején, abból a szükségességből alakult meg, mely a kisebbségi sorsban való magyar élet megtartásának elsőrendű, szinte kizárólagos feltételül szellemi kultúránk terén való szervezett közösségi munkát tette kötelességünkké.

Minden külső kezdeményezés nélkül, és természetesen minden külső támogatás nélkül is, sőt, a román hatóságok állandó gyanakvásától kísérvé, igazi, hivatott művészeink és tehetségeink gondos megválasztásával szerveztük meg magunkat azzal a pontos célkitűzéssel, hogy egyrészt a képzőművészeti munkafolyamatosságot Erdélyben minél magasabb színvonalon életben tartjuk, sőt fejlesszük; magyar társadalmunk művészi nevelése által azt biztosítsuk; másrészt a lelkiismeretlen zugkereskedelem által reánk szabadított kontárság ellen szervezeten és az általunk felvilágosított és ellenőrzött sajtókritika segítségével a harcot eredményesen felvesszük; s végül a két együttható megértő támogatásával hivatott művészeink számára munkájuk biztosítását, termelésük értékelkedését és állandósítását, új művészgeneráció nevelését és munkába állítását nagyon szűkös viszonyaink között is lehetővé tegyük.

Hogy ez milyen mértékben sikerült Céhünknek – mely máig is egyetlen képzőművészeti szervezet Erdélynek –, azt az eredmény bizonyította be. Még a román uralom utolsó éveiben rendezett budapesti Céh-kiállításunkon bemutatott művészi teljesítményünket a fővárosi sajtó, a közönség és a kultuszkormány illetékes ítélete olyan magyar értékteremtésnek állapította meg, mely korlátozott terjedelemben

ugyan, de súlyban egyenértékű a szabad magyarországi művészi termeléssel, viszont sajátos szelleme, a magyar földben, tájban és a magyar lélekben mélyebben gyökerezése a magyar képzőművészet új szí-
nét, külön való gazdagodását ígéri, sőt jelenti.

Hogy ezt az eredményt szinte a semmiből, csupán fanatikus hitünkkel, minden emberi és társadal-
mi igényünkről való lemondásunkkal és minden erőnk és akaratunk állandó és makacs megfeszítésével
érhettünk el, azt talán nem kell külön hangsúlyoznunk és bizonyítanunk. De cselekedtünk, mert sorsunk
parancsára vállalt kötelességünknek tudtuk ezt, és kitartottunk abban a reménységünkben, hogy vége
lesz egyszer ennek a megpróbáltatásunknak is, és akkor jobb, emberibb körülmények között, még na-
gyobb eredménnyel szolgálhatjuk szegény Erdélyünk magyar kultúrájának továbbépítését.

Reményünk első fele beteljesedett: a politikai megváltás most három esztendeje bekövetkezett: Er-
dély fele megint magyar föld lett. S azt hittük, azt kellett hinnünk, hogy a babilonai szolgaság megalá-
zó, embertelenül nehéz korának számunkra vége lett, s az erdélyi magyar képzőművész is részesülni
fog természetesen mindazokban a jogokban, melyeket a román uralom tőle megtagadott, megkapja a
magyar kultuskormányzat részéről az őt arányosan illető részt a minden hivatott és dolgozó magyar
képzőművész szellemi fejlődését és gazdagodását szolgáló támogatásból, illetékes lesz beleszólani
mindazokba az intézkedésekbe, melyek Erdély képzőművészeti kultúráját illetik, és mindennél magától
értetődőbben érvényesülni fog a természetes joga, hogy minden erdélyi művészi munkaalkalomban el-
sősorban erdélyi művész munkája fog igénybe vétetni.

Nagyméltóságú Miniszter Urunk, türelemmel és szó nélkül várakoztunk és reménykedtünk három
esztendeig reményeink valóra válására. De ma már kötelességünk őszintén és kertelés nélkül megmon-
danunk, akármilyen kellemetlen is ez számunkra, hogy jogos reménységeinkben, bizonyosságnak tu-
dott hitünkben mélységesen és keserűen csalódtunk.

Hogy ez a csalódásunk indokolt, annak bizonyága az alább felsorolandó néhány tény is:

Céhünk, mint Erdély egyetlen képzőművészeti hivatásszervezete, számon tartja kötelességszerűen
Erdély minden hivatásos és elhivatott művészt, számon tartja a maga területének utánpótlását szol-
gálni hivatott, művészi életpályára készülő fiatal generációt, számon tartja a leromlott, sőt huszonkét
évig megrontott és megszegényedett Erdélyben most folyó művészi újjáépítés folyamatát. E számontar-
tás tapasztalatai alapján állapította meg, hogy:

1.) Hivatott erdélyi magyar művész három év óta (s azelőtt huszonkét évig természetesen) alig ka-
pott támogatást vagy ösztöndíjat, hogy külföldi, sőt bár belföldi tanulmányokkal, tanulással látását bő-
víthesse, szélesíthesse, tudását mélyíthesse.

2.) Egyetlen művészi pályára vágyakozó tehetséges erdélyi fiatalemberünk nem kapott támogatást,
anyagi segítséget, hogy a sajnosan Budapestre központosított valamelyik művészeti iskolában tanul-
hasson. Vagy ha igen, úgy a tekintetben Céhünkhöz nem fordult senki sem tájékoztatás vagy javaslatlét-
tel céljából. (Itt jegyezzük meg jellemzőképpen: Erdély képzőművészeinek fejlődését, a művészi látását
és művészeti kultúrájának nevelését szolgáló egyetlen intézmény létesült három esztendő óta: a Ko-
lozsvár város közönsége megértő áldozatkészségéből felépült városi műcsarnok, mely a helyzetet jel-
lemzően egyben Erdély egyetlen képzőművészeti intézménye is mai napig.)

3.) Három év óta a kormányzat vagy közhatalóságok által Erdélyben létesített, állított vagy megren-
delt jelentősebb, új művészi munkában nem részesült erdélyi képzőművész. És ha kivételképpen igen,
akkor az nem lehetett hivatott, érett és elismert művész, tehát csak olyan, akit Céhünk számon nem tart.
Egyetlen jelentősebb kivételről tudunk: a kolozsvári hadtestparancsnokság épületének ismeretlen ter-
vező által szörnyű és nevetséges, ún. „magyar” stílusban való gyökeres átépítése alkalmával egy festő-
művésznünk is hozzájutott néhány tempera falkép festéséhez (természetesen több budapesti művész
mellett), és egy szobrászművésznünkkel is készítették néhány szobabútortervet.¹⁹

Tudtunkkal törvény kötelezi a törvényhatóságokat, hogy minden új építkezésük összköltségének
2%-át képzőművészeti munkarendelésre kell fordítaniuk. Bizonyos azonban, hogy minden város és vár-
megye költségvetésének arányos (nagyon kicsiny) százalékát képzőművészeti kiadásai fedezésére ír-
nyozza elő. Hogy ezt az összeget erdélyi törvényhatóságaink hogyan és mire költik el, nem tudjuk ellen-
őrizni, de azt tudjuk, hogy Kolozsvár és Marosvásárhely városa kivételével egyetlen törvényhatóságtól
sem kapott művészi megrendelést, tehát kenyeret egyetlen számon tartott, tehát értékes művésznünk
sem. Viszont tudjuk, hogy többek között Kolozs vármegye a vármegye homlokzatáról a román világban
levert címerét román szobrászművésszel mintáztatta és készíttette el.

Megállapítottuk, hogy a három év óta Erdély területén a minisztériumok, hatóságok, közintézmények, törvényhatóságok által állított szobrok túlnyomó része, a jelentősebbek mind, Erdélyen kívül élő és dolgozó szobrászoknak nem is túlságosan sikerült alkotásai. Abból a sok száz kormányzói portréból, amik Erdélyben törvényhatóságok, közintézmények számára készültek, 5%-ot sem erdélyi művész festett, de vannak köztük budapesti műkereskedők által látatlanban rendelt, ill. szállított „valódi” olajportrék is elég szép számmal.

Megállapítottuk, hogy még a Kolozsvári- és Nagyvárad Művészi Hetek emléklapoktjait is budapesti szobrászokkal mintáztatta a rendezőség, erdélyi szobrásszal nem is próbálkozott.

Három esztendő óta Erdélyben nagyarányú újjáépítés történik, jórészt az állam és törvényhatóságok részéről. Hatalmas iskolák, paloták, kaszárnnyak, szállodák stb. épülnek és épülnek újjá. Ez építkezések tervezési programjában többnyire bennfoglaltatik igen helyesen az is, hogy művészi megjelenésükben Erdély illetve vidékeinek helyi építkezési jellegét tükrözzék. Bizonyára azzal a céllal, hogy Erdélynek az utóbbi félszázad, de különösen a román uralom idejében erősen megromlott, elkorcsosított művészi megjelenését visszanesemítsék, illetve az új Erdély a régi magyar Erdély művészi hagyományai alapján épüljön tovább. Az építési terveket a kormány, ill. a hatóságok részben pályázatok útján szerzik be, részben közvetlen megbízatás útján. Az építészeken kívül szobrászok, festők, iparművészek is kaptak munkát az épületek művészi kiképzése kapcsán. S ezekből a nagyarányú, jórésztükben teljesen új építkezésekből és azok kapcsán egyetlen erdélyi művész sem kapott megbízást (a fentebb említett kolozsvári hadtestparancsnokság festői, szobrászi és iparművészeti munkáin kívül).

Igazság, hogy némelyikükre kiírt nyilvános pályázatokra, tudtunkkal, egyetlen erdélyi művész sem adott be tervet, ill. mintát; ennek pedig az az oka, hogy régi tapasztalatok szerint a mindig budapesti zsűri döntése csak véletlenül díjaz nem budapesti tervet vagy mintát, annál kevésbé juttatja, ill. ajánlja kivételre a nem budapesti művészt.

Érthető, emberi dolog. De bizonyos az is, hogy Erdély számára kiírt művészi pályázatok megbírálására akadna Erdélyben is legalább olyan hozzáértő zsűri, mint Budapesten, s annál bizonyosabb, hogy a budapestinél helyesebben tudná megítélni, mi kell nekünk, és mi fejezi ki leginkább az erdélyi jelleget. Erdélyi zsűri és erdélyi zsűrizés esetében pedig bizonyára akadna erdélyi pályázó is.

Annak a ténynek, hogy Erdélybe ma szinte kizárólagosan nem erdélyi művészek (vagy nem is művészek) szállítják a jelentősebb művészi termést, eredménye az, hogy örvendenünk kell, ha ezek az új építészeti, szobrászati, pikturális és iparművészeti alkotások nem összességükben ide nem való, sőt olcsó külső hatásokkal operáló vagy éppen tehetségtelen és művésztetlen alkotások, de akadnak közöttük egészen ízléses, rendes munkák is. Egyben azonban mind megegyeznek: idegen levegőt, nem erdélyi, de nem is magyar szellemet importálnak Erdély ezeréves hagyományokon épült, sajátosan magyar művészi képébe.

Hivatkozunk a Kultuszminisztérium által a Kolozsvári Művészeti Hetek kapcsán Kolozsvár ősi és minden magyar városterek közül legjellemzőbb és legművészibb főterének művészi helyreállítására kiírt pályázatára, ill. a beérkezett és kiállított pályamunkákra. Mind budapesti építőművészek munkái voltak, melyek, valóban művészi elgondolásaik mellett, mégis mindennél jobban bizonyították, hogy a budapesti művésznek idegen levegő, ismeretlen kultúrvilág a mi Erdélyünk. Ahány tervet láttunk, annyi stílust és elgondolást is, de Kolozsvárhoz, Erdélynek legerdélyibb, legművészibb és legerettebben magyar városához egyiknek sem volt semmi köze.

Hivatkozunk az új Szeretfalva–Dédai vasútvonal nekünk idegenszerű, nem a mi lelkünkben fakadt, nem a mi építőszellemünket tükröző, ún. „magyar jellegű” nagyobb és kisebb épületeire. Hivatkozunk a Kereskedelmi Minisztérium csíkszeredai szállodaépületére. Hivatkozunk az eddig százszámra épült O. N. CS. A. házakra, a vármegyék által építtetett járási, községi középületekre, a honvédség által épített laktanyákra, a marosvásárhelyi „Hangya” székházra stb.

Következménye pedig ennek a nélkülünk való lázas művészi tevékenységnek az, hogy a mi hivatott művészeink ma kevesebb, sőt jelentéktelenebb munkához jutnak, hogy alárendeltebb segédmunkákkal kénytelenek a kenyerüket megkeresni, mint a román uralom nyomorúságos évtizedeiben. Hogy tehát anyagiakban szegényebbek, lelkükben kifosztottabbak, s jövődjük ma kilátástalanabb, mint volt akkor, amikor az Úristenen kívül senki patrónusunk nem volt.

A fentiek meggondolása után senki sem csudálkozhatik, és senkinek sincsen joga megbotránkozni, ha az erdélyi művész lelkét a csalódottság és keserűség mellett még a megalázottság kegyetlen súlya is terheli – a maga hibáján kívül.

Nagyméltóságú Miniszter Urunk,

Nem akarunk hálátlanoknak feltűnni, és hálásan ismerjük el, hogy a kormány aránytalanul sokat áldozott három esztendő óta Erdélyre. Megbecsüljük teljes értéke szerint mindazt, amit a Kultuskormány Erdély művészeti kultúrájáért áldozott. Hasznos volt a Kolozsvári Művészeti Hetek, hasznos és gyümölcsöző az idei Székely Művészeti Év rendezése. Nem felejtjük, hogy Céhünk budapesti és erdélyi kiállítási alkalmával a kormány, a főváros, Kolozsvár és Marosvásárhely városa tekintélyes összegekért vásárolt. Egyes művészeink kitüntetések kaptak, dicséreteket, jó fogadtatást és – kecsegtető ígéretek.

De ezek a kiállítások, kitüntetések, dicséretes ritka ünnepnapok voltak csupán, melyek nem jelentik a hétköznapi természetes, állandó és szükséges életét, munkáját és kenyerét. Nem jelentik Erdélynek az erdélyi szellemű, hagyományú művészeti kultúrában való természetes, egységes és zavartalan továbbélését, de nem jelentik Erdély magyar művészeinek biztonságos megélhetését és tehetségüknek, képességeiknek fejlődési lehetőségét sem, nem jelentik munkájuknak szegény erdélyi hazájuk javára és a közös magyar művészeti kultúra gazdagodására való érvényesülését.

Kegyelmes Urunk,

Józanul igyekeztünk megítélni a helyzetet, és bizonyára nem akartunk túlozni. Bevallottuk, hogy csalódottak, keserűek és megalázottak vagyunk. Nyíltan, őszintén tesszük ezt, mert az igazat mondást tartjuk Méltósággal szemben illendőnek és magunkhoz is méltónak.

Huszonkét esztendő alatt megszoktuk, hogy a magunk lábán járunk, a magunk józan eszével gondolkozunk, és a magunk szemével lássunk. A három éve nálunk divatba jött, szinte állandó ünnepek, zászlólobogtatások, szép, lelkesítő szavak, vállveregetések, a divatba hozott Erdély nem szédítet meg minket, és nem fognak eltéríteni attól az akaratunktól, hogy a magunk életét, sorsát és Erdély belső életét és sorsát elsősorban mi vagyunk jogosultak intézni, és senki más. Ezért a felelősséget is vállaljuk, mert vállalnunk kell azokkal szemben, akik utánunk jönnek majd: a mi utódaink. Viszont senki rajtunk kívül, a mi megkérdésünk nélkül nem jogosult kisajátítani és a maga idegen képére alakítani azt az Erdélyt, melyet végeredményben mi ismerünk, nem más. Bizonyosak vagyunk a kormányzat jóindulatában, de bizonyosak vagyunk abban is, hogy ahogy Erdélyt istápolja, segíti, építi, erősíti, az nincsen mindig helyesen, okosan csinálva, mert a kormányzat sem ismeri eléggé Erdélyt. S ezért sokszor bajt okoz nekünk, amikor pedig jót akar, helytelenül cselekszik, amikor rólunk nélkülünk ítélkezik, és amikor megfelejtkezik arról, hogy Erdélyt, mely ezer esztendeje különvaló világ, különvaló élet és különvaló szellem, egy kalap alá fogja és ugyanazzal a mértékkel méri, mint az Erdélyen kívül álló Magyarországot.

Hogy mi a képzőművészet terén helyesen látjuk és ítéljük a dolgokat és a helyzetet, arra bizonyítunk, hogy ugyanígy látják ezt Magyarországnak más, mindenesetre a Tiszán túli, keleti tájai is. Kassa, Ungvár, Debrecen komoly képzőművészei ugyanazt a csalódottságot, elégedetlenséget érzik és vallják, amit az erdélyi művészközösség. És ugyanaz a véleményük a kormányzat centralizáló törekvéséről, mely – bizonyosan a legjobb akaratból – minden ellenkező, regionális véleményt és jószándékot kíméletlenül elfojtani igyekszik.

Nagyméltóságú Miniszter Úr,

Nem kérünk magunknak semmiféle külön jutalmat, elbánást, nem kérünk ajándékot, privilégiumot, kivételezést. De kérjük azt, ami hitünk szerint minket, dolgozó és értéktermelő magyar képzőművészeket kétségtelenül megillet: kérjük azt a lehetőséget, hogy Erdélyben, a mi hazánkban munkánk után ne csak megélhessünk, de aktív tényezői lehessünk Erdély magyar képzőművészeti életépítésének. Kérjük, hogy minden esetben, amikor Erdélyt illető képzőművészeti probléma vagy építő szándék merül fel, a kormányzat a mi véleményünket is kérje ki, és a mi megkérdésünk nélkül véglegesen ne intézkedjék. A mi kormányzatunk nem tagadhatja meg a mi illetékességünket a magunk dolgaiban. S kérjük a minden más elismert képzőművészeti egyesülettel, szervezettel, illetőleg minden más magyar művészegénységgel való egyenlő elbánást.

E kéréseket az alábbi pontokba foglalva röviden precizírozzuk:

1.) Erdély hivatott és elismert művészei arányosan részesüljenek minden állami ösztöndíjban, kedvezményben, segélyben, melyet a kormányzat magyar művészek továbbképzésére fordít.

2.) A művészi pályára készülő, tehetséges erdélyi magyar fiatalok számára, akik szegénységük miatt és mert Erdélyben semmiféle művészképző iskola nincsen, elvesznének a magyar kultúraépítés számára, tanulási ösztöndíjak, ingyenes internátusok biztosíttassanak Budapesten minden évben és meghatározott számban.

E két pontban meghatározott esetekben a kormányzat értesítse a kijelölt személyekről a B. M. Céhet is, hogy a Céh is megadhatta reá a maga véleményét, illetőleg a Céh is segíthesse a maga indokolt személyi ajánlásait.

3.) Az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács tagjai közé hívassék be megfelelő számú erdélyi képzőművész is. De azokat illetékes erdélyi szerv vagy szervek jelöljék ki.

4.) A kormányzat, ill. állami hatóságok és intézmények által Erdélyben létesítendő minden művészi objektum, intézmény, szervezet vagy akció tervéről értesíttessenek Erdély megfelelő szervezetei, egyesületei, illetve szakemberei is azzal, hogy a maguk véleményét, elgondolásait illetékes helyen közölhesék.

Erdélyt illető képzőművészeti pályázatokat Erdélyben döntse el többségében erdélyi szakemberekből összeállított zsűri.

5.) A kultuskormányzat eszközöljön ki megfelelő államsegélyt egy Kolozsvár városa által tervbe vett képzőművészeti, illetőleg művészeti műhelyiskola megvalósításához.

Nagyméltóságú Miniszter Urunk,

a fentiekben ismertettük mindazt, ami ma bennünket, Erdély képzőművészeit mindenek felett foglalkoztat, bánt és keserít. Ismertettük a módokat, melyek által minden külön áldozat nélkül, csupán egyszerű intézkedésekkel egészséges és természetes művészi életet és termelést lehetne és kellene életre hozni. Rövid pontokban soroltuk fel azt a néhány kérésünket, melyeknek teljesítése esetében hiszünk, hogy a mai nehéz viszonyok között kormányzatunk mindent megtett egyelőre az erdélyi képzőművészek eredményes termelőmunkája, Céhünk közösségi célkitűzései és Erdély sajátos szellemű magyar képzőművészetének helyes irányban való továbbépítése érdekében.

Bocsánatát kérjük, ha szavaink néhol kemények, megállapításaink kellemetlenek voltak. De nem a kellemetlenkedés volt a célunk, hanem az igazmondás és a való helyzetkép őszinte megmutatása. Hiszünk, hogy Nagyméltóságod megérti és méltányolja ezt a törekvésünket és javaslatainkat, kéréseinket jogosnak és lényegükben teljesíthetőnek ítéli.

Ebben a reménységünkben vagyunk Nagyméltóságodnak őszinte tisztelettel:

Kolozsvár, 1943. november hó

„Barabás Miklós Céh”

Szolnay Sándor
festőművész

Kós Károly
ü. v. alelnök

A levél címzettjei közül csupán egy részleges válasznak is értékelhető adatot erősít meg egy 1943. február 14-én Szolnay Sándornak írt Kós Károly-levél: „Levelet kaptam az O. Irodalmi és Művészeti Tanácstól, illetve Tasnádi Nagy Andrástól, melyben közli, hogy stipendiumokat eszközölt ki a kultusztól. Kéri, hogy beszéljük meg, kiket ajánlanánk művészeink közül.”²⁰ A történelem ismét radikálisan közbeszólt: kevés idő maradt, hiszen a kiválasztott s javasolt ösztöndíjasok már nem vehették igénybe a stipendiumaikat, mert a német hadsereg 1944. március 19-én bevonult Magyarországra, így Észak-Erdélybe is. A Múcsarnok épületében néhány egyesületi tag műterme (a gondnok Szolnayé, Szervátiusz Jenő és Kósa-Huba Ferencé) megszűnt, mivel az épületet a németek tisztikaszinóknak használták. A Barabás Miklós Céh utolsó szervezeti föllépéseként értékelhető két vezetőjének, Kós Károlynak és Szolnay Sándornak a meghívása a Magyar Dolgozók Szövetsége 1944. november 22-i értekezletére. A segélykérő levelük megfogalmazásától egy év telt el, amely év az egyesület hanyatlásához, majd tevékenységének a fölfüggesztéséhez vezetett. Maksay Albert 1942-es megállapítását („A politikai erőszak a magyar képzőművészetet beleűzte az önállóságba”²¹) ismét használhatjuk, ám más előjellel: 1944-ben a politikai erőszak az egyesületet a megszűnésbe űzte. „A céh irattári anyagának legfontosabb dokumentumai úgyszintén a háború számunkra utolsó, megpróbáltatásos napjaiban, az 1944-es esztendő októberében pusztultak el.”²² Ha kizárólag a legfontosabb iratok veszttek oda, akkor kevésbé fontosak megmaradhattak. A Kós–Szolnay-féle segélykiáltó levelet az egyesület története szempontjából alapvetőnek, meghatározóan fontos számvetést közlő, érdekérvényesítési kísérletnek értékelhetjük. Kós sokat tett egyes erdélyi műemlékekért, és az egész kérdéskörre volt elképzelése, egy központból történő kezelésükre terve, amelyet ugyancsak egyéni érdekérvényesítésével is próbált erősíteni.²³

Kós Károly levelei,²⁴ a képzőművész²⁵ levélhagyatékának²⁶ tételei között is fontos hely illeti meg a Kosztándi Jenő által megőrzött, bizonyosan 1943. november 14. után fogalmazottat. Benne Kós erőteljes és expresszív stílusa ugyanúgy érvényre jut, mint a tények és összefüggések pontos megidézése, az egyesületi munka elismertetésének és lehetőségeik hasonló egyesületekkel történő egy szintre emelésének óhajta. Mindez 1943-ban, szinte az utolsó pillanatban a „különvaló” Erdély magyar képzőművészetéért.

JEGYZETEK

¹ A levélmásolat özv. Kosztándi Jenőné (Kézdivásárhely) tulajdona. A levélmásolatra Deák Ferenc művészettörténész-hallgató hívta föl a figyelmemet, s el is küldte számomra. Mindezt ezúton is megköszönöm neki.

² Reisz T. Csaba főlevéltáros, címzetes főigazgató (Magyar Nemzeti Levéltár) szerint „a levél nem lelhető fel a levéltárban”.

³ Tervezte Kós Károly.

⁴ „Kultúránk egységének felismeréséből fakad a Helikonnak az az elhatározása, hogy festőművészeinknek segítségére siet, s kérésükre támogatja őket az írók céhéhez hasonló képiró-céh előkészítésében.” KÁDÁR Imre, *A negyedik marosvécsi találkozó*, Erdélyi Helikon, 1929/7, 558.

⁵ Kós Károly *Erdély képzőművészetének problémája* (Erdélyi Helikon, 1928/2, 161–163.) című történeti visszatekintésében jelzi azt is, hogy „elhatározták [...], maguk próbálják összefogni erdélyi művész-magukat szabad-szervezet formájában, melynek tekintélye az igazi művészi termelés védelmét biztosítaná a kontársággal és dilettantizmussal szemben, biztosítaná a komoly kritika lehetőségét és a társadalom művészi ízlését helyes irányba befolyásolná”.

⁶ A vita címe szerint „Válságba jutott erdélyi magyar képzőművészet” tárgykörében több írás jelent meg a lapokban, pl. Kováts József, *Haldokló képzőművészetünkért*, Ellenzék, 1934. augusztus 5.; Kováts József, *Haldokló képzőművészet. Szolnay Sándor hozzászólása az Ellenzék e tárgyban megjelent cikkeihez*, 1934. október 21., Ellenzék, 1934. október 21., 6.; GULYÁS Károly, *Hogy is állunk képzőművészetünk ügyével? Újabb hozzászólás az Ellenzék e tárgyban megjelent cikkeihez*, Ellenzék, 1934. november 9., 6. Tasso Marchini Fülöp Antal Andornak írt levelében (1936. július 3.) említi: Vlasiu panaszkodott, hogy a bukarestiek „az erdélyieket mellőzik, és nemigen juttatnak semmiféle díjat”. Hozzáfűzi, hogy Ladea is panaszkodott, hogy ők sajátították ki a művészetet. A Papp Aurél (Aurel Popp) és Thorma János szervezte nagybányai művészkongresszusról: „A festő »kongresszus«-ról nem tudsz semmit? Úgy látom, bedöglött erősen, hogy olyan hirtelen elhallgattak a dologról.” *A Dunánál*, Kolozsvár–Budapest, 2007, 155.

⁷ Képzőművészeti tárgyú írásait lásd: Kós KÁROLY *publicisztikája*, szerk. SAS Péter, Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2014.

⁸ *Törvényes egyesületté alakult Kolozsvárott a Barabás Miklós Céh*, Magyar Nemzet, 1941. november 20., 4.

⁹ Uo.

¹⁰ Murádin Jenő, *A Barabás Miklós Céh* (Kriterion, Bukarest, 1978) című összefoglalójában sem említ ilyeneket.

¹¹ „A nagy múltra visszatekintő Erdély művészete ma pang” – állapította meg dr. Keledy Tibor 1942-ben, s így folytatja: „Ki az, aki elsősorban köteles megadni a gyors segítséget? [...] A való élet útjait legközvetlenebbül kormányozni hivatott városi közigazgatás. Pályázatokat írunk ki. [...] Megteszünk mindent annak érdekében, hogy a kolozsvári műcsarnok ebben az évben már hajlékot adjon a művészeti kiállításoknak. [...] Ezen felül mind e mai napig nincs olyan képtár, amely a jelentékenyebb magyar vidéki városokéval versenyezhetne. [...] Kolozsvár városának vezetősége [...] a művészeti élet állandó fejlődésével lépést tartva segítyez, példát mutat a művészet megítélésére és támogatására, megvásárolva azokat a művészeti értékeket, amelyekben a jövő fejlődés biztosítékát látja. Ennek sikeres keresztülvitele céljából pedig művészeti tanácsot szervez.” Dr. KELEDY Tibor, *Kolozsvár művészeti célkitűzései = Művészeti Hetek Kolozsvár 1942 május 9 – június 6.*, Országos Irodalmi és Művészet Tanács, Budapest, 1942, 5–8.

¹² SZOLNAY Sándor, *Erdély színei*, szerk. SÜMEGI György, Komp-Press–Korunk, Kolozsvár, 2010, 68–69.

¹³ „Erdélyi művésztelepet szeretnénk kiépíteni a székelység között. [...] Erre a célra a kormányzat megértő támogatása folytán már kaptunk is százezer pengőt” – nyilatkozta Szolnay Sándor. VÉGH József, *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom? Képzőművészeink új tervei a küzdelmes múlt után*, XXXI. közlemény, 1942. február 26., Ellenzék, 1942. február 25., 5. Újraközli: SZOLNAY, *Erdély... i. m.*, 70–73.

¹⁴ „Legtöbb vásárlásról az 1943-as esztendőben tudunk.” Uaz, mint a 9. jegyzet, 88.

¹⁵ Kós KÁROLY *publicisztikája*, i. m., 86.

¹⁶ Ugyan Szolnay Sándor aláírása is szerepel az iraton, de stíluskritikai alapon s Kósnak az erdélyi képzőművészeti tárgyú írásait ismerve egyértelmű bizonyossággal állítható az ő szerzősége.

¹⁷ A memorandum Tasnádi Nagy Andrásához való eljuttatását Gy. Szabó Béla és Vásárhelyi Z. Emil vállalta. Murádin Jenő Barabás Céh, i. m., 73.

¹⁸ Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. szeptember 8-án jelen volt Fadrusz János korábban lerombolt s megrongált zilahi Wesselényi-szobrának újravatásán. MURÁDIN Jenő, *Fadrusz. Két szobor száz éve*, Gloria–Polis, Kolozsvár, 2002, 89–90.

¹⁹ A kolozsvári hadtestparancsnokság 1942. január 18-án fölavatott épülete a magyarországi kulturális expanzió sokat bíralt építészeti alkotása. A román főgimnáziumi félkész épületét Ormay János építész-mérnök főhadnagy „magyaros stílusban” áttervezte. „A homlokzat karakterét az alkalmazott székely motívumokkal

(oromdíszek, ablak-keretelés, kopjás kőpillérek) teljesen megváltoztatta, a bejárat mellé két őrtálló katona, Borsodi-Bindász Desző »Hun« és »Magyar« vitéze került.” Haranghy Jenő „a homlokzat pártázata alá három sgraffitót készített”: *Mátyás király diadalmanete, Töhötöm és Szent László*. Szopos Sándor „kolozsvári festőművész hat erdélyi témájú freskót festett”, Szervátiusz Jenő „a parancsnoki dolgozósobába rusztikus faragású, figurális bútorokat készített. Haranghy a [...] lépcsőházba Horthy kolozsvári bevonulásának nyolcméteres falképét festette, emellett a jeles erdélyi családok (Báthori, Bethlen, Kemény stb.), illetve híres erdélyi városok (Marosvásárhely, Csíkszereda, Beszterce stb.) címereit fogalmazta át Palka Józsefnek, az üvegablakok tervezőjének.” Szűcs György, *Haranghy Jenő*, Írisz, Budapest, 1994, 28–29. Lásd még Uő, *Haranghy Jenő történelmi falképei*. Debrecen, Parád, Kolozsvár, Ars Hungarica, 1993/2, 214–218.

²⁰ A Honterus Antikvárium és Aukciósház 93. árverésén (2016. szeptember 17.) szerepelt tizennégy Szolnay Sándornak címzett levél (megjelenés alatt). Az idézett Kós-levél: Katalógus (Budapest, 2016), 336. tétel

²¹ MAKSAY Albert, *Kolozsvár képzőművészeti élete a kisebbségi sorsban = Művészeti Hetek... i. m.*, 35–45.

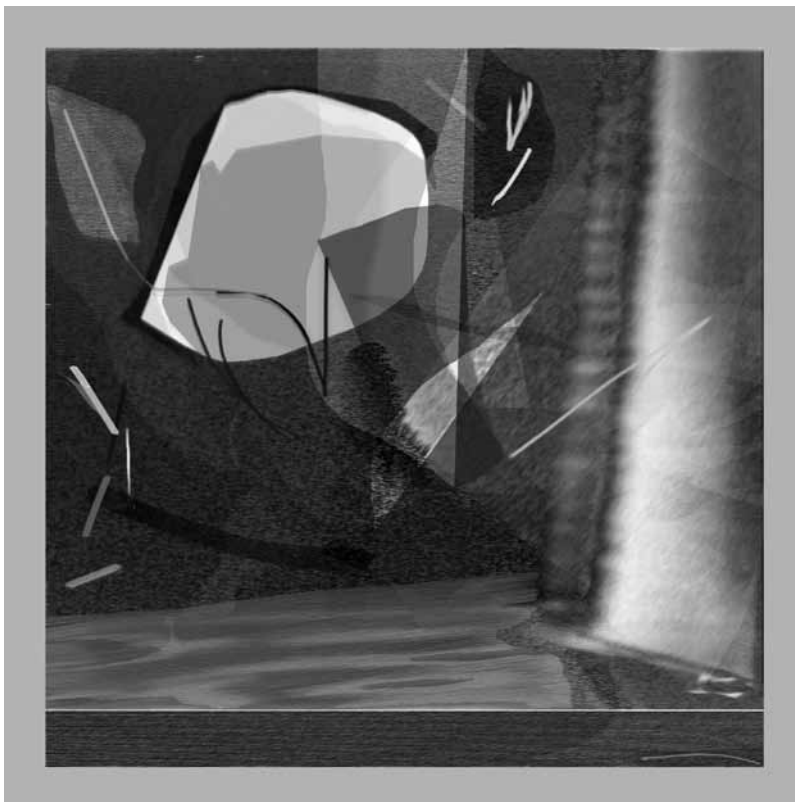
²² Murádin Jenő Barabás Céh, *i. m.*, 59.

²³ Kós Károly, *Erdély műemlékeinek védelme. (Részlet a szerzőnek 1940. november 18-án Egyetünkben tartott előadásából)*, közli BARDOLY István, Műemlékvédelem, 2016/5–6, 359–360.

²⁴ KEMÉNY János, *Adalékok a kecskeméti Művésztelep megalakításához*, Művészettörténeti Értesítő, 1996/1–2, 131–134.; újraközl: *A Kecskeméti Művésztelep dokumentumai (1909–1919)*, szerk. SÜMEGI György, L'Harmattan, Budapest, 2009, 38–45.; *Kós Károly levelezése*, szerk. SAS Péter, Mundus, Budapest, 2003; *Édes Idám. Kós Károly levelei feleségéhez*, szerk. BENKŐ Samu, Polis, Kolozsvár, 2011.

²⁵ „Modern, abban az értelemben, hogy a tartalomnak primér jelentőséget tulajdonít a formával szemben.” A fiatal Buday György megfigyelése Kós képzőművészeti alkotásaira ugyanúgy jellemző, mint a leveleire. BUDAY György, *Kós Károly az erdélyi képzőművészetben*, Ifjú Erdély, 1924/10, 10–12. Maksay Albert szerint Kós Károly „szerepe Kolozsvár képzőművészeti életében fejezetalkotó”. MAKSAY, *Kolozsvár... i. m.*, 39.

²⁶ Elő-előkerülnek Kós-levelek. Pár évvel ezelőtt megkaptam Prágai Dezsőtől egy Kós-levelelének másolatát: „Romániai Magyar Népi Szövetség Kolozsvár és vidéke 2051/1945. Móricz Zsigmond Kollégium vezetőségének Helyben. Kérjük a Móricz Zsigmond Kollégium vezetőségét, hogy amennyiben lehetséges, Prágai Dezső testvérünket, aki az 1944. évben végezte a Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolát s ott oklevelet nyert és most a Kolozsvári Állami magyar tannyelvű Tudományegyetem Közgazdasági Karának IV. éves hallgatójává iratkozott be, a Kollégium internátusába fölvenni szíveskedjenek. Prágai Dezső testvérünket évek óta mint demokrata meggyőződésű, derék, öntudatos magyar ember és képzett szakembert ismerjük, akinek szolgálataira mindig számíthattunk. Kolozsvár, 1945. október 19-én Szabadság! Kós Károly.” A Múzeum Antikvárium 31. árverésén (2017. december 8.), katalógus, 160. tétel: Kós Károly dr. Szabó Endrének 1925. szept. 16-án írt levele a maroszentimrei ref. templom helyreállítási munkálatai és az anyagok jegyzéke. Kós levele a Műemlékek Országos Bizottságának: BARDOLY István, *Amikor Kós Károly templomot vett. Bővített lábjegyzet néhány MOB-irathoz*, Enigma, 2017/92, 156–164. A szatmári (Románia) levéltár anyagából: Kós Károly és PAPP Aurél levelezése, közli SÜMEGI György, Enigma, 2017/92, 5–155.

ifj. DURKÓ ZSOLT, Éjjeli tükör, 2008

HENDE FRUZZSINA

kritika

„Beszélhetnek a kortársak” Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról

Ráció, 2017

HENDE FRUZZSINA (1987) Budapest

2013-ban indult el Radvánszky Anikó szerkesztésében a *Libra Librorum* című könyvsorozat, amelynek eddig két kötete látott napvilágot. Olyan szerzőkről szólnak, akik a modern magyar irodalmi kánonban nehezen meghatározható helyet foglalnak el, vagy ahogy Dérczy Péter fogalmazza meg az első kötet előszavában, „e nem szokványos publikációk háttérében egy nem szokványos életút, pálya és életmű áll”.

A sorozatban eddig bemutatott két szerző Lengyel Péter és Weöres Sándor. Mindkét esetben a kiindulási alapot egy-egy róluk szóló konferencia jelentette, azonban a kötetek többek a szerkesztett előadások gyűjteményénél, hiszen egyrészt tartalmaznak már publikált, a recepcióban fontos szövegeket, ugyanakkor számos esszé és értekezés a szerkesztő felkérésére íródott. Átfogó jellege nemcsak a széles körből merített tanulmányokban jelenik meg, hanem szisztematikus felépítésében is. A Weöres-kötet esetében a költő jellemző alapfogalmainak újragondolása és tisztázása után az egyes műfajok, majd művek elemzése következik, végül a hatástörténet áttekintésével zárul.

A 2013-ban Piliscsabán, Weöres Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett „Beszélhetnek a kortársak” című konferencia adta az azonos címet viselő kötet törzsanyagát. Míg a kiadvány borítójának stílusa a sorozat egységét, addig színvilága a kötet tematikai önállóságát jelzi. A *Rongyszőnyeg* 150. darabjából címként származó idézet és a nevető költő fotója együtt jól jeleníti meg Weöres Sándornak a tévutakon járó értelmezőkről szóló, ironikus véleményét, ugyanakkor engedélyt ad és fel is szólít minket az új szempontú elemzésekre.

A kötet négy nagyobb, az egyes pályaszakaszok és kulcsfogalmak mentén felépített tematikus fejezetet tartalmaz. Az elsőben a weöresi magatartásforma, a személytelen lírai én, a létezés-egészet megszólaltató beszédmód és az ezekhez rendelt formavilág lesz a szövegek témája. Ács József a költői magatartást a szerzőre értve, az alkotási folyamat felől közelíti meg, visszavezetve azt az ambivalens szülői elvárásokra, az ezekből fakadó unalomra és neuraszténiára, amelyek levezetését, az

ezeztől való elidegenedést Weöres a lírában találta meg. A szerep kérdését járja körül Papp Ágnes Klára is, azonban a személyt meghatározó tényezők helyett inkább az irodalmi forrásokra, a populáris alkotások és a népművészet darabjaira fókuszál. Kiindulópontjában az életmű groteszk, olykor vulgáris szövegeinek beszédmódjai és alakjai állnak, amelyeket a bahtyini karneváli jelleg mentén vizsgál. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik Bartal Mária dolgozata is, aki a Weöres-versekben megképzett karneváli testképeket mint a lírai én világhoz kapcsolódó viszonyrendszerének és létmódjának megjelenítéseit vizsgálja. A kiválasztott versek motívumait, hangszimbolikáját, versformáit elemmezve mutatja be a megképzett testek és a személytelenség összjátékát. Míg ezek a tanulmányok a lírai anyag alapjellemezőinek átfogó bemutatását tűzték ki célul, addig Horváth Kornélia a formát, a vers alkotásának másik összetevőjét vizsgálja. A dolgozat elején reflektál a Weörest mint formaművészt aposztrofáló negatív kritikákra, majd a forma definíciójának irodalomtörténeti és -elméleti alakulását tekinti át, kitérve a korabeli és Weöres Sándor által is használt formafogalomra.

A második fejezetben különböző, akár már a művek címében is megjelölt műfajok, majd ehhez szorosan kapcsolódva, a harmadik részben az egyes szövegek keletkezéstörténete, poétikai és szemantikai jellemzői kerülnek fókuszba. Érdekes volt látni, hogy a keleti és az antik mitológiai hagyományok mellett a kötet Weöresnek a középkori és kora újkori műfajokhoz való visszanyúlását is bemutatja. Visy Beatrix elemzésében a dans macabre hagyományának továbbélését vizsgálja Weöres és Babits verseiben, Ócsai Éva az *Orbis pictus* című mű intertextuális elemzését végzi el Comenius azonos című munkáját állítva párhuzamba, Boros Oszkár pedig a fuga ellenpontos szerkesztésmódjának a versszövegben való megvalósulását követi végig. Új műfaji megközelítést jelent G. István László tanulmánya, aki az életmű távol-keleti meghatározottságát a japán haiku felől közelíti meg. A formai és tematikai jellemzők segítségével elemzi Weöres háromsoros költeményeit, rámutatva arra a kettősségre, ami az akár már a cím-

ben megjelölt műfaj és a megvalósulás között fennáll. A weöresi líra mechanizmusainak komplex elemzését olvashatjuk Hernádi Mária és Tamás Ferenc tanulmányaiban. Az *elveszett napernyő* című vers elemzésében Tamás Ferenc fokozatosan fejti le a jelentésrétegeket az előbb szerelmi, majd szabadság- és hazatérés-történetnek tűnő költeményről. A toposzok, motívumok, versbeli nézőpontok kínálta értelmezési modelleket sorban leleplezi, míg végül a vers valódi szövegének a teremtett világ dicséretét tekinti. Hasonlóan széles körű szempontrendszerrel dolgozik Hernádi Mária is a *Tizedik szimfónia* vizsgálatkor. A verset a szakaszcímekben jelölt zenei tempók szerint felépített szerkezet feltárásával mint a lélek különböző, egymásból kialakuló állapotainak ábrázolását elemzi.

Végül az utolsó fejezet, főleg személyes hangvételű esszéikben, a hatástörténet alakulását vázolja fel: kik hatottak Weöresre, illetve hogyan él tovább a kortárs költészetben a weöresi hagyomány. Márton László a *Psyché* műfajának, a pastiche-nak a kortárs irodalomban való újabb és újabb megjelenéseit veszi számba, majd arra keresi a választ a mű eredetében, felépítésében, a hősnő alakjának megalkotottságában, hogy miért is olyan nehezen meghaladható ez a műfaj szempontjából kiindulási alapnak tekinthető alkotás. Az utóbbi években már feltűnt a recepcióban Weöres *Bolond Istók* című műve, Szilágyi Márton dolgozata most egy új oldallát, jelesül a Petőfi és Arany nevével fémjelzett irodalmi hagyományban elfoglalt helyét világítja meg.

A fenti felosztás mellett a kötet más olvasatokat is kínál: a tanulmányok és esszék egymásra olvashatók a vallási és bölcséleti, távol-keleti és keresztény motívumok, a ritmus és a zeneiség kérdései szerint. A műelemzéseken túl nyomon követhető a kritikátörténeti szál megjelenése: A *vers születése* kapcsán felmerült szakmai, tudományos kritikák mellett a hatvanas–hetvenes évek ideológiai megha-

tározottságú bírálataira is reflektálnak a szerzők. Az egybecsengő szövegekből az esszék sem maradnak ki, például Horváth Kornélia eszmefuttatása a formáról Lackfi János példatárában lel visszhangra.

Habár a szövegek egymást erősítik és kiegészítik, a kötet egészét jellemző dinamika és átgondoltság egy-két tanulmány esetében a szövegek együttes színvonalához mérten elmarad. Előfordul, hogy a versekből vagy szakirodalmakból származó idézetek értelmezése kimerül a szöveghelyek átirásában, parafrázisában, ami nem visz közelebb a beígért gondolatmenet kifejtéséhez. Néha elvesz, de legalábbis megkérdőjeleződik a lényegi mondani-
való, amikor az elemzés kiindulópontjaként választott elméletet nem a primer Weöres-szöveg révén, hanem annak átalakításával lehet csak igazolni. Az elméleti megalapozás az interdiszciplinaritás szellemében, a fizika és a filozófia elméleteinek beemelésével és egyszerre szándékozott érvényesítésével, olykor messzi kerülővel jut vissza a lírai értelmezéshez. Az idézett versek nem mindig kapnak hivatkozást. Ez a *Fuga* elemzésében válik érdekessé, ahol az egyik állítás részletét nem igazolja a költemény, habár a tanulmány eredeti megjelenésében idézett versszöveg esetén ez az ellentmondás nem áll fent. Emellett előfordulnak pontatlanságok is, például kötetcímek között, *A hallgatás tornya* *Hallgatás tornyaiként* is szerepel.

Vannak olyan szerzők, akiknek művei szinte mindenki könyvespolcán megtalálhatók, értő olvasójuk mégis kevés akad. A magyar irodalomban ilyen Weöres Sándor, akinek varázssversei, imitációi, személytelen lírája olyan kivételes művészetet jelent, aminek értelmezéséhez kevés kapaszkodónk van. A Radvánszky Anikó szerkesztette kötet épp ebben van segítségünkre, az általa válogatott tanulmányok és esszék egymással párbeszédet alkotva kalauzsolnak minket végig Weöres szerteágazó, sokszínű, változatos pályáján.

LAIK ESZTER (1973) Budapest

LAIK ESZTER

Szávai Ilona: Az egyke

PONT Kiadó, 2018 (2. kiadás)

A PONT Kiadó társadalomtudományi-pszichológiai témájú kötetei között egy különleges fejezetet nyit *Az egyke* című munka, amely talán valóban nyitó fejezete lehet egy szélesebb körű társadalmi vitának

vagy újabb tanulmányok sorának. „Társak a testvériségben” – szól a bevezető címe, amely azt sugallja: nem csupán a vér szerinti testvérség fogalmában merül ki a testvériség. Ilyesfajta testvéries

szellemi közegben és annak jegyében született ez a könyv, amely közösségi alapon gondolkodik az egykézés jelenségéről is: családi, társadalmi, nemzeti és nemzetközi szinten. Voltaképpen kényes kérdés: magánügy vagy közügy-e az egykézés? Szávai Ilona válasza a könyv végére egyértelmű: az ok-okozati összefüggések és egymásra hatások nem választ-hatók szét.

Ami *Az egyke* című kötetet kiemeli a témában született tudományos publikációk sorából, az a szöveg személyessége: a szerző és családja saját vallomással nyitja a kötetet. Az önfeltárást (is) vállaló megnyilatkozás azt hivatott közvetíteni: már maga az „egyke” bélyeg sem egzakt megnevezése egy társadalmi jelenségnek, hiszen ahány élet, annyiféle döntés – vagy, mint e vallomás esetében: annyiféle sors, amelyet esetleg nem mi választottunk magunknak. Lehet úgy is valakinek egyetlen gyermeke, hogy kettőt (vagy többet) vállalt – érdemes elolvasni a kötetben a konfessziókat, amelyek akár egy lehetséges regény szövegét is kirajzolják. (Szávai Géza írói életműve bőségesen merít is a tapasztalatból.) „Tudom, hogy életem érzelmi örökségét is hátrahagyom, óhatatlanul, gyermekeimnek és unokáimnak – de ez a világ rendje” – olvasható Szávai Ilona vallomásában, amelyre szinte felel Szávai Géza egy sora: „Nekem ebben a földi létben a gyerekünk és az unokáink jelentették a legnagyobb örömet.” Végül Eszter már-már lírai összegzése: „Nem vagyok egyke. / A szüleim másodszülött gyermeke vagyok. / Egyedüli gyermekként nőttem fel. / Mindig nagyon vágytam a testvérem után...”

A személyes élettörténet előtt a kötet három fejezetben az egykejelenség mint „legszemélyesebb globális közügy” vonatkozásait járja körül, elsősorban a születéskorlátozás elméleti-demográfiai hagyományainak áttekintésével, Andorka Rudolf alaptanulmánya, *Az ormánsági születéskorlátozás* nyomán. De már az ormánsági népesség „bűnös” egykézésére sem ad magyarázatot sem a gazdasági, sem a kulturális megközelítés, mint ahogy Andorka „elméleti összegzése is keveset mond arról az emberi valóságról, amely abban a »köztes zónában« éppen átalakítja az emberi történelmet” – hívja fel a figyelmet nagyon helyesen Szávai Ilona. Ez az emberi valóság a kulcsszó a kötet fejezeteiben körüljárt egykézés-komponensek vizsgálatakor: az indokokat nem lehet leszűkíteni egyetlen (két, három stb.) okra, mint ahogy nem lehet egyszerűen „ajkiáltásként”, pusztulásvíziókban megfo-

galmazni a magyarság kihalását, mint tette azt Ilyés (és olvashatjuk a kötetben a *Pusztulás* kritikai értelmezését). „Hiszen nem kizárólagos magyar végzet, sirám vagy veszély” az egykekérdés – mutat rá a szerző. A könyv egésze egyetemes emberi deficitként kezeli a gyermekvállalási hajlandóság hanyatlását – e felülemelkedés a Föld bolygó fölé megnyugtatóan józan vizsgálódási pont. Vagyis *Az egyke* szerencsére nem valamely ideológia szolgálatába állított nemzethalál-vízió, nem is a magyar-

ság sorskérdéseinek boncolgatását tűzte ki céljául, hanem azokat a nemzetközi és történelmi családmódell-stratégiákat vizsgálja meg, amelyekkel az állam a társadalom és az egyén boldogulásának útját kívánta kívánja egyengetni.

A kötet talán legizgalmasabb bekezdései a történelmi utazások: a *Három modell, három stratégia* című rész a 19. századi francia örökösödési rendszer, illetve a 20. századi fejlett társadalmak átalakuló gyermekvállalási szokásait tárgyalja mint a társadalmi érvényesülés vágyának lehetséges manifesztációit. Legnagyobb részt a kínai múlttal és jellel foglalkozik a kötet, hiszen Kína hírhedten radikális beavatkozásokat léptetett életbe a népeségsszabályozásban. Habár Kína globális tanulságul szolgál az egész világ számára (kitűnő képet kapunk például a szociokulturális magatartási módok alakulásáról a generációk változása fényében), talán túlságosan is eltolódik a súlypont a kínai népesedésszabályozás felé, érdemes lett volna több európai példával előhozakodni, illetve akár érintőleges a magyar demográfia jelentős fordulatainak is szentelni egy fejezetet – például a Ratkó-korszaknak, a rendszerváltás hatásainak, a családtámogatási rendszer jelentős változásainak (lásd Bokros-csomag vagy a konzervatív családpolitika intézkedései); noha ezek a történelmi momentumok valóban egy önálló kötetet is kитеhetnének.

A könyv záró fejezetei egy rendkívül tanulságos vállalkozás lenyomatai, és azé a szándéké, amely az elméletiséget „tesztelve”, annak mögénézve nem rest a való életben is megvizsgálni a családmódell változásainak hatását. A szerző gyerekek körében végzett egy felmérésorozatot; abban a társadalmi körben, akik a rendszerváltás legnagyobb vesztesei – fogalmaz a kérdőívek felvezetéseképp. A 11–15 év közötti gyerekek viszonyulása a család pénzügyi helyzetéhez, a 2008-ban kirobbant gazdasági válsághoz, nem utolsósorban saját elképzelésük jövőbeni egzisztenciális helyzetükről egyszerre fel-

emelő, elcsodálkoztató és gondolkodásra serkentő szembesülés az utánunk jövő generáció(k) világképéről, amely a miénk tükörképe. Csak példaképp néhány kérdés az ívekről: „Szüleid beszélnek a családban a pénzügyi válságról? Hogyan fogadják?”; „Szerinted te tapasztalni, érezni fogod, hogy válság van? Hogyan?”; és a legtanulságosabb: a hipotetikus „felnövekedési díj” helyességére vonatkozó kérdések és az erre vonatkozó „igény” mértéke. Ha a szerző semmi mást nem tett volna közzé, csupán ezt a kutatást és kommentárjait, már azzal is felnyi-

totta volna az olvasók szemét arra, hogy a gyermek messze nemcsak közhelyes értelemben a jövő záloga. Saját, legszemélyesebb boldogulási stratégiáink beteljesítői és továbbörökítői, a felelősségünk megtestesítői, hiszen az életet „mint talált tárgyat” nekik adjuk tovább megőrzésre. Az *egyke* című kötet ily módon nem több és nem kevesebb, mint biztatás a világról való felelős gondolkodásra, amelyben – visszakanyarodva e könyvajánló elejére – ha egykékként is, de mégiscsak testvérekként kell részt vennünk.

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF (1977) Dunakeszi

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF

Elek Tibor: Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal

Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2017

Elek Tibor irodalomtörténész, kritikus, a Bárka folyóirat szerkesztője, kiváló monográfiák szerzője legújabb kötetében tizenkilenc „erdélyi” magyar íróval, költővel folytatott beszélgetését adja közre.

A komoly, ám mégis színes borító sejteti, a benne szereplő nevek pedig igazolják, a kötetben szereplő írók, költők hivatásuk és erdélyi indulásuk alapján egy csoportba tartoznak, minden másban azonban eléggé különböznek. A különbözés és annak értéként való megmutatása vállalt feladata a beszélgetések szerzőjének, emellett pedig az is cél, hogy a közös nevezőket, ha vannak, márpedig vannak, felmutassa.

Az ilyen típusú interjúkötetekkel kapcsolatban elsőként merül föl a kérdés: nem túl széttagolt-e, nem túlságosan széttartó vagy egyenetlen, hiszen a részeket a textus szempontjából csak a kérdező személye köti össze. A kötet minden szempontból egységes, és ezt nem csak az biztosítja, hogy a beszélgetőtársak kivétel nélkül „erdélyi” (a kötet címében is idézőjelben, ennek magyarázatáról később) szerzők. Közel harminc év telt el a legrégebbi és a legfrissebb beszélgetés között, és a megszólított szerzők egymástól való távolsága is könnyen megragadható, mégis. Elek Tibor kiemelkedően jó kérdező, szemléletmódja, irodalom- és világlátása határozott, de mégsem toladó, nem emiatt érezzük, hogy az övé a kötet. Hanem inkább azért, mert az Elek által egyébként is értékesen színesnek lá-

tott irodalom és irodalmi élet erdélyi tablója nemcsak részleteiben, szerzőiben, kiadványaiban, időszakában, hanem egészében is értékes. A szerzőt e tekintetben nem szükséges bemutatni, irodalmi működése, például a Bárka folyóirat élén, amely deklaráltan a teljes kortárs magyar irodalomnak kíván helyet nyújtani, szavatol. De érdemes fellapozni a 2014-ben megjelent esszégyűjteményét (*Irodalom és nemzeti közösség*), amelyben a nemzetről (és az irodalomról is) mint „egy sokoldalúan összetett, bonyolultan rétegzett” közösségről beszél, ahol az eltérő narrációk, a kultúrához fűződő viszonyok közti különbségekre nem veszélyként, hanem lehetőségként tekint. Ez, Elek Tibor hozzáállása a magyar irodalomhoz, annak sokszínűségét értéként meghatározó véleménye teszi elsősorban egységessé a kötetet. A kötet különlegessége, hogy az utolsó interjúkban maga Elek Tibor is megszólal – Máthé Éva, Zsidó Ferenc és Xantus Boróka kérdezi. Utóbbinak válaszolva mondja egy helyen, hogy „azáltal, hogy napjainkra az ideológiai, politikai szembenállások mélyen áthatották, lassan az irodalom világa is éppúgy kétosztatúvá válik, mint a politikáé, aminek következtében a felszínen már alig látható kortárs irodalmunk gazdagsága, sokszínűsége és a kánonok sokfélesége, a közöttük lévő kapcsolódási pontok és átjárások lehetősége”. Híres, tíz évvel ezelőtt megjelent *Darabokra szaggatott magyar irodalom(?)* című esszéjét idézve hozzáteszi: „én nem

látok semmilyen okot, mely indokolná a magyar irodalom bármely múlt- vagy jelenbéli értékének megtagadását, kitagadását”.

Kérdőzőként nem rejti el saját véleményét, de végtelenül kíváncsi arra, akivel beszél. Nyilvánvalóan saját ízlése alapján válogatta beszélgetőtársait, mégis sikerül egy értékelhető keresztmetszetet nyújtania (nyilván a kötet mindegyik olvasója tudna olyan szerzőt mondani, akit hiányol a könyvből, én is leírom Vida Gábor és Selyem Zsuzsa, vagy, mondjuk, Balla Zsófia és Visky András nevét).

Akik viszont benne vannak (Mózes Attila, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár, Orbán János Dénes, Ferenczes István, Bogdán László, Szőcs Géza, Banner Zoltán, Bodor Ádám, Markó Béla, Király László, Fekete Vince, Kovács András Ferenc, Potozky László, Bartis Attila, Gálfalvi György, és egy interjúban Ármos Lóránd, Bálint Tamás és Farkas Wellmann Éva), kiemelkedő alkotói az elmúlt évtizedek erdélyi magyar irodalmának.

Ez utóbbi, az „erdélyi” kifejezés nem véletlenül került a címbe, és az sem véletlen nyilván, hogy idézőjelek közé. Elek a kötet előszavában első számú kérdésként jelöli meg a témát: a megszólított szerzők erdélyi magyar identitását, az identitásnak az irodalomban betöltött szerepét, ha úgy tetszik, az irodalmiság erdélyiségét kutatja beszélgetőpartnereivel segítségével. Már ez is elegendő kutatási téma volna, azonban a kötet messze többet mutat meg ennél, hiszen a kérdezettek írói hitvallásait, pályaképüket, de akár az irodalom egyéb szereplőiről alkotott véleményüket is szívesen osztják meg azzal az irodalmárral, aki évtizedek óta szenvedélyesen kutatja az erdélyi magyar literatúrát, mindent megtéve azért, hogy az különlegességeivel együtt szerves része legyen az általános értelemben vett magyar irodalomnak.

Az erdélyiség mint fő kérdés más és más szempontból kerül megválaszolásra. Mózes Attila (Lászlóffy Aladárral együtt ők ketten azok, akik már nem élnek a kötet szereplői közül, a beszélgetés pedig a legrégebbi, még 1987-ben készült) arra a kérdésre, hogy van-e a romániai magyar íróknak (sic!) valamilyen speciális feladata, azt válaszolja, hogy csak annyi, mint a világ bármelyikének: írjon. Egy korábbinál pedig, ahol Elek arra kérdezi rá, hogy vannak-e az erdélyi irodalomban olyan mozgások, mint amilyenek az anyaországban a hetvenes és nyolcvanas években, Mózes a rá jellemző fanyarsággal azt mondja: „a nemzedékeket, áramlatokat, hasonló tendenciákat, szemléleti, poétikai elmoz-

dulásokat szerintem többnyire a kritikusok szülik verejtékes munkával, nem pedig a prózaírók szervezkednek valamilyen módon. Némelyik kritikus ebben leli föl ügyködésének létjogosultságát, az író meg abban, ha különbözik.” Amellett, hogy ez a rész a kötet egyik kifejezett gyöngyszeme, az irodalom sokszínűségének megítélésében is Elek véleményét erősíti.

Az erdélyiséggel kapcsolatos megfogalmazások közül a politikusi pályán is sok időt töltő Markó Béla referálása a legcizelláltabb. Ő úgy fogalmaz, hogy nagyon konjunkturális tud lenni a válasz, magyarázata szerint „1989 előtt a külön erdélyi magyar irodalom eszméje, egyáltalán az erdélyiség hangsúlyozása arra szolgált a román hatalomnak, hogy ellazítsa a magyar kultúrához való kötődésünket”. Markó egyébként, ahogy a legtöbben, azt vallja, hogy „elsősorban, minden jelző nélkül magyar költőnek vallom magam, de ezen belül fontos számomra az is, hogy erdélyi magyar költő vagyok”.

A részletes és továbbgondolásra méltó válaszok közül Bodor Ádámét idézem még, aki a tőle megszokott őszinteséggel beszél egyrészt arról, hogy nem érez semmilyen rokonságot sem az erdélyi, sem az egyéb magyar prózaírókkal. Elmondja azt is, hogy ő is olvasta fiatal korában Nyíró és Wass Albertet, sőt, szerinte jó, hogy íróként alaptantervbe kerültek, mert bár politikailag semmilyen közösség sem vállalható velük, de ha már sokan ismerik őket, kell, hogy őszinte véleményt formálhassanak róluk. Miközben Bodor a próza szempontjából nem tartja magát rokonnak, és Erdély-leírásaiból hiányzik az idill, arra a kérdésre, hogy hiába él harminc éve Budapesten, nincs a városhoz köthető írása, ezt feleli: „Budapesttel nincs mit kezdenem. Ez a környezet művészi hozamát tekintve számomra kimondottan közömbös, nincs ihletőereje. Akár az is elképzelhető, hogy ha Budapesten látom meg a napvilágot, itt töltöm ifjú éveimet, soha nem lesz belőlem író.” Az

erdélyiség fogalmi meghatározását pedig az alábbi kiegészítéssel gazdagítja: „az én érzékenységeim, úgy látszik, erre a kelet-európai élményre vannak kihegyezve, a vegyes etnikai s változatos, varázslatos földrajzi táj, a labilitás és kiszolgáltatottság, valamint ennek az egésznek a virtuális erkölcsé”.

Az erdélyiség megfogalmazása a fiatalabb generáció számára is fontos, Fekete Vince például arra a felvetésre, hogy az ő nemzedéke a transzszilvanizmus látványos tagadásával tüntetett, azt válaszolja, hogy a „mi nemzedékünk először az

úgynevezett messianisztikus transzszilvanizmus-sal szakított, a szenvedő és szenvedő ideológiával. Valami egészen mást akartunk.”

A kötet interjúi nagyobb részt előszóban elhangzott, sokszor közönség jelenlétében zajló beszélgetések írott változatai. Ezt a tényt azért is érdemes hangsúlyozni, mert ezekben a szövegekben jól tetten érhető a válaszolók sok esetben megélt vívódása, küzdelme a válaszokért, illetve a kérdező szándéka az előre eltervezett irány tartására. Utóbbihoz Elek következetesen ragaszkodik még akkor is, ha sokszor igazítja a következő kérdést egy újonnan felmerült gondolathoz vagy akár kifejezéshez is. Így lesz interjúkötet helyett valóságos párbeszéd-gyűjtemény a könyv. Van abban valami komoly veszély, ha írók-költők írásban válaszolhatnak. A Szócs Géza-beszélgetés egy gyulai Shakespeare-fesztivál zárásaként zajlik, az esemény tematizálja is a szöveget, mégis lendületes, érdekes, Elek a különleges szituációt felhasználva vezetett egy tartalmas beszélgetést. Ellentétben például a Kovács András Ferenc-interjúval, ahol a – feltételezem, e-mailben – érkező válaszok túlírtak, sok helyen kifejezetten modorosak. A népszerű és általam is kedvelt KAF verseiben működő játékosság, állandó nyelvlelemény-felmutatás itt kifejezetten zavaró.

A fentiekből is kitűnik, hogy Elek Tibor könyve nagyon sokat vállal. A szerzőnek azonban nem okoz problémát a különböző életkorú, élethelyzetű szerzők megszólítása, jól érezhetően a személyes ismeretség is segíti ebben. Ennél is fontosabb, hogy a beszélgetőtársait mint szerzőket is jól ismeri, köteteket sorol, szövegeket, gondolatokat idéz, helyez kontextusba. Miközben az irodalmi talk show-k manapság leginkább felületesen, egy-két jelenség bemutatására vagy eleve csak egy alapvető szerzőpromóció céljából jönnek létre, Elek Tibor beszélgetései nem ilyenek. A kötet írásai ugyan alaposan bemutatják az erdélyi magyar írókat, költőket, de en-

nél több az igényük: a *Párbeszédben* szövegei irodalomtudományi, irodalomtörténeti fejtegetések is. Külön előny, hogy mindezt közérthető formában tesz, így lesz a kötet tudományos ismeretterjesztő könyv az erdélyi irodalomról. Így valósulnak meg a kötet címében ígérték: a párbeszéd nem csupán erdélyi magyar írókkal, hanem a szerzőkön keresztül magával az erdélyi magyar irodalommal. A meginterjúvált szerzőknek és Elek kontextusba helyezett kérdéseinek köszönhetően még a múltbeli és a kortárs irodalom közötti párbeszéd is megvalósul, amikor szóba kerülnek a mesterek, szóba kerül az írói indulás, a személyesen átvett hagyomány. És mindez nem kikérdezés és lecke-felmondás, nem egy egyszerű listázó bemutatás, nem a megkérdezett szerzők monológja, hanem valódi párbeszéd: kérdések és válaszok, visszakérdezések, közös gondolkodás, a véleménycsere ideálshoz közelítő megvalósulása, ahol nem a másik meggyőzése a cél, hanem a másik véleményének megismerése, feldolgozása és beépítése a saját véleménybe. (Olvasóként teszem mindehhez hozzá, hogy öt olyan szerzővel találkoztam, akiktől eddig egy sort sem olvastam. Közülük mind az ötre kíváncsi lettem, akkor is, ha kettőt bizonyosan nem fogok olvasni. Ez az orientálás is jóval több, mint egyszerű kalauzolás.)

Végül az összefoglaló, rövid értékeléshez segítségül hívom a szerző előszóban leírt kesernyészélményét. Ebben azt mondja el, hogy sokévi próbálkozás után sikerült megjelentetni a kötetet. Évről évre sok fontos és jó dolog történik az erdélyi magyar és úgy általában a magyar irodalommal, Elek Tibor *Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal* című interjúkötetének megjelenése ezek közül az egyik legjobb. Az Előretolt Helyőrség Íróakadémia mint kiadó a tartalomhoz méltó formát biztosított, a könyvtárgy megjelenésében is illik a téma fontosságához, komolyságához.

BERETI GÁBOR (1948) Miskolc

BERETI GÁBOR

Fecske Csaba: Kiűzetés

Magyar Napló, 2017

Máig megnyerő számomra az a magától értetődő természetesség, ahogy *Fecske Csaba* formálja verseit. *Kiűzetés* címmel ezúttal egy életmű-válogatást tartalmazó verskötettel lepte meg olvasóit. Ebben a

gyűjteményben is jól érezhető az a jellegzetesen kreatív nyelviség, amelynek segítségével Fecske Csaba az emlékezetből rendre előhívott alapélményeket az időtlenség metaforikus távlataiba emeli.

S mindezt úgy, hogy kötetének összeállításakor ugyancsak szigorú volt önmagához, hiszen korábbi, *Arcok holdudvarában, Vakfolt és Holdfényben* című kötetéből egyetlen darabot sem vett át, mint ahogy kihagyta az egyébiránt munkásságának jelentős részét képező és kötetekben megjelent gyermekverseit is. Pedig jó szívvel mertem volna még ezekből is ajánlani néhányat.

Könyvének gerincét tehát az elmúlt húsz évben megjelent nyolc kötet törzsanyaga s a végére sorolt *Új versek* című fejezet adja. A korábbi kötetcímek most kronológiai sorrendben a válogatás cikluscímeiként szerepelnek. Első pillantásra úgy vélhetnénk, hogy az itt reprezentált húsz esztendő nem elegendő Fecske Csaba több mint ötven évet felölelő munkásságának megítélésére. Ám az, hogy késői munkáiban fölerősödik költészetének retrospektív, visszatekintő jellege, a korábbi korszakait is érzékelhetővé teszi. Jó példa erre az *Új versek* ciklus *Rekviem egy barátért* című verse.

A versben a költő visszaemlékezik egy barátjára, akivel a művészetek kedvelőiként felejthetetlen beszélgetéseket folytattak a költészetéről. A mából egy köztes időt elevenít fel, amikor a miskolci Kilián lakótelep Kék Húszas presszójában nosztalgizáltak a már akkor is csupán az emlékekben élő egykori Nagy László-est máig lelkesítő hatású hangulatát idézve. „[A]mikor azt mondd Nagy Lászlóval véget ért a magyar költészet / ugyan minek írtok már ti verset önsajnálat szófosás az egész / no de kedves Jóska kész lehet-e valaha a világ” – hangzik el s rögzül a vita a fikcióban. „[H]íába készültél / József Attila és Jeszenyin után Nagy Lászlót is megidézni”, hogy „dafke – lesz még egyszer Nagy László-est a világon / a Kék huszonegyesben vagy a Kós-házban / arccal az Óperenciás tengernek állunk majd csont-sikolyban / a tengert utánzó táncosok közt”. Az idézet itt két fontos részlettel szolgál. Egyrészt az intertextus révén utal Nagy László stílusára, másrészt felhívja a figyelmet három jól körülhatárolható, akár évszámmal is datálható időpontra. Szerzőnk költői pályafutásának indulására, 1967-re, ami a Nagy László névvel is fémjelezett korszak, a késői modernitás kimagasló, ám búcsútéljesítménye is egyben, a versben jelzett vita időpontjára (1979), végül napjainkra. A hosszúvers lentebbi részlete pedig jelzi, hogy Fecske Csaba bár követi a verselés kibontakozó, majd kanonizálódó trendjeit, azért még őrsi s műveli a poézis líraisághoz kötődő s nyelvi művességben kifejeződő ideáit. „[K]ecskeszarvú hold ágaskodik / a Dél-Kilián lakótelep fölött az égen nyöszörögnek / a megfélemlített lombok késő este van alvó szárnyakkal / cipeli a sötétséget a rigó az idő elszaladt hová szaladt / kérde-

néd mindig olyan korán van késő”. S ez az a mozzanat, amely arra int, hogy Fecske Csabát inkább hagyományörző költőnek tekintsem.

Szerzőnk művészi szocializációja a hatvanas, kora hetvenes évek időszakára esik, amit a klasszikus modernitás utóhatásaként még a poézist domináló líraiság igénye hat át. A modernitásnak ezt, a mából visszatekintve kegyelmi állapotát a hetvenes években beinduló globalizációs fejlődés ásta, ássa alá.

Akkoriban a fenti kritériumok figyelembevételével még lehetséges volt egy-egy vers vagy költészet jellemzőinek feltárása, leírása. Ma a kortárs magyar irodalomtudományban a kritikusok és az irodalomtörténészek zöme kétségbe vonja az (élet) művek bizonyossággal történő értelmezhetőségét. Manapság a posztmodern kánont követő, mert a „minden lehetséges, de semmi sem biztos” jegyében születő olvasatok csupán a vonatkoztatási pontok relatívvá válásában, a világ beláthatatlanságában, a valóságnak nyelvi képlekenységgel oldódásában, avagy a személyiségnek az én-szóródásban történő leépülésében, eltűnésében (stb.) egyeznek meg egymással. Fecske Csaba költészete is bővelkedik számos ilyen, alternatív olvasati lehetőséget kínáló munkában. Mint például az *Éhükbe* veszte című opus: „szemükkel megköveznek / ahogy távolodnak egyre / a semminél semmibbe // tétován szállong / a rajtuk átszítált idő / ott vagyok éhükbe veszte már / lerágva csontig // ez volnék hát / ez maradt belőlem nekik / ez a semminél alig több / szinte már nem is eleven // nem a reménységük vagyok rég / önző szeretetük keserű étke csak”. A kis remeklésben a vers alanyának társaként megfogalmazható, a szöveg szerint többes szám harmadik személyű allegorikus szubjektum vagy – mai szóhasználattal élve – a másik kiléte a recensens olvasatától függ: ez lehet akár a reményteli ifjúság, a boldogsággal kecsegtető szerelem, a szülők, a gyermekek, de lehet maga az élet is. Mi több, némi képzelőerővel akár arra is juthatunk, hogy nem is az olvasó olvassa a verset, hanem a fikció alanya, együtt versbéli (odagondolt) társával, a másikkal, azaz – attól függően, hogy ki mit gondol oda szubjektumnak – maga a vers olvassa az olvasót.

A *Kiűzetés* tisztán szonettekkel tartalmazó fejezete *A visszalopott idő*, amelyben, ahogyan a kötet többi ciklusában is, különféle tematikájú versek olvashatók. A kötet időrendet követő szerkezete mellett ezért érdemes néhány témacsokrot s ezek néhány kiemelkedő színvonalú darabjának a címét is megemlítenünk. Ilyen például a gyermekkor (*Korcsolyapálya; Ezüst rét*), a szülőfalu (*A szögligeti temető*), a mitológia (*Lót és lányai; Dávid*), az isten-kér-

dés, az emlékezés (*Búcsú; Költözés; Korareggeli séta*), az elmúlás (*Ez már nem az; Ők múlnak el*), a szerelem (*Láva alatt; Naponta; Ámor mostohái; Kerub*). Ez utóbbi témának korábban *A hús pogány éneke* címmel egy önálló kötetet szentelt a költő. A kötetben szellemes, derűs átiratok is találhatók (*Anyegin elkallódott levele; Születésnapomra*). Mindez bizonyossága a fecskei költészet sokrétőségének, mi több, annak is, hogy szerzőnk otthon van az antik időmértékes, az ütemhangsúlyos stb. verselésben.

Annak ellenére, hogy a válogatás több drámai hangvételű verset is tartalmaz, kicsengésében mégis bizakodónak mondható. Ahogy azt az *Üres házban* című opus is példázza: „a matt bútorokon kövér por ül / arcokat tekinteteket emészt a vak // tükör a sarokban pókháló parókája / a semminek kavicsként hull eléd / a következő pillanat értelmeznéd / a csöndet de ez csontig ható némaság // ehhez csak te tartozol senki más / légy zúg el füled mellett kedves hang / ez most neked a dohos levegőt amit / beszívtál ne őrizgesd kilélegezheted”.

A fentiekből kiolvasható, hogy Fecske Csaba költészete releváns módon csupán abban a kétpólusú viszonyrendszerben értelmezhető, amelyben a választóvonal a humanitáshoz kötődő, avagy az attól eloldódó pólus két térfele között húzódik.

A kötetben számos hivatkozással, nyílt vagy rejtett szövegátvétellel is találkozhatunk. Így Eliottól, vagy a legtöbbel talán Rilketől, aki Fecske Csaba bevallottan kedvenc költője. És egy érdekes, bár némi melankóliát is közvetítő önhivatkozással is. Az alapszöveg a *Kalauznő* című vers: „kalauznő ... egyensúlyoz végig a szerelvényen / a jegyeket kéri és a bérleteket s kap / csípős megjegyzéseket ágyba csalogató / pillantásokat világ kalauznői egyesüljete”. Majd a retro hangulatú hivatkozás: „zörögnek a hajnali város első villamosai / az egyiken egy itt

felejtett év mosolygós / kalauznője kezében csillogó lyukasztó / zötyögünk át a városon az obligát // kérdésként heverő Széchenyi utcán válasz / nélkül ő már ha él se létezik a menetjegy is / érvénytelen még a csilingelés is az / a kirakatok üvegét bezúzza a félhomály” (*Anélkül hogy tudnám*).

Az elmúlás és a megőrzés jelenségei, jegyei Fecske Csaba munkásságán is nyomon követhetők.

A „lesz még egyszer Nagy László-est a világon” idézet jelzi, hogy költőnk a lételjesség vállalásának, képviselőnek helyzetéből indul, s hogy fiatal művészként az ehhez a pozícióhoz kötődő beszédmód hozza meg számára az elismerést, noha egyéb utak, például a kassáki avantgárd vagy a Tandori fémjelezte alanyi költészet stb. útjai is adottak voltak. Ám alkata őt az akkori főirány követésére predesztinálta. Néhány év múltán azonban már érezhető

volt a váltás előszele; a kibontakozó globalizáció nyomán az új irány a modernitással szemben határozza meg önmagát. Az addigi, metaforákban gazdag beszédmód patetikusnak minősül, amit az írónia fegyverével lehet hatékonyan negligálni. A líra-íságot az élőbeszéd, a szövegszerűség váltja fel, a tematika az én-események színrevitelére korlátozódik. Az eredendően a metaforikus beszédmódhoz kötődő fecskei szövegformálás alkalmazkodik az idők változásához, amit egy sajátos, stiláris jellegű, visszamenőleges érvényű változtatással is kifejez: verseiből kiiktatja a központozást. A kötött formák ritkábbá válnak, ám egy szonettkötet mintegy megtartja az egyensúlyt. A szövegszerűséget a mondandó filozófiai elmélyítésével ellensúlyozza, költészete éretté válik. Tematikája az elmúlást kifejező érzelmek, élmények kivételesen szép szcenírozásával gazdagodik.

Fecske Csaba József Attila-díjas költő az idén hetvenéves.

BALÁZS GÉZA

Hartay Csaba: Nem boci!; Holtág

Athenaeum, 2015; 2016

Egy korábbi verseskötetjének bemutatójakor jártam Szarvason, Hartay Csabáéknál. Elvitt a tehenészetükbe is. Nekem, a néprajzosnak nem volt ide-

gen a helyzet. Valószínűleg nem kérdeztem ilyesmit: „Amikor megszületik egy kis tehén, akkor az hány kilós? (Borjúra célzol?); Ünnepkor is dolgoz-

nak nálatok a telepen? (Dehogyis. Ünnepek előtt jól megfejjük, megtömjük a teheneket, elvannak ők nélkülünk is. Majd jövünk, ha kijózanodunk.) Nőstény teheneitek is vannak? (Igen, meg hím bikáink is.) Miért nem adjátok drágábban a tejet? (Mert szeretjük alacsonyan tartani a bevételeinket, azért.) Tejelnek a bocik? (Nem. Nem. Nem!)”

Talán ez utóbbi, a tájtól, a mezőgazdaságtól elidegenedettek („városiak”) gyakori kérdésére adott válaszként született meg Hartay Csaba újabb regénye, a *Nem boci!* „Ezeknek minden boci. A borjú is, a bika is, az üsző is, a tehén is. Lebociznak ezek az úri városiak minden marhát.” A másik ok: a hiteles, mindennapi tapasztalat. Akinek tehenészete van, az mindennap hajnalban kel, és késő estig dolgozik. És a mezőgazdasági munka (föld, állatok) mellett még „munkavállalókkal” (tudatosan nem dolgozót írok) foglalkozik, ami olykor nagyobb feladat, mint az előző. Folyamatosan problémákat old meg vagy hárít. „Dehogy akar ez dolgozni. A legtöbb nem akar dolgozni, csak keresni. Pénzt szeretne kapni azért, hogy itt van.”

A mai magyar irodalmunkban nagyon ritka az ilyen mélyen „életszagú” (stílusosan: „trágyaszagú”) szemléletmód. Nekem úgy tűnik, hogy a tudomány csak messziről és elvi síkon szemléli a magyar falu mai, sokszor tragikus világát, a szociográfia mintha kihalt volna, a „szövegirodalom” nem tekinti feladatának a társadalmi problémákba való belegabalyodást. Így nagyon sokan „nem látnak el” a faluig, nem ismerik a mai vidék világát. Hartay Csaba azonban igen, testközelből.

Hartay a legjobb elbeszélő hagyományokhoz nyúl vissza: hely- és helyzetismeretéből fakadóan kiváló atmoszférateremtő, jellemrajzai pontosak (szinte látjuk a néhány sorban, apró mozzanatokkal megjelenített figurákat – később párhuzamba állítom Tömörkénnyel). Gyakran csak egy-egy nyelvi megnyilvánulással, beszédmóddal, kiszólással jellemez. Többször vált nézőpontot: hol az elbeszélő, hol a telepvezető (tulajdonos), hol a munkavállaló-dolgozó beszél. A mű stílusa-hangulata leginkább a tragikomikus jelzővel határozható meg: az a világ, amit bemutat, sok tekintetben tragikus, de a helyzetek és a beszédmód komikuma ezt nem pusztán átélhetővé, de megérthetővé is teszi. Fontos ez az utóbbi attitűd. Hiszen a világ mindenhol, mindenki számára tele van tragédiákkal, s ennek megértését, elfogadását tanulni kell. Főleg manapság, a modern világban. A hagyományos kultúrákban ez az élet természetes folya-

mata volt. Ezt segíti a sok esetben szarkasztikus-humoros hangvétel. Hartay Csaba éveken át jelentkezett apró satirikus írásokkal az e-nyelvmagazin.hu honlapon (hetvenöt szösszenete most is olvasható). A regény nem egy részlete, poénja korábban már ott is felvillant, most azonban összekapcsolódva egy modern, vidéki „termelési regény” született. A stílus kapcsán megkockáztatom: Hartay olykor szürreális jelenetei egyfajta mágikus realizmus irányába is mutatnak, de ez nem tekinthető írásművésze fő jellemzőjének. Hartay iróniája – talán a vidéki tematikából fakadóan – leginkább a sajátos, fanyar cseh iróniára emlékeztet bennünket.

A *Nem boci!* helyszíne egy mai tehenészet. Szereplői a naiv rácsodálkozók (akik úgy vélik, hogy lila Milka-tehén adja a csokit), a tulajdonos-telepvezetők, a megszállott-okoskodó-furfangos-lustálkodó-sunnyogó munkások („munkavállaló”), ennek is külön válfaja a vándormadár, és szó van még néhány kapcsolódó embertípusról: az üzletkötőről, az ügyeskedőről („Keres százhuszezret, de költ két-százat...”). Csak egyvalamiről nincs szó: boldog emberről. Felbukkan a munkát (de dolgozni nem) akaró próbálkozó („Mennék hozzátok dolgozni”), a kéretlen, erőszakos hirdetésszervező, a tejmenedzser, a kölcsönkérő-lenyúló, a hirtelen felindulásból felmondó („felmondok, megyek a teszkóba”), az ezermester-karban-tartó („műhelyes”), a leépült („meghívhatnál egy megoldásra”), a takarító (mesteri a takarító monológja). Az író olykor eltávolodik a tehéntelep és a mindennapok monoton valóságától: van óda a traktorhoz (*Traktor, a békés tank*) vagy „átfestett” hétköznap (*Harry Potter a fejóházban*). Aki esetleg irigykedne a tulajdonos-telepvezetőre, gondolja át: „Én ébresztem a vekkert”. És kiszól az olvasónak: „Durván álmos vagy még akkor. Illetve te nem, mert te alszol, én vagyok rohadt álmos...”

A szereplők mellett a főbb témák: a látástól való kizárás („mikulásig”) tartó feszített munka, az idegőrlő adminisztráció, a munkásokkal való kommunikáció, különösen ezek „játszmás”, tehát fordultatos-furfangos módja. A kis jelenetekből, szösszenetekből építkező regény jellemzője a mindenütt jelen lévő nyelvi humor. A megértés problémája sokszor a szavak pontos jelentésének nem kellő ismeretéből fakad: „Elhagytam a késém. – Bicska volt? – Nem, ilyen kinyitható kiskés.” Szótorzítás: „vidékrombolási minisztérium”, „Te sem vagy egy Makó-hímzés!” Nyelvtankönyvi példa a népetimológiára: főugrómókus; szerencsére van ennél frissebb és

eredetibb is, a John Deere kombájn neve: amcsi Déri János gép; MTZ belorusz = MTZ belerúsz. A röntgenre mondott röggény is régi forma, de itt vannak újabb változatai: rötgen, röttgen, röttgeny, sőt megröttgereznek. Téves, a sznobériára jellemző idegenszó-használat: „Tudsz adni egy cigit? – Honnan? Klómozzak?” „A főnök ott ül az irodában, nem csinál semmit, csak irritálja a munkát.” Tehenész-szleng: „tőgyhúzgáló”. Népnyelvi kifejezések: fötrik az adminisztrációt, otthol. Mai friss szleng és durva társalgási kifejezések: Nabassz, baszkódás. Tréfás megnevezés: séta-mester (lógós munkás). Új igék: közmunkázik, kifilézlik.

Hartay a mindennapi nyelvhasználatra reflektáló irodalmi nyelvet alkot. Mestere például a lepusztult, széteső, mantrázó jellegű beszéd bemutatásának: „Szóval ezek vannak. Fogytán vannak a tápok, fogytán vannak, de van még elég. Jövő keddig elég. Szerdáig elég. Biztos elég tovább is. Nem szoktuk etetni egyiket sem. Van bőven. Van, amelyikből nincs annyi, de nyugodtan mondhatjuk, hogy mindből van elég, bár van, ami kifogyott, meg persze éppen nem, de fogytán van, rendelhetek már olyat?” Na erre kössél gombot, szoktuk mondani az efféle mindenfelé forgó érvelésre. Vagy a tipikus, indulatból fakadó felmondásra (*Az ember szemébe a háta mögött*): „Jöttem szólni, hogy kész, vége. Ennyi volt. Slussz-passz. Én felmondok. Holnap már nem jövök. Engem nem érdekel. Szarom le. [...] Megyek a teszkóba árufeltöltőnek, az jobban megéri... [...] Megnézhetitek, hogy nélkülem mi lesz itt a telepen, semmi. [...] Szarom le, maradok, nem írok én semmit, de ezt így nem lehet csinálni. Jó munkahely ez, szeretem csinálni. Nem megyek sehova. De akkor is. [...] Jó, megyek, hozok be szalmát. Leszarom, mit pofáznak a többiek. Szarom le. Maradok. Azért is.” A magyar munkavállalók efféle tipikus, indulatos, szalmazlamángszerű kifakadása a külföldi befektetőknek is feltűnt.

A másik ilyen „játszma” a szabadnapkérés: „Holnap nem jönnek. De csütörtökön megint. Addigra lesz mit sepernem. [...] Tudom, az előbb csak a hétfőt mondtam, de kéne a holnapi nap is. [...] Megmondom én őszintén. Pihenni szeretnék. Hétvége? Akkor másnapos szoktam lenni. Akkor holnap és a hétfő.” A szabadnapkérés nemzeti sport lehet, mert a regényben többször visszatérő motívum. A most következő idézet mintha egy Tömörkény-novellából ugrott volna elő:

„– Én holnap akkor nem jönnek – áll meg Géza bácsi az istálló bejáratánál.

– Aha. Jó, itt ilyen nincs, huszonöt ember munkáját kell összehangolnom, minimum három

nappal előtte tessék szólni, ha fontos dolga akadt, Géza bácsi.

– De hónap nem tudok jönni, viszem az asszonyt.

– Aha, jó, megnézzük, mit tehetünk. Ha vinni kell az asszonyt, az más. De holnapután tessék jönni!

– Hónapután sem jó, mer akkor meg dolgom van.

– Aha, dolga van, oké, ez volt az utolsó, akkor csütörtökön viszont tessék bejönni, mert munka van.”

Fölfigyeltem Hartay egy nagyon sajátos szövegalkotási, mondatfűzési eljárására. Az egyik mondatban szereplő szó ikonikusan (képszerűen, hanghatásával) vonzza a következő mondat egyik szavát: MTZ belerúsz – legszívesebben belerúgnál; mert mindig megszívát – ahogy szívatóval sem indul; kávéval öblögetett szájüregben a fogak – fogaskerekek; békamenet, nyúlmenet – minden mehet; bambák és unottak – unnak bennünket; dézsavűje van az embernek – amikor így, dézsából öntik.

Közhelyszerű igazság: „az iskola itt van kint, a földeken”. Hogy Hartay stílusánál maradjak, regénye „durva”: kemény, őszinte, tragikus, ám egyben ironikus-szatirikus irodalmi képe a mai Viharsaroknak (a regényben meg is említődik a Viharsarok), ami valahogy nem akar változni, illetve ha technika-
 •
 ilag változik is, mentalitásában mintha egyre kiábrándítóbb lenne. Parányi vigasz, hogy van egy Hartay Csaba: „borjakat terelő őstermelő”, aki blogot, verset, regényt is ír, humoránál van, s talán ez segíti megérteni, feldolgozni a tragikus helyzeteket.

A *Holtág* Hartay Csaba eddigi legjobb regénye: egyetlen személyre (nagyapapa) és egyetlen eseményre (halál) fókuszál úgy, hogy benne van az egész emberi lét. Antropológiai regény a halálról és vele kapcsolatban az időről. A történet pusztán anyyi: a nagypapa (papa) halála kapcsán több jelenetben felidéződik élete, tanítása, sok nézőpontból, több, olykor áttűnő idősíkból. A nézőpontok: maga a nagypapa és fiúunokája (Olivér) tizenkét éves gyermekként, tizenhét éves nagykamasként, felnőttként, azután a nagypapa leánya, Olivér anyja és természetesen maga az elbeszélő.

Finoman kidolgozott, a regényen végigvonuló motívum a holtág: konkrétan egy folyó holtága (Szarvas egyik nevezetessége), ahol nagypapa és unokája horgászik (szép természeti kép: „A füstcsíkokat a holtág fölé fonja a gyenge szél”), egy helyi

irodalmi folyóirat neve, s végül – mitológiai előzményekre utalva – az élők és halottak világát elválasztó határ: túlpart, holtak szigete, „mély víz, csak holtaknak”... A nagypapa egyik utolsó üzenete, amely magában foglalja a dolgok lezárását, egyúttal az életnek élni kell parancsát: „Kerüld el a holtágot. Menj az élő folyók partjára.”

A halál, szerettünk halála (érdekes szavak ezek: *szerettünk*, *szeretteink*, csak karácsonykor és csak haláluk után beszélünk így az emberekről) leginkább az idő fogalmával kapcsolódik össze. A halál pillanatában összemósódik múlt, jelen, jövő, elvész az idő. Hartay „búcsúregénye” leginkább az idő körül forog. Felidéződik a nagypapa gyermekora (egy brutális gyermekverés története), a nagypapa és az unoka közötti barátság, ahogy a nagypapa tanítja például horgászni a kölyköt, a nagypapa betegsége, s annak egyes fázisai, a kórház, végül az előre sejtethető könyörtelen halál. Nagyon sokan állítják, hogy a halál pillanatában végigfut az ember előtt az élete. Életfilmnek nevezik ezt az

összefolyt tér-idő jelenséget. A regényben a nagypapa elmeséli a halál pillanatát: szanatórium – bicikli – gyermekkori barát (Andris) – régi ház – apa – a vitrinben nem látja az arcát – ropogó parketta – az ablakon túl Pécs fényei – százéves nagymama, aki rózsafüzérrel imádkozik – újra süt a nap – zsák mandula – apja szereli a Trabantot – anyja zsörtölődik: „Olyan-nak éreztem magam, mint te most. Annyi idősnek, bár mintha nem lett volna idő, csak az a megbonthatatlan légtér, ami a múltam zseléje, tömbje.” Délibáb. Háromdés szemfényvesztés. Ilyen lehet, ilyen lesz.

A gyermekkor ideje az örök jelen: „Nem történt semmi. Rengeteget csavarogtunk. Egyben van az egész. Egyetlen kirándulás.” A jelen emlékei élesek, kontúrosak, a múlté foszlanak. Magas-mély ellentét-párral szemléltetve: „Nekem még magasak az emlékeim, a tied már majdnem mind összezsugorodtak”. A múlt foszlányai: a beragadt idő, voltaképpen az élő emlékeink: „Ide beragadt egy elhullott idő. Egy zóna állomásozik a szűk teremben.” Ugyanez az unoka emlékeiben: „mintha átfolyna rajtam valami saját idő...” A gyermekkori barátok, akikkel később nem találkozunk, megőrzik gyermekkori alakjukat: „hogya lehet, hogy semmit sem öregedtél negyven él alatt – túl korán vettél elő az

emlékeidből. Nem engedté fel nőni.” A múlt nemcsak a megélt múlt, hanem elmúlt (meg nem élt) idő: „Az enyészete a múltad. Az a pár évecskéd, és máris semmi. Ennyi az életünk, majd rájössz.” A múlt konstrukció, jól mutatja a történelem: „tanuljátok csak azt meg, amit a mai történelemkönyvek írnak, de van egy másik igazság is”. Végül is nemcsak a múlt, nemcsak a történelem, hanem az idő is csak egy konstrukció, ébred rá a búcsúzó: „Az idő áll, mi haladunk benne, az idő csak egy zselé. Az idő nem múlik el, maga múlik el...” Ennyi lenne a

lineáris idő, amelyet kiegészíthet egy másik idő: „Inni kell rendesen, és akkor van egy másik világod! Több világod van.” És a lineáris időt kiegészíti egy párhuzamos világ, valóság: a fantáziák, emlékek színes keveréke. A múltból-mélyből előbukkannak szavak, fordulatok („Ne szölongass!” – visszhangzik a regény elejétől fogva), egy mozaikokból álló család, egy titokzatos hűg...

A regény fókuszában a papa (nagypapa) áll, akit az unoka (Oli-

vér) idéz fel. A regény harminc fejezete megannyi nézőpont és narráció: elbeszélés, párbeszéd (telefonálás), monológ, levélnovella, fiktív beszélgetések, víziók, álmok, lázálom. Hartay kedvelt eszköze az ironikus, sőt szatírába hajló megfogalmazás, de ebben a regényben ezt nagyon visszafogottan alkalmazza. Például: „aki intenzíven él, az az intenzív osztályon köt ki”. Jellemzi az epikus erénye, a nagyon pontos, megjelenítő megfogalmazás: „A hal nekiiramodik jobbra, balra. Nagypapa pár perces fárasztás után óvatosan felhossa a felszínre. Eresztés, csévézés, pumpálás. Megint megpipáltatja. Jó ötös tükrös. Visszabukik, de már gyengébben húz. Újra pipáltatás. A fáradt potyka végleg megszedül a levegőtől.”

Értelemszerűen a regény stílusát főként a bölcsesség, a resignáltság és a szomorúság jellemzi. Az elmúlás gondolata és fájdalma mélyen emberi, és csakis emberi. Szeretteink eltávozásának fájdalma, a magunk távozásának gyötrelmes elgondolása egy nagyon fontos, emberi mozzanattal enyhíthető: az emlékezéssel. A nagypapa ekképp vigasztalja unokáját: „Úgy élek most, ahogy neked tetszik.” „Az álmaidban foglak meglátogatni. Olyan leszek, amilyennek szeretnél látni.”

UDVARDY ZOLTÁN (1964) Budapest

UDVARDY ZOLTÁN

Jakab-Köves Gyopárka:
Bal nyolcas

Magyar Napló, 2017

Úgy csorog a szürke, elkoszlott idő Jakab-Köves új regényében, olyan lassú kitartással, mint salétromos falon a vigasztalan esőcseppek. A Kádár-rezsim lassan, de biztosan fojtogató, elviselhetetlenül hosszú, utolsó szakaszában játszódik ez a különös atmoszférájú történet. Most, ezekben az években jutott el talán ez a kor is a történelemmé válásig. Már amennyiben történelemmé válhat egy olyan űr, amelyet – Czákó Gáborral szólva – a távozó diktatúra rég várt hiánya sem képes, azóta sem, beölteni. Mint egy kiesett őrlő, amelynek makacs fájdalom-kozása korábban megőrizte az embert.

Kitűnő metaforára épít a szerző: főhőse fogorvos a fent említett korszakban, egy kis faluban. Odvas, rettentő fogak kihúzásával telnek napjai. Miként az író is, aki nem tehet mást, mint hogy szegényes eszközeivel megpróbálja csillapítani, kigyomlálni a fájó pontokat egy olyan hatalmas, bonyolult szervezetben, mint az emberi társadalom. „...s akkor visszatért az a néhány furcsa szó: *mindannyian eleve priusszal jövünk a világra*. Vajon mi sugallta ezt a szokatlan kijelentést? Bele sem akart gondolni, hogy ez igaz-e. Mert ha így volna, lehetne-e kiutat találni az általunk el sem követett, mégis minket sújtó bűn fogságából?”

A bűn a regény másik központi kategóriája. Valaki elkövet egy gyilkosságot. Vagy talán csak bal eset történt? A volt ávós retteg, ha a fogorvosi székbe kell ülnie. Mi történik, ha valaki sohasem felel az általa elkövetet tettekért? Egy lány megengedhetetlen kapcsolatba kerül egy idős vezetővel. Bujkálnia mégsem emiatt kell, szűkre nem a viszolyogtató kapcsolat készíti. A közösség akkor veheti a szájára, ha egy korban, pozícióban hozzá illő férfival mutatkozik. Kit prostituál egy ilyen élethelyzet? És mi lesz azzal, aki kilóg ebből a fura játszából? Nem véletlen, hogy a szereplők a regényben is kézbe veszik a *Bűn és bűnhődést*.

Éteri pillanat, mikor a kocsmában valaki – a vallásüldözések korában – részegen az Úr haragjáról és a bibliai paráznáról beszél, és az orvos észreveszi, hogy a férfi fogai feltűnően épek. Egy olyan faluban, ahol mindenkinek odvas, szúvas csonkok rejtőznek a szájában. A fogász egy napon azzal szembesül, hogy neki magának is begyulladt egyik foga, ráadásul olyan, amelyhez nem tud hozzáférni. Őt is elérte a romlás. Kivonhatjuk-e magunkat a

minket körülvevő világból? Kiirthatjuk-e saját magunkból a romlást, ha már befészkelte magát?

Nyomasztó, véget nem érő álom – ezt a benyomást kelti a hatását máig érzékeltető korszakot boncoló regény, amely emiatt a fiatalabb olvasókat is minden bizonnyal megérinthesi. Nyitva marad a kérdés: Milyen árat fizetünk azért, hogy fölkelünk ebből a kómából? Nyilván, hiszen ez az ébredés még nem történelem. Egyértelmű viszont, hogy áldozatokkal és igen komoly kockázattal lehet csak félrerántani a kormányt. A balladai homály jól tesz a regény atmoszférájának. Az enigmák nem oldódnak meg, sőt, újabb és újabb kérdések keletkeznek. Így tornyosultak akkoriban fölöttünk a lerázhatatlan fellegek... „Közben zuhanások történtek” – írja Ady (*Ismeretlen Korvin-kódex margójára*). Közben annyian lezuhantak. Ady így folytatja: „A Grünwald Bélák és a Péterfy Jenők menekültek, mihelyst tisztán láttak.” A költő itt korszakának öngyilkossá lett nagyjaira s talán saját, szuicid sorsára is utal „Ki tudja, hányan és kik voltak ők, ki tudja, hányan jártak még rosszabbul, a többsége a szerencsétlen kiváltaknak csak vergődött. A nagy Humbugot meg nem ismerte, a nagy valóságba bele nem borzadt” – a halhatatlan poéta sorai mintha maguktól folytatnák az író regényének ismertetését a nagy Humbug koráról. A szerző meglátja, amit máig nem szokás leírni, a megszállók rejtőzködő tankjait és a templomba járók agresszív zaklatását.

„Meglebegtetve a szavakat, mintha könnyű pihék lennének” – csak egy nő tud ilyen finom eszközökkel írni. Ebben a komor, férfias munkában felsejlik néha a stílus könnyedségén, a lélek rezdüléseinek ábrázolásán a női alkotó. Jakab-Köves Gyopárka kitűnően bújik a férfi főszereplő jelmezébe, élethűen animálva az érzékeny, csöndes ember lázadását. Jellemábrázolásai érettek, a szereplők fejlődése, egymáshoz fűződő viszonyaik dinamikája nyomon követhető. Régi adósága a posztmodern ürügyén autista korlátoltsággal életműveken keresztül szinte csak saját magukat megéneklő kortársaknak – a visszatérés. Újra *el kell mesélni* a történeteket, ismét megmozgatva, életre keltve egy-egy korszak szereplőit. Ismét itt az ideje működtetni, feléleszteni a Jókai óta tömegeket, átfogó szemlélettel egész korszakokat is ábrázolni képes magyar prózát. Jakab-Kövesnek egy falu bemutatásán keresztül ez máris sikerült.

FARKAS GÁBOR

Oláh András: április bolondjai

Magyar Napló, 2017

FARKAS GÁBOR (1977) Szigetszentmiklós

Az életünk csupa indulás és érzés, kapcsolatok kusza viszonyrendszere. Mindig mások szemében vagyunk valamilyen, soha sincs objektív tükrünk. Kik vagyunk valójában? Ez végül is szemléleti kérdés. Épp akkor a leginkább az, amikor viszonyokról, viszonyulásokról beszélünk, hiszen maga az *egyéni létezés* is már önmagában kizárható fogalom, ha egy kapcsolat, egy körülmény relatív valóságában gondolkodunk. Bolondok vagyunk, ha nem így tesszünk: *április bolondjai*. Oláh András tizenharmadik verseskötetében ez a szemléleti kérdés a meghatározó.

A könyv fülszövegében mintegy felvezetésként olvasható: „Oláh András valódi költő.” És nem csupán azért, mert a kortárs lírában több évtizede jelen lévő, rangos folyóiratokban folyamatosan publikáló alkotót ismerhetünk Oláh Andrásban – objektív értelemben nem ez a költő-lét mérőfoka –, hanem azért, mert versbeszédére az az esztétikai cél a jellemző, hogy a nyelv közösségi hatókörét és annak lírai lehetőségeit egyformán szem előtt tartva „szenvedi meg” az alkotói folyamatot. Költőien lakozik egy költőietlen világban.

A magyar lírának mindig is voltak divatjai – és itt direkt módon nem az irodalomtörténeti diskurzusban elfogadott *irányzat* szót használok –, amelyek kisebb-nagyobb mértékben oda-vissza hatottak alkotói nyelvre és olvasói közízlésre egyaránt. A Nyugat folyóirat például nem lírai irányzatok bölcsője volt a 20. század elején, hanem ilyen értelemben irodalmi divatot teremtett, tehát azonos módon formálta az alkotói folyamatot és az olvasói igényeket. Ezt nyugodtan nevezhetjük irodalmi marketingnek is. Én úgy ítélem meg, hogy az utóbbi évek magyar lírájában ugyanilyen divat az, hogy a versszöveget – szinte témától függetlenül – sajtóságos módon az épített tér, az architektúra koherenciája határozza meg.

A legkonzekvensebb módon talán Térey János képviseli ezt a kortársak közül, de Oláh András legújabb kötetének versbeszédét is nagyban jellemzi. „a gyulafehérvári székesegyház előtt” (*láz*), „a vilánydrótkon egyensúlyzavarban / hintáznak a madarak” (*eltévesztett pillanat*), „mattuló házfalak per-

gő vakolat” (*leselkedő háztetők*), „a hídon sápadt vilamos halad” (*hajnal a buszmegállóban*), és még lehetne a könyv számos verséből idézni a példákat. Az épített tér, a környezet – csakúgy, mint a fentebb említett Térey-nél – az érzelmi-gondolati megnyilatkozás kiindulópontja a szövegekben, felfogható tudati tájékozódási pontként is, hiszen az emlékezetben felidézhető történetek, hangulatok, érzések térhez és időhöz köthetők.

Az *április bolondjai* című kötet négy fejezetre bontva tárgyalja „az ifjúság utáni nosztalgia, a szerelmi csalódás, a betegség kórházi drámája, a szülőhaza bumfordisága, a háborúkkal és Trianonnal és besúgókkal és pofonokkal terhelt huszadik század” versekbe szőtt érzelmi vetületét – olvashatjuk a könyv fülszövegében. Az első, *lecke a hazáról* című fejezet közösségi lírája után a *tájékozódási pont* versei már a személyes pszichikai tér viszonyrendszerét, lélektanát tárgyalják múlt és jelen párhuzamában. Ebben a térben „a magára zárt álmokat” (*tájékozódási pont*) folyton kikezdi, átírja „a sutogott szavak szétpattanó / buborékja” (*üresjárat*), mert „nem tágít a múlt” (*tükröd vagyok*), és „nincs több mentesítő járat” (*elhalasztott utazás*), az emlékezésbe „beletört az idő” (*[sokáig álmodtalak]*). A lelkek játékaának kimerevített képe ez a „szunyókáló emlékezet” (*üresjárat*) ecsetével festve, és találóan fogalmazza meg a szerző az emlékezet örök statikus valóságát a jelen dinamizmusával és

tünékenységgel szemben: „még emlékszem / [...] kimeríthetetlen történet maradsz” (*[sokáig álmodtalak]*). De az emlék csalóka is, mert az idő a képek olyan tárházát építheti a lélekben, amely végül már éppen a megtörtént valóság ellentétét mutatja. A magyar líratörténeti hagyomány két jelentős költője, Vajda János és Juhász Gyula emlék-szelelem versei ugyanezt támasztják alá. Gina vagy Anna két olyan esz-

ményített személyiség a költői emlékezetben, akiket a vers emelt azzá, és nem a ténytyszerűség. Oláh András nőalakja is „borgózós emlékek” (*maradt még*) által lett ideál, erényei és elégtelensége ezért az emlékképek valóságtartalmától, maradandóságga pedig kizárólag az emlékezés hatóerejétől függ.

A kötet harmadik fejezetének címe: *Anna naplójából*. A fentebb említett Juhász Gyula Annája lép elő főszereplővé (nem véletlen tehát az emlék-versek párhuzama). A fejezet címadó költeményét a tisztelt költőelőd emlékének ajánlja egyébként a szerző, de a vers több tisztelgésnél, az emlékezés szubjektivitásának rabságát, vagyis azt a pszichés állapotként leírható folyamatot fogalmazza meg, ahogy az emlékképek mindennapjaink állandó látványává válnak, egyre inkább befolyásolva a személyiséget. A múlt ezer apró mozzanata, egy ismételt gesztus, egy vissza-visszatérő szó így válik hosszú éveket végigkísérő (terhes) érzelemmé, és teszi élethetlenné a mindenkori jelent: „már csak múltunk van” (*mérleghiány*).

A könyv két utolsó (*szökési kísérlet* és *modoros modortalanságok* című) fejezete megtartja ugyan az emlékezés tematikáját, de a nyitó fejezethez hasonlóan újra a közösségi líra perspektívájába helyezve.

Juhász Gyula mellett így olvashatunk Borbély Szilárdot, Oláh Jánost, Kocsis Zoltánt és Rékasy Il-dikót felidéző hommage-verseket, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, József Attila és Ady Endre szövegeivel komolyan játszó átírásokat, hogy ezekhez (is) kapcsolódva keserűen mutassa végül a szerző, miként őrizzük „a leszegett fejű emlékeket” (*szökési kísérlet*) „szavakra szomjasan” (*szomjúság*), mert „védekezünk a felejtés ellen” (*fejfákból titkot*).

A szerzőtől megszokott műfaji és tematikus sokszínűséget, mégis markáns szemléleti egységet megvalósító, a nyelvi megformáltság és a nyelvi játék magabiztosságát egyaránt tükröző újabb verseskötetével Oláh András a mai kortárs irodalom frissességéhez és a magyar lírai hagyományokhoz egyformán kötődik. Világos, a különböző jelentésrétegeket mégis kihasználó kifejezésmódja miatt úgy vélem, széles körben szívesen olvasott kötetévé válhat az *április bolondjai*.

KOLOZSI ORSOLYA

Szeifert Natália: Az altató szerekről

Kalligram, 2017

Az *altató szerekről* egy feltűnő borítójú regény: kiszikkadt, felrepedezett, türkiz színű talajon egy nő fekszik, arcába hulló hajjal. Nem világos, hogy halott vagy eszméletlen, mindenesetre semmi jót nem sugall, a kép hangulata a veszteséget, a teljes magára hagyatottságot idézi. Nem is vezeti félre az olvasót, hiszen Szeifert Natália regénye két olyan nő sorsot tár elénk, amelyekben valóban ez a hangulat, életérzés dominál. Vallomástevő, egyes szám első személyben megszólaló hősnői Zelma és Zsuzsa, akik felváltva jutnak szóhoz, két szólamban mesélik el különböző, de hasonlóképpen szomorú és magányos életüket. A regény két cselekményszála egy találkozásból bomlik ki: az első fejezetben egy balaszból lábadozó, egyedülálló, harmincas lány betér egy könyvekkel telerakott, antikváriumhoz hasonló kávéházba, ahol az ott dolgozó nővel váltanak néhány semmitmondó szót, de érezhető, hogy találkozásuk mélyén valamilyen megmagyarázhatatlan erő rejlik: „Nem volt ott rajtunk kívül senki, ő véletlenül a szemembe nézett, én meg úgy éreztem, ismerem, de nem jutott eszembe, honnan, honnan ismerhetném. [...] Jó negyvenes nő, ápolt, a haja egy-

szerűen összefogva a tarkóján, csak ahogy rám nézett, az tűnt ismerősnek, a szeme. Zöldesbarna mély fény, mint egy Tolsztoj-regényből kinéző nőalak.” Mindketten beszélgetni szeretnének, ám ez a vágyott dialógus elmarad. Találkozásuk azonban mégiscsak fontos, mert innen tekintenek vissza az életükre, s hosszú monológokban mesélik el gyerekkoruktól nagyjából a furcsa találkozás idejéig.

Zelma kései egyke, anyja zongoratanárnő, aki sokszor nehezen birkózik a gyerek jelentette felelősséggel, ráadásul rosszul viseli, hogy lánya nem lesz zongoraművész. Férjével való kapcsolata is hűvös, a férj olvasásba menekül. A lány tizennyolc évesen elveszíti anyját, majd pár év múlva az apját is, magára marad, és teljesen céltalanul sodródik el egy tragédiáig, egy banális, mégis súlyos balesetig. A felnőtté válással nem képes szembenézni, magányát és a célok hiányát alkohollal, drogokkal és állandó szexuális aktusokkal igyekszik csillapítani. A találkozásukkor a negyvenes évei elején járó Zsuzsa élete sokkal hétköznapiabb (talán éppen ezért sokkal könnyebb vele azonosulni). Patikus anyja és antikvitásokkal foglalkozó apja rossz házasságban

élnék, anyja uralja az ő és öccse életét. Szeretett apja halála után röviddel férjhez megy első komolyabb partneréhez, kisfiuk születik, egy nagy budai házban, anyagi jólétben élnek, a nő napjait az apjától örökölt kis üzlet tölti ki. Egyikük életében sincs igazán nagy, tragikus esemény a „hétköznapi tragédiákon” túl. Zsuzsa élete akár sikertörténetnek is tűnhet: „Neked van egy rendes életed – mondta. – Szeretted a férjedet, ő is téged, van egy klassz nagyfiad, jó helyen laksz, szép ház, kocsid, szóval mindened van, amire az ember vágyik.” De valóban ettől lesz boldog az élet? Szeifert regénye éppen azt mutatja be, hogy a kívülről rendezettnak tűnő életekben is mekkora fájdalom lapulhat, még akkor is, ha semmilyen, egyértelműen megragadható tragédia nem történt, nem történik. A két sors bemutatásával közel engedi az olvasót két olyan nőhöz, akinek – a külső körülmények alapján – jól is alakulhatott volna az élete. Mindeközben persze ott feszül a kérdés, hogy alakulhat-e az élet egyáltalán jól. Van-e ilyen lehetőség? Mert nagyon úgy tűnik, hogy nem csak a két főhősnek nem sikerült, csak most éppen őket látjuk, akiknek nem jött össze a(z el)várt boldogság.

Közös a hősökben, hogy képtelenek szembenézni az élet értelmetlenségével („... mindennap megdöbbenem, hogyan képesek mások az élet hétköznapiságával kibékülni.”), saját jelentéktelenségük tudatával. Talán éppen ezért, mert nem adott meg számukra a magukat és az életüket rendkívül komolyan vevő emberek „má-konya”, másféle drogokhoz, kiutakhoz menekülnek. Hogy képtelenek a boldogságra, az szorosan összefügg a regény egyik legfontosabb (és a két nőt a sok egyéb mellett lehangsúlyosabban összekötő) motívumával, az álmatlansággal. Maga a cím is utal azokra a szerekre, amelyeket altatóul használhatnak, és használnak is, nemcsak a pszichiáter és a háziorvos által felírt tablettákat, hanem a pornófüggőséget, az alkoholt, a drogokat értve ezalatt. Nagyon tipikus kortünet kap központi hangsúlyt a regényben, az alvásra való képtelenség. Alapvetően a feszültséget szimbolizálhatja, leegyszerűsítve, az nem alszik, akinek problémái vannak, de a szimbólum további rétegekkel is rendelkezik. Aki nem alszik, az nem is álmodik, ezzel is elveszítve egy kiutat a valóság elviselhetetlen préséből. A cím persze megfordítva is értelmezhető. Mert mi van akkor, ha éppen az ún. „boldog emberek” használnak altató szereket, persze nem szó szerinti, hanem átvitt értelem-

ben? Például önállítással, hazugsággal altatva el magukat, hogy ne vegyék észre, életük valójában kilátástalan, jelentéktelen. Ha azonban valaki nem képes hazudni magának, maradnak a már említett, „egyéb” szerepek. Zelmánál a szex, a folyamatos kielégülés iránti vágy az egyik ilyen. Már gyermekkorában is úgy alszik el, hogy magát simogatja, később pornófüggővé válik, majd sorra engedi be az ismeretlen férfiakat a lakásába, egy-egy orgazmus reményében. Ez a téma természetesen azzal jár, hogy az elbeszélőnek meg kell szólalnia a szexualitással kapcsolatban, és ezzel Szeifert egy nagyon nehezen kezelhető, tabukkal körülzárt, ingoványos talajra lép, de egészen megdöbbentő, hogy milyen arányérzékkel tartja a távolságot az öncélú pornográfától és a finomkodástól is, pontosan érzékeltetve, hogy ott és akkor, abban a jelenetben, mit jelentett (mindig mást) és hogyan zajlott az aktus.

Az élethelyzet és a megélt tapasztalatok ellenére a két elbeszélői hang, megszólalásmód nem különbözik sokban, de a hangok mögötti személyiségek különbsége mégis érzékelhetővé válik. Zsuzsa egy gondolkodó, erősen intellektuális lény, Zelma sokkal több mindent ért meg zsigeri szinten, mintegy megérezve, megsejtve értelmezi az eseményeket. A művészettel való szoros kapcsolat mindkettejük életében fontos, Zsuzsa nem tud megválni apja antikváriumától (ezért alakítja kávézavá), rendszeresen olvas a pultban, felolvasóesteket szervez, Zelmáék lakása is tele van könyvekkel, kislánykora óta felolvas az apjának, később a rádióban, majd egy kórházban is. Zelmát a zenéhez is nagyon sok szál köti, bizonyos helyzetek értelmezését egész egyszerűen zenei alapokon végzi, illetve saját mozgását és gondolkodását is gyakran jelzi tempójelekkel: „A magam tempójában megyek majd, ahogy megszoktam (adagio), nem veszem tudomásul az utasítást a város partitúráján.” Zsuzsa különös hobbjai a babaházak építése, a gyermekkorába visszanyúló tevékenység, ezeket a babaházakat rejtje el házasságkötések, mikor úgy érzi, felnőtt lett, majd ezeket az elfeledettnek hitt kartonházakat szedi elő egy lelatolt dobozból a könyv utolsó oldalán. Meglehetősen egyértelmű utalás ez az élethazugságokkal és a női sorsokkal egyaránt foglalkozó lbenre, az őt több művében is foglalkoztató házasság válságára. Zsuzsa élete nem más, mint egy babaház, amelyet férje, Bandi rendezett be neki, de húsz év után rájön, hogy ez nem az ő háza, nem az ő élete, sohasem

döntött, mindig csak döntöttek helyette. A befejezés így egy egyértelmű gesztus az önállósodás irányába, hogy végre ne az legyen, amit várnak tőle, hanem aki ő maga lenni szeretne. Hogy ez lehetséges-e, arra már nem kapunk választ. Ugyanúgy, ahogyan Zelma élete is nyitva marad: egy tragédia után (lezuhan az erkélyről) képes lesz-e nemcsak testi, hanem lelki értelemben is talpra állni, újrakezdeni az életét? A nyitott befejezés nagyon jó elgondolás egy olyan szöveg esetében, amely valóban csak kérdez, de nem válaszol.

Az *altató szerekről* elbeszélésmódja és végtelenségig csupaszított őszintesége nagyon sok be-

kezdésben Bartis Attila stílusát, fogalmazásmódját idézi, mert képes *A nyugalom* szerzőjéhez hasonló élességgel és tárgyilagossággal megfogalmazni az emberben rejlő ellentmondásokat, és képes ugyanazt a vigasztalanságot árasztani. Szeifert Natália magával ragadó regénye a gyermek születésekor keletkező szorongástól a megcsalt nő szerepén és a szeretői státus kiszolgáltatottságán át a szülő-gyerek kapcsolat mérgező erejéig a legtöbb tipikus és nagyon nehéz élethelyzetet számba veszi, felvilántja, méghozzá olyan érzékenységgel és hitelességgel, amire kevés példát látni, ezért a tavalyi év egyik jelentős regényének tartom.

VARGA MÁRIA

Jókai Anna: Átvilágítás

Széphalom Könyvműhely, 2017

VARGA MÁRIA (1960) Balassagyarmat

„Legyen világosság” – szól az Úr a bibliai teremtéstörténetben. „És lőn világosság”. Ez a világosság azonban nem természeti fény (a tudomány egyes, s nem a legjelesebb képviselői szerint az is mutatja a *Biblia* logikátlanságát, hogy Isten előbb a fényt teremtette, s csak később a napot), hanem a szellem világossága, a Rend, amelynek alapján a Teremtő a világot megalkotta. A világnak ezt az alapvető rendjét keresi az ember azóta is, azokat az alapelveket, amelyekre méltó életet lehet építeni. A tiszta lét életrendjét kutatja a művész, ezt a tudást őrzik és tanítják a nagy világvallások

„2015. május 24., 12 óra 20 perc. Pünkösöd vasárnap.” Ezzel az időmegjelöléssel kezdődik Jókai Anna utolsó könyve, memoárregénye, az *Átvilágítás*. Pünkösöd a Szent Lélek/Szent Szellem eljöveteleének ünnepe. Jókai Anna halálának napja 2017 pünkösöd hétfője. Elgondolkodtató, szimbolikus dátumok, egybeesések. Az átvilágítás célja fizikai síkon az, hogy valamilyen fénnel egy tárgy vagy személy belső részét láthatóvá tegye. Politikai értelemben egy közéleti személy rejtett életét, kapcsolatrendszerét kívánja feltárni. Jókai Anna egyik kedves szerzője, Hamvas Béla a jelentés egy mélyebb, szellemi rétegét több helyen is taglalja: szerinte az ember korrupt életet él (e fogalom természetesen nem politikai jelentést takar), ezért folyton a lelepleződéstől retteg, és életét elhazudott lényének védelmére rendezi be. Nincs döntőbb lépés, mint hogy

az ember magában ezt a korrupciót leleplezze és végtelen rejtőzését végtelen éberséggel világítsa át. „Az eljárás nem lehet egyéb, mint hogy a maga és más elhazudott lényével szembe az ember primordiális igazságát helyezi, és ezzel önmagát átvilágítja. Ez az evangélium módszere. [...] Senki más az ember helyett nem tudja léte igazságát helyreállítani” – írja a *Patmosz* című kötetben. Az átvilágítással az ember a maga intaktságát állítja helyre, a benne lévő gyermeket hozza felszínre, akinek Jézus a Mennyei Országát ígérte.

Jókai Anna utolsó, vallomásos könyvében saját fejlődését rajzolja meg a gyermekkori öntudatra ébredéstől a legutolsó, legfontosabb spirituális ráébredésekig. Ezzel párhuzamosan bemutatja írói pályája ívét az útkereséstől a nagy regényeken keresztül a lezárásig. Első kézből ismerhetjük meg a népszerű regények hátterét, keletkezésük körülményeit. A *Napok* című könyvét élete fordulópontjaként tartja számon.

„Fogadalmat tettem, hogy semmire sem leszek tekintettel, sem a politikára, sem a közvéleményre, spirituális tudatregényt írok, első személyben, férfi alakban a becsapott magyar értelmiségről, a gyenge, de megigazulni vágyó emberről, beleszöve '56-ot, amit nem ellenforradalomként ábrázolok, lesz, ami lesz, ha kockáztatok is a sikert, s talán a megjelenést is ezzel a témával, de megérett az idő, hogy ne számítson semmi, ami külsődleges.” Bölcséleti-

szellemi hagyatékának a *Godot megjött* című könyvét tartja, amely műve messze nem tartozik a legnépszerűbb írásai közé.

Az *Átvilágítás* tehát az életrajz pontos leírása mellett (ez a síkja a könyvnek legalább annyira izgalmas, mint a regények) magában foglalja és tükrözi az eszmélést, a legfontosabb felismeréseket. A gyermek Anna hiú és nagyratörő vágyakat dédelgett: „arra gondoltam, mindent le lehet győzni, csak meg kell a titkot fejteni, hogy ez az egész miért van, ezért születtem, csak még nem tudják az ostoba emberek”. Az idős, érett író pályája végén így foglalja össze a végső tanulságot: „Ha életem summázatáról beszélek mint legfontosabb eredményemről, az nem a művészetben lakozik. Hanem abban, amit a duzzadó, hódításra programozott életemben elértem. Ifjúkoromban és még középtájt is birtokolt a vágy, mint jogos jussomat követeltem, hogy szolgáljon engem a középszer, a tehetségemet ajnározzák, uralkodhassam, hiszen erre születtem. És ma semmire sem vágyom, csak arra, engedtessek meg, hogy én szolgálhassak másokat, mert számomra nincs már más öröm – semmi, ami pénzzel megszerezhető –, csak az, ha használhatok ennek a vajúdó kornak. Mint Harpagon estelente a fillérjeit, úgy tartom számon a legparányibb jót is, amit aznap megadatott kibocsájtanom. Keresem a »jóra vezető alkalmakat«. Talán önzés ez is, az önzés finomra hangolt, legszimpatikusabb formája. A rettenet, a rosszra való hajlam odakünn nem tűnik el, csak azért, mert akarjuk. De ha magunkból kiirtottuk, annnyival is kevesebb ártalom lesz a világban.”

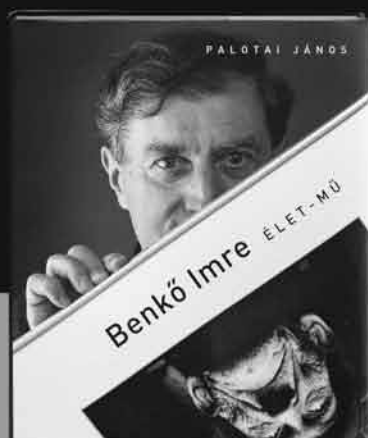
Jókai Annának sikerült is szinte mindent „legyőzni”, ahogyan gyermekként elképzelte, s amennyire ez lehetséges, a titkokat is megfejtette. Azt bizonyosan felismerte, hogy a legfőbb győzelem az önmagunk hiúságán és egyéb bűnein aratott győze-

lem. Művészember, közéleti ember, népszerű ember ritkán mentes ettől a legfőbb bűntől. Több helyen is beszél a könyvben erről a küzdeletről. Tudja, maradt még benne hiúság, de legalább tisztában van ezzel. Éberén figyeli saját mondatait, vajon nem a gőg formálja-e a szavakat. Nem a hiúság készítette/készíteti-e erre vagy amarra a gondolatra, szóra és cselekedetre?

Akik ismerik Jókai Annát – s ki ne ismerné? –, tudják, hogy fontos volt számára a közéleti-politikai szerepvállalás is. Ott volt mindig, ahol a keresztény-konzervatív értékrendet menteni, szolgálni, megmutatni lehetett. (Ez művészetének megítélésében, elismerésében legalább annyit ártott, mint használt. Sok idő fog eltelni, amíg lecsengenek az aktuálpolitikai felhangok, és csupán a művészi megvalósítás milyenségére fókuszálnak az elemzők.) Jókai Anna az átvilágítást politikai értelemben is megvalósította a maga rendkívül lelkiismeretes módján. Könyvéből a szocializmus utolsó éveitől kezdve megismerjük közéleti-politikai tevékenységét és annak mozgatórugóit is. Szemléletesen és meglepő precizitással idézi vissza a közelmúlt politikai történéseit.

Jókai Anna fő tevékenysége azonban mégiscsak az írás volt. Terjedelmes életműve létrehozása után így foglalja össze az íráshoz való viszonyát, élet, bölcsélet és irodalom kapcsolatát: „...a belső, a szellemi utam – az idő előrehaladtával – szinte maradéktalanul átköltözött az írásaimba, nyomon követhetők a fázisok. Aki folyamatosan olvas tőlem, megismerheti a tépelődésekben edzett »fejlődéstörténetemet«. Amit most csinálok – memoár, életrajz, vallomás, gyónás? –, használható segédanyag a művekhez, és kinek-kinek a saját sorsszövedékébe is bevilágít... (Mert hasznos is akarok lenni, ha jó ügyekben eszköz is lehetek, én nem szégyellem.)”

MEGJELENT!

BENKŐ IMRE ÉLET-MŰ

Kapható az Írók Boltjában,
a Fókusz Könyváruházban,
vagy megrendelhető
a www.bookline.hu weboldalon.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

MMA
KIADÓ

mmakiado.hu